891.99եկ.

ԲԱԳԻՆ

2003

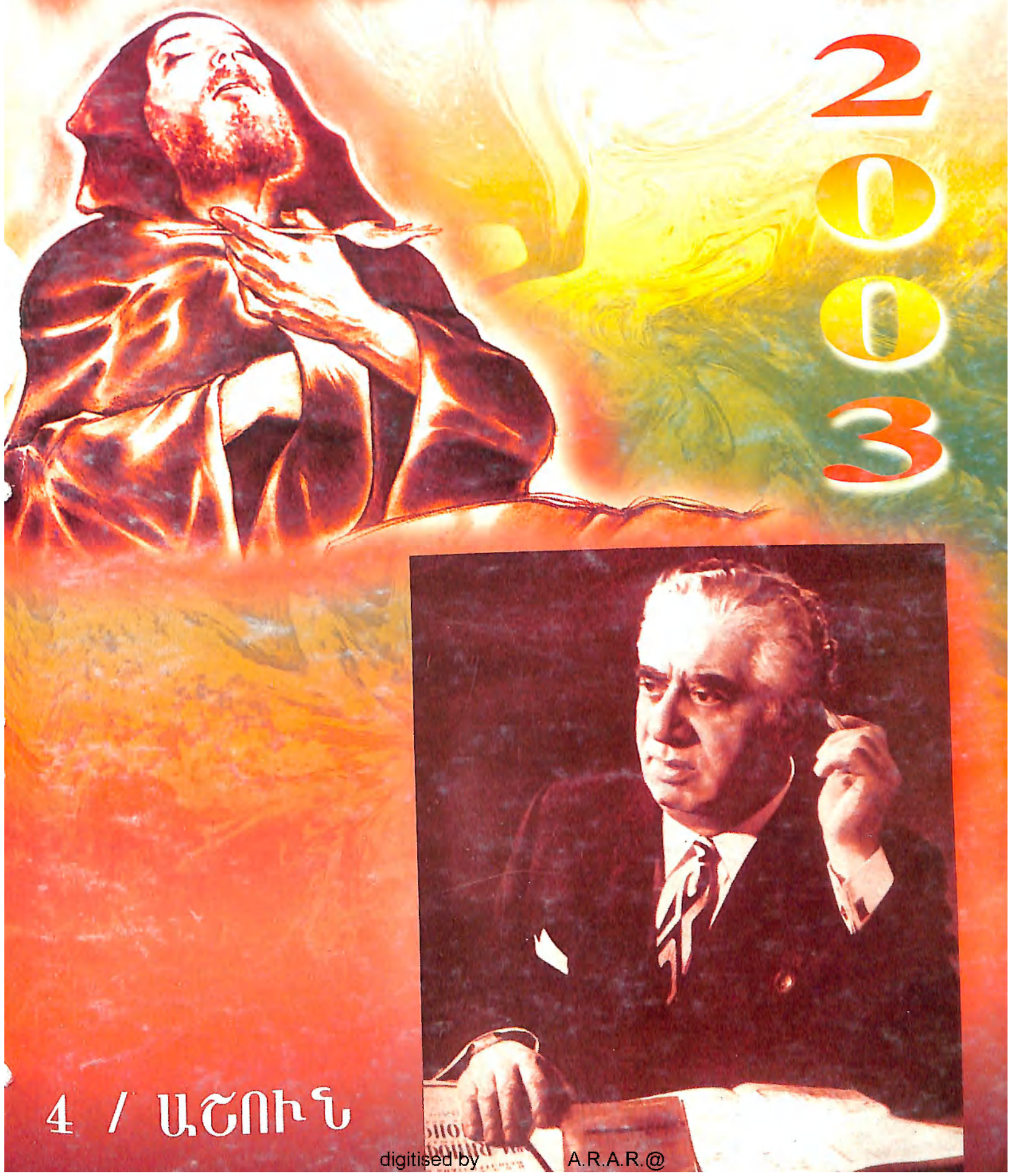

4 / ԱՇՈՒՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.– Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ..... Կասփէգի
9.– Ս. ՁԷՔԻՃԵԱՆ ..... Ամառնային անձրեւ...
42.– ՄԱՐՈՒՇ ..... Բանաստեղծութիւններ
48.– Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ ..... Օրագիր
67.– Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ ..... Բանաստեղծութիւններ
70.– ❖❖❖ ..... Մահը, այդ անողոքը
71.– Մ. ԱՐՔ. ԱՇՃԵԱՆ ..... Հիրիկ նրբագեղ
74.– Ս. Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ..... Բանաստեղծութիւններ
77.– Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ ..... Տրամ մարդկային
81.– Ս. ՔԻԼԷՃԵԱՆ ..... Բանաստեղծութիւններ
85.– Պ. ՀԱՃԵԱՆ ..... Արարատը հողին տակ
94.– Ն. ԻՆՃԷՃԻԿԵԱՆ ..... Բանաստեղծութիւններ
97.– ❖❖❖ ..... «Կարգին մարդիկ էին, արա՛»...
99.– ՍՏ. ԱԼԱԶԱԶԵԱՆ ..... Վաթսունականք
105.– Խ. ԱՍՈՅԵԱՆ ..... Ձայնը
106.– Ս. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ ..... Դողացող գրիչը
110.– ❖❖❖ ..... Զարեհ Խրախունի
111.– Զ. ԽՐԱԽՈՒՆԻ ..... Դարապատում
112.– Ս. ԱՐԵԱՆ ..... Բանաստեղծութիւններ
116.– ❖❖❖ ..... «Մի կեանքի պատմութիւն»
117.– ՍՏ. ԶՕՐԵԱՆ ..... Հօրեղբայրս
127.– Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ..... Բանաստեղծութիւններ
130.– Ծ. ԳՈՀԱՐԵԱՆ ..... Առաջին մեղմս
135.– Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ ..... Բանաստեղծութիւններ
140.– Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ ..... Հմայաթափ գեղեցկութիւն
155.– ❖❖❖ ..... Բախտաբեր թուականներ
157.– Գ. Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ..... Հայրապետական Կոնդակ
159.– ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ ..... Աղօթք եւ բանաստեղծութիւն Գրիգոր Նարեկացիի, «Մատեան ողբերգութեան» երկին մէջ
162.– ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ ..... Նարեկացին եւ հայ ժողովուրդը...

174 - 2004

Բագին

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ԽԱ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 4 ԱՃՈՒՆ 2003 ՊԷՅՐ

Յ. Պէրպէրեան

ԿԱՍՓԵՋԻ

«Հոս՝ հեռացածն է ներկայ եւ գալիքն է միա
Նիկողոս Սարա

Նախ՝ ճամբան է որ
կարծես կը բանայ
բնազդները խոր,
մեզ միջոցին մէջ
անձայն կ'արձակէ:

Կը տեսնենք արդէն
կանաչ, մանկամարդ
աստուածը ծլած, որ կը զօրանայ,-
բայց պիստակագոյն տերեւը ճիւղի,
կը վերածուի մուգ, թանձր սաղարթի:

2003

Մայրուղիներու երկու եզրերուն
կը զգանք ալիքը անոր մակընթաց,
ծովուն պէս բացուած՝
կոչուած փրկելու, մեզ ազատելու
սառն ամիսներու բիրտ մագիլներէն:

Բարձր լեռները հեռուն կը կանչեն...

* * *

Շարժում է, կեանք,
կը զգանք որ կանք
ու կը շարժինք յանձնուած
մեքենայի սլացքին:
Կ'անդրադառնանք, որ
ամէն մեկնումի, ճամբորդութեան հետ,
աղիքներուն մէջ իւրաքանչիւրիս,
նոր անձկութիւն մը կը բացուի կրկին:

Կը յառաջանաս,
նոյնիսկ երբ գիտես, որ սղոցած են՝
բերնիդ զետեղուած ատամնաշարի
կամուրջն օժանդակ,
եւ այնտեղ բացուած
քարայր մը մթին,
Տիեզերքի սեւ փոսերուն նման,
քաշած է իր մէջ եւ կորսնցուցած
հազար երազանք, ակնկալութիւն:
Բոլորս ալ գիտենք
կամ կը գիտակցինք,
որ ա՛յլ հանգրուան կը թեւակոխենք,
ուր աղճատումներ
անընդհատ կ'ազդեն
դէմքին, խօսուածքին,
ժպիտի վրայ...
եւ ատկէ անդին:

Կը յառաջանանք՝
գուցէ քանդելու տենդով՝ կրկնուող
կենցաղը ծանօթ,
գուցէ կը մեկնինք վերագտնելու

ապշանքն անամօթ:
Մեր տղոց աչքով՝ վերատեսնելու,
ազատագրելու
մաս մը մեր անձէն,
կեանքէն, յոյզերէն,
պատանդ մնացած խուլ առօրեային...

* * *

Ատլանտեանի - Սէն Լորանի
միջեւ ինկող թերակղզին -
ցամաքը՝ հոն, իր մարմինը տարածած է
միջեւ գետին - ովկիանոսին.
ջուրեր աղի եւ ըմպելի
կը խառնուին, կը հանդիպին:

Կը ճամբորդենք ցուրտ,
սակայն արեւոտ
երկրամասին մէջ,
որ իր հմայքը տակաւ կը պարզէ
ամօթխած, զգոյշ:
Սշուշը կարծես սաւառնող բազէ,
այդ գագաթներէն հանդարտ վար կ'իջնէ.
մեզ կը նուաճէ:

Խեչափառի թակարդը ջուրերուն մէջ կը սպասեն:
Այո՛, այդպէս, ինչ որ յաճախ
ապահով վայր, ապաստարան կը կարծենք,
կը վերածուի ծուղակի:

Գետերն այստեղ հաղորդակից են, կը շփուին
ովկիաններու խորութեան ու խորհուրդին:
Վտառները սալմոններու,
ձգած ջուրերը աղի,
նոյն ծիսական լրջութեամբ,
կը բարձրանան աներեր՝
հոսանքն ի վեր գետերու՝
հաշտեցուցած երկու տարբեր միջավայրեր,
նաեւ պահը՝ քայքայման եւ արարումի...

* * *

Անդորրութիւն է այստեղ:
Ռումբի սուլոցին եւ սպասումին
միջեւ սեղմուած տարիներէն ետք,
պատշաճեցումի, հաշտութիւններու
միշտ դժուար տեւող ժամանակէն ետք՝
անդորրութիւն է այստեղ:

Թերակղզին, շատ յաճախ,
բարձունքներով ու ձորերով,
դէմի ծովով,
ծանօթ վայրեր կ'արթնցնէ,
կը խթանէ յիշատակներ:
Օձապտոյտ ճամբաները
կը բարձրանան շատ արագ
լեռներուն մէջ թանձրախիտ
շոճիներու բուրաւէտ
եւ վար կ'իյնան
գլխապտոյտ թաւալումով:

Պէտք է քալեմ ծովափին,
ուր տղաքը կոճղ մը ծառի
այրած՝ ձգած են այնտեղ,
եւ ջերմանամ իրենց վառած կրակով,
անդրադառնամ, տղոցս հետ, կնոջս,
որ ծովը այս սառնամարմին ու խորունկ,
կարելի է միայն դիտել, ափսոսալ...
Ապա փնտռեմ աւազին մէջ
ոստրէները թաքնուած,
որոնք յուշի մարգարիտներ կը պահեն
իրենց ամուր պատեաններուն մէջ փակուած...

* * *

Ծովը արթուն է մարմնիդ մէջ,
օրկանիզմ մըն է կենդանի,
որ կը շնչէ, կը տրոփէ,
սահմանները իր կը գծէ:

Ծովը սեռային թելադրանք ունի:
Ծ, այնքան տարի

իր հմայքին մէջ քեզ բանտարկած է,
որ ծագում կ'առնէ թաքուն աղերէ
եւ վտանգներէ,
անորոշ, խորունկ սպասումներէ...
Մարմին մըն է լուրթ,
որ իր թանձրութեամբ, բերած անյագուրդ
ախորժակներով՝ կ'ողողէ քեզ:
Ծովը սեռային թելադրանք ունի...

* * *

Քալէ՛, քալէ՛,
նուաճէ՛ զայն:
Յառաջացի՛ր, հպի՛ր, հպի՛ր,
մատներովդ զայն շօշափէ,
շրթներովդ՝ այրող ու թաց:
Բռնէ՛, բռնէ՛
պահը փախչող ու խաբուսիկ
ալիքներուն պէս անկայուն եւ անանուն:
Շարժի՛ր, շարժի՛ր,
տես, կ'արթննայ զգայնութեանց
ցանցը ցանցիր...

Կեդրոնացի՛ր,
շրթներդ զայն թող անուանեն,
բառերդ զայն կեդրոնացնեն,
բերեն գիրին. կանչեն, ապրի՛:
Հե՛տը ապրիր.
Շարժի՛ արիւնը խօլաբար
երակներուդ, եւ դուն զգաս
վտանգին դէմ՝ անպատսպար -
սուզուի՛ս, նետուի՛ս,
հե՛տը ապրիս:

* * *

Ամբոխին մէջ, ինչպէ՞ս կրնաս
մատչիլ դէմի նախնականին,
ըմբոշխնել զայն, հաղորդակցիլ
գեղեցկութեան՝ կարծես անհաս:

digitised by A.R.A.R.@

Անշարժ ժայռին քարայրակերպ աղիքներէն
կը պոկուին եւ կը բարձրանան
թռչունները հիւսիսային,
թեւաշարժը այդ ջղային,
սլացքը սուր՝ սահող, անճիգ,
արհամարհող ամէն ալիք,
Փերսէի մեծ քարաժայռը կը միացնէ
օդային բաց տարածքներուն՝
երկնքին, ուր հովը միայն ուղղութիւններ կը գծագրէ...
ձկնկուլը մխրճուող
վարժ կը կարդայ
այրող լեզուն
հեղուկ երկրին...
Եւ տարրերը՝ անշարժ, շարժուն,
ծնունդները՝ օդին, ջուրին
ու ցամաքին՝
կը պարուրեն մեզ, բոլորս,
կը հաշտեցնեն... անհաշտելին:
* * *

Փերսէն կարծես կիզակէտն է
Կասփեզիի.
խարիսխ մըն է ապառաժէ
ջուրերուն մէջ յարածփուն:

Փերսէի շուրջ շարժում է, կեանք,
թռիչքի փորձ, եւ հովերու
հոսանքներուն նաւարկելու
սլացք ու ճիչ մը բազմերանգ:

Գաղթողներու գոյատեւման
գաղտնիքն է, որ մնալով հանդերձ այսպէս
մակարդակին բնազդական,
զիս կ'առինքնէ
խորհուրդովն իր առհաւական:

Մեկնումներու, վերադարձի
ընթաձիրը ամէն տարուան,
աստղերու եւ արեգակի
նշաններով գծուած անտես
այդ քարտէզին,
պայքարովը թռչուններուն՝
տարերքին դէմ

եւ մարդկային արգելքներուն,
բնաշխարհի կամ հարազատ միջավայրի
ըմբռնումը կը դարձնէ հոս խնդրական -
ո՞ւր է իրենց վայրն հարազատ՝
հիւսիսի մեծ լռութեա՞ն մէջ՝ այդքան ազատ,
թէ հարաւի ճահիճներուն անիրական:

* * *

Ենթադրաբար այս, քիչ մը մեկուսի
ցամաքամասի ծայրամասերուն,
այցելուներս զբօսաշրջիկ,
մեր պատեհապաշտ փնտռտուքին մէջ,
կը կարծենք գտնել
բան մը կորսուած կամ տարաշխարհիկ:

Բացուածք մը, անցք մը կլիմայական
չէ, որ միմիայն կ'անցնինք: Կը մտնենք
ներքին, հարազատ վայր մը սեփական,
ոլորտ մը անանենգ,
որը մեկ բեւեռ չունի անպայման,
սակայն անցած է
բազմաշերտ ու բարդ մեր առօրեայէն,
դեռ բազմահոսանք կանչող ջուրերէն,
ոտք կոխած արդէն
օտար-հարազատ այս քարաժայռին,
որը կը կապէ
խորունկ տարածուած իր արմատները,
այլ խորութեան մը՝ երկնքի բացին...

* * *

Նախնականը՝ հոս,
այնքան հեգնական,
կապ ստեղծած է
սպառողական
ու բացակային
խօլ ներկային հետ:

Զբօսանաւեր տակաւ կը լեցուին,
շրջելու շուրջը ժայռին Փերսէի,

digitised by A.R.A.R.@

մեզ հանդիպակաց կղզին ձգելու,
ուրկէ կարող ես քալելով հասնիլ
բիւր թռչուններու թառերուն, բոյնին:

Գուցէ բոլորիս
լուռ ցանկութիւնը կը չարաշահուի՝
առեղծուածային այդ աշխարհին հետ,
նախնական, կորած ժամանակին հետ
հաղորդակցելու..

* * *

Պատեհութիւնը կը բացուի ահա.
տեղատուութեան բարիքն է սա:
Տղուս հետ զգոյշ կը սկսինք քալել
դէպի զանգուածը Փերսէի ժայռին:
Տարածութիւնը, որ կտրած ենք,
այստեղ հասնելու՝
կ'ամփոփուի կարծես
քանի մը հարիւր ոտնաքայլերուն:
Կը հպիմ ժայռի մարմնին խորտուբորտ,
ուր թանձրութիւնը հաստատ, նիւթական,
նոյն ատեն փխրուն կամ վտանգուած
կրնայ համարուիլ,
բայց ափս կը զգայ,
կը հաղորդակցի քարաժայռին հետ,
հազար թռչուններ,
հողմեր ու ծովեր
ապրած ու ապրող, շնչող մարմնին հետ,
մատներս կը զգան անցքը դարերու
անոր չարչարուած ծալքերուն վրայ...

Ապա տղուս հետ կը ժպտիմ հանդարտ,
եւ կը հասկցուինք: Ոչ մէկ ափսոսանք
երկար ու դժուար ժամերուն համար:
Կը բաժնենք մեր մէջ պահը գտնուած,
պահը կենարար.
կը վերադառնանք:

Մոնրէալ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ս. Չէրիճեան

ԱՄԱՌՆԱՅԻՆ ԱՆՁՐԵՒ...

Ե.

Գործարանին մէջ ես ալ գործաւորներէն մէկն էի, որ ինծի որոշ պատկանելիութիւն մը կու տար, ընդհանուրին մէկ մասը եղած ըլլալու ապահովութեան զգացում մը:

Այրերու իրարու միջեւ ընկերակցութիւնը կարծես աւելի պարզ է: Թերեւս քիչ մը աւելի մակերեսային կրնայ ըլլալ, սակայն ընդհանրապէս ընդունուած որոշ վարուելակերպի մը կը հետեւի, եւ անիկա նոյնիսկ կապ չունի ազգութեան կամ կրօնքի հետ: Խոսակցութիւնը կը կեդրոնանայ պարզ նիւթերու վրայ, որոնց ամէն մարդ կրնայ իր մասնակցութիւնը բերել, եւ դաղարէն ետ գործի կը վերադառնաս այն զգացումով, որ բախտակիցներ կան, որ քեզի պէս կ'աշխատին եւ քեզի պէս երազներ ունին եւ աշխարհի հսկայական թաւալումին մէջ բոլորս ալ դիւրաբեկ եւ անցողական էակներ ենք՝ բախտի կամ ճակատագրի քմայքներուն ենթակայ եւ անոնց դէմ անզօր:

Կիներու միջեւ յարաբերութիւնները այնքան բարդ են, որ գործի վրայ կը պահեն հազարաւոր հոգեբաններ եւ ընկերային հարցերով զբաղող մասնագէտներ: Նոյնիսկ իրարու շատ մօտ թուացող կիներ եթէ մօտէն ճանչնաս, անոնց մէջ կը գտնես զարմանալի գործօններ, որ մէկը միւսին դէմ կը լարեն եւ այդ լարուածութիւնը սեւ հոսանքի մը պէս միշտ կը սահի յատակէն, եւ պզտիկ դիպուած մը կրնայ պատճառ դառնալ, որ նախանձ կամ ատելութիւն յանկարծ երեսը ելլեն եւ սուր բախումներ տեղի ունենան:

Գործատեղիին մէջ ըրած գործս չօշափելի արդիւնքներ կու տար, եւ ամէն օրուան աշխատանքը իր պտուղը կու տար եւ իր վարձատրութիւնը: Ինծի համար ճակտի քրտինքով դրամ շահիլը նորութիւն մըն էր եւ տարբեր գոհունակութիւն մը կու տար:

digitised by A.R.A.R.@

Մտաւորական աշխատանքը, սակայն, այդ առաւելութիւնները չունի: Նոյն գործին համար կրնաս ստանալ հակասական աղդեցութիւններ, որոնք գործին հետ ընաւ կապ չունին, այլ կախում ունին ընկալողին տրամադրութենէն, քաղաքական կացութենէն, այդ ժամանակամիջոցին տիրող ընկերային հասկացողութենէն, եւայլն: Այնպէս որ, երբ երկ մը կը ստեղծես, որ մշակութային կամ մտաւորական բնոյթ ունի՝ բնաւ չես կրնար վստահ ըլլալ, որ ի՞նչ ընդունելութիւն պիտի գտնէ: Այս անորոշութիւնը դայն աւելի հետաքրքրական կը դարձնէ, քանի որ անհամրեր կը սպասես, որ ի՞նչ արդիւնք պիտի տայ, ձախողելու վախը եւ մեծ յաջողութիւն մը ձեռք ձգելու հեռանկարը քեզ կը մղեն կարելիէդ աւելին ընելու: Բայց այդ անորոշութիւնը ժամանակի ընթացքին իր աղդեցութիւնը կ'ունենայ եւ կը ստեղծէ անապահովութեան ամպ մը, որուն յաւերժական շուքին տակ է, որ կը գործես: Անոր համար է, որ արուեստագէտը երեխայի մը պէս սիրուելու ծարաւը ունի, եւ իր ամէն մէկ նոր գործը վաւերացուելու, ընդունուելու կամ նոյնիսկ մերժուելու պահանջը-անտարբերութիւնը կը սպաննէ գրագէտը: Իր աշխատանքը իմաստ կը ստանայ միայն այն ատեն, երբ իր շրջապատին վրայ ազդեցութիւն կ'ունենայ:

Միւս օրը, առտուն, Աննային գործատեղին հեռաձայնեցի եւ համոզեցի, որ Լիւսիին ըսէ, որ Շաբաթ օրերը պէտք է գործի երթայ, եւ զինք Շաբաթ առտուները առնեմ եւ միասին ըլլանք:

Յաջորդող քանի մը շաբաթներու ընթացքին միասին ամէն Շաբաթ օր առանձնացանք իմ յարկաբաժինիս մէջ: Առտու կանուխ զինք կ'առնէի, ուտելիքի գնումներ կ'ընէինք եւ անկէ ետք մինչեւ կէսօր անկողինին մէջ կ'անցընէինք:

Բոլորովին կտրուած էինք աշխարհէն, կարծես այդ ժամերուն անբնակ կղզիի մը մէջ կ'ապրէինք: Հեռաձայնը երբ զարնէր, չէի պատասխաներ: Այն ատեն պատասխանող մեքենայ չունէի, այնպէս որ, կրնայի լրիւ կտրուիլ ամէն ինչէ, նոյնիսկ եթէ դուռը զարնուէր՝ չէի բանար: Միասին ճաշ կը պատրաստէինք, երաժշտութիւն մտիկ կ'ընէինք, այն շրջանին է, որ սկսայ լիբանանեան օղի խմել ճաշին հետ: Նախապէս տեղական խմիչքներ կը նախընտրէի, բայց հիմա Աննային հետ ճաշելը ինքնին sensuality-ին մաս կը կազմէր, եւ ես, հօրս օրինակին հետեւելով՝ ճաշին հետ պզտիկ գաւաթով օղի կը խմէի եւ Աննայէն եւ երաժշտութենէն գինովցած՝ կը սաւառնէի: Կարծեմ կեանքիս ամէնէն ուրախ ժամանակն էր այդ գաղտնի սիրոյ շրջանը:

Աննային հետ մեր սեռային յարաբերութիւնը սերտացաւ եւ խորացաւ, առաջին անգամ ըլլալով զգացի հայ կնոջ կարողութիւնը իբրեւ սիրահար: Աննան ընտելացած էր ինծի եւ ես իրեն, այնքան խանդաղատանքով կը սիրէի զինք, որ ինք ալ ապահով զգալով կամաց-կամաց թոյլ տուաւ, որ իր իգութիւնը ծաղկի: Հեշտանքի բարձունքներու կը հասնէի, երբ ինքզինք կը կորսնցնէր շոյանքներուս ընթացքին եւ քանի մը անգամ կը կտրէր անհասանելի պատուարները: «Քեզի հետ լրիւ եւ ամբողջական կին կը զգամ ինքզինքս», ըսաւ ինծի եւ ես իր աղուոր աչքերուն մէջ սուզուեցայ այդ վայրկեանին: Ես անձնասպան եղայ այնտեղ եւ ապրեցայ միայն իրեն համար: Աննային մորթը կը փայլէր եւ կը պսպղար, երբ զինք սիրէի, անիկա իր մարմնին լռելեայն արտայայտութիւնն էր, որ ինծի համար հազար խօսքէ աւելի արժէքաւոր էր:

Երկուշաբթի օր մը, Աննա գործատեղիէն հեռաձայնեց տագնապած: Անցեալ Շաբաթ օր, երբ իմ քովս էր, Լիւսին իրեն հեռաձայներ է գործատեղի եւ զինք չէ գտած եւ այդ մասին զինք հարցապնդեր է: Աննա չփոթահար ըսեր է, որ անցեալ Շաբաթ պիտի չաշխատէր:

– Աննա, կրնայիր ըսել, որ Շաբաթ օրը գործատեղին գոց է եւ հեռաձայնին չէք պատասխաներ:

– Այդ վայրկեանին միայն այդ եկաւ միտքս, չէի կրնար ուրիշ բան խորհիլ:

– Բայց ինչէ՞ն կը վախնաս կոր, չափահաս կին մըն ես, իրեն բացատրութիւն տալու պարտաւոր չես:

– Ո՛չ, չեմ ուզեր, որ իմ մասիս կասկածներ ունենայ, ես չեմ կրնար այդ տեսակ բան տանիլ, արդէն ունեցած հարցերս ինծի կը բաւեն: Շաբաթ օրերը այլեւս չեմ կարծեր, որ կրնանք հանդիպիլ:

– Աննա, ըսածիդ մասին մտածէ մէյ մը, ատիկա կը նշանակէ, որ այլեւս իրար պիտի չտեսնենք:

– Վնաս չունի, ժամանակաւոր է:

– Աննա, ես չեմ ուզեր քեզի հետ գաղտնի տեսնուիլ, Լիւսին ըսէ մեր մասին:

– Զաւէն, նայէ, իմ վրաս ճնշում մի բանեցներ, դուն հասկցող մարդ ես, չէ՞, հաճիս, ինծի ժամանակ տուր, որ կարենամ իմ հարցերս լուծել:

– Լաւ, Աննա, լաւ, չեմ ուզեր քեզ նեղութեան մատնել, բայց շատ կապուած եմ քեզի:

– Ինծի համար ալ դժուար է,– ըսաւ Աննա եւ ձայնին թոնը փոխուեցաւ, զգացի, որ քովը մարդ կայ:

– Լաւ, նորէն կը խօսինք,– ըսաւ ան՝ քարտուղարուհիի քաղաքավար ձայնով:

– Լաւ, ցտեսութիւն,– ըսի ընկճուած:

Ժամանակէ մը ի վեր նկատած եմ, որ մեր շրջանակին մէջ գրեթէ ամէն մարդ դժգոհ է: Ոչ մէկ բան կը գոհացնէ մեզ, կարծես թէ որդ մը անընդհատ կը կրծէ մեր հոգին: Երբ այս մասին մտածեմ՝ կը յիշեմ Փարիզի պիսթրոներէն մէկուն պառմէնը, պանդոկին մօտ էր պիսթրոն եւ գիները աժան, այնպէս որ, յաճախ հոն կ'երթայինք: Երկար պառ մը կար մետաղէ երեսով, եւ երբոր պառմէնը ազատ ըլլար, պառին մէկ ծայրէն կը սկսէր փայլեցնել մինչեւ միւս ծայրը կը հասնէր, յետոյ բաժակները մէկ առ մէկ կը փայլեցնէր, իսկ երբոր վերջացնէր, նորէն կը սկսէր փայլեցնել պառին մետաղեայ երեսը: Զինք դիտելով կը մտածեցի ահա մարդ մը, որուն գործը կարեւոր բան մը չէ, բայց ինք մեծ նուիրումով կ'աշխատի եւ հպարտ է իր աշխատանքով:

Մեր քով ատիկա բնաւ չեմ տեսած, ինչ գործ որ ընենք, կը գանգատինք անոր մասին, եւ առանց ուզելու գործի կ'երթանք: Անհասանելի երազներ սնուցած ենք եւ ոչ մէկ քայլ առած ենք այդ երազները իրականացնելու, եւ անընդհատ գանգատած ենք:

Այս երկիրը շատ մը թերութիւններ ունի, բայց մէկ առաւելութիւն ունի, որ կարելիութիւն կու տայ բոլորին իրենց երազները հետապնդելու:

Կը յիշեմ երբ նոր եկած էինք, երիտասարդական ամսաթերթ մը հրատարակեցինք: Երկու փնթի գրամեքենայ եւ խմորատիպ մեքենայ մը ունէինք: Ամէն անգամ, որ տպագրական սխալ մը ըլլար, ռետինով կամ զանազան հեղուկներու օգնութեամբ այդ սխալը կը փորձէինք չտկել, բայց միշտ հետք մը կը ձգէր, հակառակ այս դժուարութիւններուն՝ տարիներով այդ թերթը լոյս տեսաւ: Հիմա մեր ունեցած սովորական համակարգիչներուն մէջ հարիւրաւոր տառատեսակներ ունինք եւ շատ դիւրութեամբ կրնանք գրութիւնները սրբագրել կամ տեղափոխել տպուելէ առաջ, եւ մեր տրամադրութեան տակ ունինք տպագրիչ մեքենաներ, որոնց անթերի տպագրութիւնը կրնայ մրցիլ հայկական կամ նոյնիսկ տեղական որեւէ տպարանի որակին հետ, սակայն հիմա թերթ չունինք: Տարին անգամ մը թերթ հրատարակելու գաղափարը մէջտեղ կը դրուի եւ յետոյ կը մեռնի: Կը գանգատինք Գա-

նատայի մասին, երիտասարդներուն անհոգութեան մասին եւ կ'այպանենք ամէն ինչ, բացի մեզմէ: Ես կը կարծեմ, որ անոնք բոլորն ալ պատրուակներ են, մենք կը սիրենք խօսիլ բաներու մասին, որոնք «անկարելի» կը թուին եւ կը սիրենք գանգատիլ, բայց երբոր այդ երազը իրականացնելու կարելիութիւնը կայ՝ ամէն մարդ սուս ու փուս իր անկիւնը կը քաշուի:

Սկիզբը «Դէպի երկիր» «կարգախօս»ի մասին (կարգախօս բառը միայն կուսակցականներու բերնէն կը լսես) կը խօսուէր, հիմա ատիկա «բարեփոխուած» է «Ապիւռքի գոյութիւնը կարեւոր է Հայաստանի համար» կաղ չքնեղանքով: Ցարդ Հայաստան փչողները (բոլոր կուսակցութիւններն ալ) յանկարծ երբոր Հայաստան երթալը կարելի դարձաւ՝ իրենց լեզուները կլլեցին եւ ամէնքն ալ տակաւին հոս են: Ուրեմն եօթանասուն տարի օրօրուած ենք անկարելի երազներով, բեմերէն սնուցուած ենք անհեթեթ լոզունգներ, շատ լաւ գիտնալով, որ բան մը պիտի չպատահի:

Թալինին հեռաձայնեցի, որպէսզի Օնթէրիոյի ճարտարարուեստի ընկերութիւններու ցուցակէն օգտուելով հեռաձայնով վիտէոյի գործիս համար յաճախորդներ գտնէ: Անոր համար յատուկ նմոյշ թէյփ մը պատրաստեցի: Մայտան եկաւ եւ թէյփին անգլերէն լեզուով բացատրական խօսքերը արձանագրեցինք: Զորս վայրկեան տեւողութեամբ վիտէօ մը եղաւ, որուն մէջ իմ գործերէս նմոյշներ կային: Թալինին գտած յաճախորդներուն պիտի ղրկէինք ասոր օրինակները, որպէսզի անոնք գաղափար կազմէին գործիս որակին մասին:

Աշխատանքի վերջաւորութեան, երբ ամէն ինչ դիւրութեամբ իր տեղը գտաւ եւ փայլուն որակի վիտէօ մը մէջտեղ եկաւ, մտաբերեցի իմ նախկին ծրագիրներս, որոնք աղբիւրի ճամբան կոտրած կուժերու կը նմանէին: Նպատակին այնքան մօտեցած էին, սակայն բախտի բերմամբ պայմանները յանկարծ փոխուած էին եւ անոնք փչրուած էին:

1937ին արաբները նաւթի գինը բարձրացուցին եւ Հիւսիսային Ամերիկայի ազգահ համակարգը ատիթէն օգտուելով ամէն ինչի գինը բարձրացուց, ներառեալ Ֆիլմի գինը: Այն օրերուն ես Ֆիլմերը 45 տոլարի կը գնէի, յանկարծ գիները բարձրացան, նախ 70 եւ ապա 200 տոլարի: Մինչ այդ ես պարտքով գերմանական «Արիֆլէքս» քամերա մը գնած էի, որ Ֆիլմի ճարտարարուեստին մէջ լաւագոյնը կը համարուէր: Երբ ամէն ինչ աղեցաւ, չորս տարի միայն քամերայն պարտքը կրցայ վճարել եւ չկրցայ նոյնիսկ մէկ

ճախարակ ֆիլմ նկարել: Շատ ծիծաղելի բան մըն էր, կը նմանէի մէկու մը, որ «Մերսէտէս» մը գնած է, սակայն դրամ չունի, որ պենզին գնէ եւ այդ օթոն քշէ:

Ճիշդ այդ շրջանին, երբ աշխարհի ամէն կողմերը թուրք դեսպաններ կ'ահաբեկուէին, մտքիս մէջ կազմուեցաւ ֆիլմի սենարիօ մը, որուն առաջին տեսարանը հետեւեալ ձեւով կը սկսի:

Հայկական եկեղեցիի մը սարկաւագը պատրաստութիւն կը տեսնէ, մոմ, նշխար, աւետարան, խաչ եւ կրօնական այլ իրեր խնամքով կը դնէ պայուսակի մը մէջ եւ, ամէն ինչ ստուգելէ ետք՝ ճամբայ կ'ելլէ օթոյով եւ վարդապետին տունը կ'երթայ, ուր ան իրեն կը սպասէ: Վարդապետը կ'առնէ եւ ճամբայ կը շարունակեն անխօս: Արուարձանի մը կողմնակի թաղերէն մէկուն մէջ տան մը առջեւ կանգ կ'առնեն: Դուռը կը բացուի եւ տանտէրը զիրենք տան զետնայարկը կ'առաջնորդէ: Տունը շատ հին ըլլալուն՝ նկուզի պէս մըն է զետնայարկը, պատերուն հին աղիւսները խոնաւութենէն ճերմկած են եւ խոնաւութեան անախորժ հոտ մը կայ: Պզտիկ լերկ լամբ մը կը լուսաւորէ սենեակը: Անկիւնները մթութեան մէջ են: Սենեակին մէջտեղը պատգարակի նմանող նեղ անկողինի մը վրայ երիտասարդ մը պառկած է՝ ճեփ-ճերմակ սաւանով ծածկուած, սնարը նոյնպէս մաքուր եւ կոկիկ, ինչ որ նկուղին մզլոտած աղտոտութեան մէջ արտասովոր երեւոյթ մը կը ներկայացնէ: Հազիւ քսան տարեկան աղջիկ մը, երկար, սեւ ու անխնամ մազերով, վերէն վար սեւ հագուած եւ աւելի մեծ տարիքով կին մը կը սպասեն: Աղջիկը անհամբեր կ'երթեւեկէ՝ վանդակին մէջ գտնուող վագրի մը պէս մինչեւ կղերականին մուտքը:

Ոեւէ մէկը չի խօսիր, երբ կղերականը եւ իր օգնականը ներս կը մտնեն:

Սարկաւագը մոմերը կը զետեղէ եւ կը սկսի թաղման տան կարգը: Վարդապետը եւ սարկաւագթը կը կատարեն արարողութիւնը, միւս երեք անձերը զլխահակ կեցած կը հետեւին կատարուածին: Նկուղին մէջ վարդապետին թաւ ձայնը եւ սարկաւագին փխրուն թենորը տարօրինակ յստակութեամբ մը կը հնչեն, աղջիկը կը փչաքաղուի եւ ամբողջ մարմնով կը ցնցուի, կարծես մահուան ցուրտ քամին յանկարծ զինք կը պարուրէ, ան ինքն իր վրայ կը կծկուի, կինը կը խաչակնքէ: Երբ արարողութիւնը կ'աւարտի՝ վարդապետը եւ սարկաւագը անխօս կը մեկնին: Անոնց մեկնելէն ետք, պատգարակին վրայ պառկած երիտասարդը ոտքի կ'ելլէ եւ կ'ողջագուրուի ներկաներուն հետ եւ աղջկան հետ կը մեկնին:

Առաջին քառուղիին՝ անոնք կը բաժնուին իրարմէ ձեռքի սեղմումով մը միայն:

Քամերան կը հետեւի երիտասարդին եւ ֆիլմի ընթացքին ան կը կատարէ իրեն վստահուած արարքը՝ թուրք դեսպան մը սպաննելով: Ֆիլմը պիտի ծանրանար երիտասարդին վրայ, թէ ի՞նչ էր շարժառիթը այն վայրկեանին, երբ երիտասարդը իր աղատ կամքով կը կտրէ այն անտեսանելի սահմանը, որուն մէկ կողմը բնականոն կեանք է, իսկ միւս կողմը՝ մահ կամ բանտարկութիւն: Եթէ ան յաջողի ահաբեկչութիւնը կատարել առանց բռնուելու՝ այն ատեն ոչ ոք պիտի գիտնայ իր ինքնութիւնը, այնպէս որ, հերոս դառնալու շարժառիթ չկայ այս հարցին մէջ:

Կ'ուզէի խոշորացոյցի տակ առնել այդ երկվայրկեանը, երբ ենթական կը կտրէ այդ սահմանը: Երկվայրկեան մը առաջ նորմալ երիտասարդ մըն է, որուն երեւոյթին մէջ ոչ մէկ յատկանշական բան կայ, եւ նոյնիսկ եթէ ոստիկաններու հանդիպի հաւանաբար կատակեն իրարու հետ կամ խօսին հաբիի կամ պէյսպոլի մասին, իսկ երկվայրկեան մը ետք նոյն երիտասարդը թիրախը կը դառնայ ոստիկանութեան հսկայական ցանցին: Ինչե՞ր կ'անցնին այդ աղուն մտքէն այդ երկվայրկեանին, երբ ան կը լքէ իր ամէնօրեայ կեանքը եւ կը նետուի անորոշութեան գիրկը: Ա՛յդ է, որ կը հետաքրքրէր զիս:

Ունէի նաեւ ուրիշ գրգռիչներ, որոնք աւելի անձնական բնոյթ ունեցող նիւթեր կը շօշափէին: Տարիներով ուսանած էի: Ֆելլինիի, Պերկմանի, Անթոնիոնիի եւ այլ հսկաներու գործերը վերլուծած, համալսարանին մէջ դասընկերներու եւ դասախօսներու հետ վիճած: Եւ հիմա այդ բոլոր պատկերները բանտարկուած էին գանկիս մէջ եւ ես ճարտարարուեստի ամէնօրեայ արտադրանքներուն վրայ արփէժներ կը հիւսէի:

Քանի մը օր ետք, հայկական կեդրոններէն մէկը զացած էի վիտէոյի գործի մը համար ժողովի մը մասնակցելու, իմ բաժինս երկար չտեւեց եւ ես դուրս ելայ ժողովէն: Հոն նստած սուրճ մը կը խմէի, երբոր Աննան եւ ընկերուհին եկան: Երկուքս ալ անսպասելի եկանք, Աննան ինծի ներկայացուց Լիւսին եւ զիս անոր ծանօթացուց իբրեւ կարոյին ընկերը, զիրենք հրաւիրեցի իմ սեղանս, որ սուրճ մը առնեն:

Լիւսին բարձրահասակ աղջիկ մըն էր, սեւ, գանգուր մազերով եւ հետաքրքրական դէմքով մը, որ անուշիկ չէր, բայց գրաւիչ էր:

digitised by A.R.A.R.@

– Լիւսին գործի համար մէկու մը հետ պիտի տեսնուի,– ըսաւ Աննա,– անոր համար հոս եկանք:

– Ի՞նչ գործով կը զբաղիք,– հարցուցի Լիւսիին:

– Հիմա գործ չունիմ, գործ կը փնտռեմ,– պատասխանեց ան:

– Ի՞նչ տեսակի գործի կը նայիք կոր:

– Գրասենեակի աշխատանք, քարտուղարութիւն կամ հաշուապահութիւն, այդ տեսակ բաներ:

– Հա՞, դժուար պէտք չէ ըլլայ, այդ տեսակ գործ միշտ կարելի է գտնել:

– Ես ալ կը յուսամ, որ այդպէս ըլլայ,– ըսաւ ան եւ Աննային դառնալով,– կը յուսամ, որ այս մարդը մեզ երկար չի սպասցներ: Ես չեմ ուզեր հայերու հետ աշխատիլ, բայց քեռիս խօսեր է այս մարդուն հետ, ես ալ համաձայնեցայ իրեն հետ տեսնուիլ: Հայերուն քով եթէ աշխատիս՝ հոգիդ կը հանեն եւ անընդհատ կը զանգատին: Ինչ որ է, նայինք ի՞նչ կ'ըլլայ,– ըսաւ ան:

Ես Աննային նայեցայ, ան ալ նշանակալից նայուածք մը ուղղեց ինծի: Սպասեակը սուրճը բերաւ եւ լուռ խմեցինք քանի մը վայրկեան: Քիչ ետք յայտնուեցաւ իր սպասած մարդը եւ անոր հետ ուրիշ սեղան մը գացին խօսելու:

Աննային հետ առանձին մնացինք:

– Զօրլու բան մըն է, հա՜, այս աղջիկը,– ըսի կատակով:

– Հա՜, դիւրին-դիւրին բան չի հաւնիր եւ ամէն տեսածը կը քննադատէ,– ըսաւ Աննա:

– Էհ, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ կոր իրեն հետ ապրիլը:

– Շատոնց իրար կը ճանչնանք, այնպէս որ, ըսածներուն շատ կարեւորութիւն չեմ տար:

– Աստուած տայ ալ շուտով գործ մը գտնէ,– ըսի:

– Գործ գտնելէն ետք կ'ուզէ կոր, որ միասին ապրինք եւ ծախսերը կէս առ կէս ընենք:

– Համաձայնեցա՞ր այդ գաղափարին:

– Ըսի, որ գործը գտնելէն ետք կը խօսինք այդ մասին:

Ասիկա նորութիւն մըն էր, որ շատ հաճելի չէր: Այս աղջիկէն ազատիլը դիւրին պիտի չըլլար: Կ'երեւի թէ դէմքիս վրայ զգալի էր յուսախաբութիւնս, քանի որ Աննան զգաց:

– Մի մտահոգուիր,– ըսաւ,– լաւ կ'ըլլայ:

Այս անորոշ խօսքը աւելի մտահոգեց զիս:

– Աննա, եթէ հիմակուընէ իրեն յոյսեր տաս, ետքը չես կրնար ազատիլ, իրեն յատակօրէն ըսէ, որ դուն չես ուզեր միասին ապրիլ:

Աննա, նեղացած իմ պնդումէս՝ չպատասխանեց:

Քիչ ետք Լիւսին վերադարձաւ:

– Ժամադրուեցանք, որ վաղը իր գրասենեակը երթամ, հոն գործատիրոջ հետ պիտի տեսնուինք,– ըսաւ Լիւսի,– բայց այս մարդուն նայուածքը չսիրեցի, վստահ եմ, որ ամուսնացած է եւ աչքը դուրսն է:

Այս տարօրինակ յայտնութիւնը անտեսեցինք, սակայն ան շարունակեց աւելի ոգեւորուած:

– Ես կ'ատեմ հայերը,– ըսաւ ան,– հայ տղաքը ապուշ են, ես կեանքիս մէջ հայու մը հետ չեմ ամուսնանար: Հայ մարդիկը իրենց կիներուն հետ ծառայի պէս կը վարուին յետոյ ալ աչքերնին դուրսը կ'ըլլայ, մահնաւանդ երիտասարդ աղջիկներուն պիշ-պիշ կը նային, վերէն վար կը քննեն, կարծես իրենց աչքերով կը մերկացնեն քեզ:

– Լիւսի, վաղը ո՞ւր պէտք է երթաս,– հարցուց Աննա, նիւթը փոխելու համար:

– Տոն Միլզ եւ Լորընսի շրջանը, հոն է եղեր իրենց ընկերութեան շէնքը:

– Ի՞նչ ընկերութիւն է, ի՞նչ գործ կ'ընեն:

– Ապահովագրական ընկերութիւն մըն է:

– Լաւ է,– ըսաւ Աննա – անոնք միշտ գործ կ'ունենան:

– Ես գործի մը մէջ երկար ատեն չեմ ուզեր մնալ, մէկ կամ երկու տարիէն աւելի չեմ ուզեր տեղ մը մնալ: Ապուշութիւն է տարիներով նոյն գործին մէջ աշխատիլ:

– Շատերը ուրիշ գործ գտնելու միջոց չունին, անոր համար է, որ երկար ատեն նոյն գործին մէջ կը մնան, յետոյ՝ պարտաւորութիւններու տակ մտած կ'ըլլան, չեն կրնար ուզած ատեննին գործը ձգել,– ըսի ես:

– Պարապ բա՛ն,– պատասխանեց Լիւսի,– ատիկա պարզապէս վախկոտութիւն է, ուեւէ մէկը կրնայ գործը փոխել:

Ես Աննային նայեցայ, ան գլուխը կախեց եւ խուսափեցաւ ինծի նայելէն: Իսկ Լիւսի սկսաւ ձանձրոյթի նշաններ ցուցաբերել: Մատներով սկսաւ սեղանը թմբկահարել՝ նայուածքը օդին մէջ:

– Հոս ընելիք բան մը չկա՞յ,– հարցուց ան:

– Ի՞նչ տեսակ բան է փնտռածդ,– հարցումին հարցումով պատասխանեցի:

– Ի՞նչ գիտնամ,– ըսաւ,– հոս եկողները ի՞նչ կ'ընեն:

– Մեծ մասը ժողովներու կը մասնակցին, վերը գրադարան մը կայ հոնկէ կրնաս հայերէն գիրքեր առնել, զանազան երկիրներէ հայկական թերթեր կան, որ կրնաս կարդալ, միութիւններու անդամ կրնաս ըլլալ, անոնց գործերուն կրնաս մասնակցիլ:

digitised by A.R.A.R.@

– Մէկ խօսքով՝ ընելիք բան մը չկայ: Ես այդ հոտած գիրքերը չեմ ուզեր կարդալ: Հայերէն ո՞վ կը կարդայ: Միութիւններն ալ իրարու միսը կ'ուտեն, պարապ բան է:

Ես որոշեցի այլեւս բերանս չբանալ: Քանի որ ես զիրենք սեղանս կանչած էի, չէի կրնար ձգել երթալ, մանաւանդ Աննան չէի ուզեր վիրաւորել, քաղաքավարութեան համար նստած մնացի: Լիւսի շարունակեց իր յարձակումները, բայց երբ պատասխան չստացաւ, վերջապէս լռեց: Մինչ այդ եկող-գացողներէն շատերը զիս կը բարեւէին կամ կը մօտենային քանի մը խօսք կը փոխանակէին:

– Ի՞նչ է, ամէն մարդ կը ճանչնա՞ս,– հարցուց Աննա զարմանքով:

– Է, քսան տարի պիտի ըլլայ, որ հոս եմ, ես երբոր եկայ՝ գաղութը շատ պզտիկ էր տակաւին, այնպէս որ, գրեթէ ամէնը կը ճանչնամ:

– Ես քսան տարի այս մարդոց մէջ չէի կրնար ապրիլ,– ըսաւ Լիւսի,– նոր երկիր մը երբոր կու գաս՝ պէտք է որ տեղացիներուն հետ խառնուիս, ոչ թէ միայն քու ազգիդ կէթոյին մէջ մնաս:

Ես չպատասխանեցի, Աննան կարմրեցաւ:

– Կարծեմ հոս գործդ վերջացուցիր, չէ՞ – հարցուց Լիւսիին– կրնա՞նք ելլել:

– Հա, երթանք,– ըսաւ Լիւսի:

Աննա շնորհակալութիւն յայտնեց սուրճին համար եւ երկուքը միասին դուրս ելան:

Յաջորդ առտու, Աննա հեռաձայնեց եւ ներողութիւն խնդրեց Լիւսիին վարմունքին համար:

– Գիտես, հիմա անգործ է եւ տրամադրութիւնը լաւ չէ,– ըսաւ Աննա:

– Ատիկա պատճառ չէ, որ մէկը ափեղ-ցփեղ խօսի եւ շուրջինները վիրաւորէ, այս աղջիկը նորմալ չէ,– ըսի:

– Շատ դժուարութիւններէ անցած է:

– Վստահ եմ, որ այս վարուելակերպով շուրջինները կը թշնամացնէ: Դուն ասկէ ազատելու միջոց մը գտիր, գլխուդ փորձանք կը բերէ:

– Ձեմ կարծեր,– ըսաւ Աննա,– Աստուած տայ, որ այս գործը ըլլայ: Ինչ որ է, հիմա պէտք է գործի սկսիմ, յետոյ կը խօսինք:

Տրամադրութիւնս լրիւ փճացաւ: Աննան տեսնելը դիւրին պիտի չըլլար: Յոյսս կտրեցի եւ տխրութիւնն մը համակեց զիս: Աննան

չէր ուզեր կամ չէր կրնար վճռական քայլեր առնել, մեր յարաբերութիւնը գաղտնի կը պահէր, այնպէս որ, ես չէի կրնար իրեն հետ կապ պահել առանց Լիւսիին մտքին մէջ կասկածներ արթնցնելու: Մէկ խօսքով՝ ձեռքերս կապուած էին, իսկ առանց իմ ներդրումիս՝ Աննան իր կեանքը փոխելու որեւէ ճիգ պիտի չընէր:

Գործերուս մէջ թաղուեցայ: Հակառակ իր խոստումին՝ Աննա առտուները չհեռաձայնեց, ատենը մէյ մը ես հեռաձայնեցի, եւ իրմէ իմացայ, որ Լիւսին գործ գտեր է: Շաբաթները իրարու ետեւէ գլորեցան, ամառը անցաւ եւ օդը սկսաւ պաղիլ:

Եոլանտան կը հեռաձայնէր եւ զրգռիչ խօսքեր կ'ըսէր: Ան հիմա գիտէր, որ ինչ բաներէ կ'ախորժիմ եւ ատոնց վրայ ֆանթէզիներ կը հիւսէր, ես ալ նոյնպէս: Կամաց-կամաց վարժուեցայ իր ձայնին եւ անոր առթած հեշտանքին եւ գրեթէ ամէն օր կը խօսէինք:

Մեր հանդիպումէն ետք, օթոյին մէջ ան միշտ կ'ուզէր, որ քովս գայ: Եւ վերջապէս տկար վայրկեանի մը համաձայնեցայ:

Երկար մուշտակ-վերարկու մը հագուած էր եւ վայելուչ հագուստ մը, մինչեւ ծունկերը հասնող փէշ, պլուզ եւ ժաքէթ, ինչպէս նաեւ սեւ փէնթի հոզ: Ներս մտաւ, վերարկուն առի-կախեցի եւ ինք սոֆային վրայ նստեցաւ: Ինծի համար տարօրինակ կաեւ ինք սոֆային վրայ նստեցաւ: Ինծի համար տարօրինակ կացութիւն մըն էր, քանի որ ընդհանրապէս ես կ'ըլլայի նախաձեռնողը, սակայն այս պարագային ինքն էր: Մոմ մը վառեցի, լոյսերը մարեցի, քովը նստեցայ եւ սրունքները շոյեցի:

Ես ընդհանրապէս կատակի համար կը գանգատիմ փէնթի հոզի մասին, որ ոտքի մատներէն մինչեւ մէջքը կը ծածկէ եւ երբ շոյես՝ տարօրինակ արուեստական սահունութիւն մը ունի, որ սիսին հաճոյքէն հեռու կը պահէ մատներդ: Եւ ամէնէն գէշ մասը այն է, որ առանց կնոջ հաւանութեան կամ օգնութեան շատ դժուար է անիկա հանելը: Ասիկա ըսելէս ետք, ընդհանրապէս կ'աւելցնեմ, թէ նորաձեւութիւնները ստեղծողները արդէն միասեռականներ են, եւ ասիկա անոնց հնարած միջոցն է նորմալ մարդոց եւ կիներու միջեւ յարաբերութիւնները դժուարացնելու համար: Հազիւ այս մասին խօսք բացած՝ Եոլանտա հարցուց.

– Կ'ուզես որ հանե՞մ:

– Այո,– ըսի:

Անմիջապէս ոտքի ելաւ, ժաքէթը եւ պլուզը հանեց, յետոյ փէշը եւ փէնթի հոզը: Այս ամէնը անփութօրէն աթոռի մը վրայ նետեց, սեւ սութիէն եւ սեւ շապիկներով մնաց, որ իր ճերմակ մարմնին շատ գրգռիչ երեւոյթ մը կու տար: Ես ալ հանուեցայ...

.....

digitised by A.R.A.R.@

Տնեցիի պէս տեղաւորուեցաւ եւ սկսաւ շաղակրատել: Մարմնին առթած հաճոյքը անցած էր եւ ես իրեն հետ հոգեկան ոչ մէկ կապ կը զգայի: Զարմանալի բան մրն է, որուն բացատրութիւնը թերեւս շատ բարդ է: Ես այս կնոջ հետ առանց զինքը սիրելու, հաւանաբար ամէնէն կրքոտ եւ այլազան յարաբերութիւնները ունեցած եմ, միշտ պատրաստ եղած է զիս գոհացնելու, սակայն վերջանալէն ետք միշտ ուզած եմ, որ շուտով երթայ, սաւանները եւ բարձի երեսները անմիջապէս լուացած եմ, որ իր բոյրը չմնայ: Նոյնիսկ իրմէ խնդրեցի, որ անուշահոտ չգործածէ- օճառի հոտը աւելի կը սիրեմ, մանաւանդ զօրաւոր անուշահոտի «ալերձի» ունիմ կարծեմ,- ըսի:

Եոլանտա սիրով ընդառաջեց, անիկա ամէն ինչ կ'ընէր, որ ես որեւէ գանգատ չունենամ, հակառակ անոր, որ զիս գոհացնելու իր ջանքերուն, երբեք ջերմ զգացումներ չունեցայ իրեն հանդէպ: Երբեմն կը կարեկցէի իրեն, քանի որ քաջութիւնը ունէր ինքզինք խոցելի վիճակի մէջ դնելու: Հակառակ իր շրջապատի ընկերային համակարգի պահանջներուն, իր կեանքը կ'ապրէր ճակատաբաց, իր ուզած ձեւով, այդ պատճառով ատեն-ատեն ընկերական զգացում մը կ'ունենայի, աւելի ճիշդը՝ բախտակիցի տեղ կը դնէի զինք: Ինք ամէն ինչով Աննային հակապատկերն էր կարծես: Իր լայնամիտ ըլլալը, իր գոհունակութիւնը դիւրաւ արտայայտելը, ինծի հանդէպ իր ունեցած նուիրումը: Բայց այդ խանդաղատանքը, որ Աննային վրայ կը շոայլէի, իրեն հանդէպ երբեք չեմ ունեցած: Հակառակ անոր, որ Աննա բնաւ ճիգ չէր ըներ, այդ խանդաղատանքին տիրանալու համար:

Վերջապէս հագուեցաւ եւ տուն գնաց: Տուն հասնելէն ետք հեռաձայնեց, բայց ես կարճի կապեցի՝ անքնութիւն պատրուակելով:

Երկար շաբաթներ անցան առանց Աննայէն լուր մը առնելու: Գրեթէ հաշտուած էի այն իրողութեան հետ, որ կորսնցուցած էի զինք: Աննային կրաւորական կեցուածքը, թոյլ տալը, որ բաներ պատահին իրեն, առանց ճիգ թափելու, որ կացութենէն դուրս գայ կամ փորձէ կացութեան տէրը դառնալ, յուսահատեցուցին զիս:

Միշտ կը յիշեմ Արմէնին խօսքը. երբ այսպիսի անախորժ կամ անխուսափելի կացութիւններու մէջ գտնուիմ: «Մեր կեանքն ալ այսպէս դասաւորուեց, Զաւէն ջան» կ'ըսէր: Ես ալ հիմա այդ բառերը կը կրկնէի ես ինծի: Այս հոգեվիճակը մեր ցեղային գիծերէն մէկն է կարծեմ, երբոր մեր ծրագիրները կամ փափաքները ձա-

խողութեան մասնուին՝ կ'ընդունինք ատիկա իբրեւ անխուսափելի եւ կը մխրճուինք ցաւին մէջ: Կարծես ձախողութիւնը աւելի ապահով վիճակ մը ըլլար:

Ներքնապէս արհամարհական կեցուածք մը ունեցած եմ կեանքի հանդէպ, քանի որ փոքր տարիքէս համոզուած էի, որ կեանքը ինծի հանդէպ արդար չէր եղած: Պզտիկութեան իմ մօտիկ ընկերներս ալ նոյն կեցուածքը ունէին: Մեզի համար «Ամերիկեան երազ» գոյութիւն չունէր եւ արգահատանքով կը նայէինք անոնց. որոնք մեծ ճիգ կը թափէին կամ իրարու հետ կը մրցէին յաջողելու համար: Ցետադարձ ակնարկ մը նետելով հիմա կը մտածեմ, որ հաւանաբար մենք մեր կամքով ձախողութեան ճամբան ընտրած էինք ակամայ՝ հաւատալով, որ այդ անխուսափելի է: Ըսել կ'ուզեմ, որ այնպիսի ընտրութիւններ ըրած ենք, որոնք յաջողելու հաւանականութիւնը շատ քիչ եղած է:

Գանատա գալով բաժնուեցայ իմ մանկութեան ընկերներէս, հիմա հոս իմ ծանօթներուս մէջ միակն եմ այս հաւատամքին հետեւող: Հոս նոր ծանօթներ շատ ունեցայ, բայց մօտիկ ընկեր չունիմ: Այդ պարապը լեցուցին կիները: Հիմա ինծի ամէնէն մօտիկ եղող անձերը կիներ են:

Ես երբեք չեմ մրցիր որեւէ բանի համար, եթէ երկընտրանք կայ իմ եւ ուրիշին միջեւ, ես կը հեռանամ: Այն անձը, որ այդ երկընտրանքին առջեւ կը գտնուի՝ զիս չի հետաքրքրեր այլեւս:

Եոլանտան իր հեռաձայններով զիս կը զբաղեցնէր, եւ աւելի հոգը սկսաւ կանոնաւորաբար այցելել: Ամէն անգամ նոր բան մը կը մտածէր, նոր ֆանթեզի մը կը փորձէր իրականացնել:

Գործերս զիս շատ չէին հետաքրքրեր այլեւս, քանի որ Անանան չկար: Պատրաստած նմոյշ-վիտէոներէն հինգ-վեց հատ թանկ լինին գտած յաճախորդներուն փոստով ղրկեցի, անոնցմէ ոչ մէկէն պատասխան ստացայ: Ատիկա բնական էր, պէտք է որ ես հեռաձայնէի եւ հետեւողական աշխատանք տանելով զիրենք համոզէի, բայց սիրտ չունէի: Իմ նախկին անտարբեր վիճակիս վերադարձայ, կեանքը վրայէս կը սահէր, ինչպէս որ ջուրը կը սահի բաղի մը փեսուրներուն վրայէն:

Այս հոգեվիճակիս մէջ ոչ մէկ ճիգ կ'ընէի, թուղթերը կը հաւաքուէին, վճարումներս կ'ուշացնէի, մինչեւ որ պարտատէրերը հեռաձայնէին: Ընդհանուր ծուլութիւն մը կոխած էր վրաս: Տիգրանը կու գար եւ միասին կը խօսէինք կեանքի մասին: Ան հինգվեց ամիսը անգամ մը հոգեփոխութեան մէջ կ'ըլլար, նոր ապրելակերպ մը որդեգրելու բոլոր ձեւականութիւններէն կ'անցնէր եւ

digitised by A.R.A.R.@

այդ մասին խանդավառութեամբ եւ երկար կը խօսէր, եւ քանի մը ամիս ետք ուրիշ անկիւնագարձ մը կը յայտնուէր: Այլեւս իր բոլոր ընկերները գիտէին, որ այս բաները ժամանակաւոր էին, բայց յոգնած էինք վիճելէ, թոյլ կու տայինք, որ ան այս փուլին մէջէն ալ անցնի: Ինք շատ ջերմ եւ հաճելի տղայ մըն էր, նեղ օրերուս միշտ կողքիս եղած էր, ես ալ իրեն համար նոյնը կ'ընէի:

Տիգրանը վերջացուցած էր մայմի դասընթացքը: Քովս եկաւ անտրամադիր:

– Ի՞նչ է, ի՞նչ ունիս,– հարցուցի:

– Մայմի դասընթացքը վերջացուցի:

– Ինչպէ՞ս անցաւ:

– Շատ լաւ:

– Է, ինչո՞ւ համար տրամադրութիւնդ լաւ չէ:

– Հիմա ի՞նչ պիտի ընեմ չեմ գիտեր, անոր համար է, որ տրամադրութիւնս քանդուած է: Ուսուցիչս առաջարկեց, որ իր խումբին մաս կազմեմ եւ իրենց հետ մանր-մունր դերեր վերցնեմ: Իրենք դպրոցներ, հիւանդանոցներ եւ ծերանոցներ կ'երթան՝ պզտիկներ կամ տարեցներ զուարճացնելու: Աւելի clownի գործ է, քան մայմի: Ես աւելի լուրջ գործ մը կ'ակնկալէի:

– Բայց Տիգրան, արդէն գիտէիր, որ թատրոնը դժուար ճիւղ մըն է, իսկ լուրջ մայմ ընող քանի՞ հոգիի անունը լսեր ես՝ Մարսել Մարսոյէն զատ:

– Ճիշդ ես, գիտէի, բայց...

– Բայց ի՞նչ...

Չպատասխանեց:

– Երբ ես հիւանդանոցին մէջ կ'աշխատէի, հրեայ բարեկամ մը անգամ մը ինծի հարցուց, թէ ինչո՞ւ ինքզինքս կը չարչարէի, ինչո՞ւ համար բնականոն կեանք մը չէի ապրեր եւ իմ ունեցած գործովս չէի գոհանար: Ի՞նչ է քեզ այրող մարմաջը, ինչո՞ւ համար պէտք է հետք մը ձգես աշխարհի վրայ: –Գիտե՞ս, չկրցայ իրեն գոհացուցիչ պատասխան մը տալ: Կարծեմ թէ ծարաւ ունինք «համբաւաւոր» դառնալու, բան մը ընելու, որ մեզ բարձրացնէ առօրեայէն, որպէսզի կարենանք մեր կորսնցուցած տարրերը ձեւով մը արդարացնել: Այնպէս՝ ինչպէս որ բախտախաղի մէջ կորսնցնողը աւելի մեծ գումարներ կը դնէ, որ իր կորսնցուցածը ետ շահի: Բայց մինչեւ հիմա միակ բանը, որ յաջողած ենք ընել՝ այն է, որ մեր շրջանակի հայութեան համար մենք զարտուղի եւ ինքնատիպ անձեր կը նկատուինք:

– Բայց շատեր կը գնահատեն մեր ճիգերը,– ըսաւ Տիգրան:

– Այո, իսկ ուրիշներ կը խղճան մեր վրայ իբրեւ իրենց ուղղութիւնը տակաւին չդտած երիտասարդներ:

– Ամա՛ն, պապա՛, անոնց կարեւորութիւն պիտի չտաս, անոնք պուրժուա մօտեցում ունին կեանքին հանդէպ: (Այն օրերուն տակաւին այդ բառը գործածական էր կարգ մը շրջանակներու մէջ):

– Բայց ես մինչեւ հիմա չեմ կրցած վերլուծել, թէ ի՞նչն է, որ մեզ ետ կը պահէ: Մեր շրջանակը շատ պահպանողական է, այնպէս որ, մեզի համար շատ դիւրին է զարտուղի երեւիլ, թերեւս ատիկա մեզի յաջողութեան պատրանքը կու տայ: Այն գաղափարը, որ մենք ուրիշներէ տարբեր ենք հաւանաբար մեզ կը գոհացնէ: Թերեւս մենք պարզապէս կը բաւարարուինք «արուեստագէտ»ի դերը խաղալով:

– Ինչո՞ւ այդպէս կ'ըսես, բաւական բաներ ըրած ենք...

– Այո, բայց չենք կրնար կոր մակերեսը թեթեւ մը փոթորկելէ անդին անցնիլ: Գոնէ ես ինծի համար գոհացուցիչ եւ վերջնական գործ մը չունիմ, ամէնքն ալ մէջտեղ բերելու սիրոյն որոշ զիջումներ ըրած եմ ակամայ: Այս մանր-մունր դժուարութիւնները յաղթահարելու համար, մենք յաճախ կորսնցուցած ենք մեր նպատակակէտը:

– Կա՛մ այդպէս պիտի ընէիր, կա՛մ բնաւ պիտի չկարենայիր որեւէ գործ ընել,– ըսաւ Տիգրան եւ շարունակեց,– Սիզիւոֆի հայկական գաղութները երբեք չեն կրցած մշակութային շարունակականութիւն մը ունենալ: Ամէն եկող ստիպուած է նորէն հնարել անիւը, յանուն քանի մը տոլար խնայելու:

– Թատրոն չկա՞յ, կը ստեղծենք հատ մը, բայց ի՞նչ գնով, միջակութեան հասնելու տագնապալի ճիգով մը: Բեմ չինէ, գործածուած լոյսեր գտիր, անոնց համար էլեկտրական dimmerներ չինէ, մինչեւ թատրոն մը ներկայացնես այնքան ժամանակ կը կորսնցնես, որ բուն կարեւոր նիւթերուն վրայ աշխատելու առիթ չես ունենար: Քանի մը տարի մեծ ճիգով կ'աշխատիս Սիսիփոսի նման ժայռը գլորելով լերան գլուխը կը հանես եւ առտուն կ'արթննաս, որ անիկա ետ ինկած է լերան ստորոտը: Յետոյ կը զզուիս եւ կը հնանա՞ս: Ուրիշ միամիտ մը կու գայ իր լաւատեսութիւնը փորձաքարին զարնելու: Ան անշուշտ իր օրակարգը կ'ունենայ եւ մտքէն չ'անցներ օգտուիլ իր նախորդին փորձառութենէն,– ըսաւ ան դառնութեամբ:

Տիգրանը եւ ես ջերմեռեռ յաջողած էինք կտրել-անցնիլ այդ պատուարը: Ճիշդ տասը տարի առաջ փորձառական թատրոնի

digitised by A.R.A.R.@

խումբ մը ունէինք, որուն առաջին բեմադրութիւնը մրցանակ շահած էր նահանգային բազմամշակութային թատրոնի ժիւրիէն: Վեց տարի ետք, ես ձգեցի, վարչութիւններու հետ պայքար մղելէն յոգնած: Տիգրան շարունակեց աշխատանքը: Ես սկսած էի խումբը, ինք միացած էր ինծի, եւ սորված էր ինձմէ, եւ այնքան լաւ եղած էր փոխանցումը, որ երբ ինք բեմադրութիւն կը ներկայացնէր, յաճախ այն տպաւորութիւնը կ'ունենայի, որ ես կատարած էի աշխատանքը: Բայց մեր համայնքին պայմանները այնքան աննպաստ էին, որ վերջ ի վերջոյ ստիպուեցաւ ինք ալ ձգել:

– Մեր այս կցկտուր աշխատանքի ձեւը պատճառ կը դառնայ, որ մոլեգնօրէն անհամբերաշտ ըլլայ մեր մշակոյթը: Անձին հետ կը սկսի շարժումը եւ անոր հետ կը վերջանայ: Դաշտը խոպան կը մնայ, մինչեւ որ նոր մէկը նետուի–նոր շարժում մը ստեղծելու երազէն՝ դէպի իրականութեան գիրկը,– ըսի ես:

– Մտածա՞ծ ես, որ ինչո՞ւ համար դուն եւ ես ալ ինկանք այդ խաղին մէջ,– հարցուց Տիգրան խնդալով:

– Այո, որովհետեւ մեր գաղութները կոյս անտառներ են, որոնք առաջին անգամ պեղելու հնարաւորութիւնը կ'ունենաս: Գանատական դաշտը հազար անգամ պեղուած է, անոր ամէն մէկ սանթիմեթրը վերլուծուած, ծամուած եւ մարսուած է: Ահա այս է, որ կը գրաւէ մեզ, այն զգացական հոսանքը, որ կը զգաս երբ քու ըրած մէկ գործիդ միջոցաւ մարդիկ առաջին անգամ ըլլալով տարբեր տեսանկիւնէ մը կը տեսնեն կեանքը: Նոր ցամաքամաս մը գտնելու պէս բան մըն է, եւ այդ բոպէներուն երբ ելեկտրականացած մթնոլորտը չօշափելիօրէն իրական է՝ առանց խմելու կը գինովնաս եւ արծիւի պէս կը սաւառնիս գէթ քանի մը օր:

– Հա, ճիշդ այդ է պատճառը, որ զրկանքներու կը մատնուիս, գիշերները չես քնանար, նոր մօտեցում մը իրականացնելու համար: Բայց մտքիդ մէջի պատկերը ստեղծելու համար շատ աւելի զօրաւոր ներդրումի պէտք ունիս քու համայնքէդ, որպէսզի կարենաս փոքր հրաշքներ գործել բեմին վրայ: Բայց ես վայրկեաններ ապրած եմ հոն, մեր այդ գրեթէ լերկ մինիմալիստ բեմերուն վրայ, զորս ոչ մէկ ուրիշ բան կրնայ փոխարինել:

– Եւ այդ զգացումին մոլի կը դառնաս, եւ ամէն ճիգ կը թափես, որ կարենաս վերապրիլ այդ վայրկեանները: Անոր համար է, որ այս պայմաններուն տակ նոյնիսկ կ'աշխատիս:

– Հա, մայրը ...,– հայհոյեց Տիգրան՝ բաւական թեթեւցած

հոգիով, հակառակ անոր, որ իր հարցին լուծում մը չէր գտնուած: Այս ձեւով մենք իրարու ցաւը կը թեթեւցնէինք, լուծում չէինք գտներ, բայց բախտակից մը ունենալը, մեզի լսող մը ունենալը կը մեղմացնէր մեր զգացած զայրոյթը:

Մինչ այդ ամէն մէկս քանի մը չիչ գարեջուր խմած էինք, անօթեցանք: Հեռաձայնով փիցցա ապսպրեցինք, պատկերասփիւռին դիմաց նստած կերանք:

Ուրբաթ, կէսօրէ վերջ մը, Աննան հեռաձայնեց, չափազանց յուզուած, հազիւ կրնար խօսիլ:

– Փողոցի հեռաձայնի խցիկէն կը հեռաձայնեմ կոր,– ըսաւ,– ուրիշ մէկու մը չէի կրնար հեռաձայնել, չեմ գիտեր ինչ պիտի ընեմ:

– Ո՞ւր ես, Աննա՛, ինծի ըսէ հիմա կու գամ եւ քեզ կ'առնեմ,

– Տիւրոնի եւ Ամբնիւ Ռոտէ անկիւնն եմ. ես օքէյ եմ, բայց շատ բարկացած եմ...

– Հիմա կու գամ, տասը վայրկեանէն քովդ կ'ըլլամ, սպասէ ինծի:

– Լաւ:

Խենթի պէս տունէն դուրս նետուեցայ, եւ ամէն կարմիր լոյսի սպասելուս ինքզինքս կ'ուտէի: Վերջապէս հասայ. Տիւրոնին անկիւնը դարձայ եւ Աննան տեսայ: Օթոն կեցուցի եւ դուրս վազեցի: Երբ զիս տեսաւ աչքերը լեցուեցան:

– Ի՞նչ եղաւ քեզի,– ըսի անհամբեր:

– Լիւսին...,– ըսաւ եւ փղձկեցաւ:

Ճիշդ մեր ետեւը պզտիկ փաբ մը կար, զինք հոն տարի եւ նստարանի մը վրայ նստեցանք:

– Հիմա հանդարտէ եւ պատմէ, թէ ի՞նչ եղաւ Լիւսիին:

– Իրեն բան մը չեղաւ...

– Լաւ, սկիզբէն պատմէ, ի՞նչ պատահեցաւ, որ այսքան իրար անցեր ես:

– Այսօր երբ գործէն տուն եկայ եւ ներս մտայ. տեսայ, որ տունը տակնուվրայ եղած է եւ ննջարանէն ձայներ առի, Լիւսին մէկը բերած էր եւ իմ անկողինիս մէջ... կրնա՞ս երեւակայել:

– Ի՞նչ ըրիր:

– Արիւնս գլուխս խուժեց, պիտի խենթենայի, բան մը չկրցայ խօսիլ, ձգեցի ետ դուրս ելայ:

– Լաւ,– ըսի բաւական հանդարտած,– գիտե՞ս որքան վախցուցիր զիս, չէի գիտեր, որ ի՞նչ պատահած է քեզի, մտքէս հացուցիր զիս, չէի գիտեր, որ ի՞նչ պատահած է քեզի, մտքէս հացուցիր զիս: Ամբողջ ճանապարհին մտածեցի, որ ինչ-որ բան անցաւ:

digitised by A.R.A.R.®

– Կը ներես, շատ բարկացած էի եւ չէի կրնար քեզի բացատրել, բայց չե՞ս կարծեր, որ ահաւոր բան մրն է պատահածը...

– Երբոր ուրիշի մը հետ կը բնակիս, այս տեսակ բաներ կը պատահին...

– Բայց, Զաւէն, տղամարդիկ կու գային եւ զինք կ'առնէին տուներէն, ամէն անգամ զիրենք կը սպասցնէր, ուզեմ-չուզեմ զիրենք կը տեսնէի, իմ տեղս պզտիկ է, գիտես, զատ սենեակ չկայ, ես ամէն անգամ զետնին տակը կ'անցնէի, մինչեւ որ երթան:

– Ինչո՞ւ իրեն չխօսեցար այդ մասին:

– Խօսեցայ, բայց ամէն անգամ պատրուակ մը կը գտնէր եւ նորէն գիտցած ձեւովը կը շարունակէր:

– Լաւ, հիմա իմ տունս երթանք, ուրկէ կը հեռաձայնես իրեն:

Օթոյին մէջ նստեցանք եւ ճամբայ ելանք դէպի տուն:

– Կը զարմանամ, որ դուն այսքան թեթեւի կ'առնես կոր պատահածը,– ըսաւ Աննա:

– Թեթեւի չեմ առներ, ինչո՞ւ կը կարծես, որ ես այսքան տարի առանձին ապրած եմ, ես ալ կրնայի մէկու մը հետ ապրիլ, ծախսերը կէսի կ'իջնէին, բայց այս տեսակ բաներ կը պատահին եւ ամէն ինչ աչքէդ կ'ելլէ: Նայէ, դուն որքան ուշադրութիւն ըրիր, որ կասկած չարթննայ մեր մասին, եւ օրիորդը տունը մարդ կը բերէ – կը տանի եւ դուն լուռ կեցար, մինչեւ որ քու անկողինդ գործածեցին: Կը կարծես, որ անանկներուն հո՞գն է, որ ուրիշները ի՞նչ կը մտածեն իրենց մասին...

Աննա լուռ մնաց բաւական ատեն: Յետոյ հարցուց.

– Ի՞նչ կը կարծես որ պէտք է ընեմ:

– Հիմա երբ տուն հասնինք, հեռաձայնէ եւ իրեն յստակօրէն ըսէ, որ ի՞նչ պէտք է ընէ:

– Ի՞նչ ըսեմ:

– Աննա՛, կը կարծե՞ս, որ կրնաս տակաւին զինք պահել քու տանդ մէջ:

– Ո՛չ, բայց ո՞ւր պիտի երթայ:

– Նայէ, քու վրադ որքա՜ն ազդեց այս պատահածը, չես կրնար թոյլատրել, որ ուրիշ անգամ պատահի: Մա՛նաւանդ՝ որ եթէ ասկէ կրցաւ պրծիլ, ա՛լ միւս անգամ քեզի կարեւորութիւն անգամ չի տար: Քեռիին տունը թող երթայ...: Քեզի ի՞նչ: Ի՞նչ պարտաւորութիւն ունիս քու տանդ մէջ նեղութիւն կրելու:

Երբ տուն հասանք, Աննա բաւական ինքզինք գտած էր: Լիւսիին հեռաձայնեց եւ ըսաւ, որ վաղը իրիկուն երբ տուն գայ, չ'ուզեր զինք հոն գտնել, յետոյ՝ բաւական ատեն լուռ մտիկ ըրաւ եւ բար-

կութենէն եւ ամօթէն կարմրեցաւ: Քիչ յետոյ հեռաձայնը զոցեց:

– Ի՞նչ եղաւ,– հարցուցի:

– Աստուա՛ծ իմ. չըսած բանը չմնաց, մեծամասնութիւնը կ'ամչնամ քեզի կրկնելու, բայց ըսաւ, որ արդէն ինքն ալ այս կացութեան մէջ չի կրնար դիմանալ եւ այսօր իսկ այդ տղուն տունը պիտի երթայ: Ըսաւ, որ կէս ժամէն գացած կ'ըլլայ:

– Լաւ է, լաւ: Դուն անօթի՞ ես, բան մը ուտե՞նք:

– Բնաւախորժակ չունիմ:

– Տունը բան մը չունիմ, առաջուան պէս գնում չեմ ըներ այլեւս...

– Ինչո՞ւ:

– Հէ՛յ...: Հոս մօտը, աղուոր պզտիկ ճաշարան մը կայ, հոն երթանք, գոնէ ժամանակ կ'անցընենք մինչեւ տուն երթալդ:

Հեռաձայնը զարկաւ, Եոլանտան էր, իրեն ըսի, որ զբաղած եմ եւ չեմ կրնար հետը խօսիլ:

– Ի՞նչ եղաւ, ճաշարան երթա՞նք,– դիմեցի նորէն Աննային:

– Ուրիշ անգամ, համբե՛ս,– ըսաւ:

– Լաւ, նստէ,– ըսի,– սոֆային ես ալ աթոռներէն մէկուն վրայ նստեցայ:

Սկսայ խօսիլ, զանազան նիւթերու մասին, որպէսզի մեր միջեւ ստեղծուած հեռաւորութիւնը կամրջեմ, միշտ հեռու մնալով անձնական հարցերէ: Քիչ-քիչ ինք ալ սկսաւ մասնակցիլ խօսակցութեան: Կէս ժամը անցաւ: Հարցուցի, որ կ'ուզէ՞ տուն երթալ: Իր դրական պատասխանին վրայ՝ ճամբայ ելանք:

Լիւսին յուսահատութենէ եղածին պէս ձգած-գացած էր: Եթէ աչքովս չտեսնէի, չէի կրնար հաւատալ, որ երկու հոգի քանի մը ժամուան մէջ կրնան տնդ մը այդպէս աղտոտել: Հիւրասենեակին մէջ, գետինները, «չիփս»ի կիսատ տոպրակներ, փշրուած «չիփս»եր, փիցցայի պլաստառներ, գարեջուրի պարապ շիշեր, խոհանոցի «քաուլընթըր»ին վրայ եւ «սինք»ին մէջ աղտոտ պնակներ, փիցցայի մնացորդներ եւ զանազան հետքեր իւղի կամ պանիրի:

Աննային նայեցայ: Պիտի լար:

– Մէյ մը ներս գնա՛ եւ նայէ, որ ամէն ինչ կարգի՞ն է,– ըսի:

Աննա ինծի աղբի տոպրակ մը տուաւ եւ ներս գնաց: Երկու ժամ մաքրեցինք ամէն կողմ եւ տունը վերջապէս իր նախկին տեսքը առաւ: Աննա սաւանները եւ բարձերը իրենց երեսներով միասին աղբաման թափեց: Սեղանները եւ խոհանոցի «քաունթըր»ը հակասեպտիկ «սպրէյ»ով մաքրեց:

– Աննա, ասոնք անպայման հոգիդ ծխած են կամ ուրիշ թմրեցուցիչ առած են:

digitised by A.R.A.R.@

– Այո, հիմա, որ ըսիր, յիշեցի, երբ ներս մտայ տարօրինակ հոտ մը կար: Ուրիշ բան մըն ալ ըրած են...: Ոսկի խաչ մը եւ շղթայ մը ունէի, կարծեմ տարած են:

– Վնաս չունի, հոգ մի ըներ, այս գիշեր հոս կը մնամ: Վաղը դրան կղպանքը պէտք է փոխուի. վար իջիր սուրբրին ըսէ, իրենք կ'ընեն:

Աննա վար իջաւ՝ վերակացուին հետ խօսելու համար: Վերադարձին անհանդարտ վիճակ մը ունէր:

– Ես պէտք է լոգանք առնեմ, ինքզինքս աղտոտուած կը զգամ կոր,– ըսաւ:

– Ճիշդ է, իրաւունք ունիս,– ըսի– ինչպէս որ երբ ոջիլի կամ այդ տեսակ բաներու մասին խօսուի՝ վրադ քերուըտուք կու գայ:

Ես գիրք մը առի եւ սոֆային վրայ երկնցայ: Աննա բաւական երկար լոգանք մը առաւ, ջուրին հոսիլը լսեցի երկար ատեն: Գիրքը չէի կրնար կարդալ, չկրցայ կեդրոնանալ: Հիմա ճիշդ է, որ ետ վերադարձած էի, բայց տակաւին վիրաւորուած կը զգայի, չէի գիտեր, որ Աննա ի՞նչ կը զգար իմ մասիս: Այո, նեղ պարագային ինծի դիմած էր, բայց վստահ չէի, որ ատիկա ինծի հանդէպ ունեցած զգացումի՞ն արդիւնքն էր, թէ ուրիշ ճար չունէր եւ ինձմէ զատ մէկու մը չէր կրնար երթալ: Իմ տեղս ուրիշ մը հաւանաբար այս մտահոգութիւնները չէր ունենար, բայց ինծի համար արժանապատուութեան հարց էր, ես շատ դիւրազգաց եմ այս կէտին մէջ, չեմ ուզեր պատեհութենէն օգտուիլ, եթէ ինք ինծի հանդէպ զգացումներ չունի: Այս մտածումներով բաւական ինքզինքս չարչարեցի:

Աննա վերադարձաւ՝ գիշերանոց հագած, եւ աթոռին վրայ լուռ նստեցաւ:

.. Քնանալու ժամդ երբ գայ՝ ազատ զգայ,– ըսի,– ես հոս կը քնանամ:

– Ինձմէ նեղուած ես, չէ՞:

– Ես ինձմէ նեղուած եմ, աշխարհէն նեղուած եմ, ատիկա իմ բնական վիճակս է, դուն միայն իմ ուրախ եղած ատենս մօտէն ճանչցար զիս, անոր հետ մի բաղդատեր, անիկա հրաշք մըն էր, որ պատահեցաւ:

– Եւ հիմա այդ հրաշքը չկա՞յ:

– Չեմ գիտեր, ես հաւատացեալ մարդ մը չեմ, ինծի այդպէս դժուար հարցեր մի տար:

Աննա նստած մնաց բաւական ժամանակ, կարծես բան մը կ'ուզէր ըսել, բայց լուռ մնաց, ես ալ ճիգ չըրի կացութիւնը փրկելու: Քանի ամիս է, որ զգացումներս ետ-ետի պէս վեր-վար գացեր էին, ջիղերս յողնած էին, եթէ ինք ալ ինծի հանդէպ զգացումներ ունի, թող բան մը ըսէ կամ ընէ՝ մտածեցի: Կը զգայի, որ քիչ մը անգթութիւն կար ըրածիս մէջ, բայց չէի կրնար բան մը չեղածի պէս վարուիլ:

– Ես քնանալու պիտի երթամ,– ըսաւ:

– Լաւ,– ըսի:

Ննջարան գնաց. բայց ննջարանին լոյսը բաւական երկար ատեն վառած մնաց, ես ալ կ'այրէի չըսուած խօսքերու եւ չարտայայտուած զգացումներու կրակով: Կ'ատեմ այս վիճակը, ուր առանց որեւէ յանցանք գործելու՝ յանցաւոր կը զգաս, եւ նոյն ատեն բարկութեամբ լեցուած ես: Քիչ ետք, Աննա վերադարձաւ եւ քիչ մը անխօս կեցաւ: Երբ հարցական նայուածքով իրեն նայեցայ:

– Փոխուած ես,– ըսաւ:

– Ոչ. ես փոխուած չեմ,– ըսի ընդվզած,– պարագաները փոխուեցան, հակառակ իմ կամքիս:

Պառկած տեղէս ելայ եւ նստեցայ: Ինքն ալ աթոռին վրայ նստեցաւ, պատժուած պզտիկ աղջկան մը պէս:

– Նայէ, այդ մտերմութիւնը, որ քեզի հետ ունեցայ, ինծի համար ամէնէն թանկագին բանն էր, պատրաստ էի ամէն ինչ ընելու ատիկա պահպանելու համար եւ մինչեւ հիմա ալ նոյն ձեւով կը զգամ: Բայց դուն բնաւ ճիգ մը չըրիր, որ ինծի հետ կապ պահես եւ մեր մօտիկութիւնը շարունակուի: Հիմա չեմ գիտեր, որ դուն ինչպէ՞ս կը զգաս իրարու հետ ունեցած մեր կապին մասին: Ես ամէն գնով պատրաստ եմ քեզի հետ ըլլալու: Միայն թէ՝ դուն պէտք է մտածես, որ պատրա՞ստ ես նման պարտաւորութեան մը տակ մտնելու: Հաւանաբար իմ մասիս կը մտածես եւ կ'ըսես. որ անիկա տղամարդ է, հաճոյքի ետեւէ է: Բայց ես ալ զգացումներ ունիմ, գիտե՞ս: Ես ալ կը տանջուիմ, հաւանաբար արտաքինիս վրայ ատիկա չ'երեւիր, բայց ներսէն արիւն կ'երթայ: Քանի շաբթներ, ամիսներ անցան, ձայն-ձուն չհանեցիր եւ ես սպասեցի, յոյսս կտրեցի, բայց սպասեցի...

Աննային աչքերէն արցունքներ սկսան հոսիլ: Սիրտս կոտրեցաւ, քովը գացի եւ գրկեցի զինք:

– Դուն լաւ գիտես, որ ես արտայայտուելու դժուարութիւն ունիմ, ինչո՞ւ այսպէս կը չարչարես զիս,– ըսաւ ան լալով:

– Օքէյ, օքէյ, հոգի՛ս, երկուքս ալ չարչարուեցանք, բայց միայն հեռաձայն մը, քանի մը խօսք եւ ես ամպերու վրայ կը քալէի: Ես համբերութիւն ունիմ, եթէ գիտնամ, որ գալիք մը կայ:

digitised by A.R.A.R.@

Ամբողջ բարկութիւնս, ընդվզումս եւ երկար շարաթներու անձկութիւնս մոռցայ: Քանի մը կաթիլ արցունքով ան իր մեղքերը քաւեց: Իսկ ես մանուկի պէս ուրախացայ, որ նորէն պիտի կարենայի իրեն հետ ըլլալ:

– Ձեմ ուզեր, որ հոս պառկիս,– ըսաւ՝ աչքերը սրբելով:

Դէմքը ձեռքերուս մէջ առի ու համբուրեցի: Փաթթուեցաւ ինծի՝ հառաչանք մը արձակեց եւ երկար համբուրուեցանք եւ միասին անկողին մտանք: Ժամը շատոնց անցած էր, երբ վերջապէս քնացաւ:

Յաջորդող շաբաթներուն Աննա ինծի համար հանելուկ մը դարձաւ: Գրեթէ ամէն օր քովը կ'երթայի, հոն կը դիշերէի, բայց կարծես ոչինչ փոխուած էր: Առկախուած վիճակ մը ստեղծուեցաւ, միասին էինք, բայց ապագայի հեռանկար չկար: Իսկ երկու տեղ ապրիլը ինձմէ ահագին ժամանակ կը խլէր, եւ երկուքս ալ վարձք կը վճարէինք եւ երկու տուն կը պահէինք իրարմէ անջատ: Աննային հանդէպ ունեցած զգացումներս խորունկ եւ լուրջ էին, հետեւաբար կ'ուզէի մեր յարաբերութիւնը աւելի պաշտօնական դարձնել եւ միասին ծրագրել մեր ապագան, բայց այդ նիւթը երբ բանայի՝ Աննա կ'ըսէր, որ պէտք է սպասենք:

Քանի մը անգամ կողմնակի ակնարկներ ըրաւ գործիս մասին, աւելի ճիշդը՝ եկամուտիս մասին: Իմ մասնակի աշխատանքս գործարանին մէջ՝ կրնայ ըլլալ, որ իրեն համար հասարակ բանուորի մը աշխատանք կը թուէր ըլլալ: Իսկ երկրորդը, որ իմ նախընտրած ասպարէզս էր՝ վիտէոներ պատրաստելու գործը տակաւին ժամանակի կը կարօտէր, որպէսզի լաւ եկամուտ մը ապահովէ: Երբ գործ ճարէի՝ վճարումը շատ լաւ էր, բայց գործերը ցանցառ էին եւ ապագային հեռանկարը տակաւին անորոշ էր:

– Գիտե՞ս,– ըսաւ,– եթէ մենք այդպիսի լուրջ քայլ մը պիտի առնենք, ես այս եղածով չեմ կրնար բաւարարուիլ: Եթէ կեանքիս մէջ այդքան լուրջ փոփոխութիւն մը պիտի ընեմ, գոնէ պէտք է որ վիճակս ասկէ աւելի լաւ ըլլայ:

– Ի՞նչ ըսել կ'ուզես:

– Ես չեմ ուզեր մինչեւ կեանքիս վերջը աշխատիլ այս կամ ասոր պէս գործի մը մէջ:

– Անոր համար է, որ ես քեզ կը փորձեմ համոզել, որ ուրիշ գործի մը նայիս:

– Իմ մասիս ինչո՞ւ կը մտածես: Գործի փոփոխութիւն մը դո՛ւն աւելի պէտք ունիս, քան ես: Այսքան տարիէ հոս կ'ապրիս, մինչեւ հիմա գոնէ տունի մը տէր պէտք է ըլլայիր: Ձեմ հասկնար, թէ ինչո՞ւ այսքան ետ մնացած ես:

– Պէյրութէն երբ եկայ ո՛չ մասնագիտութիւն ունէի ոչ ալ դրամ, ժամանակ առաւ մինչեւ որ ինքզինքս գտնեմ, եւ այդ ժամանակի ընթացքին հետաքրքրութիւններս փոխուեցան: Եթէ երկրորդական վարժարանը աւարտելէս ետք կարենայի ուղղակի համալսարան երթալ՝ հիմա էլէքթրոնիք ճիւղին մէջ մասնագիտացած կ'ըլլայի իբրեւ engineer, բայց ստիպուած էի աշխատիլ, տարիները անցան, հետաքրքրութիւնս փոխուեցաւ եւ արուեստի ճիւղը ընտրեցի:

– Բայց հիմա քսան տարի անցած է եւ տակաւին կարծես վստահ չես, թէ ի՞նչ կ'ընես:

– Ես շատ վսաահ եմ իմ ըրածիս, ես կը նախընտրեմ այս ձեւով ապրիլ,– ըսի յամառութեամբ:

– Նայէ,– դուն բացիր այս նիւթը, ես չէի գանգատողը:

– Լաւ, լաւ:

– Նայէ, ըսաւ աւելի մեղմ թոնով,– դուն շատ լաւ մէկն ես, հասկցող, առատաձեռն, բայց անոնք չեն բաւեր կնոջ մը համար:

Յանկարծ պզտիկ երեխայի մը պէս զգացի, որ մեծերուն աչխարհէն շատ բան չէր հասկնար: Այս վերջին խօսքը եւ ըսուած ձեւը շատ վիրաւորական էին, կարծես բոլորովին տարօրինակ բան մը ըրած էի եւ անկարող էի հասկնալու հարցին նրբութիւնները: Աննան ինծի խօսեցաւ այդ թոնով, որ մարդիկ կը գործածեն, երբ կը հաւատան, որ իրենց դիմաց գտնուող անձին կարողութենէն վեր է իրենց ըսածը հասկնալը:

– Աննա, կը յիշե՞ս երբ ցուցասրահ կ'երթայինք, ճամբան օթոյին մէջ քեզի խօսեցայ Գանատա գալուս մասին, թէ եկած էի «ինքզինքս գտնելու», այդ ըսածս կատակ չէր, իրապէս դժուարին ճանապարհ մը կտրեցի:

– Կը յիշեմ կոր, ես ալ այն ատեն քեզի ըսի, որ ամէն եկող դժուարութիւններու կը հանդիպի:

– Բայց ես գործ գտնելու կամ լեզու սորվելու մասին չեմ խօսիր: Ես կը խօսիմ իբր մարդ իմ գոյութեանս մասին, այս անիծեալ մոլորակին վրայ իմ տեղս գտնելու մասին, կը հասկնա՞ս ըսածս,– ըսի բարկութեամբ:

Աննան ապշահար ինծի նայեցաւ:

– Նայէ.– ըսի աւելի հանդարտօրէն,– քեզի բացատրեմ, իմ առաջին տարիներու ունեցած փորձառութիւնս զիս հիմնովին փոխեց: Հիմա ներքին պայքարս վերջ գտած է, բայց ես տարբեր մէկը եղած եմ: Նախապէս սնուցած ապագայի իմ ծրագիրներս փոխուեցան, քանի որ երբ յուսալքութեան մէջ իյնաս, աչքիդ բան

digitised by A.R.A.R.@

չ'երեւիր: Իսկ ապագան, փոխանակ խանդավառելու՝ կը սարսափեցնէ քեզ: Այդ վիճակէն դուրս գալու եւ անձկութեան տագնապներուն դիմադրելու համար, ես ինծի սա հարցումը ուղղեցի,- եթէ ապրուստի հոգ չունենայիր, եւ ամէն ինչ ապահովուած էր քեզի համար, ի՞նչ պիտի ուզէիր ընել օրերդ լեցնելու համար: Մտածեցի, որ այս հարցումին պատասխանը պիտի ըլլար այն՝ ինչ որ ես իրապէս կ'ուզէի ընել: Եւ այդպէս ալ եղաւ: Այդ մռայլ օրերուն անդամ դրականութեան հանդէպ ունեցած սէրս չէի կորսնցուցած: Որոշեցի համալսարանէն մասնակի դասեր առնել եւ դրականութեան հետեւիլ: Առաջին դասախօսը չատ կարող մէկն էր, մէջս մարած կրակը ետ բոցավառուեցաւ: Այս նոր խանդավառութիւնը գիս մղեց դէպի նոր հորիզոններ: Անցայ թատերական դասընթացքներու եւ աւելի վերջը՝ ֆիլմի եւ պատկերասփիւռի:

– Բայց ապրելու համար մարդ պէտք ունի նաեւ վստահելի եկամուտի մը:

– Այո, ճիշդ ես, բայց հոս Պէյրութէն տարբեր է, հոս կրնաս բաւական լաւ ապրիլ առանց մեծ եկամուտ մը ունենալու, երկրին օրէնքները եւ ընկերային ապահովութեան միջոցները քեզի անհրաժեշտ եղած բաները կ'ապահովեն:

– Ինչ հասկնամ ըսածներդ, ես պարզապէս կ'ըսեմ, որ անկէ աւելիին պէտք է ձգտիս: Ես կը հաւատամ, որ կրնաս, նայէ՝ ձեռքէդ ամէն բան կու գայ, ես վստահ եմ, որ կրնաս, միայն եթէ ուզես ընել: Կ'ուզեմ այնպէս գործ մը ընես, որ ես հպարտ ըլլամ քեզմով,- ըսաւ ան, մօր մը պէս, որ կը փորձէ իր զաւակը համոզել, որ իր ուզած ճիւղին հետեւի ան:

– Բայց, Աննա՛, ես գործ մը կ'ուզեմ ընել, որ ինծի բաւարարութիւն տայ, թէ ոչ չուտով հետաքրքրութիւնս կը կորսնցնեմ եւ գործը տաժանակիր աշխատանքի կը փոխուի: Վճարումը ինծի համար երկրորդական է, բայց չկարծես, որ դրամին արժէքը չեմ գիտեր կամ ինքզինքս աւելի բարձր կը դասեմ ուրիշներէ: Երբոր կեանքդ գիծէն դուրս գայ, կը փորձես լուծում մը գտնել, որպէսզի կարենաս հունին վերադառնալ: Ինծի համար այս լուծումը գործնական է:

– Լաւ, լաւ,- ըսաւ Աննա – տեսա՞ր, ամէն մարդ իր մօտեցումը ունի, դուն ալ երբ կը խօսիս իմ գործիս մասին ես ալ նոյն զգացումները կ'ունենամ:

Ամէն անգամ, որ փորձէի Աննան համոզել կամ տպաւորել՝ փոխանակ քայլ մը առաջ երթալու, հակառակը կը պատահէր,

ինք աւելի կը հաստատուէր իր տեսակէտին վրայ: Իսկ հիմա իմ ունեցած ամէնէն զօրաւոր քարթս խաղացեր էի ապարդիւն:

Աննային այս մօտեցումը ինծի համար նորութիւն չէր: Անցեալին ուրիշ կիներ ալ նման կեցուածք ունեցած էին, կարծես զիս կը նախընտրէին իբրեւ սիրական ոչ թէ իբրեւ ամուսին: Անցողական, կամ թերեւս աւելի ճիշդը՝ ժամանակաւոր կը թուէին յարաբերութիւններս: Հիմա այն կարծիքին եմ, որ արուեստի հակում ունեցողը հետաքրքրական անձ մըն է կիներուն համար, քանի որ իր կեանքի մօտեցումը ուրիշներէ տարբեր է, յետոյ արուեստագէտին խոցելի ըլլալը թերեւս իրենց համար նորութիւն մըն է: Բայց կիները գրեթէ բնաւ չեն հետաքրքրուիր անոր գործով: Արուեստագէտին գործը ինչ ալ ըլլայ, շատերու համար ժամանց կը թուի, եւ կը զգաս, որ իրենց մտքէն հետեւեալ հարցումը կ'անցնի. «Ե՞րբ խելքդ գլուխդ պիտի հաւաքես եւ լուրջ գործի մը ձեռնարկես»: Անկէ զատ՝ լարուածութիւն մը կայ այս բոլորին տակ, քանի որ արուեստագէտը ուրիշ սէր մը ունի միշտ, որ իր գործն է: Կիները կը զգան, որ ան իր գործէն նոյնքան բաւարարութիւն կը ստանայ, որքան իրենց թեւերուն մէջ, եւ ասիկա բան մըն է՝ որուն չատ հազուագիւտ կիներ միայն կրնան հանդուրժել:

– Աննա՛, ես քեզի չեմ ըսեր, որ աւելի գրամ պէտք է չահիս, ես պարզապէս կ'ուզեմ դուն այնպիսի գործ մը ընես, որ քեզի գոհունակութիւն տայ եւ ապագայ մը խոստանայ: Նայէ, իմ գործս լաւ չէ տակաւին, բայց չիտակ ուղղութեան մէջ է եւ կարելիութիւնը կայ, որ չատ լաւ ըլլայ: Այս գործին մէջ մեքենաներու հանդէպ ունեցած սէրս եւ գիտելիքներս լիուլի կ'օգտագործեմ: Երբ յաճախորդը մեքենայ մը ցոյց տայ ինծի, ես չուտով կը հասկնամ անոր առաւելութիւնները եւ տկար կողմերը, քանի որ պզտիկութենէս չատ սիրած եմ մեքենաները: Ծնունդի նուէր ստացած խաղալիքներս կը քակէի, որ հասկնամ, թէ ինչպէ՞ս կ'աշխատին անոնք: Սիրած գործդ պէտք է ընես, որ ուրախ ըլլաս: Առօրեայիդ ուշադրութիւն պէտք է ընես, որ եթէ ոչ հաճելի՝ գոնէ տանելի ըլլայ, թէ ոչ՝ կամաց-կամաց մաղձը կը կուտակուի եւ դառնացած մէկը կ'ըլլաս:

– Բայց դուն չատ լաւ գիտես, որ իմ կարդացած ճիւղս հոս արժէք չունի, քանի որ Լիբանանի դպրոցներուն համար պատրաստուած էի, հոս ամէն ինչ տարբեր է, լեզուն իմ լեզուս չէ,- ըսաւ ան շրթունքներուն վրայ քէնոտ արտայայտութեամբ մը:

– Անգլերէնը չատ արագ կը սորվիս, անիկա հարց մը չէ, օդէն կ'առնես, յետոյ հոս կրնաս իրիկունները համալսարան երթալ եւ քանի մը դասեր առնելով ամբողջացնել այստեղի պայ-

digitised by A.R.A.R.@

մանները լրացնող նիւթերը:

– Հա, եւ այդ ամէնը ընելէս ետք, եթէ յաջողիմ, պիտի երթամ եւ այստեղի անկիրթ եւ վայրենի աշակերտներուն հետ աշխատիմ,– ըսաւ դառն հեգնութեամբ:

– Լաւ, ուրեմն ուսուցչութիւն չես ուզեր ընել, շատ լաւ, կրնաս ուրիշ բան մը ընել, այստեղ ամէն կարելիութիւն կայ ուսումդ շարունակելու:

– Յոգնած եմ, կը հասկնա՞ս, սիրտ չունիմ...

Զգացի, որ շատ առաջ դացած էի իմ պնդումներովս, Աննան ծրագրած էր այդ գործը ընել մինչեւ որ Կարոն լաւ գործի մը տիրանար, անոր համար է, որ ինքնիրեն համար ծրագիրներ չունէր: Կարոն իր investmentն էր, որ ապագային ինք ապրուստի հոգ պիտի չունենայ: Հիմա այդ երազը չէր կրնար փոխանակել ինծի պէս «անկայուն» մէկու մը հետ:

Յետոյ մտածեցի, որ ես քսան տարի Գանատա ապրելով՝ անզգալաբար իւրացուցած էի տեղական հոգեբանութիւնը կիներու նկատմամբ: Ինծի համար անոնք անկախ անհատներ էին, որոնք նոյնքան պահանջը կը զգային իրենց ուրոյն ուղին ունենալու: Մոռցած էի, որ մէջին արեւելքցի կինը որքան կախեալ է իր ամուսինէն եւ որքան կը յենու անոր վրայ: Փաստը առջեւս էր: Աննան դրամատան պարզ գործողութիւններէն անգամ գրեթէ անտեղեակ էր, ամէն ինչ Կարոն ըրած էր: Յետադարձ ակնարկ մը նետելով՝ կ'եզրակացնեմ, որ ես այն ատեն պէտք է զգայի, որ Աննային հանդէպ իմ մօտեցումս լրիւ սխալ էր: Ես իմ կարճ խելքովս կը փորձէի Աննան «աղատագրել», բայց Աննա աղատագրումի կարիքը չէր զգար, այլ պարզապէս մէկու մը պէտք ունէր, որուն վրայ կրնար վստահիլ իր ապագայ կեանքի բարօրութիւնը: Ան հետաքրքրուած չէր մտային թռիչքներով եւ երազներով, ան կայունութիւն կ'ուզէր:

Բայց երբ սիրահարուած ես՝ դատողութիւնդ քիչ մը թերի կ'ըլլայ: Այնպէս որ, չնկատեցի, թէ Աննային ամէնէն կարեւոր պահանջը ապահովութիւնն էր: Եւ եթէ իրապէս կ'ուզէի զինք աղատագրել պէտք է իր վստահութիւնը շահէի, իբրեւ մէկը, որ կրնայ իր նիւթական գոյութիւնը ապահովել:

Բայց նոյնիսկ եթէ այդ եզրակացութեան յանգէի, երբ այս դէպքերը ընթացքի մէջ էին, պիտի մերժէի ընդունիլ այն գաղափարը, որ Աննային համար ապահովութիւնը աւելի կարեւոր է, քան սէրը:

Հէյ,– ամէնքս ալ մեր թերութիւնները ունինք, ես քիչ մը մե-

ծամիտ եմ եւ քիչ մըն ալ միամիտ, որ շատ յաջող համադրութիւն մը չէ: Իմ կողմէս մեծամտութիւն էր – կարծել, թէ կրնայի Աննային կեանքը փոխել, իսկ միամտութիւն էր հաւատալ սիրոյ զօրութեան: Բայց չկարծէք, որ գաստ առած եմ, հիմա ալ նոյն բանը կ'ընեմ, միակ տարբերութիւնը այն է, որ հիմա գիտնալով է, որ կ'ընեմ այդ բոլորը:

Մտածեցի, որ լաւագոյնը պիտի ըլլար եթէ ես իրեն համար գործ գտնէի, որպէսզի իր կողմէ ոչ մէկ պատրաստութեան կարիքը ըլլար:

Առիթը ներկայացաւ, երբ ծրագիր մը մէջտեղ եկաւ հայկական մանկամսուր մը բանալու Թորոնթոյի մէջ: Մէկը պէտք ունէին, որ ծրագիրը պատրաստէր եւ յետոյ երբոր ծրագիրը իրականանար՝ անոր տնօրէնը դառնար: Անմիջապէս որ լսեցի այդ ծրագրին մասին, մտածեցի, որ այս գործը շատ յարմար պիտի ըլլար Աննայի համար:

Երբոր այս ծրագրին մասին Աննային խօսեցայ, ան գրեթէ անտարբեր մտիկ ըրաւ: Երբոր ըսելիքս վերջացուցի, սկսաւ գաղափարը տնտղել, ինչպէս որ մէկը կերակուրին մէջէն սոխերը կը զատէ կամ չսիրած բաները պնակին եզերքը կը հրէ,– որքա՞ն պիտի վճարեն, անոնք բաւարար չեն վճարեր,– յետոյ ամէն մարդ պիտի գիտնայ, թէ որքան կը շահիմ, եւայլն: Սակայն բուն կարեւոր հարցին մասին բնաւ չխօսեցաւ, թէ որքան այժմէական եւ կարեւոր գործ մըն էր երեխաներու խնամքը, ի՞նչ ազդեցութիւն պիտի ունենար հայ համայնքին վրայ: Եւ այս բոլորին վրայ իր անձնական գրոչմը դնելու գաղափարը զինք բնաւ չխանդավառեց: Իր այս անսպասելի վերաբերմունքը զարմացուց զիս:

Իրեն հանդէպ իմ ունեցած obsessionիս պատճառով մտքիս մէջ մէկը ստեղծած էի, որ չէր համապատասխաներ իրական Աննային: Այնպէս որ, հաւանաբար իրմէ իմ սպասածս իրապաշտ չէր:

Օրերը իրարու ետեւէ կը սահէին: Ուրախ պէտք է ըլլայի, որ սիրած կնոջս հետն էի, բայց կը զգայի, որ Աննայի կեանքին մէջ պարզապէս կայարան մըն էի եւ ոչ թէ նպատակակէտը: Գնչուի պէս թափառած եմ ոչ թէ ցամաքամասեր կամ երկիրներ, այլ՝ յարաբերութենէ յարաբերութիւն: Պեղած եմ ներաշխարհներ եւ ինծի մնացած են յիշատակներ միայն:

Հիմա արդէն իրաղեկ էի մեր վիճակին անցողական ըլլալուն, անոր համար երբ Աննային հետ կը յարաբերէինք, զինք կը սիրէի բազմապատկուած կիրքով, քանի որ կը զգայի, թէ պիտի

digitised by A.R.A.R.@

կորսնցնեմ զինք: Յարաբերութեան ընթացքին ես ուրիշ աշխարհի մէջ էի, ուր ինք բնաւ չփորձեց մուտք գործել, որուն համար շատ կը ցաւիմ:

Աննան շատ մը գեղեցիկ կիներու նման կարիքը չէր ունեցած տղամարդիկը առինքնելու, քանի որ ատիկա արդէն ինքնաբերաբար պատահած էր, անոր համար սեռային գետնի վրայ տաքարիւն չէր: Միշտ պէտք էր, որ ես զինք տաքցնէի խօսքերով եւ շոյանքներով եւ ինք վերջապէս կը զիջէր, որ իր շնորհները վայելէի: Քանի մը անգամ սիրաբանութեան տաք րոպէներուն զգացուց իր վայելքը, սակայն այդ վայրկեանները անցնելէն ետք ոչ մէկ խօսք կամ ակնարկութիւն կ'ընէր այդ մասին: Այդ զգացումները թաքնուած էին Աստուած դիտէ քանի՞ շերտաւորումներու տակ: Իմ կողմէս որեւէ ճիգ, այդ արգիլուած գօտիները թափանցելու, կը հանդիպէր զօրաւոր դիմադրութեան:

Օրերը թաւալեցան, առանց որեւէ փոփոխութեան: Ես սկիզբը կը կարծէի որ ժամանակի հարց է, բայց ուրիշ նշաններ ինծի նախազգացումը տուին, որ այս հարցին լուծում չկայ: Աննան չէր ուզեր, որ հանրութեան մէջ միասին երեւինք: Զանազան առիթներով ուզեցի զինք հետս տանիլ հայկական կամ այլ ձեռնարկներու կամ հաւաքոյթներու, կու գար միայն այն ատեն, երբ մեր երթալիք տեղը քաղաքէն դուրս կամ հայկական շրջանակէն հեռու ըլլար – ուրեմն մեր կապը միշտ գաղտնի կը մնար:

Ամէն իրիկուն իր քով երթալուս պատճառով շրջանակէս բոլորովին կտրուեցայ, ընկերներս այլեւս ձանձրացած էին հեռաձայնելէն, քանի որ զիս տունը չէին գտներ, իսկ եթէ հազուադէպ պարագայի մը զիս գտնէին՝ միշտ զբաղում մը կը պատրուակէի, որ Աննայէն հեռու չմնամ:

Լիւսիին հարցէն զրեթէ ամիս մը անցած էր, երբ միասին ապրելու նիւթը նորէն բացի:

– Աննա,– ըսի,– կ'ուզեմ խօսինք այս մեր վիճակին մասին:

– Հա,– ըսաւ,– ես ալ կ'ուզէի կոր այդ մասին խօսիլ:

Այս յայտնութիւնը ոգեւորեց զիս:

– Իրա՞ւ, ի՞նչ կը մտածէիր:

– Պիտի ըսէի, որ... չեմ գիտեր, ինչպէս ըսեմ, որ սխալ չհասկցուիս...,– ըսաւ վարանումով: Ցուրտ դող մը անցաւ ողնայարէս:

– Ինչո՞ւ սխալ պիտի հասկցուիս...: Խօսէ,– ըսի անձկութիւնս ծածկել փորձելով:

– Նայէ, ես շատ երախտապարտ եմ քեզի, բոլոր ըրածներուդ

համար, բայց այլեւս ամէն իրիկուն չեմ ուզեր, որ քեզի տաղտուկ պատճառեմ. Ուրբաթ իրիկունները եկուր եւ եթէ կ'ուզես կրնաս մինչեւ Կիրակի մնալ: Իրապէս, այլեւս ապահով կը զգամ կոր, դուն ալ քու գործերուդ նայէ:

– Բայց Աննա...

– Հաւատա՛ որ ես այդ ձեւով աւելի հանգիստ կը զգամ, կ'ուզեմ ամէն իրիկուն հոս գալու պարտաւորութիւնը վերցնել քու վրայէդ: Weekendին քովս կու գաս միասին լաւ ժամանակ կ'անցընենք: Հիմա ես միշտ յանցաւոր կը զգամ կոր...

– Բայց ես բոլորովին ուրիշ բանի մասին պիտի խօսէի, ես կ'ուզէի, որ մեր կապը պաշտօնական դարձնենք,– ըսի ես խուճապահար,– եւ իմ խօսքերս ապշեցուցին զիս, նախ՝ շատ անճարակ ձեւով այսպիսի առաջարկ մը ընելուս պատճառաւ, յետոյ՝ ես ալ զարմացայ, որ այդ գաղափարը ուրկէ՞ եկաւ այդ վայրկեանին: Այս անժամանակ պոռթկումով զգացի, որ խազը կորսնցուցած էի:

– Շատ շնորհակալ եմ ազնիւ զգացումներուդ համար,– ըսաւ ան,– բայց ես տակաւին պատրաստ չեմ նման քայլ մը առնելու: Քիչ մը ժամանակ տուր ինծի, հաճիս,– ըսաւ նազանքով մը,– ուրեմն եկուր համաձայնինք, որ շաբաթավերջերը միասին անցընենք,– աւելցուց, վերջնական թոնով մը:

Ինծի կը մնար համաձայնիլ: Ասիկա ետ քայլ մըն էր եւ բաժանումի ուրուականը արդէն կը տեսնէի հորիզոնին վրայ:

Առանց յուսախաբութիւնս յայտնի ընելու (կը կարծեմ), ձգեցի-ելայ: Տուն չէի ուզեր երթալ, քշեցի դէպի լճեզերք, Lakeshore Boulevardին վրայ, քշեցի մինչեւ High Park, քիչ մնաց, որ պիտի երթայի այնտեղ նստելու, բայց ըրածիս «քլիչէ»ութիւնը ծիծաղելի թուեցաւ ինծի: Ներսէս, շատ, շա՜տ խորունկէն, պզտիկ, հեգնական ձայն մը կը բարձրանար, զոր կ'ուզէի անտեսել, բայց անչուշտ անկարելի էր: «Լաւ կը խաղաս կոր դերդ» ըսաւ ինծի այդ ձայնը, «բայց եկուր խոստովանէ, որ քիչ մը թեթեւցած կը զգաս: Այս անգամ քիչ մնաց, որ վերջնականապէս օձիքդ տայիր: Հիմա այս թատերական ժեսթերը մէկ կողմ ձգէ, ելիր տունդ գնա՛»: Չեմ կրնար անկեղծօրէն ըսել, որ այդ ձայնը իմ իրական զգացումներս կ'արտայայտէ՞ր, թէ մի՛ջոց մըն է յուսախաբութեան դէմ դնելու: Այս երկինքին տակ այնքան փիճ հոգեբանութիւն կայ օդին մէջ եւ այնքան ամաթէօր վերլուծումներ, որ տեղ մը կու գայ, որ չես գիտեր որ մէկը որուն ծնունդն է, ամէնքն ալ սատանայի ծնունդն են, մտածեցի: Մայրը... բոլորին: Մայրը... մանուածապատ մեր հոգիներուն, մայրը... չխօսուած խօսքե-

digitised by A.R.A.R.@

ռուն... Մայրը... վարձու տրուած սրտերուն... Մայրը... այս սիրտ պաղեցնող մաղթանքը հինտուներու մանդրաներուն պէս սկսայ կրկնել կրօնական ջերմեռանդութեամբ: Քիչ ետք մէջս սկսաւ պղպջալ ծիծաղելու անդիմադրելի փափաք մը:

Տուն եկայ բաւական հանդարտած: Քիչ մը Ռուրէն մտիկ ըրի, վերջը մտածեցի, որ այս տրամադրութեան ամէնէն յարմարը Արթուր Մէսչեանին երաժշտութիւնն է, որ հայկական թախիծին խորը դացած, պեղած, ըիւրեղացուցած եւ մեղրի պէս ոսկեգոյն եւ սրբազան բարձրութեան մը հասցուցած է զայն: Կրնաս ընկղմիլ այդ վիշտի ովկիանոսին մէջ եւ տուայտիլ այնտեղ, մինչեւ որ մեղքերդ քաւես:

Յաջորդ Ուրբաթ իրիկուն Աննային քով գացի: Երբ ներս մտայ, փոստարկղէն առած նամակները սեղանին վրայ էին եւ աչքիս զարկաւ պահարան մը, որուն ետեւը Կարոյին անունը եւ հասցէն տեսայ: Աննա անմիջապէս հաւաքեց եւ վերցուց զանոնք՝ սեղանը մաքրելու պատրուակով: Ես բնաւ յայտնի չըրի տեսած ըլլալս:

Յաջորդ շաբաթավերջին, երբ հեռաձայնեցի՝ Աննա պատրուակ մը գտաւ, որ Ուրբաթ իրիկունը միասին չըլլանք, ես ալ զինք փորձելու համար ըսի, որ Շաբաթ եւ Կիրակի օրերը ես զբաղած էի: Յուսախաբ ըլլալ ձեւացուց, բայց ձայնին մէջ զգալի էր գոհունակութիւնը: Անկէ ետք չհեռաձայնեցի իրեն եւ իրմէ ալ ձայն-ձուն չելաւ:

Եոլանտան օգտուեցաւ այս նոր կացութենէն, առանց անշուշտ իմանալու պատահածը: Ան զիս երբեք չէր հարցաքններ այս տեսակ բաներու մէջ, ինչ որ ձեռքը անցնէր բնաւ չէր արհամարհեր: Երեւութապէս ինքզինքս գտած էի, բայց ներսէս սուր կերպով կը տանջուէի: Աննային բացակայութեան չկրցայ վարժուիլ: Իսկ զինք կորսնցնելուս պատճառը զիս այնքան ցնցած էր, որ տակաւին չէի կրնար հաշտուիլ կացութեան հետ:

Սկիզբի մեր խօսակցութիւններէն մէկուն ընթացքին Աննա ըսած էր, որ կիները աւելի ռոմանթիք կ'ըլլան, քան այրերը: Բայց հիմակուան իր ըրածը հակառակը կը փաստէր: Ես երբեք չեմ կրցած հասկնալ, թէ ինչպէ՞ս ապահով կրնաս զգալ, երբ քու զգացումներուդ դէմ կ'աշխատիս: Մնացեալը քիչ մը առեւտուր կը յիշեցնէ:

Ամէն անգամ, որ մեզի ծանօթ գեղեցիկ կամ մեզի հաճելի թուայող աղջիկ մը ամուսնանար՝ «լաւ ազատեցանք» կ'ըսէր Նարգիս, քանի որ ամուսնանալու եւ «օձիքդ մէկու մը ձեռքը տա-

լու» փորձութիւնը գոնէ մէկ միաւորով կը նուազէր: Իր ներքին յուսախաբութիւնը քողարկելու համար է, որ այսպէս կը խօսէր հաւանարար, բայց երկուքս ալ կուշտ ու կուռ կը խնդայինք:

Կամաց-կամաց վերադարձան ընկերներս եւ կեանքս գտաւ իր նախկին ընթացքը: Անվերջ կը խօսէինք գարեջուրի եւ փիցցայի ընկերակցութեամբ: Եւ կը թաղուէինք հայկական հարցերու մէջ, ինչպէս որ մարդիկ լողարանը տաք ջուրով կը լեցնեն եւ կ'ընկղմին անոր տաքութեան մէջ:

Աննային հանդէպ հակակրանք կը զգայի: Ես անոնցմէ չեմ, որ ամիսներով բաժանումի վիշտը կը կրեն իրենց հոգիին մէջ: Այո, հոգիս մէջ մոմ մը մարեցաւ, բայց տեղը չորս հատ կը վառեմ եթէ ուզեմ: Միայն թէ կեանքի հանդէպ մէկ աստիճան աւելի արհամարհական կեցուածք որդեգրեցի:

Իմ սիրած կիներուս հետ նախ մտքով կը յարաբերիմ, յետոյ հոգիով եւ, ամենէն վերջը՝ մարմնով: Անոր համար, երբ առաջին երկուքը թերանան, մարմնականը այլեւս իր անդիմադրելի քաշողականութիւնը կը կորսնցնէ: Անկէ անդին ան ինծի համար պարզ անձ մը կը դառնայ, եւ նոյնիսկ եթէ տասը մատը մոմ ընէ՝ կարեւորութիւն չունի:

Աննային համար նեղ օրերու ապաւէն եղած էի: Վստահելի մէկը, որուն ինք կրնար ձեռք երկարել: Իսկ իմ պաշտամունքի հասնող սէրս իրեն հանդէպ, պատճառ դարձած էր, որ ան վերագտնէ իր ինքնավստահութիւնը իբրեւ գեղեցիկ եւ ցանկալի կին: Այս ձեւով է, որ կրնամ բացատրել իր վարմունքը, այլապէս բոլորովին անհասկնալի կը դառնայ: Շատ անգամ ձախող յարաբերութենէ մը ետք առաջին եկող անձը կը կրէ նախորդին պատճառած վնասները եւ ահագին ժամանակ կը վատնէ մտիկ ընելով, խորհուրդներ տալով, միասին անքուն գիշերներ անցընելով: Հետզհետէ տուժած անձը ինքզինքը կը գտնէ եւ օր մը թեւեր կ'առնէ եւ կը թռչի: Զինք խնամող անձը իրեն համար թերեւս այդ դժուարին օրերը խորհրդանշող մէկը կը դառնայ, սակայն անոր համբերութիւնը իր դէմ կը գործէ, քանի որ երբ կին մը վստահ ըլլայ անձին հաւատարմութեան, իր հետաքրքրութիւնը կը կորսնցնէ:

Յարկաբաժինս շատ կը սիրէի: Մեծ հիւրասենեակ մը ունէր, որուն պատուհաններէն երկուքը ետեւի պարտէզը կը նայէին: Իսկ գետինը հաստ եւ կակուղ գորգով ծածկուած էր, որուն վրայ կ'երկարէի եւ պատուհանէն հսկայ ընկուզենիի ճիւղերուն շար-

digitised by A.R.A.R.@

ժումները կը դիտէի: Զորս եղանակներն ալ տեսած էի ծառին միջոցաւ, անոր բոլոր փոփոխութիւններուն ականատես եղած էի: Երբեք չէի ձանձրանար ծառին վեհութիւնը դիտելէն, թերեւս ան հոս էր, երբ շրջակայքը տուներ չկային եւ չես գիտեր ի՞նչ հրաշքով ան մնացեր էր:

Հայր մեր որ յերկինս ես... ինչո՞ւ մեզ լքեցիր:

Մինչեւ ե՞րբ պիտի թափառինք այս աշխարհի անկիւնները, օտարներէն անտեսուած եւ մերիններէն հալածուած: Ե՞րբ մեր օրը պիտի գայ: Ա՛լ յոգնեցայ, ինչ որ ուզէ՝ թող ըլլայ, տես եթէ մատս պիտի շարժե՞մ, որ բան մը փոխեմ:

Ցիշեցի ընկերս՝ Յովհաննէսը, որ տարիներէ ի վեր առանձին գործադուլ յայտարարած է աշխարհին դէմ: Միակ բանը, որ կրնայ շատ լաւ ընել՝ կը մերժէ ընել: Դասական կիթառի հրաշալի վարպետ մըն է, բայց կը մերժէ նուագել իբրեւ բողոք աշխարհի կարգերուն դէմ: Ես ատեն մը իր ըրածը տոն ֆիշոթեան յիմարութիւն կը համարէի, բայց հիմա կը զգամ, որ իր ըրածը միակ բանն էր, որ կրնար ընել՝ իր ցասումը արտայայտելու համար: Թքնել այն բաներուն վրայ, որոնք թանկագին են ուրիշներուն համար եւ մերժել ինչ որ պարտադրուած է:

Այլապէս, ամէն օր քիչ-քիչ, առանց բռնութեան, մեղմօրէն կը կողոպտուիս երազներէդ, հաւատքէդ, նոյնիսկ կարօտներէդ, եւ կը նօսրանաս եւ քու նախկին անձիդ մէկ թափանցիկ կմախքը կը դառնաս: Մինչ այդ, սակայն, ամէնօրեայ եռուզեռին մէջ բռնուած կը վազես՝ առանց գիտնալու դէպի ո՞ւր եւ ինչի՞ համար: Հսկայական մեքենային մասերէն մէկը դարձած կը պտտիս քեզի սահմանուած չաւիղին վրայ մեքենաբար:

Կիրակի օր մը եկեղեցի գացեր էի, քանի որ իմ անհամար զարմիկներէս մէկը եկած էր Ամերիկայէն, շաբաթավերջին համար միայն, եւ ուզեց Աւետարանական եկեղեցի երթալ հոն ծանօթներու հանդիպելու նպատակով: Զինք եկեղեցի տարի, բայց ես ներս չմտայ, քանի որ անոնց եկեղեցին լուսաւորչական եկեղեցիին պէս չէ, մէյ մը որ ներս մտնես՝ ետ դուրս չես կրնար ելլել, մինչեւ որ պաշտամունքը վերջանայ:

Դուրսը ինքնաշարժին մէջ նստած՝ սիկարէթ կը ծխէի, երբ յանկարծ սիրտս բաբախիւն մը փախցուց: Աննան եւ Կարոն տեսայ, որ թեւ թեւի՝ կը մօտենային եկեղեցի մտնելու համար: Զդեցի, որ մօտենան եւ յետոյ դուրս ելլայ ինքնաշարժէն. Աննան կարծես ոգի մը տեսած էր, դեմ-դեղին կտրուեցաւ եւ տեղը սառած մնաց: Բարեբախտաբար, Կարոն զիս տեսնելով Աննային թեւը

ձգեց, ինծի մօտենալու համար եւ բնաւ չնկատեց անոր զգացած չփոթութիւնը: Կարոն եւ ես զիրար բարեւեցինք եւ իրարու փաթթուեցանք, իսկ Կարոյին ուսին վրայէն տեսայ Աննան գլխահակ կեցած՝ չէր գիտեր որ անկիւնը մտնէ:

Այս բոլորը պատահեցան ֆիլմի մը պէս, ուր շարժումը դանդաղեցուցած են: Այնպէս որ, ամէն մէկ ակնթարթ մտքիս մէջ անջնջելիօրէն տպաւորուած է:

- Ի՞նչ է, Ամերիկայի գործդ վերջացուցի՞ր, թէ պտոյտի եկած ես,- հարցուցի ողջագուրումէն ետք:

- Չէ, պտոյտի չեմ եկած, մնալու համար եկած եմ,- ըսաւ Կարօ,- իրենք գործը բաւական ձգձգեցին եւ առաջարկեցին, որ հոն մնամ, բայց ես մերժեցի, չէի ուզեր, որ Աննան հոս առանձին մնայ:

Այս խօսքին վրայ Աննան կաս-կարմիր կտրեցաւ:

- Յետոյ Ամերիկայի կեանքը այնքան ալ հաճելի բան մը չէ, ես կը նախընտրեմ հոս ապրիլ,- աւելցուց ան,- կը յուսամ շուտով մեզի կը հանդիպիս:

- Հա, կը տեսնուինք,- ըսի՝ Աննային նայելով:

- Ան չէ եա, հոս ի՞նչ գործ ունիս,- ըսաւ Կարոն - չէի դիտեր, որ բողոքական ես:

- Չէ,- ըսի,- զարմիկս բերած եմ, Ամերիկայէն եկած էր, հոս՝ եկեղեցի եկողներուն մէջ ծանօթներ ունի եղեր, բերի, որ անոնց հետ տեսնուի:

- Է՛, ներս չե՞ս գար կոր,- հարցուց:

- Չէ, ես դուրսը պիտի սպասեմ:

Կարոն Աննային թեւը մտաւ եւ քալեցին դէպի եկեղեցի: Մինչեւ ներս մտնեն՝ իրենց ետեւէն նայեցայ, Աննան կարծես կքած էր Կարոյին վրայ: Ետքը ինքնաշարժին մէջ նստեցայ, սիկարէթ մը վառեցի եւ սկսայ նորէն մանդրաներս կրկնել: Կրօնական ջերմեռանդութեամբ:

ՍՈՒՐԷՆ ՉԷՔԻՃԵԱՆ

(Շար. 5 եւ վերջ)

digitised by A.R.A.R.@

Մարուշ

ՔԱՐԷՊԱՐՏԷԶ 2

I- Այնքան հեռու եմ ձեզմէ
կոպերս իրար կը բերեմ
անոնց միջեւ քարաստան մը կը ծաղկի

եւ կը հոսին մտածումի կոպիճներ
կը ճղրտան հակադրութեամբ
եւ լռութեան կողերը կը ճանկռտեն

ուսով զիրար կը հրմշտեն
տեղաւորուին անկանոն
կանոնաւոր ակօս կազմեն

փակ աչքերուս տակ ակօսներ կը ջրեմ
մտատքնանք քրտինքով
մինչեւ ծաղկի մտածումը աննշմար

ու երբ կոպերս քակուին
ճերմակ թուղթը՝ քարէպարտէզ
արդէն ծաղկած կը գտնեմ

II- Հոսքը ալիքն ու ափերը
ակօսներն ու ծաղկած ծիլերը բոլոր
լոյսին ձգտող տենդը տաք
աճին ռիթմը

ուղի մը բաց
ուր շուքս կը հետապնդեմ
միացումի երազով

ճամբուն վրայ բոլոր զարդերս անպէտք
հանդերձներուս հետ կը լքեմ

մերկութիւնը լռութիւններ կը կանչէ
ու կը կանչէ
ջուրերը տուն

CLIMAX

Բայց ինչո՞ւ ձիւն
այրող սառոյց եւ կուրցնող սպիտակ
երբ ալքերու հզօր ռիթմն է ափերուս
արեւներու տակ մրրկող լայնատերեւ
խորաշունչ
շշնջիւնը զիրար սիրող ծառերու

պահ մը միայն
հեւքերէն ետք քրտինքէն ետք ցաւէն ետք
պահ մը միայն խոր խնծիղի
երբ արձագանգը զուգաձայն խրախին
ալիք ալիք կը կամարուի
գագաթներու կատարին

պահ մը միայն մէկացում
պահ մը միայն
Նիրվանա

ապա վայրէջք գահավէժ
ուր խենթութիւնը լայնագիրկ
կը սպառնայ

ՄԱԿԵՐԵՍ

Շնչահե՛ղձ եմ խորքերուն մէջ ծովերուս
ուր բուստերու այգիներ
քաղողներու կը սպասեն

չե՛մ դիմանար ալիքներու ճնշումին

մերկ կողերուս լեռնացած
թէ՞ մթութիւնն է որ արդէն կը տաղէ
բիբերս շատ լայն բացուած

բայց վեր կու գամ խորքերէս
լքած գանձերս բոլոր
եւ կը շնչեմ շուրջիս նեխանքն լիաթոք

մակերեսին աղը կ'այրէ
կը վերածուիմ աւազներուն շպրտուած
անքայլ ձուկի

բրածոյ

ծովու շունչին ռիթմը պահած կողերուս

ՏԱՐԵԿԻՑ

Կրնային հատել
այնքան չորցած անտերեւ
բայց ծաղկեցաւ ճիշդ նորի պէս
մատղաշ խպնանք ու պայթող կիրք

ոչ ոք տեսաւ ոստերուն յոգնութիւնը
կնճիռները բունին
այնքան նուրբ էին թերթիկները
եւ այնքան տարուած՝ նայուածքները
ծաղկած ճերմակով

կրնային հատել
այնքան չորցած անտերեւ

բայց առաջինն էր որ զգաց գարունը
ու երգեց ճերմակ

ՏՕՆ

Կը հանես զիս խորքերէս
ինչպէս խեցի
խցուած ձայնով ալիքի

արիւնս իր հատիկներէն
կը լուաս
եւ լոյսին դէմ կը բռնես
աղուորութիւնը արեւին տեսնելու

նախատօնակ
կը բարձրանամ ցաւի հզօր մատներէն
մինչեւ քեզ

եւ թափանցիկ արիւնիս մէջ
քեզ կրած
ցաւատօնակ այս օրը նոր
կը ծնիմ

ԹՌԻՉՔ

Կը խոզակուիմ
արեւադարձային լեզուի մը մէջ
որ չի հասուննար

ոչ մէկ շշունջ
սաղմը Բանին օրօրող
ոչ մէկ արգանդ
որ կիրքերը կերակրէր
ու թելերը
ժամանակի հասունացման հետ
կ'ամուրնան
փակելու չափ ելքերը

ուղիներուն վրայ լեզուին
դէպի գագաթ արիւնելով
զերօ ժամին սպասել ու
թեւ բանալ

ԲԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Անգիտակից անձեւ դեղինը
բուրթ փայլքով

մէջս միշտ արցունք
իր քով անկարողութիւնը բառերուն

ատելութիւնը անոնցմէ անդին
դէմքին թրթռացող մկաններու ցանցին մէջ
բռնուած

ուր յաճախ սէրն է
մերկ միւսերուն անհասկցող անհասկցող

յետոյ կը չորնան արցունքները
աղ ցանելով նայուածքին

բայց չի դադրիր թրթռացումը
անկարող լռութեան

անկարելի կամրջումը սէրէն ատելութիւն
լռութենէն բառերու պարտէզը մինչեւ

եւ աղջամուղջը կը յամենայ կը յամենայ
յաւիտենականօրէն

ՄԻՋՈՑ

Բառերս ինձմէ կը խլեն
եւ անոնց մէջ կոտտացող ցաւ կը դառնաս
եւ կը դառնաս միջոցը ուր
կը շնչեմ

բառերս դուրս կը հանեն
երազներուս էջերէն
ու կը նետեն օրերուս մէջ
ապրելու

բառերէս զիս կը հանեն
եւ կը թօթուեն անոնց փոշին
հովը կ'անցնի
պայծառութիւն կը ցանէ

բառերս տրոփ կը հագնին

ԳՐԵԼ

Փռել մաքուր սաւանները բառերուն
ո՛չ մեղրամսին
այլ այն բոլոր վէճերուն
որոնք ճամբան որ դեռ գոյ չէր մեր միջեւ
հարթեցին

մարել լոյսերը բոլոր սովորական բառերուն
եւ սպասել որ անոնք
մեր ափերուն մէջ ինկած
տաքնան կամաց
արթնցնեն կայծերն այնտեղ անթեղուած

յետոյ միայն պլպլացող լոյսին տակ
հանուիլ մինչեւ արթնացում
ու գրել

ունենալու համար ունենալու պէս
քեզ

Հալէպ

ՄԱՐՈՒԾ

digitised by A.R.A.R.@

Վ. Շուշանեան

ԽԵԼԱՑՆՈՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆԻ ՄԷՋ ՈՒ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐՈՒ ՔԱՌՈՒՂԻԻՆ ՎՐԱՅ

IV

Ի միջի այլոց՝ Հայոց Եկեղեցին

Մանկութենէ հոգւոյս խորը ստոյգ գորով մը սնուցած եմ Հայոց լուսաւորչական եկեղեցիին հանդէպ: Ցայժմ սրտապատար ու քաղցր յուզումով մը կը յիշեմ տօնական ու տէրունական օրերուն, խորանին ոսկեշառայլ լոյսերուն մէջ գմբէթէն ինկող ճառագայթը: Անհաւատ մարդու զաւակ՝ շրթներս աղօթել չեն գիտցած բնաւ: Որքան ալ հեռու խրիմ մանկութեանս հեռաւոր ճամբաներուն մէջ՝ չեմ հանդիպիր Աստծոյ ահին ու այն ծածուկ երկիւղին, որ կարգ մը մանուկներու կեանքը երբեմն քաւութեան կը վերածէ: Ընդհակառակն, շատ կանուխէն համոզուած եմ Աստծոյ չգոյութեան: Ինչ շահեկան մանրամասնութիւններ կը յիշեմ այս առնչութեամբ: Բայց զանոնք գրի առնելը գիս հեռու կը տանի:

Հայրս՝ սովորամոլիկ ու հանդստասէր, հակառակ տկարակազմ ըլլալուն, տան առաջին արթնցողն էր, նոյնիսկ այն տարին՝ երբ երիտասարդ աղախին մը կար տան մէջ: Անգամ մը միայն, ձմրան վերջի առաւօտ մը՝ դիտած ըլլալով իր հանդիսաւոր զարթօնքն ու առաջին յարկ իջնելը, պատկերը անջնջելի է յիշողու-

թեանս մէջ: Ստուգիւ այժմ դժուար չէ այդ այգային պզտիկ ճամբորդութիւնը վերակազմելը: Զայն կը գտնէինք իր արեւելեան խորունկ բազմոցին վրայ, Ճամբեռանիին մէջ: Այս ապակեպատ սենեակը, սրահէն երեք աստիճան բարձր էր: Ճակատը կը բացուէր պարտէզին վրայ ու ամբողջովին ծածկուած էր կարշնեղ զոյգ մը սարփինաներով, որոնց խոշորահատիկ ու մութ-կապոյտ ողկոյզները ուշ-աշնան մեր ուրախութիւնն էին: Կը գտնէինք զայն հրաշէկ վառարանէն քիչ մը հեռու, ծունկերը ծածկած բրդէ շալի մը տակ, սրունքները ծալած, բարակ շրթներուն անկիւնը բարակ գլանիկ մը ու դիրք մը ազդերուն վրայ: Ու տարին տասներկու ամիս նո՛յն գրքերն էին, որ կը կազմէին իր այգային սնունդը: Զուիցերիացի հեղինակի մը պարզ կեանքը, զոր Հայերէնի թարգմանած է բողոքական ներհուն մտաւորական մը Յովհ. Ալեքսանեան: Անգլիացի գրողի մը՝ Լորտ Էյվտրիւի, մէկ բարոյա-փիլիսոփայական երկը, վերստին կեանքի հիմնական խնդիրներուն շուրջ, մա՛նաւանդ էրնիսթ Ռընանի Յիսուսի կեանքը, եւայլն: Մանկութենէ յարած ըլլալով հօրս ժպտուն անհաւատութեան, ցայժմ չեմ զղջար ապերասան պատանութեանս համար:

Հետեւարար հայոց եկեղեցիին հանդէպ տածած խորունկ սիրոյս աղբիւրները ուրիշ են: Եթէ փորձեմ քիչ մը տարրալուծել այդ անկարգ ու անառակ գորովը՝ կը հանդիպիմ անմիջապէս մեր նախնեաց լեզուին հանդէպ սնուցած հիւանդագին սիրոյս: Հայոց եկեղեցին ինձ համար ո՛չ թէ կրօնական վայր մը կամ հաւատքի դրութիւն մըն է եղած՝ այլ քաղցր զգայնութիւններու վառարան մը: Այժմ իսկ Փարիզի հայ եկեղեցիին դռնէն ներս մտնելէ առաջ՝ վայրկեան մը կը յապաղիմ գաղափարական կեանքս պաշտպանելու համար յուզումներու յորդ խուժումի մը դէմ: Կը բաւէ, որ ռունգերս զգան խունկի հոտը, որ լուսաւորչական կը թուի, ականջներս լսեն մեր նախնեաց լեզուին ոսկեղենիկ բառերը՝ որպէսզի ինքզինքս զգամ հմայական ու կորուսեալ թագաւորութեան մը սահմաններուն մէջ: Երբեք բառերով կարելի չէ յայտնել զրաբարին հանդէպ զգացած զօրեղ ու գրեթէ մարմնական գորովս: Երկար ատեն բառացիօրէն յուզումէս կը ցնցուէի, երբ, օրինակ, պատարագիչ քահանան խորին լռութեան մէջ՝ զոռ ձայնով մը կ'ըսէր,- ի յարկի սրբութեան եւ ի տեղւոյն փառաբանութեան... կամ երբ Շաբաթ երեկոները ժամուն սօսիներուն տակ երկարօրէն խաղալէ յետոյ՝ գաւիթին ծանր վարագոյրին տակէն սպրդելով ներս կը մտնէի ու խունկի բուրումին հետ, դէմքիս կը զարնուէր գրեթէ հեթանոս ու քաղցր շարականը, որ սիրոյ երգի

digitised by A.R.A.R.@

մը պէս մեղմ էր ու անուշ,- եկեալքս ի մտանել արեգականն... դողահար՝ կը զգայի երեկոյեան զուարթ լոյսը, որ կ'ողողէր դասը ու անորոշ արբեցութիւն մը կը համակէր ողջ էութիւնս:

Ռոտոսթոյի պէս քաղաքի մը մէջ, ուր հայերը մեծամասնութիւն էին եւ ուծացման վտանգէն փարսախներով հեռու՝ այսուհանդերձ ուրիշ ո՛չ մէկ վայր կար, ուր մանուկ մը այդ զօրութեամբ հայ զգար ինքզինքը: Բազմաթիւ ուրիշներ հաւանարար անդրադարձած են Արեւմտահայ երիտասարդութեան վրայ լուսաւորչական եկեղեցիին ունեցած անջնջելի ազդեցութեան: Այս երեւոյթը մարդիկ ընդհանրապէս կը բացատրեն սովորական տարազներով,- հայ աւանդութեանց պահպանողի դեր մը վերագրելով եկեղեցիին: Այս խօսքերը մաշած, չրջանառութենէ արտաքսուած դրամի կը նմանին ու ոչինչ կը բացատրեն: Իրողութեան մէջ կարծուածէն աւելի բարդ ու սրտառուչ է այս հաւատարմութիւնը: Զուր տեղը չէ, որ յեղափոխական գործիչներ, գրագէտներ ու հռետորներ, ծայրայեղ գաղափարներու տէր երիտասարդ տղաք երբ տրտում ըլլան՝ յաճախ չարական մը կը ծամծըմեն: Ցուզիչ ըլլալէ աւելի բան մըն է անհաւատ ու ձախակողմեան մարդոց տխուր ժամու այս տկարութիւնը: Ու կը մեկնուի լոկ յուզական ու զգացական ուժգին տպաւորութիւնով մը, զոր մեր մարմինները հաւատարմօրէն կը պահեն: Գուցէ չափազանցած չեմ ըլլար՝ եթէ ըսեմ, թէ հայ առաքելական եկեղեցիին Օսմանեան կայսրութեան սահմաններուն մէջ՝ քաղքէ քաղաք յաջողած էր ստեղծել իր պատնիշուած դմբէթներուն տակ երազական ու հոգեկան Հայաստան մը, յուզական ու զգացական մթնոլորտ մը, ուր հայ մանուկները անզգալաբար կը ստանային ինչ որ անբանաձեւելի է, ինչ որ մեզ կը տարբերէ, օրինակ, բողոքական հայերէն,- լուսաւորչական միւռոնը, ծածուկ քաղցրութեան մը հետ՝ խաղաղ հաւատարմութիւն մը, որ տարիներ ննջելէ յետոյ՝ օր մը յանկարծ տարաժամու կ'արթննայ ու հին չարականի մը պէս տրտմօրէն ու զլզլալէն կը վազէ մեր արեան մէջէն: Ստուգիւ հայոց եկեղեցին մեր մանկութեան յուզիչ ու վիրաւոր Հայաստանն էր՝ իր անցեալով ու տուայտանքով, իր հնաբոյր ու ոսկեայ չարականներով, իր շողուն ու վաղեմի հանդերձաներով, բայց մա՛նաւանդ մեր եզակիօրէն քաղցր ու ոսկեղենիկ բարբառով, որ հայ ազգին է՛ն թանկագին ու անփոխարինելի հարստութիւններէն մէկն է այժմ, նշխարներէն է՛ն յուզիչը:

Դուրսը՝ Օսմանեան կայսրութեան քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ հանապազօրեայ կեանքը, բարքերն ու կենցաղային

ձեւերը գրեթէ նոյնն էին քրիստոնէին ու Թուրքին համար: Մեր բուն տարբերութիւնները եկեղեցիին շրջափակին մէջ էին, բոլորտիքը,- մեր տօներն ու հանդէսները, մեր դպրոցները,- ծխական, կ'ըսէ արեւելահայը,- մեր ամուսնութիւնները, մեր սէրերը, որ հայոց տէրտէրը կ'օրհնէր: Ձեմ ուզեր երկարել՝ վասնզի վստահ եմ, թէ ընթերցողը արդէն կը հասկնայ զիս, իր ողջ մարմնով յիշելով մանկութեան խունկին բուրումը: Ամբողջովին լուսազարդ ու բարձրակամար Ս. Խաչ եկեղեցիին մէջ դեռ կը տեսնեմ Արիստակէս Վանկեան եպիսկոպոսին յաղթ մարմինը: Ձաթալ-թագը գլուխը, հոյակապ ու ոսկեզանակ գաւազանը ձեռքը, լիովին շքեղազարդ՝ դանդաղօրէն կը յառաջանար ու իր քաջ եւ բամբ ձայնովը կ'ըսէր, գոռալով կ'երգէր,- Արեւելեան կողմն աշխարհի...: Այդ պահուն աշխարհի արեւելեան կողմը ծառերը կը ծաղկէին. ծիծեռնակները կը վերադառնային իրենց բնաւեր երդիքներուն ու հայոց եկրին վրայ հնչուն ծիծաղով մը կը պատուէր գարունը: Հայ գրողներուն մէջ՝ Վահան Թէքէեան բանաստեղծը զօրութեամբ զգացած է հայ մարդուն ու առաքելական հայ եկեղեցիին ծածուկ ու խորհրդաւոր առնչութիւնը ու փորձած է երգել զայն: Ասիկա մթին կալուած մըն է, դեռ անկոխ, ուր հետազօտութիւն ընողը չի զղջար:

Երբ յեղակարծօրէն այլ հաճելիօրէն յուզուած Բանկալթիի մատուռին դռնէն մտայ ներս՝ արարողութիւնը արդէն սկսած էին: Մեռելական խունկի կապոյտ ամպեր կը տարածէին միջոցին մէջ: Եկեղեցին անչուք էր, խորանը եւս: Գերեզմանատան կողմէն սակայն հարուստ ու քաղցր լոյս մը ներս կը լենար: Դողահար ու երջանիկ՝ սիւնի մը քով կեցայ ու խորունկ յուզումով մը դիտեցի դասը: Ի՛նչ որ զմայլանքով ու երկիւղած յարգանքով կը դիտէի դասը չէր սակայն, այլ՝ Եղիշէ Դուրեան արքեպիսկոպոսին, Կոստանդնուպոլսոյ նախկին պատրիարքին յաղթ, պատկառելի ու պաղթեւ հասակը: Կեանքիս մէջ քիչ անգամ մարդ մը այդքան խորունկ ու անջնջելի տպաւորութիւն ձգած է վրաս: Իր լուսաւոր, իմաստուն ու քաղցր կերպարանքը լոյսի սիւնի մը պէս կը ցոլայ յիշողութեանս պաստառին վրայ: Ի՛նչ վեհափառ էր ու պատրիարքական այդ վսեմ անձը: Ալեհե՞ր էր միթէ,- կը դժուարանամ ըսել: Աչքերը հեռուէն կապոյտ կը թուէին ու ողջ դէմքը կ'օծէին անդրաշխարհային բարութեամբ մը: Լուսեղինեալ շնորհ մը կար վրան ու ձայնին մէջ անուշ մեղմութիւնը մը: Իր աչակերտները կը պատմեն, թէ նուրբ հեգնութիւն մը ունեցած է: Կ'ենթադրեմ, թէ

այդ հեգնութիւնն իսկ բարի պէտք է եղած ըլլայ ու անտարակոյս իմաստուն:

Յուզումնահար կը դիտէի այդ առաքելական ու քաղցր յայտնութիւնը եւ հոգիս կը լենար անօրինակ խաղաղութեամբ մը: Զորս տարիներու տարապարհակ ու վաչկատուն կեանքէ մը յետոյ՝ Հայոց առաքելական եկեղեցին կը վերագրաւէր մարմնիս վրայ ունեցած իր թագուն զօրութիւնը, սիրելի ու հմայիչ դառնալով յանձին Դուրեան պատրիարքի: Անհաւատ զաւակ մըն էի, որ այսուհանդերձ կը յարգէր իր մկրտութեան աւազանը:

Դուրեան արքեպիսկոպոսին մօտ խորին վայելչութեամբ մը կեցած էր Յովհ. Արշարունի սրբազանը, նոյնպէս նախկին պատրիարք: Արշարունի ամբողջովին ալեհեր էր, անդորը ու քիչ մը տրտում: Կը նմանէր մէկուն, որ միամիտ կը ձեւանայ՝ անտեսել կարենալու համար մարդոց չնութիւնները: Ինձ կը թուէր, թէ իր սպիտակ անձին ետեւ՝ ան կը պահէր եկեղեցիի խորամանկ պաշտօնեայի մը արթուն հոգին:

Մինչեւ արարողութեան վերջանալը կեցայ հոդ: Խունկի չոգին աղօտացաւ ու մեռելը հանեցին դուրս, ակնարկս սակայն դեռ կը թափառէր Դուրեան պատրիարքի դէմքին վրայ: Շուքին մէջէն կը քալէի, փորձելով անգամ մը եւս դիտել իր անզուգական մարդու դէմքը: Երբ վերստին եկեղեցի եկայ, Տէր Բարթող մեկնած էր արդէն: Սալայատակին եզերքը կեցայ, դիտելով Բերա իջնող բազմութիւնը, միակ ակնարկով մը տիրանալով քաղաքին, պարիսպներուն ու պալատներուն: Ու ամէ՛ն ինչ թուեցաւ նոր, լուսաթաթախ ու ցօղաթուրմ:

Ոստոստելիէն կը վերադառնայի Ս. Երրորդութեան եկեղեցին, բայց քաղաքը կը կանչէր զիս իր չէն եռուզեռով, իր նկարագեղ փողոցներով, իր բաբախուն ու տաք աղջիկներով: Քաղաքը կը կանչէր զիս,- համալ մը կ'անցնէր հեւալով իր բեռան տակ: Կաթոլիկ քահանայ մը կը յառաջանար աղօթք մը մրմնջելէն, յոյն աղջիկներ՝ ծեքծեքուն, կ'երթային Թավլայի իրենց տունները: Կ'երթայի Ս. Երրորդութեան եկեղեցին, բայց քաղաքը չորս կողմէն կը կանչէր զիս: Փողոցները մեծցած տղու հոգիս էր, որ չէր ուզեր օրինաւոր ու բնական կեանքի մը վերադառնալ:

IV

Վերադարձի առաջին գորով

Մեր ժամկոչ մը ընկերացաւ ինձ: Բարեմիտ ու սակաւախօս մարդուկ մըն էր, հեզ գաւառացի մը: Հանրակառք առինք ու շուտով հասանք տէրհօրը բնակած փողոցը: Մերուկը մտամոլոր կեցաւ փողոցին բերանը, տանը թիւը ըսաւ ու գնաց: Կարծես կը վախնար, որ վրան ապրանք կ'ըլլամ գիշերը: Կը յիշեմ դեռ իր յամեցող ստուերը՝ իրիկուան մէջ:

Հեռուէն կը տեսնէի այդ ցած տունը, բայց չէի աճապարեր: Ձեռքերս գրպաններս՝ կը դիտէի անցորդները, աստիճանաբար ընտելանալով քաղաքին: Ողջ կեանքիս մէջ մէկը եղած եմ, որ կ'ընդունի բոլո՛ր տրտմութիւնները, բայց վայրկեան մը կը յապաղի կարելի հրճուանքներու դրան առջեւ, գուցէ երկնչելով նոր վէրքերէ: Գուցէ կը զգայի նաեւ, թէ ազատութիւնս վտանգի տակ է: Մեղմ ու հաճելի էր իրիկունը:

Թուրք հանըմ մը ճորճորալէն անցաւ քովէս ու նուրբ, կիսաթափանց քողին տակէն դիտեց զիս: Պարզութեամբ ու յանդգնութեամբ մը, որ զիս զարմացուց, ես եւս դիտեցի իր խռովիչ մարմինը: Խոշոր ու տաք աչքերովը ժպտեցաւ ինձ ու ես ամիսներ յետոյ միայն անդրադարձայ, թէ գերման զինուորի հագուստներուս է, որ կը պարտէի այդ քաղցր չնորհը:

Հանըմ էֆէնտին իր աղուոր մարմինը խաղցնելէն հանդիպակաց ընդարձակ տունէ մը ներս մտաւ, իսկ ես փողոցին մէջտեղը կեցայ՝ անգամ մը եւս դիտելով դիմացի ցած տունը, ուր քիչ յետոյ հարազատներ պիտի գտնէի: Ցայժմ կը դժուարանամ բացատրել այդ օրուան հոգեկան վիճակս: Երկար վայրկեաններ սահեցան մինչեւ որ վերջապէս կոխեցի զանգակի կոճակին վրայ: Երիտասարդ ու սիրուն կին մը դուռը բացաւ ու վայրկեան մը դիտեց զիս: Ստուգօրէն կը յիշեմ, թէ բառ մ'իսկ չարտասանեցի: Ապշախառն հաճոյքով մը զննեցինք իրար: Յետոյ մօրաքրոջս աղջիկը վազելով գնաց ներս ու մայրը կանչեց: Նրբանցքին խորէն տեսայ, որ կու գար՝ այդ հեզ կինը, երէց մօրաքոյրս ու քանի կը յառաջանար, այնքան կը լուսաւորուէր դէմքը:

– Քա Օննիկն է,- ճչաց յուզումէ դողդոջուն ձայնով մը:

Քաղաքին վրայ գիշերը չիջած վերստին բաղմաթիւ աղգա-

digitised by A.R.A.R.@

կաններու ծանօթացայ ու կէս-գիշեր չեղած՝ մօտիկ ապագաս որոշուած էր արդէն: Մեծ մայրս, որ կ'ապրէր երկու մօրեղբայրներուս հետ՝ առժամաբար որդեգրեց զիս ու այդ օրէն իսկ ինձ համար սկսաւ կեանքի նոր ու արկածալի շրջան մը: Կեանքի նո՞ր շրջան մը,- մարդ կ'ըսէ ու կ'անցնի: Ամբողջ վէպի մը նիւթ է սակայն, չորս տարիներու տաժանելի ու շրջմոլիկ կեանքէ յետոյ, նոր պայմաններուն այդ աստիճանական ու ցաւագին յարմարեցումը: Կ'արժէ քիչ մը կանգ առնել այդ օրերուն վրայ, ցոյց տալու համար պատանի վերադարձողի մը ներքին աշխարհը:

Կարելի չէ վերյիշել այդ շրջանը առանց մտաբերելու ընթերցումի անյագուրդ ու սանձազերծ ախորժակս: Տարիներէ ի վեր ի քուն եղող իմացականութիւնս յանկարծ արթնցաւ հրաշալի անօթութեամբ ու իր սնունդը պահանջեց: Առաւօտեան կանուխ մօրեղբայրներուս հետ կ'արթննայի ու առանց նախաճաշ ընելու կը վազէի գրքերուս վրայ: Պատուհանին առջեւ հանգստաւէտ բազմոց մը կար, ուր ամբողջ մարմնով կը թաղուէի, կորսնցուցած ժամանակի ըմբռնումը, անտարբեր դրսի կեանքին: Կը շահագրգռուէի միայն քաղաքական անցուդարձերով: Ամիսներ շարունակաբար գրքերը հայրենիքս էին, ուրախութիւնս ու կեանքս: Գրքերը հարազատներս էին ու ընկերներս: Փաստօրէն կարելի չէր զիս խլել այդ բազմոցէն: Օրն ի բուն ու յաճախ գիշերն ի բուն խորին հրճուանքով մը կը ջանայի յագեցնել ծարաւս եւ ուրիշ հաճոյք չէի սպասեր կեանքէն: Բարեբախտաբար մօրաքրոջս տունը մօտ էր ու Երիցանցի գրադարանը բաւական հարուստ: Այդ շրջանին է, որ սկսայ դրապէս գրականութեան խանդավառ աշակերտ մը ըլլալ ու վերստին ուսանիլ հայոց քաղցր լեզուն, որ յետոյ կեանքիս մեծագոյն կրքերէն մէկը դարձաւ:

Վերադարձի առաջին գորովս ստուգիւ հայոց լեզուն էր, որուն հանդէպ տածած սիրոյս զանազան վիճակները, կերպարանափոխութիւնները, աստիճանական սաստկութիւնները կ'ուզեմ համառօտիւ ըսել: Հեռաւոր մանկութեանս օրերուն իսկ, այժմ յստակօրէն կը զգամ, թէ հոգւոյս խորը անգիտակից խանդաղատանք մը կար դէպի հայ ոսկեղինիկ լեզուն: Որքա՜ն ալ տարօրինակ թուի ըսելիքս՝ ինձ համար պարզ է սակայն, թէ գրականութենէն առաջ սիրել սկսած եմ մեր վաղնջական լեզուին բառերը: Սիրած եմ հայ լեզուին բառերը մեր պապենական երդիքին տակ իսկ, ուր հայրս եւ մայրս քիչ մը խառնակ, այլ սրտառուչ հայերէն մը կը խօսէին: Յստակօրէն կը յիշեմ, թէ մանկութեանս առաջին շրջանին՝ աշխարհաբարը դեռ բոլորովին կազմուած չէր ու

իննսունական թուականներու լեզուական որոնումներուն, վարանումներուն ու յանդգնութիւններուն հետքերը կը կրէր: Այս խարխափումը խիստ զգալի էր Ռոտոսթոյի պէս գաւառական քաղաքի մը մէջ, ուր գրականութիւնը դժուարաւ մուտք կը գործէր, ուր երիտասարդութիւնը հայերէնը կը սորվէր մահնաւանդ օրաթերթերէն՝ նախակրթարանին մէջ առաջին տարերքը դէշ-աղէկ ընդունելէ յետոյ:

Նոյնիսկ քիչ շատ ուսում տեսած, զարգացած, Պոլիս գացած մարդոց լեպիտիին, որ երիտասարդի մը շրթներուն վրայ հոմանիշ էր իգական պչրանքի, դարպասելու համամիտութեան, թեթեւութեան: Կարելի՞ էր միթէ, որ միշտ ու կայծակի պէս տղայ մը Պիտիով տեղ մը երթար: Առողջ ու քաջ Պրտրն կեցած տեղը՝ ո՞վ կրնար երես տալ այդ օրիորդ Պիտիին: Ձեռքը լայն ու կարմիր գօտիին մէջ խրելով՝ ստահակ մը կ'ըսէր:

- Մարը պրտը սանկ ընիմ ատ փուշտին...

Այս էր լեզուն՝ համեղ, արտայայտիչ, ուժեղ, լեզու մը, որ կը վայելէր տղամարդուն, որ արոյրի կարծրութիւնը կը միացնէր՝ մեր քաղաքին առողջ բրտութեան: Ու իրողութեան մէջ երկրորդական կամ ասոր համազօր դաստիարակութիւն մը ունեցողներն իսկ կ'ընդունէին, առաւել կամ նուազ հաճութեամբ ու մեղսակցութեամբ, այս անմեղ թուող նախապաշարումը: Առէ՛ք, օրինակ, վերի նախադասութիւնը ու Պրտրն փոխարինեցէ՛ք Պիտիով: Կասկածէ դուրս է, որ այդ նկարագեղ ու ամբարտուան հայհոյութիւնը անմիջապէս կը կորսնցնէ իր ուժգնութիւնն ու բնիկ հանգամանքը: Լեզուն ողջ ժողովուրդն է՝ իր ֆիզիքական մասնայատկութիւններով, իր աննմանելի ու ինքնատիպ շեշտով, իր ինքնեկ գեղեցկութեամբ, իր ուրոյն բնաւորութիւնով: Բնութեան ու մարդկային քաղաքակրթութեան էն խորունկ ու հմայիչ գաղտնիքներէն մէկն է լեզուի մը առաջին ծնունդն ու աստիճանական զարգացումը:

Այժմ կրնամ ըսել նաեւ, որ մեր տեղական աղաւաղուած բարբառին հանդէպ, նախապէս զգացած վերապահութիւնս փոխուած է քիչ մը ամչկոտ, այլ իրական գորովի մը: Հոգիս երբեմն անզսպելէ կարօտով մը կ'որոնէ մեր քաղաքի մարդոց լեզուին բիրտ շէնութիւնը: Այս կարօտին ու գորովին արդիւնքն է վերջին երկերէս մէկը՝ Ճերմակ Վարսենիկը, ուր ջանացած եմ Ռոտոսթոյի բարբառը մասամբ վերակենդանացնել:

Անշուշտ բարբառը իր բուն առումով չէ, որ կը գործածեմ հոս: Բառին նեղ իմաստով բարբառ գոյութիւն չունէր մեր քաղա-

քին մէջ՝ ինչպէս յայտնի է բարբառը նախնական կամ կազմութեան վիճակի մէջ եղող լեզու մըն է կամ նոյն լեզուին արմատէն սերող մէկ տարբերակը, որ կրնայ լոկ խօսակցական ըլլալէ դադրիլ ու դառնալ գրական: Իսկ զարգացման պարագային վերածուիլ նոր լեզուի մը, ինչպէս պատահած է Լատին կարդ մը երկիրներու մէջ: Ֆրանսերէնը բազմաթիւ բառեր ունի նշանակելու համար լեզուներու զանազան վիճակները,– լանկ, լանկած, տիալէքթ, իտիոմ, փաթուա, լը փարլէ: Ռոտոսթոյի մէջ գործածուածը փաստօրէն աղաւաղուած ու օտար տարրերով խճողուած մէկ ձեւն էր արեւմտահայ ռամիկ բարբառին ու հետեւաբար դատապարտուած էր յամր աղօտացման, ժողովրդին զարդացման մակարդակին աստիճանական բարձրացման, հին սերունդին աստիճանական տեղատուութեան հետ:

Այս բարբառին հարազատ գործածութիւնը տեսակ մը պատուի, արական հաւատարմութեան խնդիր էր մեզի համար, մա՜նաւանդ փողոցը: Դեռ մանուկ՝ տեսակ մը անզիջող խորշանք ու արհամարհանք ունէինք այն գիւպպէներուն հանդէպ, որ կը ճգնէին մաքուր խօսիլ: Բոլորին պէս ես եւս ծաղրած եմ Պոլսէն եկած մեր ուսուցիչները եւ զանազան անհաճոյ խաղեր սարքած անոնց գլխուն: Այս արհամարհանքը երբեմն անողոք հալածանքի կը փոխուէր, եթէ կին ըլլար պոլսավարի խօսողը: Կը յիշեմ՝ թէ մեր դասարանի տղաքը բաւական կը նեղէին Ֆրանսերէնի ուսուցչուհին՝ Օր. Նունիկ Տէր Ղեւոնդեանը, որ ո՛չ միայն մաքուր, այլեւ չնաչխարհիկ բառերով խօսելու գէշ սովորութիւնը ունէր,– հէ՛ք աղջիկը: Այս ոտնձգութիւնը չէինք ներիր իրեն, որովհետեւ ռոտոսթոցի էր ու հետեւաբար տեսակ մը դաւաճանութիւն էր ըրածը: Նայեցէ՛ք անգամ մը սա երիտասարդ օրիորդին, որ կը յանդգնէր խանգարել աւանդութիւնն ու կարգը: Օրիորդ Նունիկ՝ բաւական չարչարուած «Յուսաբեր»ի ջղային խմբագրին ձեռքէն, որ զինքը Հնչակեան սոխակ կ'անուանէր, նուրբ, թուխ ու փափուկ աղջիկ մըն էր այն ատեն: Ու հաւանաբար չէր հասկնար մեր անառակ ու խօլ զուարճութեան պատճառը: Ինչ խայտաճամուկ, չնաչխարհիկ, ինչ անմրցելիօրէն զուարճալի բառեր կը նետէր մեր թեքիրտաղցիի բիրտ գլուխներուն: Ս. Խաչ Թաղէն դասընկեր մը ունէի, որ զայն Գրաբար Մատմազէլ մկրտած էր,– ծէ՛ զառրս, կ'ըսէր աչքը քթթելով, Գրաբար Մատմազէլը կը սիրէ Կոյուսալ եղեր է, վա՜յ ես քու...

Գրաբար Մատմազէլ կամ ոչ, յամենայնդէպս ծածուկ հիացում մը կը պատճառէր ինձ մեր Ա. Դեմոկրատ Հնչակեան Օր.

Նունիկը: Ու կարծեմ հայ լեզուին հանդէպ սնուցած սիրոյս առաջին ծիլերը մասամբ կը պարտեմ նաեւ իրեն ու ուրիշ ուսուցչուհիի մը, որուն անունը չեմ յիշեր այժմ: Կը յիշեմ սակայն, որ այս վերջինը լի ու աղուոր կուրծքեր ունէր ու անուշ, սրտամորմոք ձայն մը: Այն ատեն դեռ Ս. Խաչ Թաղի նախակրթարանը կը յաճախէի: Տաք յետմիջօրէի մը՝ գլխու սաստիկ ցաւի մը հետ քթի արիւնահոսում ունեցած ըլլալով՝ այդ չէն կուրծքերով ուսուցչուհին գիս ծորակի մը առջեւ տարաւ ու արեան հոսումը դադրեցուց: Ցետոյ մանուկի անկարդ գլուխս կուրծքին վրայ դրաւ ու մեղմօրէն վարսերս շոյեց: Ցայժմ յստակօրէն կը յիշեմ այդ յետմիջօրէի ու անոր կուրծքերուն զուարթ բուրումը,– մեխակի անորոշ բոյր մը:

Ինչ քաղցր էին անոր շրթներուն վրայ հայ լեզուին բառերը: Այդ շրջանին էր գուցէ, որ յամրօրէն սկսայ զգալ բառերուն մոգիչ դիւթանքն ու ներքին զօրութիւնը: Անկախ իրենց ներգոյակ ու հնչական արժէքէն՝ բառերը միշտ պտուղներու կամ թանկագին քարերու պէս ծածուկ համեր ու խորունկ ցոլացումներ ունեցած են ինձ համար: Բառեր կան, որ ցայժմ ուժեղ ֆիզիքական զգայնութիւններ կը պատճառեն ինձ: Բառեր կան, որոնց համը կը զգամ շրթներուս վրայ ու ուրիշներ, որոնց ջերմութիւնը հաճոյքով կը վայելէ մարմինս: Չեմ գիտեր, թէ ուրիշներու մարմինները ինչպէ՞ս կ'ընդունին կամ կ'արձակեն բառերը: Իմինս միշտ արտակարգօրէն զգայուն եղած է անոնց զօրութեան ու զգուանքին: Բառեր կան, որ հարուածներու պէս չեչտ թուած են ինձ ու ուրիշներ, որ երաժշտութեան պէս թափանցած են մարմնէս ներս: Ցամենայնդէպս, քիչ են հայ լեզուին բառերը, որ զգայնութիւններու խուրձ մը կամ լոյսի փունջ մը չեն նետեր վրաս: Մէկ խօսքով՝ բառերը ինձ համար կենդանի ու բաբախուն էակներ են, իրենց անցեալով ու իւրայատուկ կեանքով եւ ո՛չ թէ վերացական նշաններ:

Նկատած եմ, որ բազմաթիւ մարդիկ զանոնք մեքենաբար ու ցրտութեամբ կ'արտասանեն, առանց զգալու անոնց ներգոյակ արժէքն ու յաճախ շահեկան անցեալը: Մինչդեռ հօրս շրթներուն վրայ իւրաքանչիւր բառ ունէր ուժգին կենդանութիւն մը, ինքնուրոյն համ ու քաղցրութիւն: Կը կարծեմ, թէ բառերուն հանդէպ ունեցած սիրոյ կիրքս մեծ մասամբ ժառանգած եմ իրմէն: Օրինակ մը տամ: Քանի մը անգամ հօրս շրթներէն լսած եմ կռահել բառը, մինչեւ որ օր մը իմ մարմինս եւս հեռաւոր եղելութիւն մը ֆիզիքապէս կռահած է: Բազմաթիւ բառեր գիտեմ, որ մարմնիս խորը ձգած են անջնջելի հետք մը: Հայրս Հօրեղբօրս կ'ըսէր օր մը, ակնարկելով չեմ յիշեր որո՛ւ մէկ անմիտ սովորութեան.

digitised by A.R.A.R.@

– Պէ՛ աղբար, ունակութիւն է, ունակութիւն...

Մարմնական ուժգին տպաւորութեամբ, զգայնական յուզումներով է, որ սորված եմ հայոց լեզուն: Զիս շրջապատող իրերէն, հրաչալիօրէն ծլող ծաղիկներէն, յեղակարծ կերպով արթնցող զգացումներէն մեկնելով է, որ յանգած եմ բառերուն, բառերու անուշ սիրոյն ու յետոյ միայն գրականութեան: Թեքիրտաղի ցորենի ծովածփուն ու ալեկոծ արտերուն մէջ, մարդահասակ ու հովէն ծածանող ծղօտներուն տակ՝ երբ յանկարծ ակնարկս կը հանդիպէր կապոյտ ու սարսռուն ծաղիկին, կարելի՞ էր միթէ չսիրել զայն: Թրքերէն փէյդամպէր-չիչէի կ'ըսէին, հայերէն՝ ծծմոր: Ամէն անդամ, որ Սէն-Միշէլի ծառուղիին վրայ ծաղկավաճառի մը կրպակին առջեւ նշմարեմ ծծմորի փունջ մը՝ կրնա՞մ միթէ չյիշել Ռոտոսթոյի ծովածաւալ արտերը, կեանքէն է, որ աստիճանաբար՝ մերթ տառապելով ու մերթ խորունկ հրճուանքով հասած եմ մեր քաղաքին բառերուն, այս բառերէն յամառ սիրով մը բարձրացած եմ հայոց քաղցր լեզուին ու հայոց լեզուէն գրականութեան անկորնչելի սիրոյն, որ բեղուն տառապանքներու, անձկութիւններու, բաբախուն հրճուանքներու աղբիւր է այժմ, որ մխիթարութիւն է ու ապաստան, որ հաց ու գինի է այժմ:

Երկարօրէն, անսպառօրէն կրնամ խօսիլ հայոց լեզուին ու զայն կազմող բառերուն մասին՝ առանց գորովս վատնելու: Սկիզբները լոկ բնազդական, զգացական, բնական էր այդ սէրս: Մարմինս էր, որ կը սիրէր հայ լեզուն, իր արեամբը կը զգար անոր ջերմութիւնը: Երկար ատեն հլու գերի մը եղած եմ բառերու մթին ուժին, խուլ զօրութեան, ներուժ պայթումին: Քանի՞ հարիւր էջերու մէջ, այդ բառերը մրրկավաղ ջրերու պէս քչած-տարած են զիս, իրենց յաբուցած ալեկոծութեան մէջ առաթուր կոխկռտելով չափի զգացումը, զսպումի անհրաժեշտութիւնը, ժուժկալութիւնը: Տարիներ ապրած եմ զերզգայուն ու յուզական մթնոլորտի մը մէջ, որ կրնամ Լեզուական զերագրգռութիւն անուանել: Երեք չորս տարիէ ի վեր է լոկ, որ յորդազեղ ու սանձակոծ կրքիս յաջորդած է աւելի գիտուն ու զուսպ սէր մը, որ խոհականութեամբ ու նրբութեամբ կը փնտռէ բառերուն չրջագիծն ու յարաբերական տարողութիւնը, որ կը ջանայ անոնց ներքին գեղեցկութիւնն ու թաքուն երաժշտութիւնը ի սպաս դնել զգացումներու եւ գաղափարներու ճշգրիտ բանաձեւումին, բաբախուն ու կենդանի իրականութեան:

Զինադադարէն յետոյ, ի քուն եղող երկրին պէս, որ կը զարթնու գարնան առաջին ամսուն, մարմինս ու հոգիս սաստիկ

ծարաւով մը կ'արթննային, երկար ընդհատումէ մը յետոյ, աւարտելու համար իրենց բնական յեղաշրջումը: Ինչ խորունկ ու անյագ էր պապակս: Ողջ էութեամբս ընկղմած էի բառերու ովկիանոսին մէջ ու ամէն օր կը յանգէի նոր ափի մը, նո՛ր դալարիքի, նո՛ր եզերքներու: Երբեք մարմինս պիտի չվերագտնէ յետ-պատերազմեան առաջին ընթերցումներուն հեշտութիւնը: Կ'ապրէի ուրիշ երկրի մը վրայ ու ամէն օր քնացած կրքերս կ'արթննային: Ցուղումներու, զգացումներու, գաղափարներու ծնիլը կը զգայի, ինչպէս մարդ կը զգայ քրտինքի կայլակներուն ծորումը: Արկածախնդրական ու հայրենասիրական վէպերէն չուտով հասայ զգացական երկերու, ուր խանդավառութիւնը կարմիր բոցի մը պէս կը վառէր: Աւելի յետոյ միայն վերստին սկսայ տոչորիլ բանաստեղծութեան սիրով, որ փութով արեանս անուշ թոյնը դարձաւ:

VII

Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին

Հարիւրաւոր ուրիշ երիտասարդներու նման գրականութեան ճամբով է, որ հասած եմ յեղափոխութեան գաղափարին: Ընդհանրապէս հայ պահպանողական մտաւորականներն ու քաղքենիները, որոշ տարիքէ մը յետոյ, չեն ըմբռներ երիտասարդութեան անձկութիւններն ու կրքերը, զայրոյթներն ու յարումները: Չեն ուզեր հասկնալ, թէ ամբոխներուն ու երիտասարդութեան հացը գաղափարական խանդավառութիւնն է յաճախ ու գինին՝ զգացումներու բոցավառումը: Այս է կեանքին երկաթեայ ու թանկագին օրէնքը:

Գաղափարապաշտութիւնը, որ մարդ էակը խորին ու յաղթական ինքնավստահութեամբ մը կը ցցէ տարերքին դէմ, հերոսական արարքներու բուռն կարօտը՝ որ կը դիւրացնէ մարդուն տաժանելի վերելքը ու քաղցր կ'ընծայէ անձնուրացութիւնը, մեծութեան ու փառաւոր գործերու ծարաւը՝ որ հողակպիկ ու ընթացիկ կեանքի մը նուաստութիւնը ակնբախ կը դարձնէ, գործի կիրքը, հաւաքական յուղումներու ալեկոծութիւնն ու հաւաքական կրքերու ջերմ մթնոլորտը,– ահա՛ աստնք են այն տարրերը,

որոնց ալիքներուն մէջ իրական երիտասարդ մը ինքզինքը արթուն ու երջանիկ կը զգայ: Հայ յեղափոխութեան գաղափարական միջավայրը մեզմէ շատերուն համար ու դեռ մեր յարումէն առաջ, մթնոլորտ մը եղած է, ուր պատանի մը կրնայ աղատութեամբ ու հպարտութեամբ հասակ նետել, ուր կրնայ բարձունքներու կենարար օդը շնչել:

Ինչ որ վրիպած է հայ հակայեղափոխական մտաւորականութեան ուշադրութենէն յեղափոխութեան յարուցած այս առինքնող ու մոգիչ ուժն է: Եկեղեցական զարդանկարչութեան մէջ յաճախ կարելի է հանդիպիլ Նազովրեցիի կամ Աստուածամօր գլուխներու՝ շրջապատուած երկնային ճառագայթարձակումի գօտիով մը, լոյսէ եթերային պսակով մը: Հայ յեղափոխականներու յաճախ խորհրդաւոր ու անցելայուշ գործունէութեան շուրջ միշտ գոյութիւն ունեցած է այս լոյսէ գօտին, այս հմայիչ Հալոն: Երկար է մանրամասնօրէն տարրալուծել պատճառներու այն ամբողջութիւնը, որուն արդիւնքն է յեղափոխութեան մագնիսական գօրութիւնը տակաւին այսօր, հայ գիտակից երիտասարդութեան մեծամասնութեան վրայ: Կարելի՞ է բացատրել միթէ յոյժ գեղեցիկ, անդրերկային կերպով մոգիչ ու թրթռուն կնոջ մը ստեղծած խռովալի մթնոլորտը: Օրինակս կը կարծեմ, թէ չափազանցուած չէ ու հայ յեղափոխութեան շուրջ իրապէս գոյութիւն ունեցած է՝ մահնաւանդ նորազարթ իմացականութիւններու եւ մակընթաց հոգիներու համար, այս ճառագայթումի գօտին: Մեծ գորովներն ու իրական հաւատարմութիւնները լոկ բռնականութեամբ չեն կրնար սնանիլ ու մեր էն անողոք ու ցուրտ գաղափարներն իսկ երբեմն ստորերկրեայ թելերով յարաբերութեան մէջ են մեր զգացական աշխարհին հետ: Խորունկ ու ազնիւ զգացումները յաճախ վճռական դեր մը կը կատարեն մեր կեանքին մէջ, որոշելով անոր ուղղութիւնն ու ընթացքը:

Առնենք, օրինակ, հերոսներու պաշտամունքը: Ո՞ր ժողովուրդն է, ո՞ր մարդկային բազմութիւնը, ո՞ր խուռնամբոխ հաւաքականութիւնը, ո՞ր մանկութիւնն է, որ կրնայ հրաժարիլ հերոսները պաշտելէ, անոնց յիշատակը երկիւղածութեամբ յարգելէ: Մարդկութիւնը ֆիզիքական սիրոյ սահմաններուն մօտեցող տկարութիւն մը ունեցած է միշտ անոնց հանդէպ: Վասնզի հերոսը իր եզակի անձին վրայ կը միացնէ մարդոց հոգին առինքնող մէկ քանի մեծութիւններ: Հերոսին յանդուգն ու աղմկայարոյց արիութիւնը աւելի վարակիչ է ու խանդավառող՝ քան սուրբերուն բարոյական անձնուրացութիւնը: Հերոսը կենդանի է միա-

ժամանակ, խորապէս մարդկային ու աւանդական: Իր մեծութիւնը երբեմն կը մօտենայ աստուածներու գահոյքին ու կը հեգնէ ոխակալ ու անկարեկիր ժամանակը:

Կեանքի մռայլ հրապարակներուն վրայ, իրենց խանութներու մութին մէջ, որոշ տարիքէ մը յետոյ՝ մարդիկ կը կործանեն իրենց հոգիներուն խորը հերոսներու գահոյքը: Բայց պարագան նոյնը չէ երիտասարդութեան համար: Ամէն օր աճող, ամէն օր արարչօրէն ընդարձակուող պատանին լոկ բարձունքները կը տեսնէ ու լոկ կատարներու անմահ կրակը: Նոյնիսկ չուկայիկ մարգոց բազմութիւններ, կեանքի գլանին տակ արիւնազուրկ եղած մանր-քաղքենիներ մեծ մեռելի մը նշխարներուն շուրջ կը վերագտնեն, իրենց հոգւոյն խորը, հերոսներու ազնիւ պաշտամունքը: Ամբոխին հոգւոյն խորը այնքան զօրեղ է այս զգացումը, որ երբեմն արի աւազակներն անգամ առարկայ կ'ըլլան հիացման: Արդ՝ այս զմայլանքը լոկ մէկ տարբերակն է արիութեան ու հերոսութեան նո՛յն անկորնչելի պաշտամունքին: Անկորնչելի՝ որովհետեւ ժամանակէ ժամանակ կը փոխուի հերոսութեան ըմբռնումը, արտայայտութեան ձեւն ու դերը, բայց անխախտ կը մնայ հերոսին ինքնութիւնը:

Ո՛վ որ հանդիսատես եղած է Փարիզ, Անդրանիկի թաղումին՝ դիւրութեամբ չի կրնար մոռնալ իր աչքերուն առջեւ այդ օրը պարզուած տեսարանը: Ժողովուրդին հարազատ ընդերքներէն ծնած այդ ռամիկ զօրավարը, որ ցայժմ կիսաստուածի մը պէս կ'ուշէր հազարաւոր երիտասարդներու հոգիներուն վրայ, դեռ ողջ՝ անթաց արքայ մըն էր ժողովրդին մէկ մասին համար: Կեանքի վերջին տարիներուն մեկուսացած ըլլալուն հակառակ՝ իր անունը, մեծագործութիւններն ու իր հերոսական անձին կապուած հեքիաթը կը շարունակեն մէկ օղակը կազմել հայ յեղափոխութեան արիւնաքամ պատմութեան: Իրաւ է, թէ ռամկավար տարրեր մերթ ընդ մերթ կը ջանան անոր յիշատակը անջատել հայ յեղափոխութենէն, բայց կը կարծեմ, թէ իրենք իսկ զգալու վրայ են նման փորձի մը ապարդիւն ըլլալը: Արդարեւ, Անդրանիկ միակտուր ամբողջութիւն մըն է: Զայն կարելի է ընդունիլ իր ողջ անցեալովը, իր արկածալի անցեալը առաջնորդող սկզբունքներովը, իր կեանքը հերոսական ընծայող արութեան գործերովը եւ կամ մերժել զայն նո՛յն սկզբունքներուն, նո՛յն խիզախ գործունէութեան պատճառաւ: Անհեթեթ չէ՞ միթէ ժխտել յեղափոխութեան սկզբունքն իսկ, դինական ապստամբութեան գաղափարն իսկ, դատապարտել հայ յեղափոխական կու-

digitised by A.R.A.R.@

սակցութեանց նախապատերազմեան գործունէութիւնը ու, միւս կողմէ՝ փառաբանել Անդրանիկը, որ այդ շրջանին էն յատկանշական դէմքերէն մէկն է: Դիւրին սոփեստութիւն մըն է առարկել՝ թէ Անդրանիկի մօտ կարելի է յարգել աննուաճ հայրենասէրը, արի ռազմիկը, ընդոծին զօրականը, առանց ընդունելու յեղափոխական մարդը: Ատիկա կամայական ու արուեստական կոտորակում մըն է անձնաւորութեան մը, որ ինչպէս Ֆրանսացին կ'ըսէ, լոկ ան պլոֆ կարելի է ըմբռնել:

Անտարակոյս այս էջերուն նպատակը չէ հայ յեղափոխութեան հապճեպ ջատագովում մը կամ նոյնիսկ պարզ արդարացում մը փորձել: Մեզմէ շատերուն համար այս հարցը երբեք օրակարգի վրայ չէ եղած: Աւաղելի է սակայն, որ հայ պահպանողական միտքը, հաշտարար ու յետադիմական մտածողութիւնը ցարդ չէ փորձած լուրջ ձեռնարկի մը մէջ, մեկնելով իր իսկ սկզբունքներէն ու իր քաղաքական վարդապետութենէն՝ հայ յեղափոխութեան քննական վերագնահատութիւնը ընել: Տարիներէ ի վեր ռամկավար մամուլը կողմնակի ու չնչին յարձակումներ կ'ընէ յեղափոխութեան գաղափարին վրայ, ի միջի այլոց կ'աւաղէ անցեալը, կը ձգտի մասնակի դէպքերէ ընդհանուր եզրակացութեանց յանգելու, սկզբնական ահարկու մեղք մը բարդելով յեղափոխական կուսակցութեանց ուսերուն, առանց փաստացիօրէն պարզելու այդ մեղքին ընոյթը, առանց խղճմտութեամբ քննելու հայ ժողովուրդին այն ատենուան քաղաքական ու տնտեսական պայմանները, առանց բանաձեւելու այն քաղաքականութիւնը, որ պէտք էր մերը եղած ըլլալ:

Պարագան գուցէ նոյնը չէ հայ համայնավարներուն համար, որ երբ ընթացիկ քարոզչութեան համար չեն գրեր՝ կրնան ընդունիլ հայ յեղափոխութեան անհրաժեշտութիւնը անցեալոյն մէջ ու գուցէ օր մը գնահատեն նոյնիսկ աւելի քան քառորդ դարու ընթացքին մղուած ազատագրական ու յեղափոխական պայքարը զոյգ բռնակալութեանց դէմ,- անչուշտ կարգ մը վերապահումներով, երբ խնդիրը մօտիկ պատմութեան կը վերաբերի: Հայ համայնավարները չեն կրնար մերժել ան պլոք հայ յեղափոխութիւնը, մինչդեռ պահպանողական գրիչները յեղափոխութեան գաղափարն իսկ գրգռիչ կը գտնեն: Ուրեմն բաց է հայ յեղափոխութեան դատը, բայց կը պակսի դատախազը: Ու պատասխանատուութենէ այս խուսափումը, ըստ ես, ունի իր խորունկ պատճառը: Հայ պահպանողականները կը զգան, թէ գիտակից ու խանդավառ երիտասարդութիւնը բացարձակապէս տրամադիր չէ

ընդունիլ նման ամբաստանութեան հիմը: Բռնութեան, հարստահարութեան ու այլազան կեղեքումներու դէմ՝ գաղափարական ու զինական պայքարի անհրաժեշտութիւնը, քաղաքական ու նոյնիսկ տնտեսական ազատագրութեան խուլ ու հրամայական պահանջը, ստրկութեան անուրը թօթափելու անյետաձգելի ձգտումը, մշակութային զարթօնքի ու ժողովրդական խորունկ զգացումներու բանաձեւումն ու արտայայտումը՝ որ հայ յեղափոխական ուժերու գործունէութեան շրջանակին մէջ համախմբելու մակընթաց երիտասարդութիւնը: Բայց այս բոլորէն դուրս ու վեր է՝ այն առինքնող դեղեցկութիւնը, գաղափարական ջերմութեան ու յեղափոխական ճառագայթումի այն հալոն, որուն մասին խօսեցայ վերը:

Ռուբէն Զարդարեան իր ջինջ ու հպարտ ձայնովը կը կանչէր մարդոց հոգիներուն խորը ի քուն եղող սուլթանները: Ո՛վ որ սուլթան մը, հերոսի մը գահոյքը չէ ունեցած իր հոգւոյն խորը ու իր մարմնին մէջ բնակարան չէ ընծայած հերոսական գաղափարի մը՝ կրնա՞յ ըսել միթէ, թէ իրապէս երիտասարդ եղած է: Խօսքս անչուշտ հայերուն կը վերաբերի: Մեր առաջին մանկութենէն ի վեր՝ մեզմէ էն անզգան, ցուրտն ու խոհականը կրած է մարմնին վրայ մեր ժողովրդին վիճակուած դարաւոր նուաստութիւնը, բարոյական ու քաղաքական ստրկութեան դաժան լուծը: Ինչպէ՞ս կարելի է ենթադրել, թէ երիտասարդ մը, զէթ մէկ անդամ չէ զգացած, իր հոգւոյն խորը ըմբոստութեան սրբազան կրակին առկայծիլը: Հայ Յեղափոխութեան գլխաւոր ուժերէն մէկն ալ այս է եղած,- այդ իւրաքանչիւրին կեանքին մէջ վաղանցիկ եղող արդարութեան ու մարտնչումի կայծին արծարծումը: Արծարծում՝ մա՛նաւանդ կենդանի, աննման, գօտեպնդիչ օրինակներով: Անձնուրացութեան ի՜նչ սխրալի դէպքեր, արիութեան ու յանդգնութեան ի՜նչ խիզախ օրինակներ, ժողովրդին ոտնակոխուած իրաւունքներուն պաշտպանութեան համար, քիչ մը ազատութեան ու արդարութեան համար ընծայ բերուած որքա՜ն չքնաղ կեանքեր արձանագրած է յեղափոխութիւնը՝ հայոց պատմութեան ողբերգական մատեանին մէջ: Ո՛չ մէկ Վարֆ Սրբոց իր ժուժկալ ու զուսպ գեղեցկութեամբ, անձնուիրութեան ու ինքնուրացման դրուագներով կրնայ հաւասարիլ մեր հերոսներու անգիր մատեանին յուզիչ մեծութեան, հայ յեղափոխութեան բարախուն ու արիւնաքամ վարք հերոսացին:

Վարք հերոսաց,- մատեան ազատութեան արշալոյսին ու յեղափոխութեան յաղթանակին համար ինկող զինուորներու,- ո՞վ պիտի գրի առնէ զայն: Ո՞ր հերոսութեան տաք հովերէն այ-

digitised by A.R.A.R.@

ղող բանաստեղծը արոյրէ բառերով պիտի քանդակէ, հայ ժողովրդին դարաւոր ստրկութեան ու նուաստութեան խորունկներէն եկող ու անոր ճակտին ստրջանքի անարգ խարանը մաքրող, այդ կտրիճ տղոց զմայլելի փառքը: Ո՞ր խօլ ու հպարտ տղան, մոռնալով այժմու չափերն ու կշիռները, որ լոկ մեծութիւններ հարթելու կը ծառայեն,- պիտի զգայ հայկական բարձրաւանդակի չարաշուք մթութեան խորէն յայտնուող այդ հրաշալի քաջերուն հոմերական գեղեցկութիւնը:

Շուրջ ութ տարի առաջ՝ երբ գրչի շատ երիտասարդ աշխատաւոր մըն էի, մեծագոյն փառասիրութիւններէս մէկը ասիկա էր.- Հայ հերոսներու շարքերէն անջատել քսան-քսանհինգ արու դէմքեր ու աշխատիլ ծայրագոյն խանդավառութեամբ մը քանդակել զանոնք, յաջորդ սերունդներուն համար: Որովհետեւ կեանքի մը հանապազօրեայ ու ընթացիկ դէպքերը չեն միայն, ոչ ալ արարքներու կուտակումը, որ կրնան ճշգրիտ գաղափար մը տալ մարդու մը ներքին հրկիզումին մասին: Ամէնէն անարգ մարդուն կեանքն իսկ կը բխի քանի մը խորունկ ակերէ, ամէնէ՛ն անարգ մարդուն կեանքին մէջ իսկ խուլ կրքեր կան, պայծառութեան պահեր: Արտաքին դէպքերու ցցուն եղելութեանց, յստակ թուող արարքներու կեղեւը պատռելով՝ հարկ է որոնել հերոսի մը ներքին հուրը, իր քաջութեանց ծածուկ թուող զսպանակը, իր հարազատ ու եզակի էութիւնը: Բանաստեղծօրէն պատմել զայն, ցոյց տալով գերագոյն լոյսի այն քանի մը վայրկեանները, որ նուաստ ու չնչին կեանք մը կրնան երկարաձգել ժամանակի մթին անդունդին մէջ:

Ստուգիւ մեծապէս հմայական ու յուզիչ թուած է ինձ հայ հերոսներու յետ-մահու,- երկրորդ կեանքը: Գէորգ Զաւուշները, Գալուստ Արխանեանները, Աղբիւր Սերոբները փաստօրէն երկու անգամ ապրած են հայ ժողովրդին ու յեղափոխութեան համար: Մահը կարելի է ըսել, թէ լոկ արկած մը եղած է՝ փոխադրելով անոնց հմայիչ ու քաղցր անունները ուրիշ մակարդակի մը վրայ: Քանի՞ հարիւր երիտասարդներու հոգւոյն խորը կը շարունակեն ապրիլ անոնք, աւելի գեղեցիկ ու աւելի թանկագին կեանքով մը, որ մահէն կու գայ: Սուրիայէն մինչեւ Պուէնոս-Այրէս՝ խօսեցուցէք հայ թափառեալ տղաքը ու պիտի տեսնէք թէ առիւծի ի՛նչ հպարտ գլուխներ կան, յուզումի պահերուն, իրենց ակնարկներուն դիմաց, քանի՞ սուլթաններ իրենց հոգիներուն խորը: Իմ աչքերուն դիմաց եւս տարիներով տատանած են բազմաթիւ հերոսներու լուսաւոր պատկերներ, առօրեայ ամայութիւնը չէնցնելով

իրենց անյեղլի ու քաղցր ներկայութեամբ: Ու եթէ այդ Վարք Հերոսացը դրի չեմ առած, խանդավառութեան ու ներքին ջերմութեան պակասի պատճառաւ չէ, այլ միջոցներու անբաւականութեան: Կեանքը իր երկաթեայ օրէնքը ունի ու կարելի չէ միշտ յաղթական դուրս գալ մղուած մարտնչումներէն, առօրեայ դժուարութիւններէն:

Զարախինդ մարդիկ գուցէ մտածեն, թէ մեռելներու շահադործութիւն է՝ հերոսներու յիշատակին ապաւինիլը: Կենդանի, արթուն, յեղափոխական կազմակերպութեան մը անձեռմխելի իրաւունքն է սակայն՝ իր հերոսներուն անունները դրօշակի պէս պարզելը: Հասակ նետող տղոց հարկ է երկնամուխ բարձունքները ցոյց տալ: Հերոսներու պաշտամունքը ամէնէն ազնիւ ծէսերէն մէկը կրնայ ըլլալ՝ եթէ ծառայէ երիտասարդութեան ոգեշնման, ժողովրդի հոգւոյն աշտարակումին: Այս պաշտամունքի մթնոլորտին, այս հերոսական մտերմութեան շրջանակին մէջ է, որ մեզմէ շատերը վերագտած են ապրելու հպարտութիւնը ու սկսած են հաւատալ հայ արիւնաքամ ժողովրդի ապագային: Մերժած են մաս կազմել եսամոլիկ տկարներուն եւ դասալիքներու փաղանգին:

Մանրավէպ մը կը բաւէ՝ ցոյց տալու համար, թէ ո՛ր աստիճան հոգիս ընակուած էր այդ քաղցր սիրով, հերոսներու բաբախուն ներկայութեամբ, պատերազմէն անմիջապէս յետոյ: Շատեր կը կարծեն, թէ մականունս գրական ծածկանուն մըն է: Իրողութեան մէջ Ռոտոսթոյի է՛ն հին ընտանիքներէն մէկն է Շուշանեան գերդաստանը: Մեր ընտանեկան աւանդութիւնը կը պատմէ, թէ հայ համայնքին հաստատման տարիներուն, Պալքանեան լեռնաշղթային միւս կողմէն, հարուստ, առնական ու գեղանի կին մը եկած է Ռոտոսթо,- Տիկին Շուշան: Այս Տիկին Շուշանը կ'ամուսնանայ արդար պսակով Յովհաննէս անուն մէկուն հետ: Հեղինակաւոր, քաջ, գեղեցիկ՝ ժողովուրդը նորածին Պետրոսին անուան կը կցէ այս կնոջ անունը: Շուշաննենց Պետրոսը կ'ըսեն եւ ո՛չ թէ Յովհաննէսին տղան Պետրոսը: Այդ թուականէն ի վեր մեր գերդաստանին մէջ առջինեկ արուները Յովհաննէս կը կոչուին, իսկ աղջիկները Շուշան: Այժմ ողջ երեք զարմուհիներ ունիմ Շուշան անունով ու երկու զարմիկներ, որ Յովհաննէս կը կոչուին, իմ աւագանի անունս ալ Յովհաննէս է,- Օննիկ: Կը յիշեմ կնունքի վկայագիրս, որուն ետեւ հայրս իր մրջնային գրերով արձանագրած էր,- Յովհաննէսը ծնաւ Փետրուար իններին Շաբաթ առաւօտեան դէմ, ժամը չորսին:

digitised by A.R.A.R.@

Հայաստանէն վերադարձիս էր: Դեռ որեւէ կուսակցութեան արձանագրուած չէի, բայց ընտրեցի հայ յեղափոխութեան ռազմիկներէն մէկուն անունը,- Վազգէնինը, Տիգրան Տերոյեան: Ու այժմ կրնամ խոստվանիլ, թէ միշտ պզտիկ հպարտութիւն մը ունեցած եմ անուանս համար, քանի որ գծիկով մը կը միացնէ մեր մայրական ընտանիքին հանդէպ տածած խորունկ հաւատարմութիւնս ու հերոսներու պաշտամունքը, որ պատանութեանս էն ազնիւ զգացումներէն մէկն է եղած:

(Շար. 4) ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Փ. Ճերանեան

ԱՐԴԵՕՔ ԻՆՉՈ՞Ւ...

Թէեւ գիտեմ,
թէ անթափանց անտառներու կանաչն է գոյնն աչքերուն,
արդեօք ինչո՞ւ անծանօթին ու ծանօթին
կը հարցնեմ անոնց մասին տակաւին...

Թէեւ գիտեմ,
թէ սիրողի քայլերն յաճախ անվերադարձ կը մեկնին,
արդեօք ինչո՞ւ իրիկնաթեք շուքի մը պէս ճամբեզրին
լո՛ւռ կը սպասեմ տակաւին...

Թէեւ գիտեմ,
թէ սէրը կայ ու չկայ,
արդեօք ինչո՞ւ մտասեւեռ աչքերուս մէջ յոյս մը հին
կ'ըսէ թէ ան կը սպասէ ինձ սէրը պահած իր սրտին...

Պէյրութ 2004

ՔԵԶ ՅԻՇԵԼՈՎ...

Երբ փոքր էի,
տեսայ յանկարծ թէ ինչպէս
խոյս տուիր դուն ափերէս
ձորե՛րն ի վար
ու ես օրեր արտասուեցի յուզումէս.
քեզ փնտռեցի ծառ առ ծառ...

Օ՜, իմ թեւաւոր,
ամէն անգամ որ քեզ յիշեմ,
ճանապարհիս ծառ մը կ'աճի մեծաշուք,
կը կանչէ զիս արահետը օրն ի բուն,

քեզ փաղաքշող զեփիւռին բառերս ես փոխ կու տամ,
կը բաշխուիմ երգ առ երգ աղբիւրներու կարկաչին,
ափերս յանկարծ կը փոքրանան քեզ պահելու աստիճան
ու սրտիս մէջ կը յայտնուի երբեմնի այն փոքր տղան...

Մոնթրէալ 2003

ԱՆՋՆՋԵԼԻՆ...

Ճանապարհին՝
երբ վեր առի պանդուխտի դէմքս անբառ,
արագիլի բոյն մը թափուր կը ծփար
ծառի անհաս կատարին:

Կը խորհէի՝ միտքս պարզած հեռուներուն,
օրն անաղմուկ երեկոյեան շուքերուն հետ կ'անհետանար,
ճանապարհի ծայրամասին հօրենական մեր տունը կար...

Երբ փոքր էինք,
կը պնդէինք
թէ դրախտը երկինքին մէջ կը գտնուէր,
իսկ մեր տունը՝ իր երկինքով, արեգակով
եւ ծառ առ ծառ շարամանուած եդեմական իր պարտէզով,
այն երկրին մէջ, որ սկիզբէն իսկ մերն էր...

2003

* * *

Օ՜, հեռաւոր մանկութիւն,
մեր երդիքի ձիւնասպիտակ քիւերուն՝
աղաւնիներդ երկինքին մէջ մնացին:

Որթատունկի տերեւներուն ընդմէջէն
յայտնաբերուած հորիզոնը երկինքիդ,
մնաց կանաչ:

Մայրամուտին,
քեզ տուն կանչող ձեռքին պէս՝
եղէգները դեռ կը ծփան օդին մէջ.

Օ՜, հեռատր մանկութիւն,
տարիներու կիսամութին մէջ բացուած՝
մեր ջնջուող յիշողութեան մատեանին
կ'ալեկոծիմ էջ առ էջ...

Պէյրութ 2003

ԱՇՆԱՆ ՄԱՍԻՆ...

Թաւալող տերեւի խարշափով՝
աշունը
մայթէ-մայթ չհասաւ այս տարի:

Հասունցած պտուղի ծանրութեամբ՝
աշունը
ծառի տակ չմնաց այս տարի:

Ամայի փողոցի լռութեամբ՝
աշունը
ծառերու շուքն իր հետ չտարաւ այս տարի:

Գլխահակ վարդերու տխրութեամբ՝
աշունը
ինչ որ բան ունկերուս շշնջաց այս տարի...

Պէյրութ 2004

ԱՂԵՐՍԱԳԻՐ...

Ըրէ՛ այնպէս, տէ՛ր,
որ աչքերս անոնց ճամբուն պայծառութեամբդ նային.
չէ՞ որ դուն լոյսն ես անսպառ
եւ աստղերը խաւարին մէջ քեզմով միայն կը շողան:

Պէյրութ 2004

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

digitised by ARAR®

ՄԱՀԸ, ԱՅԴ ԱՆՈՂՈՔԸ...

Հանրային սպասին նուիրուած ամէն անձի կորուստ անդարմանելի եղած է ու անդարմանելի կը մնայ միշտ, իսկ ոմանց կանխահաս շիջումը՝ ազգային աղէտի համազօր, երբ հետը կը տանի մեծ կարելիութիւններ:

Այս ծանր տպաւորութիւնը գործեց Մեսրոպ Արք. Աշճեանի վախճանման բօթը, որ ցնցեց համարեա՛ ամէն հայ՝ Լիբանանէն մինչեւ Պարսկաստան ու Միացեալ Նահանգներէն մինչեւ Արարատեան աշխարհը: Հոն՝ ուր կրօնական, դաստիարակչական, հրատարակչական դաշտ մը կար՝ գործօն ներկայութիւն էր ինք, իսկ հոն՝ ուր բացակայ էին լուսաւորութեան օճախներ՝ ստեղծեց անձամբ, նախանձելի դարձնելով բոլորը:

Մեսրոպ Արք. Թաշճեանի վախճանման առիթով, մեր մամուլին միջոցով իր ծաւալած գործունէութեան տարբեր կողմերուն մասին քիչերուն գիտցածը գիտցան շատերը, մէկը, ամենահասը իր մատուցումներուն, գուցէ կարեւորագոյնը մեր մատեաններուն հանդէպ ունեցած պաշտամունքին դրսեւորումն էր, նաեւ անոնց յայտնութեան ու վերաթարմացման համար ի գործ դրած իր բեղուն ճիգը: Լսած էինք ուղղակի աղբիւրէն եւ վախճանման վաղորդայնին տարբեր հաղորդագրութիւններու մէջ կարդացինք, որ ընդամէնը կարճ ժամանակի մը մէջ իր հովանաւորութեամբ լոյս տեսած են երկու հարիւրէ աւելի հատորներ, ընդգրկելով դպրութեան բոլոր բնագաւառները: Մահը, այդ անողոքը, չձգեց, որ Սրբազանը ապրի տասը կամ երկու անգամ տասը տարի աւելի, որպէսզի կրկնապատկուէր այդ թիւը, ափսո՜ս...

Ունկնդրելով պատմութեան ձայնը եւ ապրող բազմութիւններու կարօտներուն կանչերը, հոգեւոր ու մտաւորական մեր մարզերը բարգաւաճ տեսնելու տեսլականի տէր, ան զոհաբերեց ու զոհաբերութիւն ուսոյց, սիրեց ու սիրել ներշնչեց, յիշեց ու յիշողութիւնները արթուն պահեց, տօնեց ու տօներուն խորհուրդ ընդհանրացուց ամէնուրեք, ուր եղաւ ինք, վանքերու մէջ, առաջնորդարաններու կեդրոնը, տպարաններու կողքին, Սփիւռքի տարածքներուն, Լուսաւորչի աստղին տակ, թէ հայրենի բռնագրաւած եզերքներուն, առաջնորդ ունենալով միշտ հայ ոգիին ջահը:

Կոչումով եկեղեցական, հայոց պատմութեան ու մշակոյթին մէջ հոգի կազմած անհատականութիւն, մեր երկրին փրկուած մասը եւ բռնագրաւուած եզերքները անձնապէս ճանչցած եւ ալոց ճանչցուցած նախանձախնդիր հայ,- այս յատկանիշներ կը մղէին զինք, որ մօտեսար երբեմն գրողական արարքին ու ստորագրէր սրտառուչ էջեր, ինչպէս ցոյց կու տայ դիմայոյը երեւցող էջը...

Մ. Արք. Աշճեան

ՀԻՐԻԿ ՆՐԲԱԳԵՂ

Հիմա ալ բուսաբանութեա՞ն անցանք, պիտի ըսեն ընթերցողները, երբոր այս ծաղիկին անուան հասնին: Իրաւ ալ, քիչ մը «չինովի» անուան կը նմանի՝-Հիրիկ Նրբագեղ: Բայց հաւատացէք, գեղեցիկ, աննման, վարդի ծաղիկ մըն է, որուն նայելով գուցէ Մեծարենց խօսեր էր ու ըսեր՝ «վայրի ծաղիկ, անունդ ի՞նչ է»:

Բայց, որքան ալ տարօրինակ թուի, Ս. Էջմիածնայ ուղեգրութեանց մասին այս աշխատանքս կ'ուզեմ փակել անուշ դրուագով մը, որ ինքն իր մէջ ալ խորհուրդ ունի:

Հարիւրաւոր գիրքեր աչքէ անցուցի, մեծ ու փոքր գրադարաններ մտայ-ելայ, հոս ու հոն հարցումներ ըրի, փնտռեցի, փնտռեցի շատ ու շատ բաներ, բայց հաւատացէք, այս պզտիկ պատմութիւնը յուզեց զիս, եւ ինծի տուաւ արտակարգ ուրախութիւն մը: Նիւ Եորքի Ազգային գրադարանին մէջ էի եւ աչքէ կ'անցընէի ինծի տրամադրուած հերթական դիրքերէն մին: Ասիկա իտալացի մը գրեր էր՝ Ֆրանսիսքօ Ճեմելի Քարերի: Աչխարհ տեսած մարդ պիտի ըլլար: Վեց հատոր գիրք գրած է «Ճիրօ տէլ Մոնտօ» անունով եւ եկած-հասած է Թալին, Էջմիածին, Երեւան: Թուականն ալ գրած է: Թալինի աւերակներուն մօտ եղած է 26 Մայիս 1964: Բնական է, հետաքրքրուեցայ, գիրքի անգլերէն թարգմանութիւնն ալ գտայ եւ, բնական է, երբ Ալիշանին դիմեցի, Հայր Ալիշանն ալ տեսած էր գիրքը, մէջբերումներ ալ ըրած էր: Բայց համով պատմութիւն մը առաւել եւս սրեց հետաքրքրութիւնս: Այս մարդը դաշտերուն մէջ թիզ մը հասակով ծաղիկ մը տեսած էր, եւ այնքան սիրուն էր, որ կ'ըսէր, Եւրոպայի մեծ իշխաններ շատ պիտի ուզէին իրենց պարտէզներուն մէջ ունենալ

digitised by A.R.A.R.@

այս ծաղիկը: Գիտեմ, դժուար է, բայց եկէք եւ Ալիշանի թարգմանած գրաբարով ներկայացնեմ զայն. «Ծղոտն կէս թզաչափ եւ ի գագաթան երեք սպիտակ ծաղիկք ցցուեալեւք, եւ երեք եռանկիւնեալեւ վայրահակք նոնագոյնք, փոքր նիշ սեաւ վարդաձեւ ի միջի ունենալով, եւ երեք եւս յստակագոյնք յեռեալք ի նոսին» (*Այրարատ*, 1896, էջ 141-142):

Բարի եւ հայրենասէր վարդապետը այս նկարագրութեան մէջէն կ'ուզէ տեսնել հայրենի «աղբերաց արուն» ծաղիկը, բայց կը հրաժարէր բաղդատութիւնը շարունակելէ: Ես ինչ ընէի: Միտքս դրի, որպէսզի 26 Մայիս 2003 թուականին երթամ Թալին եւ փորձեմ գտնել այդ ծաղիկը: Ո՞վ գիտէ: Հաւանաբար հայոց ընութիւնը աւելի հաւատարի՞մ էր, քան մենք: Համբերեցի, օրը եկաւ, եւ 26 Մայիսին, երկու բարեկամ նկարիչներու՝ Զաւէն Սարգսեանի եւ Հրայր-Բազէ Խաչերեանի հետ ճամբայ ելանք: Նախ՝ գացինք Հայկաւան, Անիի հանդիպակաց բլուրները, աղօթեցինք սահմանի գիծերուն մէջ ինկած ու որբացած սիրուն եկեղեցիին մէջ, յետոյ՝ յատուկ արտօնութեամբ, յառաջացանք մինչեւ Հոռոմոսի վանքին աւերակները: Ահաւոր տխրութիւն մը պատեց մեզ, երբ, աշխարհագրութեան խաղով մը, Ախուրեանի ոլորուն մէկ կէտին, Հայաստանի գրկին մէջ էր ինկած Հոռոմոսը, բայց քանդուած, տխուր, վիրաւոր, կարծես մօր գրկին մէջ ապաստան գտած մահամերձ երեխայ մը ըլլար: Թողուցինք մինակ ու դարձանք: 26 Մայիսը կ'իրիկնանար եւ կ'ուզէի անպայման Թալին հասնիլ եւ այդ ծաղիկը գտնել: Հասանք գիւղ, մօտեցանք բերդի աւերակներուն, աջ-ձախ նայեցանք ու գտանք քանի մը հովիւներ. ինչ կ'ըլլայ, ինչ չ'ըլլար, այս հովիւները դաշտերուն մէջ ծաղիկի չե՞ն նայիր: Յուսախաբ եղանք: Ըսինք այս կողմերը կին մը կը ճանչնա՞ք, որ ծառ-ծաղիկով կը զբաղի. այո՛, ըսին, եւ ծանօթացուցին դպրոցի տնօրէնին կնոջ՝ Ռիմա Յակոբեանին: Բացատրեցինք, հասկցաւ եւ յայտնեց, թէ իր խնամին վերջերս նման ծաղիկ մը բերեր էր սարերէն եւ իր տան պարտէզին մէջ տնկեր էր: Բառացիօրէն վազեցինք ու գտանք Տիկին Սիրանոյշ Գէորգեանը, որ իրաւ, ծաղիկը ցոյց տուաւ մեզի. բայց ժամանակը անցեր էր, ծաղիկն ալ թառամեր էր: Տխրեցանք անչուշտ, բայց չարունակեցինք հետապնդել, հարցնել, թէ ո՛ր կողմերէն բերեր էր ծաղիկը, արդեօք հնարաւոր կ'ըլլա՞ր գտնել: Ինչո՞ւ չէ. բացատրեց: Դաշտադէմի Քրիստափոր վանքը գացէք, գերեզմանատան մէջ կրնաք գտնել: Ինքնաշարժ նստանք ու գացինք նշուած վայրը, որ բլուրի մը վրայ, վերջերս վերանորոգուած գողտրիկ եկեղեցի մըն է, չուրջն ալ հին ու նոր գերեզմաններ: Ի՞նչ տես-

նենք, այստեղէն ու այնտեղէն փոքրիկ ծաղիկներ կը ծիծաղէին ու մեր փնտռած Ֆրանսիսքօ Ճեմելիի նկարագրած, Ալիշանին հիացում պատճառած ծաղիկը՝ նուրբ, պարզ, բայց պարզութեան մէջ չքեղ: Ամենաչատը կը գտնուէր Արտուշ Սեդրակի Գրիգորեանի (1924-1976) ցանկապատուած գերեզմանին մէջ. ներողութիւն խնդրեցի հանգուցեալէն, աղօթք մը ըրի իր յիշատակի, եւ 5-6 ծաղիկ պոկեցի ու դուրս ելայ: Երջանկութիւնը իմս էր. ո՛չ որովհետեւ պոթանիստ եմ, հազուագիւտ ծաղիկներու փնտռտուքով կեանքս կը լեցնեմ, այլ այն, որ Նիւ Եորքի մէջ սնուցած փափաքս իրականացաւ: 26 Մայիսի ժամադրութիւնս բնութիւնը յարգեց: Հայոց Հողը, հայոց աշխարհը 309 տարի ետք նոյն հաւատարմութեամբ իր արգանդէն ծներ էր այդ հրաշք ծաղիկը: Հողի եւ ծաղիկի հաւատարմութեամբ այս հրաշքին դիմաց յիշեցի Մուշեղ Գալշոյեանը, որ կը պատմէր, որ Հողը հաւատարիմ է իր տիրոջ եւ Հողը չի մոռնար: Թալինի Հողը հաւատարիմ էր մնացեր նաեւ իր ծաղիկին: Այդ ծաղիկը, որքան որ մեծ գիւտ մը եղաւ ինծի համար, տեսայ, որ այդքան ալ անստգիւտ բան մը չէ, Աշնակ գիւղը, ուր գացի, վրաս պաղ ջուր թափեցին... «Ամա՜... մեր սովորական լեզարն է, սա մեր չիչակն է», ու մի քանի անուն տուին, բոլորն ալ ծանօթ, սովորական: Բայց մէկ բան յստակ էր, այդ ծաղիկը միայն այդ շրջաններուն մէջ կը բուսնի, չատ կարճ կեանք ունի, ուրիշ տեղ, ուրիշ գիւղ, ուրիշ սար տանիս, չի բուսնիր: Յետոյ տեսայ, որ մեր Կապի Նախարարութիւնն ալ ասկէ երկու տարի առաջ եւ արդէն «կարմիր» գիրքի մէջ անցած եւ վտանգուած այս ծաղիկի պատկերը գործածած է 40 եւ 170 դրամանոց երկու նամականիշի համար. անունն ալ այնտեղէն է արդէն, Հիրիկ Նրբագեղ, Iris elegantissima-Armenia (IRIS IMBRICATA). պահ մը աչքերս կը փակեմ, ու իրարու վրայ կու գան, գիրար կը գրկեն երկու պատկերներ՝ Սուրբ Էջմիածնայ տաճարը եւ այս փոքրիկ ծաղիկը: Մէկը հայոց աշխարհի բարիքն ու գեղեցկութիւնն է եւ հաւատարմութիւնը Հողին: Միւսը կարծես հայոց Հողէն ծնած եւ միայն հայուն հարազատ, միաժամանակ հայու մօր եւ որդի հայոց եկեղեցին է ծնունդը այս սուրբ Հողին: Ու կը տրտմիմ եւ կը մտածեմ, թէ արդեօք այդ ծաղիկի եւ Հողի հաւատարմութիւնը ե՞րբ պիտի երեւի մեր եկեղեցւոյ եւ մեր ժողովուրդին միջեւ ալ: Այդ վտիտ ծաղիկը հաւատարմութեան սքանչելի դաս մը տուած էր ինծի:

Փոքրիկ ծաղի՛կ, շնորհակալութիւն քու մեծ դասիդ համար:

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔ. ԱՇՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Ս. Դ. Գրիգորեան

ՀԵՔԻԱԹԻ ԱՂՋԻԿ

Օ՜, իմ խենթ երազ
Իմ խօլական Սէր
Իմ անպարագրելի կարօտ վարդագոյն...
Որքան գեղեցիկ ենք երբ գիտենք սիրել
Երբ գիտենք այրիլ սիրոյ բովի մէջ...
Իմ անծանօթ բայց միշտ ծանօթ իմ Սէր
Իմ ընկեր
Իմ հաճոյք ու կեանք
Իմ երազներուս Արամազդ-Իշխան...
Հեքիաթի աղջիկն եղայ դարերով
Փնտռեցի քեզ անկիւններէս մինչեւ եզերքն աշխարհներուն
Քալեցի ես մութին-ցուրտին ձիւներէն վեր Արարատին
Ոտքերս թոյլ-վտիտ-սառած զիս հանեցին մինչեւ երկինք
Չոր գետիններ օտար-անգոյն անկողին եղան ինծի
Գիրքերս բարձերս եղան մինակութեան վայրկեաններուս
Յամառօրէն քեզ փնտռեցի իմ հոգիիս ընկեր-հոգի
Ձայնդ մնաց ականջներուս ինչպէս մուրազ եթերային
Մէկը կանչեց զիս հեռուներն քեզ գտնելու համար իմ Սէր
Սիրոյ ծարաւ իմ հոգիիս երազը տուաւ թեւեր
Գիտէի որ դուն կաս տեղ մը
Կը շնչես դուն ինծի համար
Բայց քեզ գտնելն մագլցում էր Մտածումի լեռնէն անդին
Փնտռտուքս պիտի արժէր տարիներու թափառում
Քեզ գտնելը պէտք էր ըլլար տատասկներով փշոտ ճամբայ
Փորձութիւն մը պէտք էր ըլլար որ արժէր կեանք մը ամբողջ
Փարէի ես Գաղափարին
Ափերդ հասնելէն առաջ
Սէրս պէտք էր հրկիզէր զիս
Գրկիդ մէջ ծաղկելէն առաջ
Քեզ սիրելու հաճոյքն անգամ պէտք էր ծնէր ցաւերէն
Երկունքի՜ պէս
Մաշտոցի տեսիլքին պէս
Կոմիտասի հորովելին անկասելի թափին նման...

Օ՜, վերջապէս ես գտայ քեզ

Մարմրող յոյսերուս հետ
Ձէթիս վերջին կաթիլին մէջ...
Սպասումէն յոգնած հոգիս
Ձիւնէն սառած մատիկներս
Անկումին մէջ իրենց հէգ
Քեզ գտան հրաշքի պէս...
Կը ժպտիս հիմա ինչպէս ջինջ երա՜զ
Միտքերս ու հոգիս կը լեցուին քեզմով
Կեանքս աւելի սուղ կ'արժէ այսօր
Սիրոյդ մէջ գոյանալ կ'ուզեմ այսօր
Անդադա՛ր
Առանց կանգ առնելո՛ւ
Մինչեւ Արե՛ւ
Մինչեւ Լուսի՛ն
Մինչեւ աւա՛ղտը Ժամանակին...

Թորոնթօ-2003

ԱՐԱՐՈՒՄ

Գրգռեցիր սէրը Գիրին յետոյ մեկնեցար անձայն
Բորբոքեցիր սէրը Սէրին դուն մնացիր մշուշի մէջ
Թեւերս կրկին հագան ամլացնող պարապութիւն
Միտքերուս դարձեալ իջաւ հողմակործան մենութիւն
Ցամքեցար դուն անշշուկ ինչպէս գլգլան առու...
Հրայրքիդ եմ ես ծարաւի տիեզերքէ-տիեզերք
Քալէ մէջէս ինչպէս երկիր եւ երկինք
Ջոյգ սէրերուս բեր արարման թովչութիւն
Սիրեմ զքեզ ինչպէս Գի՛ր
Գրեմ քեզի ինչպէս Սէ՛ր
Արարեմ քեզ ինձմէ ներս
Արարուիմ ես գրկիդ մէջ
Հոսիմ հետդ մինչեւ ծով
Մինչեւ ովկիանն հասնումի...

ԱՆԿԻՒՆ

Ըլլար անկիւն մը միայնակ ու ջերմ
Կրակարանին՝ ճարճատող փայտեր
Ըլլայիր դուն իմ տաքուկ գրկին մէջ

Մազերուս վրան ափե՛ռդ լողային...
Քաղէինք պէս-պէս անուններ մեղմիւ
Գանձարանէն մեր հնամեայ
Բայց չգտնէինք մերիններն երբեք
Լեզուներուն մէջ մարդերուն այս հէգ
Մեր անունները ընդմիշտ ապրէին
Հոն ուր միասին պիտի ըլլայինք...

Անկիւն մը գողտրիկ
Շառագոյն մոխիր...

ՀՐԱՇՔ

Հասած նուռի պէս
Իյնայի ես գրկիդ մէջ
Կեղուէիր զիս պուտիկ-պուտիկ
Հատիկներս մանրիկ-մանրիկ քու բերնիդ մէջ լեցընէիր
Ըմպէիր զիս ալպիական մանուշակի թերթերուն պէս
Քամէի քեզ հնձաններուս գինիին պէս
Ըլլայինք մենք հրաշքի պէս տաքուկ-տաքուկ
Սահմանէն անդի՛ն երազանքներուն...

Թորոնթօ, 2003

ՄԵԴԱ Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

3. Միքայէլեան

ՏՐԱՄ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ...

Տեսիլ Ա.

Ստեղծագործելու, արարելու գիտակցութիւնը կ'եռար մէջը: Կը զգար, որ այդ եռեւեփող լաւան չուտ թէ ուշ եզերքներէն դուրս պիտի յորդի ու ափսոս պիտի ըլլայ: Ե՞րբ պիտի գտնէր իր փնտռածը՝ մէկը, բան մը, հում, խմորի պէս, նոյնիսկ ոչ-խմորի պէս, ու ձեւ տար անոր, հոգի դնէր մէջը, կոկէր, չտկէր, նկարագիր հագցնէր, նպատակ ու թիրախ դնէր դէմը ու քայլերը ուղղէր դէպի հոն:

Ե՞րբ, ե՛րբ...: Որքան ժամանակը կ'անցնի, որքան կը մեծնայ ինք, իրեն հետ կը մեծնայ նաեւ իր այդ խոշոր ցանկութեան հետ իր փուչիկի նման կամաց-կամաց ուռող յուսահատութիւնը:

Քանի՜ տարի երեւակայած էր իր ձեռակերտ ըլլալիքը, ինչ-պիսի խնամքով գծած, տաշած, յղկած, չունչ ու արիւն ներարկած: Բայց ո՞ւր է ան: Ե՞րբ պիտի գտնէ փնտռածը:

Տարիները թաւալեցան, թոքչոմեցաւ ո՛չ միայն իր դէմքը, այլեւ՝ հոգի՛ն: Կը զգար, որ ճմոթոտած բան մը կայ կուրծքին տակ: Ծերացաւ իրեն հետ իր ցանկութիւնն ալ ու մահուան անկողնին վրայ, նոր միայն անդրադարձաւ, որ իր փնտռած մէկը, բանը, հում նիւթը ի՜նք կրնար ըլլալ: «Ափսո՜ս» մը թռաւ բերանէն ու իր ամբողջ կեանքի ընթացքին գրի առած իր ծրագրի հաստատոր, սպիտակ գիրքը ինկաւ ձեռքէն:

Տեսիլ Բ.

Կրկին նայեցաւ հայելիին մէջ ու գլուխը կախ հեռացաւ: Ամէն ինչ ունէր ու չունէր: Գլուխ ունէր, իրը չէր, կամք ունէր, ուր պահուած ըլլալը չէր գիտեր: Թեւերն ու ոտքերը խամաճիկի անդամներու նման վար կախուած էին:

digitised by A.R.A.R.@

Գոնէ մէկը շարժման մէջ դնէր, ձեռքերուն գործ տար, ոտքերուն ուղղութիւն: Գլուխը լեցնէր իտէալներով, գաղափարներով: Կը զգար, որ գեղեցիկ ու անթերի պարունակ մըն է, սակայն պարապ, պատրաստ չատ բան ընդունելու: Լեցուի՛լ կ՚ուզէր: Ահա ձեզի տաշտակ, ձեր խմորը մէջս չաղեցէք, ձեր գինին տակառիս մէջ ամբարեցէք: Օգնեցէ՛ք, մարդիկ, այս սափորը այլապէս փոշիի ու միջատներու բոյն կը դառնայ, այս տակառը կը ճաթոտի, տաշտակը ժանգ կը կապէ: Ափսոս չէ՞:

Որքա՜ն գաղափարներ կան օդին մէջ սաւառնող, որքա՜ն միտք ու հոգի անտէր ու անտիրական, որքա՜ն ծրագիր ու տեսիլք...: Մի ձգէք, որ անոնք անտուն թափառին միջոցին մէջ: Ահա՛ ձեզի մարմինս, լեցուցէք:

Յոգնեցաւ: Ալ չէր ուզեր հայելիին նայիլ, ինչո՞ւ համար: Կը սարսափէր իր տեսքէն:

Ու այդ դատարկութիւնը ինքզինք քարշ տալով, հազիւ նետեց ճօճաթոռին վրայ ու սկսաւ ճօճուիլ, գլուխը կախ, թեւերը վար ինկած:

– Ամէն մարդ իր միջոցը ինք պիտի լեցնէ, թէ չէ...: Վերջին ճիգ մը ըրաւ ու նայեցաւ ձայնի ուղղութեամբ: Մայքըլ Անճելոյի Աստուածն էր, որ մատով կը դպչէր Ադամի մատին:

Նոր միայն հասկցաւ, որ ինք ալ ձեռքը երկարելու էր ստանալու համար ու չէր ըրած: «Ափսոս» մը թռաւ բերանէն ու աչքերը փակեց:

Տեսիլ Գ.

Բեմադրիչը ձեռքը դրաւ դերասանի ուսին ու միասին իջան բեմէն վար ու նստեցան առաջին շարքի մէջտեղի երկու աթոռներուն վրայ:

Լռութիւնը բաւական երկար տեւեց: Երկուքն ալ իրենց աչքերը սեւեռած դատարկ բեմին, լուռ վերաքաղը կ՚ընէին բեմադրութեան:

– Եղա՞ւ,– լռութիւնը առաջին ճեղքողը եղաւ բեմադրիչը:

– Եղաւ,– պատասխանեց դերասանը քիչ մը ուշացումով,– բայց...

– Բայց ի՞նչ:

– Ի՞նչ գիտնամ, այսքան բեմադրական յղացք, այսքան միտք ու նկարագիր, այսքան ձեւ ու շարժում, այսքան խօսք ու լռութիւն

ո՞ւր պիտի դնենք: Ո՛չ կահ կայ, ո՛չ կարասի մեր նիստուկացին պիտանի: Ո՛չ պատ, ո՛չ դուռ, ո՛չ լուսամուտ մեր երթեւեկը ամփոփող. ո՛չ լոյս ու լուսարձակ, շուքեր ստեղծող, ո՛չ մեղեդի, ո՛չ ռիթմ մեր խօսուն դէմքն ու լեզուն գունաւորող: Պարապի իշխանութիւնն է բեմին վրայ, ես ինչպէ՞ս թագաւորեմ պարապին մէջ:

Բեմադրիչը պարապին սեւեռած աչքերը դարձուց բեմին վրայ, աջէն ձախ, վարէն վեր, վերէն վար, յամեցաւ իւրաքանչիւր կէտի վրայ: Նայուածքին հետեւող ձեռք մը կրնար գծել իւրաքանչիւր շարժումը: Այս որքա՜ն պատեր, դուռներ ու պատուհաններ, կահոյք ու զարդարանք, յետոյ գոյներ, գոյներ լուսարձակներու տակ պար բռնող, երաժշտութեան կշռոյթին հպատակ:

Բեմադրիչը լուռ կը ժպտէր: Քանի բեմը կը լեցուէր, իր դէմքը աւելի կը պայծառանար: Ժպիտը լայնցաւ, լայնցաւ, ու ծիծաղ մը պայթեցաւ, որ գարնան անձրեւի պէս չատրուանեց:

Դերասանը նոր միայն տեսաւ, որ բեմը պարապ չէր այլեւս ու կրնար սկսիլ իր խաղը:

Ազդանշան: Մարեցէ՛ք սրահին լոյսերը:

Տեսիլ Դ.

Զորսն էին հանրային պարտէզի նստարանին վրայ, քարակերտ ու սիւներով եզերուած բեմահարթակին դիմաց: Իրարու հետ չէին ժամադրուած, սակայն, մէկ-մէկ եկան եւ իրարու սեղմուեցան, իւրաքանչիւրը՝ ծրար մը ծունկերուն ու աչքերը սեւեռեցին բեմին:

Գիտնականն էր, դերասանը, բանաստեղծն ու ջութակահարը: Ոչ մէկ խօսք փոխանակեցին իրարու հետ, նոյնիսկ չփորձեցին գուշակել, թէ ինչ ունէր իւրաքանչիւրը իր ծրարին մէջ:

Խօսակցութեան ձայներ լսուեցան հեռուէն, ապա պահակին սուլոցը, չորսը մէկ դարձան ձայնին ուղղութեամբ, սպասեցին, որ մարդ երեւայ – չէ՞ որ ժամադրուած էին, սակայն ոչ ոք երեւցաւ ու իրենք ետք դարձուցին իրենց գլուխները:

Բոլորակաձեւ բեմահարթակին շուրջ, օղակաձեւ խճուղի էր նստարաններով եզերուած, բայց դատարկ էին բոլորն ալ: Ջութակահարը նկատեց, որ նստարաններուն վրայ ճիշդ է, մարդիկ չկային, սակայն ծառերէն թափած տերեւներ կային ու ծխտիկներ: Բացաւ տուփը, հանեց ջութակը, բարձրացաւ բեմ, աղեղն ու ջու-

թակը լարեց, մէկ-երկու բոպէ ալ սպասեց ու սկսաւ նուագել ամենայուզիչ մեղեդին, որ կրնար հմայել նոյնիսկ ծիտիկները:

Միայն բանաստեղծն ու դերասանը ծափահարեցին, երբ ան նուագի վերջին նոթային հետ, աղեղը սահեցուց ոչ թէ լարին, այլ՝ իր սիրտին վրայ ու, աստիճաններէն վար չիջած՝ ծունկին վրայ զարկաւ ու կոտրեց ջութակը:

Երեքն ալ ցնցուեցան: Բանաստեղծը ետ ծրար վերադարձուց դուրս բերած գիրքը: Որո՞ւ համար կարդայ: Դերասանը ընաւ չբացաւ իր բեմական զգեստներու եւ դիմայարդարման ծրարը:

Մէկ ժամ ալ սպասեցին: Գիտնականը գրկեց իր ծրարը ու գլխիկոր հեռացաւ, յետոյ դերասանը, յետոյ բանաստեղծը: Ջութակահարը մնաց տեղը, կոտրած ջութակը ձեռքին, աչքերը գոց եւ ունկնդրեց թռչուններու ճռուողիւնը:

Հեռուէն գետի ճողփիւնը լսուեցաւ, յետոյ երկրորդ մը, յետոյ երրորդ մը: Ջութակահարը չբացաւ աչքերը. գիտցաւ, որ անոնք իրենց ծրարները մէկ-մէկ նետած էին գետին մէջ: Արցունքի կաթիլ մը սահեցաւ մազակալած այտէն վար:

Կոտրած ջութակը աւելի սեղմեց կուրծքին:

Հալէպ, Օգոստոս 2003 *ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ*

Ս. Քիլէճեան

Untitled #1

Ճամբաները կը խորանային ճամբաներէն
դէպի
մութը հետախոյզ

երթալը դէպի
լեցնելու պարապը ժամանակին
քանի որ անձրեւը
ջրային սենեակ բացուող թոքերուս մէջ
ուր կը լողան ստուերներ
դէմքերու պէս ու հակադէմք
անտարբերօրէն կը թքնեմ
կերպարանքները մէջս վարակող

կը գտնեմ նորը
անձրեւը
ակնոցիս վրայ կաթիլ է միայն
ու բերանս բնակիչ տաք շունչին ու մարմինին

կը հասնիմ աշխարհամաս լքումի
հորիզոնի բոլոր օղակները
ապարանջան դաստակիս
քարացնելու վայրեր ու ժամանակներ անցեալի
նոյնն է ցաւը
երբ հոգեվարքը
կը փոխարինուի լացերով
կ'ուզեմ կինը
որ կրէ ու ջնջէ երկիրը իր մեղքերով
կը կռթնիմ ուսերուն
սաղմ կը հոտի

կը շնչեմ
կ'անցնիմ իրմէ
ինձմէ
ուր ամբողջս անլսելի պահուած աղաղակ
սերմի եւ քերթուածի

ես չեմ
ձեռքերու ձեւը հագնող
աշխարհը վարագոյրներուս ետեւ
մութ պայծառ
խոհանոցի պարանը վիզիս մանեակ
ես երթամ
կնոջ
կարմրաբիծ երկինք մը գտնելու

Untitled #2

Կ'ըլլամ ինքզինք

ես ներաշխարհուող
ինձմէ անդին

սկիզբէն կը նայէիր
հիմա երբ կամ
փրկելու կորուստդ

լռութեան մէջէն
ժամանակէն

որ կը հաշուէր
քայլերդ
մինչեւ

տարեվերջ ու տեւողութիւն

գիտեմ, չես գար
երբ կու գաս
յիշողութիւնդ մարմնիդ կապած
յամրօրէն լսելու զարկը հողին

մինչ ես
անդին
մոլորակէն տարածքի
ձեւազեղծում քերթուածի
որ կ'ապրեցնէ

վայրը անգոյ
կիզակէտ
ուր կը խուժեն
մարմին
եւ ձայն
եւ գոյներ
բխումներէն
աւելի տենդ
շիջումներէն
աւելի մերկ
մոռնալու խօսքը
ինքն իր մէջ
այն որ կանխող
նայուածքին մէջ ծակոտկէն
դէմքը պարիսպ գրաւեալ

գիտեմ,
յետնաշխարհի բանտարկեալ

երբ լեզուս լեզուիդ

ափերէդ դուրս պահելու
գիշեր ցերեկ լուսաբաց
հոն
բեկումներ այլակերպ
ու
ժամանակ անփոփոխ
փապուղիէ փապուղի
ցամաքին դէմ մարտնչող
բազմատկող
յայտնութիւններ մտերիմ
ալեկոծուող
բայց չյանգող
ետին տողին
նայուածքին

արտաշխարհուող
արտագնաց
դուն
ինքզինք

շեղընթացում
երկդիմի

խզումին մէջ
ինքնամատոյց մոռացում

ինքնամուտ

ընդմէջ
եսի
եւ մենքի
քեզ
քեզմէ դուրս առնելով
զիս
ինձմէ ներս հանելով

աչքերն են հոս
չկայ այլ տեղ
ներգրաւող
տարանջատող
միջոց
վայրկեան
տեւողութիւն
յարամէջ շարժում
տարբերակում

կ'ըլլայ ինքնմէջ
ինձմէ ասդին
յառող ես զիս

գիտեմ, պահեմ
ինքնիր վրայ
եսի
դունի
ներբաց ամբողջ
ներաշխարհը արտաշխարհին կապող կամուրջ

ինքզինք քակող
տեւողութիւն:

Պէյրութ

ՍՈՆԻԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ

Պ. Հաճեան

ԱՐԱՐԱՏԸ ՀՈՂԻՆ ՏԱԿ...

Առաւօտեան ժամերուն, բոլոր դասարաններու մէջ դեռատի ուղեղները եռեւեփումի մէջ էին, եւ հեւքոտ ու կայտառ չնչառութիւն մը կը տրոփէր ամբողջ դպրոցին մէջ. իսկ ես, չեմ գիտեր ինչո՞ւ, անտրամադիր եւ մտածկոտ, նստած էի տեսչարանի գրասեղանիս ետեւ, երբ առանց դուռը զարնելու, գրեթէ վազելով ներս մտաւ փոքր աղջիկ մը. կանգ առաւ եւ առանց ուշադրութիւն ընելու ինծի, յափշտակութեամբ սկսաւ դիտել չորս կողմը, մուտքին իսկ ամրացուած յուշատախտակները, յարկաղարաններու վրայ դասաւորուած մարզական բաժակները, որոնք շահուած էին աշակերտներու կողմէ միջ-դպրոցական մրցախաղերու մէջ, այնուհետեւ՝ նախկին շրջանաւարտներու իրարու քով շարուած խմբանկարները՝ քաշուած Ծիծեռնակաբերդի բոցերուն առջեւ, Սեւանայ լիճի ափերուն կամ Ս. Էջմիածնի շրջափակին մէջ, զանազան այցելուներէ ստացուած յուշանուէրներ, դիրքեր, արձանիկներ, եւայլն: Կը դիտէր լարուածութեամբ եւ մէկ առարկայէն միւսը կ'անցնէր դէմքի ծամածռումներով եւ անհասկնալի բաներ մրմնջելով:

Խաժ ու խոշոր աչքերով, չէկի վրայ, քաղցր ու նազելի աղջիկ մըն էր, կարմիր թուշերով եւ վառվռուն, 8-9 տարեկան, որ դատելով իր շարժումներէն, պէտք է ըլլար համարձակախօս եւ անհանդարտ աղջիկ մը:

Հետաքրքրութեամբ եւ համակրանքով կը հետեւէի այս անկոչ հիւրի շարժումներուն, որ յայտնապէս մեր աշակերտուհիներէն չէր եւ որոշապէս կը մատնէր իր ինքնութիւնը, երբ տեսչարան մտան եւ դրան առջեւ կանգ առին երիտասարդ այր մը եւ կին մը, յարգալիր, խոնարհ եւ սպասողական դիրքով: Իրենց կ'ընկերանար սպիտակահեր, թախծոտ աչքերով տարեց կին մը: Երեքով հարցական նայուածքով սպասեցին հիւրընկալի կարգադրութեանս:

Աղջնակին երիտասարդ ծնողներէն էին, Հայաստանէն նոր ժամանած, իսկ սպիտակահեր կինը, որ սեւեր հագած՝ կարծես նոր դադրած էր լալէ եւ դարձեալ կը պատրաստուէր լալու:

digitised by A.R.A.R.@

Սրտիս առաջին ճմլումը ա՛յս էր արդէն:

Կու գային Հայաստանէն:

Տարի մըն էր եւ ժամանակ մը, երբ լսեցի երիտասարդ ու առանձնակի անհատներէ, իրենց տաղանդին ապաւինող արուեստագէտներէ կամ գիտութեան վստահող մասնագէտներէ, կու գային նաեւ արհեստաւոր ու աշխատաւոր մարդիկ, իրենց լրիւ ընտանիքներով, մանկահասակ զաւակներով, երբեմն նոյնիսկ յղի կիներով եւ ծերունի ծնողներով: Կու գային, ամէն ինչ այրելով իրենց ետին, քանի մը ամսուան զբօսաշրջիկային կեցութեան անցագիրով եւ հարազատի տունը դիմող մարդոց անայլայլ ապահովութեամբ:

Կու գային մեծ հեռանկարներով եւ վառ ու տրոփուն յոյսերով, բայց փլուզումը կը սկսէր անմիջապէս, որ ակումբի մը դրան առջեւ կը հանդիպէին տարօրինակ շեշտերով հայերէն խօսող անբարեացակամ ու դժուարահաճ մարդոց, որոնք պարտապահանջի պէս դժկամ ու ծուռերես կը խօսէին իրենց հետ, եւ իրենք՝ շլմորուն եկուորները, սաւառնակի մէջ հիւսուած իրենց երազներու բարձրութենէն վար կը վայրավատէին՝ ինչպէս կը պատահի որսորդի զարկէն վար գլտորող ճաչարանի մը խոնաւ մէկ անկիւնը, ճարտարապետը կը դառնար չրջուն արժանթինահայ դասարաններու համեստ ամպիոնները: Եկեղեցիներու առջեւ, մայթերու վրայ փռուած իրենց ձեռագործը ցուցադրելով՝ քանդակագործն ու գեղանկարիչը կը վերածուէին հիացում աղերսող խեղճուկ դերակատարներու, կիրակնօրեայ պատարագներու աւարտին: Եւ մնացեալը՝ անապատան ու օրուան հացի կարօտ գաղթականներու, առաջնորդարանի դուռներուն առջեւ:

Բայց կու գային, կու գային...

Հիմա եկած էին փոքրիկն Գայանէն, երիտասարդ ու բարձրահասակ հայրը, երկրորդ զաւակին սպասող դալկադէմ մայրը եւ վչտահար աչքերով մեծ մայրը, եւ բոլորը կողք կողքի նստած՝ տեսչարանի մէջ, ակնդէտ կը սպասէին, որ պարոն տնօրէնը բարենպաստ լուծում մը տայ իրենց խնդրանքին.- Գայանէն իբրեւ աշակերտուհի ընդունիլ՝ Հայաստանէն քսանհազար քիլոմեթր հեռու գտնուող այս դպրոցին մէջ:

Հարցը լուծուած էր արդէն ինծի համար: Նկատի ունենալով նորահաս ընտանիքներու կացութիւնը, դպրոցի վարչական պատասխանատուները ցնոր տնօրինութիւն կարգադրած էին, որ առանց որեւէ նախապայմանի եւ որեւէ պարտաւորութեան, անոնց զաւակները ընդունուին համապատասխան դասարաններու մէջ: Այնպէս որ, Գայանէն արդէն դպրոցիս աշակերտուհին էր՝ սկսեալ այն պահէն, երբ առանց դուռը զարնելու ներս խուժած էր տեսչարանէն: Ու հիմա, երբ ծնողները «պարտաւոր» կը զգային բացատրելու իրենց այս տեղափոխութեան չարժառիթը, ինք կը շարունակէր դիտել պատերուն վրայ շարուած խմբանկարները եւ կանդ առնելով անոնց առջեւ բացագանչել զարմացած՝

- Տատի՛, սա մեր Սեւանը չի՞...

- Տատի՛, նրանք ինչո՞ւ են Երեւան գնացել...

- Տատի՛, տատի՛...

Խեղճ տատիկը աչքով-ունքով կը փորձէր սաստել չատասան թոռնիկը, որ վերջ տայ իր հարցումներուն եւ գայ խելօք մը նստի իր քովը:

Ի վերջոյ, քովս կանչեցի Գայանէն եւ չինծու լրջութեամբ սկսայ իրեն բացատրել, թէ յաջորդ օրուընէ սկսեալ ինչպէ՞ս աշակերտուհի պիտի ըլլար մեր դպրոցին մէջ: Պիտի նստէր չորրորդ դասարանի մէջ, ուր իրեն տարեկից եւ իրեն պէս բարի ու սիրուն աղջիկներ ու տղաք կային, որոնք սակայն հայերէնը կը խօսէին դժուարութեամբ, յաճախ խառնելով սպաներէնի հետ եւ որոնք անկասկած դժուար պիտի հասկնային իր հայերէնը.

- Բա՜, նրանք հայ չե՞ն,- հարցուց Գայանէ ապշահար:

- Հայ են, բայց վատ են իմանում հայերէնը,- միջամտեց հայրը:

Ըսի, որ վաղը, դպրոցական առաջին օրը, իրեն հետ երկար հանդիպում մը պիտի ունենայ ուսուցչուհի մը (իրականութեան մէջ դպրոցի հողեբանուհին) եւ պիտի պատասխանէ ա՛յս եւ ուրիշ հարցումներու, զորս կրնայ ունենալ մեր դպրոցին, աշակերտներուն եւ առօրեայ դպրոցական իր կեանքին կապուած բազմաթիւ խնդիրներու եւ տարբերութիւններու մասին: Միայն այժմէն թող գիտնայ, որ այստեղ Հայաստան չէ՞...

Երբ Գայանէի ծնողներուն անհրաժեշտ ցուցմունքները տրուեցան դպրոցի ընդհանուր կարգ-կանոնի, պետական տրամադրութիւններու, պաշտօնական միջոցառումներու եւ յարակից հարցերու մասին, անոնք հրաժեշտ առին եւ դուրս ելան տեսչարանէն: Իրենց ընկերացայ մինչեւ չրջափակի դուռը, եւ հրաժեշտ տալու միջոցին հարց տուի Գայանէին.

- Գայանէ, Երեւանի ձեր տունէն Արարատը կը տեսնէի՞ր:

- Ասում էք Մասիս սա՞րը,- հարցուց Գայանէ:

- Այո, այո, Մասիս սարը: Մենք Արարատ ենք ասում,- յարեցի ես փորձելով արեւելահայերէն խօսիլ:

digitised by A.R.A.R.@

– Այո, տեսնում էի,– ասաւ,– մեր պատուհանից չէր երեւում, բայց կտուր էի բարձրանում ու նայում:

– Մեղք,– ասի տրտում ժպիտով,– այստեղի ձեր տունէն այլեւս պիտի չտեսնես Արարատը...

– Ու, ո՛ւ,– ըրաւ երկու ձեռքերը դէպի հեռուն երկարելով,– էնքան եմ տեսել, էնքան եմ տեսել, էլ չեմ մոռանայ...

Յաջորդ օրուընէ սկսեալ, Գայանէ եղաւ չորրորդ դասարանի աշակերտուհի, եւ շատ ժամանակի պէտք չեղաւ տեսնելու համար, որ չափազանց անհանդարտ, չարաճճի եւ հնարամիտ աշակերտուհի մըն էր, որ ամէն օր նոր հարցի մը առջեւ կը դնէր դասատիարակ ուսուցչուհին, ընկերուհիները, ճաշասրահի հսկիչները, մարզանքի, պարի ու երգի եւ եկեղեցական երաժշտութեան դասապահերը: Միաժամանակ ուշիմ էր եւ լեզուանի: Դասերը շուտով պատրաստելէ յետոյ իր գլխաւոր զբաղումը խառնակչութիւնն էր, զոր կը կատարէր կատարեալ բնականութեամբ եւ ախորժակով: Դասարանի աշակերտները, ուսուցչուհին, նոյնիսկ դպրոցի մաքրութեան հսկող ոչ-հայ կիները յաճախ կ'իյնային իր լարած ծուղակին մէջ, եւ ինք սրտանց կը հրճուէր՝ տեսնելով անելի մատնուած անոնց վիճակը: Սպաներէնն ալ կ'իւրացնէր զարմանալի արագութեամբ եւ առանց հաստին-բարակին նայելու կը խօսէր բոլորին հետ, ճիշդ կամ սխալ, արական եւ իգական սեռերը իրարու հետ չփոթելով եւ հայաստանեան բացագանչութիւններ, դժգոհանքի կամ ուրախութեան արտայայտութիւններ վերածելով սպաներէնի, ծիծաղ եւ շփոթութիւն առաջացնելով դասարանին մէջ:

Յաճախակի իր չարութիւններուն, դպրոցական անկանոն կեցուածքին եւ դասապահերու կամ զբօսանքներու ընթացքին կրկնուող անկարգութիւններուն համար՝ քանիցս դպրոց հրաւիրուեցան ծնողները, պահանջելով սրբագրել իր վարքը:

Ինչ որ սակայն պատահեցան ձմեռնային օր մը՝ երեւակայութենէ բոլորովին հեռու երեւոյթ մըն էր, որ ժամերով լուրջ մտատանջութեան մատնեց ամբողջ հաստատութիւնը:

Հինգշաբթի, յետմիջօրէին, հաւաքական ճաշէն անմիջապէս ետք, պարի փորձի պահուն, Գայանէ անհետացաւ դպրոցին մէջ: Նկատի ունենալով, որ պարուսոյցը դասապահի ընթացքին անհատական փորձեր եւս կ'ընէր առանձին աշակերտներով, անմիջապէս չանդրադարձաւ Գայանէի բացակայութեան: Սակայն երբ հերթը եկաւ Գայանէի փորձին, անկարելի եղաւ գտնել զայն: Կատարուած անմիջական եւ ոչ-այնքան մտահոգ փնտռտուքները՝

չրջապատի մէջ, լուացարանները. թատերասրահի քուլիսները, մանկապարտէզը, եւայլն, արդիւնք չունեցան, այնպէս որ, աղջկան խորհրդաւոր անհետացումը սկսաւ լուրջ մտատանջութիւն դառնալ, եւ ամբողջ անձնակազմը նուիրուեցաւ որոնումի: Հաստատութեան մէջ տեղ չմնաց, որ չխուզարկուէր...

Սակայն Գայանէն չկար ու չկար:

Հարցը սկսաւ լուրջ հանգամանք ստանալ, եւ եղան նոյնիսկ պաշտօնակիցներ, որոնք կ'առաջարկէին դիմել ոստիկանութեան միջամտութեան, լուսաբանութիւն մը գտնելու համար այս անհետացումին: Ենթադրութիւններ կային, որ աղջիկը կրնայ առեւանգուած ըլլալ չարագործներու կողմէ, ինչ որ բոլորովին անհաւանական չէր կրնար ըլլալ.– Գեղադէմ եւ հրապուրիչ, խօսելու եւ շարժուձեւի աշխուժութեամբ օժտուած աղջնակ մը՝ Գայանէ, անվախ էր ու համարձակ եւ կրնար նման փորձութեան մատնուիլ դրամաշորթ կամ բարոյազուրկ մարդոց կողմէ:

Որոշ վարանումէ ետք, տնօրէնութիւնը որոշեց հրաւիրել Գայանէի ծնողները, միասնաբար ձեռք առնելու համար պէտք եղած միջոցները: Սակայն անոնք դպրոց չէին հասած տակաւին, երբ Գայանէ ուրախ եւ յաղթական բացագանչութիւններով գլուխը դուրս հանեց թատրոնի բեմահարթակէն եւ սկսաւ յոխորտալ, որ «խաղը» շահած է ինք: Գայանէ պահուրտած էր յուշարարի խցիկին մէջ, որ կը գտնուէր բեմահարթակին առաջամասը եւ որուն գոյութենէն ոչ իսկ տեղեակ էին ուսուցիչները, ալ ո՛ւր մնաց աշակերտները: Իսկ խցիկ մտնելու համար՝ անհրաժեշտ էր իջնել սրահի գետնայարկը, մութ միջանցքներով անցնիլ բեմին յատակը, ուր կը գտնուէին դերակատարներուն քուլիսները:

Հոգեկան այնքան լկումներէ եւ յոռեգոյն նախազգացումներէ ետք, Գայանէին ողջ-առողջ երեւան գալը, նոյնքան անսահման մխիթարութիւն էր եւ աննչան ստիպողութեան մասին:

Ուրիշ օր մըն ալ, Գայանէ դաստիարակ ուսուցչուհիի զգրոցին մէջէն առած էր եւ գրպանը պահած դասարանի բանալին: Երբ աշակերտները զբօսանքի կ'ելլէին, ուսուցչուհին կը կղպէր դուռը, որպէսզի զբօսանքի միջոցին ոչ ոք մտնէ դասարան: Այդ օր բանալին չգտնելով գգրոցին մէջ, ուսուցչուհին ստիպուած բաց ձգեց դասարանի դուռը: Սակայն զբօսանքի աւարտին, երբ աշակերտները ուսուցչուհիին առաջնորդութեամբ վերադարձան դասարան, կղպուած գտան դուռը: Աղմուկ եւ վլվլուկ, աշակերտներու ճիչեր եւ վազվզուք: Ուսուցչուհին դիմեց մաքրութեան պատասխանատու կիներուն, նորոգութեանց պաշտօնատարին,

digitised by A.R.A.R.@

բայց բանալին գտնելու բոլոր փորձերը ապարդիւն մնացին: Բանալին չկար: Փորձեցին ուրիշ բանալիներով բանալ դուռը, բայց անօգուտ: Ի վերջոյ, պաշտօնատարը կը պատրաստուէր կղպանքը կտրելու, երբ բանալին ձեռքը վազելով եկաւ չորրորդ դասարանէն Մարինէն (իրեն պէս Հայաստանէն նոր եկած), յայտնելով, որ զայն գտած է լուացարանի մէջէն: Բայց ինչո՞ւ Մարինէ լուացարան պէտք է դիմէր գտնելու համար բանալին: Ա՜խ, մանկունակ տրամաբանութիւնը շատ հիմնաւոր էր եւ համոզիչ.- Մարինէ պէտքի համար լուացարան մտաւ եւ պատահմամբ հանդիպեցաւ հոն ինկած բանալիին...

Պզտիկ հարցաքննութիւն մը սակայն երեւան հանեց Գայանէի կողմէ կազմակերպուած այս նոր «խաղը», որուն զոհ գացած էին չորրորդ դասարանի աշակերտները, դաստիարակը եւ, յատկապէս՝ Մարինէ:

Հակառակ այս միջադէպերուն, սակայն, Գայանէ սիրուած էր ուսուցչուհիներուն եւ իր դասընկերներուն կողմէ, շնորհիւ իր բացառիկ ուշիմութեան, որով ո՛չ միայն արագօրէն կը մարսէր իրեն անծանօթ լեզուի մը գիտութիւնը, այլեւ սիրայօժար կ'օգնէր բոլորին, զուարթախոհ եւ ընկերասէր բնաւորութեան, որով կը փնտռուէր բոլորին կողմէ եւ հաճելի պահեր կը ստեղծէր դասարանի մէջ թէ դուրսը՝ դասընկերներու միջավայրին մէջ:

Խառնուածքի հակասական այս գիծերը յաճախ մտածել կու տային ինծի, թէ ինչո՞ւ Գայանէի մօտ չեչտուած էր բնածին իր հնարամտութիւնը դէպի չարը, դէպի խռովարար դէպքերը գործածելու հակումը: Ի՞նչ էր պատճառը այս արտասովոր անհանդարտութեա՞ն ըսեմ, թէ չարամտութեան: Ինչո՞ւ չրջապատի մարդիկը մտատանջութեան մատնելու այս յարատեւ մղումը՝ Գայանէի մօտ: Ուշադրութիւն գրաւելու յուսահատական ճի՞գ մըն էր արդեօք իր վարմունքը: Իր նոր չրջապատին ինքզինք պարտադրելու փո՞րձ մը, թէ ենթագիտակցական ընդվզումի դրսեւորում մը՝ իրեն համար բացուող այս նոր աշխարհին դէմ, ուր ամէն ինչ կը ներկայանար չրջուած դիմագիծով եւ այլափոխուած գոյներով:

Գայանէ չէ՞ր ուզեր արդեօք նոր, վերափոխուած աղջիկ մը ըլլալ:

Չեմ գիտեր:

Բայց Գայանէ նոր «խաղ» մը խաղցաւ դասարանի դէպքէն քանի մը շաբաթ ետք, որ այս անգամ ճակատագրական պիտի ըլլար թէ՛ իրեն եւ թէ ընտանիքին համար, միաժամանակ շատ տուժի նատելով իր յաճախած վարժարանին:

Չորրորդ դասարանը շաբաթը մէկ անգամ լողաւազան կ'առաջնորդուէր Ուրբաթ յետմիջօրէին: Աշակերտներուն ամէնէն սիրած պահերէն մէկն էր այս դասապահը, որ կը կատարուէր մարզական բաժանմունքի անձնակազմին հսկողութեամբ, մասնաւոր հոդածութեամբ եւ կանոններով:

Գայանէին թոյլատրուած չէր մաս կազմել լողի դասերուն, պաշտօնապէս արձանագրուած չըլլալով վարժարանի մէջ եւ չունենալով բժշկական համապատասխան վկայագիր, ինչ որ կը կարօտէր ժամանակի: Սակայն Գայանէ բուռն կերպով կը փափաքէր մաս կազմել լողի դասերուն, եւ ամբողջ շաբթուան ընթացքին հազար միջոցի կը դիմէր, կը պաղատէր, կու լար, խօսիլ կու տար, ընկերներուն, կ'աղաչէր դաստիարակ ուսուցչուհիին, որպէսզի միջամտէ իրեն համար, իր խնդրանքներով կը ձանձրացնէր մարզական պատասխանատուները: Ուրբաթ օրերը ժամերով կը կանդնէր տեսչարանի առջեւ՝ տնօրէնին դիմելու պնդումով, եւայլն: Նոյն աղաչանքները եւ լացերը տունը եւս պէտք է ըրած ըլլայ, որ ծնողները դիմեցին դպրոց՝ խնդրելով, որ իրենց աղջիկը առաջնորդուի լողաւազան, եւ իրենք յանձն կ'առնեն ապահովել բժշկական վկայագիրը: Ի վերջոյ Ուրբաթ օր մը, Գայանէ իր դասընկերներուն հետ գնաց լողաւազան, լողացող աշակերտները դուրսէն դիտելու պայմանով, ինչ որ կը նշանակէր՝ ճաշասեղան նստեցնել անօթի մէկը եւ արգիլել ուտելը: Գայանէ այդ օր սուր տենչանքով եւ կսկիծով հետեւեցաւ ջուրի մէջ ճոռողելով լողացող իր դասընկերներուն եւ կ'երեւի մտքին մէջ որոճաց հետագայ ընելիքը...

Արդարեւ, յաջորդ Ուրբաթ, Գայանէ դաստիարակին ներկայացաւ լողաւազանի յատուկ պայուսակով, այնպիսի բնական կերպարանքով, որ աղջիկը լողաւազան գացողներէն մէկն է: Այդպէս ալ եղաւ: Գայանէն կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով իջաւ աւազան եւ ամբողջ դասապահ մը չափէն աւելի ուրախ անցուց իր ընկերներուն հետ, աւազանի մանուկներու յատուկ մասին մէջ:

Երբ դասապահը վերջ գտաւ, եւ աշակերտները աւազանէն ելլելով, շարքով ուղղուեցան դէպի լոգարանները, Գայանէ ուզեց նոր «խաղ» մը խաղալ իր ընկերներուն եւ լողի ուսուցչուհիին...

Ան շարքի վերջինն էր, եւ երբ աշակերտները սկսան վար իջնել ոլորուն աստիճաններէն, ան սուսիկ-փուսիկ, գաղտագողի վերադարձաւ լողաւազան, ուր մարդ չկար այլեւս, եւ աւազանի կանաչ ջուրերը՝ թաւիշի նման փափուկ ու լուսափայլ, խաղաղօրէն կը ծփային ալիքներու հրապուրիչ մրմունջներով: Գայանէ

digitised by A.R.A.R.@

երջանիկ էր: Մինակ եւ յաղթական: Ան առանց տատամսելու արագօրէն նետուեցաւ իր հասակին երեք անգամը խորութիւն ունեցող ու բարեհամբոյր կերպով ծփացող ջուրերուն մէջ...

Վարը, երբ մարդիչը եւ ուրիշ պատասխանատուներ անդրադարձան Գայանէի բացակայութեան եւ շտապեցին լողաւազան, աղջիկը արդէն երեսն ի վար կը ծփար ջուրին երեսը. չէկ մաղերը արեւածաղիկի նման փռուած էին կանաչ ալիքներուն վրայ եւ երկու թեւերը օդակաձեւ մխրճուած էին ջուրերուն մէջ, այնպիսի դիրքով, որ կարծես աղջիկը ուզած էր գրկընդխառնուիլ սիրելի էակի մը հետ...

Շտապ օգնութիւն, հիւանդանոց, բժիշկներ եւ իրականացում՝ անօգուտ եւ աւելորդ ջանքեր եղան: Գայանէ խեղդամահ եղած էր այնքան փափուկ ու բարի թուացող ջուրերու մէջ...

Քանի մը օր յետոյ, ազգային գերեզմանատան մէջ թաղեցինք Գայանէի վտիտ մարմինը, ծանր ու ճնշիչ մինակութեան մէջ: Խեղճ, դալկադէմ եւ ծննդաբերութեան վերջին օրերուն սպասող մայրը՝ անկարող լալու, կը մարմրէր երկու ուսուցչուհիներու գրկին մէջ, մեծ մայրը երեսն ի վար նետուած էր գերեզմանի թարմ հողերուն վրայ եւ կու լար ու կ'ողբար սիրտ ճանկռտող մենախօսութիւններով: Գլխահակ եւ անզօր կանգնած էի երիտասարդ հօր կողքին ու սրտի ճմլումով մտիկ կ'ընէի սպիտակ դագաղին վրայ թափուող հողի խուլ ու ողբագին խշրտուքը, որուն յուզականութեան հաւասարող ձայն չկայ աշխարհի բոլոր ձայներուն մէջ եւ կը վերյիշէի այն առաջին պահը, երբ Գայանէ վազելով մտած էր տեսչարան:

– Ալ պիտի չտեսնես Արարատը, ըսած էի ես, երբ տեսչարանի դրան առջեւ հրաժեշտ կու տայի Հայաստանէն նոր ժամանած այս դժբախտ ընտանիքին:

Եւ յետոյ, ո՞վ ինծի ներշնչեց այն քարացած երկմտութի՞ւնը ըսեմ, թէ չարակամ գուշակութիւնը, անբացատրելի մաղթա՞նքը ըսեմ, թէ ծպտուած յանդիմանութիւնը, որ ես արտասանեցի խաժ ու խելացի աչքերով այս աղջնակին:

– Ալ պիտի չտեսնես Արարատը...

Եւ ո՞վ իրեն թելադրեց ներքին այն ձայնը կամ ընդդիմական համոզումը, որով պատասխանեց ինծի.

– Էնքա՜ն եմ տեսել, էլ չեմ մոռանայ...

Գայանէ այնքան տեսած էր Արարատը, այնքան հմայուած էր Մասիս սարի վեհապանծ հասակէն, որ կ'ենթադրեմ՝ իր աչքերուն մէջ անջնջելիօրէն քանդակուած էր կանաչաւուն ամպերու

մէջ մխրճուած անոր «լուսապսակ ճակատ»ը եւ էութեան մէջ համաձուլուած՝ անոր պատկերէն բխող յաւիտենական լոյսը, որ ահա Արարատը եւս կ'իջնէր այս պղտիկ հողաթումբին մէջ, հետաքրքրութեան տարօրինակ կրակով լեցուն այս աչքերուն հետ, եւ զուգահեռաբար միտքիս մէջ ճառագայթի պէս կը ցաթէր Կոստան Զարեանի մէկ խօսքը.– որուն վերջին պարբերութիւնը կարծես թէ զրուած էր խորհրդանշելու համար ճիշդ այս պահը, ճի՛շդ Գայանէի աչքերուն հետ հողին տակ իջնող Արարատը...

«Արարատը ամէն տեղ է»:

«Սրտերի մէջ, մտքերի լուսանկարչական արկղների խորքում, հողերի վրայ, հողերի տակ»:

Արարատը՝ հողին տակ:

Օ՜, թող ներեն ինծի բոլոր Գայանէները եւ աշխարհի իր բոլոր ազգակիցներն ու հասակակիցները, եթէ ըսեմ, որ լուսատու աստղերու պէս աւելի պսպղուն են այն աչքերը, որ Արարատով կը մտնեն հողի տակ, քան հողի վրայ պլպլացող այն աչքերը, որոնց մէջ չի փայլիր Արարատի սպիտակ երազը...

ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՃԵԱՆ

Ն. Ինճէճիկեան

ՆԵՐԱՇԽԱՐՀԻՍ ԼԵԶՈՒՆ

Ցաւերէն կը խօսիմ
լեզուէս
հասկցող մը կա՞յ

Ցաւերէն կը գրեմ
կոտրուած տառերուս
թարգմանիչ մը կա՞յ

Թող լոյս մը գայ
ու զիս կարդալով
տանի մայր լոյսին
ուր մոռնամ իմ ներաշխարհիս լեզուն
ու խօսիմ Ուրախերէն
երգեմ Ուրախերէն

Ցաւերէն լեզուովս
յոյսեր կ'աղօթեմ...

9 Նոյեմբեր 2003

ՓՔՈՒԱԾ ԱՄՊԵՐ

Խաղաղութեամբ փքուած
ամպերու մէջ
եկուր
ձեռք ձեռքի բռնենք
ու ամպերուն պզտի՛կ
շատ պզտիկ ծալքերէն

փոքրացած քաղաքին
հսկայ լռութիւնը
դիտենք

Թող ամպը տանի մեզ
սահինք երկնքին վրայէն
ու ճերմակութեան մէջ
պաշտպանուած
երթանք հեռո՛ւ
հեռու բոլորէն...

7 Հոկտեմբեր 2003

ՄԱՀՈՒԱՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

Կը բաժնուիմ
հեռացումի քայլերն են այս
դէպի ունայնութիւն
կարօտի՝
համատարած ցաւին մէջ
պուտ մը սերէ
զրկուած

Էութիւնս
ծարաւէ
կը ճաթռտի

Անունդ կը մռլտամ

Թոյն առ դուն
արեանս մէջ կը տարածուիս

Մահուանս
ծնունդն է այս...

10 Հոկտեմբեր 2003
Հալէպ

digitised by A.R.A.R.@

ԺՊԻՒԻՒԻՒ՛Տ

Կարկուտներէն
մաղի նմանող հովանոցի մը տակ
գիշեր ատեն կը քալեմ:

Անոր բացուածքներէն
կաթկթող անձրեւը
իմ եւ շուքիս
մազերը կը թրջէ:

Ինքնամոռաց
մայթին եզերքը կեցած՝
կը սպասեմ ազդալոյսի կարմիրին
սակայն ազդալոյսերը մէկ գոյնով կը վառին հիմա
կանա՛չ
կանա՛չ
կանա՛չ

Անոնց կանաչը զիս կը զրկէ
որ դիմացի մայթը անցնիմ
ու հոն գտնուող
նկարիչին խանութը մտնեմ,
որպէսզի ան ինծի
ժպիՒիՒի՛տ - ըսէ՛
եւ ես այդ վայրկեանին
ինչպէս ամէն վայրկեան
արդեօք ժպիտը դարձեալ
պիտի մոռնա՞մ
թերեւս զայն կուլ տուած եմ
կամ թերեւս շրթներս միմիայն
նկարիչի մը սուտ
ժպիՒիՒի՛-տով գծուած է
ո՞վ գիտէ՛
շատոնց է հայելիին նայելով
ես ինծի
ժպիՒիՒի՛տ-չեմ կրցած ըսել
չեմ կրնար ըսել
երբ ազդալոյսը դեռ շարունակէ
վառիլ
կանա՛չ
նարնջագոյն
օ՜հ, դարձեալ կանա՛չ...:

ՆԱՆՈՐ ԻՆՃԷՃԻԿԵԱՆ

«ԿԱՐԳԻՆ ՄԱՐԴԻԿ ԷԻՆ, ԱՐԱ՛...»

Քառասնական թուականներու կէսերուն ներգաղթած երիտասարդ, Հայաստանի իր կեցութեան տասնամեակներուն իբրեւ վիպագիր ինքզինք պարտադրած գրագէտ, այժմ Լոս Անճելըսի մէջ «Առագաստ» ամսագիրը խմբագրող Ստեփան Ալաջաջեան, վերջին տարիներուն յաջորդաբար լոյս ընծայեց միջին ծաւալով չորս գիրքեր, որոնք յուշագրական ու վերլուծական եղանակներով կը պատկերացնէին Լուսաւորչի աստղին տակ ապրած իր փորձութիւններն ու փորձառութիւնները:

Չորրորդ հատորը խորագրուած է «Վաթսունականք», որուն վերջին հատուածը կը վերաբերի Սփիւռքի «Վաթսունականք»ի մէկ թեւին, հայրենի չորս գրողներուն՝ Վաղարշակ Նորենցի, Ստեփան Ալաջաջեանի, Սարմենի եւ Մկրտիչ Սարգսեանի «Բագին»ին տուած այցելութեան նկարագրութեան:

Այցելուներէն երեքը՝ Վաղարշակ Նորենց, Սարմեն եւ Մկրտիչ Սարգսեան եւ հիւրընկալներէն երկուքը՝ Կարօ Սասունի եւ Բաբգէն Փափազեան կեանքի բնական օրէնքով հողին դարձան յաջորդ տասնամեակներուն, բայց անոնք կը շարունակեն ապրիլ Ալաջաջեանի տոմարին մէջ, ինչպէս նաեւ մեր սրտերուն:

Մենք պիտի չվարանէինք ստորագրել Ստեփան Ալաջաջեանի էջը, այնքան հարազատ են հոն արձանագրուած հիւրերուն եւ հիւրընկալներուն եղբայրական փոխյարաբերութիւնը, մեզի համար ըսուածը վերադարձնել իրենց.

- Կարգին մարդիկ էին, արա՛...

«Բագին»ի սեմին ոտք դրած պահուն՝ «կարգին մարդիկ էին, արա»՝ յայտարարած գրագէտ Մկրտիչ Սարգսեան, հաւանաբար կը կարծէր, որ տարբեր անձեր պիտի տեսնէր, տեսակ մը ճիւաղներ, ինչպէս ներկայացուցած էին զանոնք իր միջավայրի «կարմրաշռայլ» հրապարակագիրները եւ այդ մասին հրապարակագիրներէն քիչ անգամ տարբերուող բանաստեղծները,- Գէորգ Աբով, Վահրամ Ալազան, Գէորգ Էմին, Սիվա Կապուտիկեան, Աշոտ Գրաշի եւ այլք:

Իբրեւ հասարակ յայտարար, արտագրենք վերջինին՝ Աշոտ Գրաշիի «Ատելութիւն» վերնագրուաց եւ «դաշնակներին» փակագրծուած 16 տուն հաշուող «բանաստեղծութեան» 8րդ տունը.

Ատում եմ ես ձեզ, թունալից իժեր,
Մազաչափ անգամ դուք չէք տարբերւում
Ջարդարարերից տաճկական այն նեռ,
Որոնց սրերին կայ հայի արիւն:
Պատուէրներով կամ զինու զօրութեամբ բորբոքուող միւս-

digitised by A.R.A.R.@

ներուն հարուածայինները եւ գրաշիական «Ատելութիւն»ը երկար չէին կրնար տեւել հարկաւ եւ հայրենի մեր եղբայրները երկաթէ վարագոյրին նոյնիսկ կիսաբաց արանքներէն տեսան մերկ ճշմարտութիւնը եւ զգացին, որ յաւիտենական ճշմարտութեան եւ մեծ երազի ճամբաներուն նոյնն էին ամէնքը, իրենց պէս էին, «Կարգին մարդիկ, արա...»:

ՅԱՐ ԵՒ ՆՄԱՆ...

Պարզ հայերու փոխարէն, թուրքերուն հետ համեմատուող արիւնկզակներ տեսնելու կարմիր քարոզչութիւնը եթէ մեզի համար ընթացիկ մեքենայութեան մակերեսներէն կը թաւալէր, կարմիր գծից ներս երեւի բաւական թոյն սրսկած էր կազմաւորուող երիտասարդներու երակներուն ու խանգարած անոնց մտածողութեան ազգային արմատներուն բնական աճը:

Գրագէտ Մկրտիչ Սարգսեանի լռելեայն պատկերացուցածին յար եւ նման փորձառութիւն մը պատմեց օր մը բանաստեղծ Հրաչեայ Յովհաննիսեան, 1991ին, գրողներու միութեան մեծ դահլիճին մէջ, մեծ թիւով գրողներու ներկայութեան, ի միջի այլոց այսօր արդէն հողին դարձած Համօ Սահեան, Վահագն Դաւթեան, Սերօ Խանզադեան, Լեւոն Հախվերդեան, Մկրտիչ Սարգսեան, եւ ողջերէն՝ Սիլվա Կապուտիկեան, Ռազմիկ Դաւոյեան, Հենրիկ Էդոյեան եւ ուրիշներ:

Վաթսունական թուականներու կէսերուն, թատերական եւ երաժշտական համոյթի մը հետ Պէյրութ այցելած էին նաեւ թատերագէտ Ռուբէն Զարեան եւ ինքը՝ բանաստեղծ Հրաչեայ Յովհաննիսեան, որոնք հրաւէր ստացած էին այցելել Անթիլիաս, «Բագին», Ճեմարան եւ մտաւորական այլ օճախներ:

Ճեմարան այցելելու ժամուն, դարպասին մօտ, բանաստեղծին ընկերացող երիտասարդ արուեստագէտ մը փսփսալով կը խնդրէ իրմէ, որ դաշնակցական մը ցոյց տայ իրեն:

- Ահաւասիկ մէկը,- կը յարէ բանաստեղծը՝ ցոյց տալով վաթսունական թուականներու կէսերուն Երեւանի մէջ իր ճանչցած Յակոբ Իսկէնտէրեանը, որ նոյն պահուն հայրենի արուեստագէտներուն մէկ խումբին հետ բռնուած կ'ըլլայ աշխուժ զրոյցի մը:

- Երիտասարդ արուեստագէտը,- շարունակեց պատմել բանաստեղծ Յովհաննիսեան,- ուշի ուշով դիտելէ ետք զրոյցին մասնակցող Իսկէնտէրեանի զուարթութիւնը, կ'ըսէ

- Կարգին մարդ է երեւոյմ...

Բանաստեղծ Հրաչեայ Յովհաննիսեան հիւմուրով պատմեց «դէպքը» եւ արդէն հետաքրքրութեամբ ու զուարթութեամբ լարուած սրահը, քանի մը պատիկ աւելի զուարթացաւ, կարմիր օրերը յիշեցնող իբրեւ զուարճալի մանրավէպ...

Ստ. Ալաջաջեան

ՎԱԹՍՈՒՆԱԿԱՆՔ...

Բերսաբէն ասաց.

- «Բագին»ի խմբագրութիւնը ուզում է հանդիպում ունենալ չորս գրողներիդ հետ, բայց մեր բարեկամները՝ դէմ են:

- Այդ երբուանի՞ց մեր բարեկամներն են որոշում մեր անելիքները:

- Արտասահմանեան մեր քաղաքականութեան մէջ չսխալուելու համար արտասահմանի մեր բարեկամների կարծիքը պէտք է հաշուի առնել:

- Բայց ո՞ր դէպքերում: Սա քաղաքական հարց չէ. սա հայ դրականութեան մասին հանդիպում է:

- Ինքդ որոշիր. համաձայնեցրու դեսպանութեան մշակութային կցորդի հետ... դաշնակցականնե՞ր են դիմացդ...

Նա տուեց դեսպանութեան հեռախօսի թիւը:

- Ճանաչում եմ նրանց: Գրողներն իրար հեռուից էլ են ճանաչում, մա՛նաւանդ լաւ գրողները... լինի ֆրանսիացի, անգլիացի, թէ դաշնակցական... ես նոյնիսկ թուրք գրողների եմ ճանաչում...

- Դեսպանութեան այդ աշխատողը այստեղ է, հայ ընկերոջ հետ... Այս խրախճանքին մասնակից է:

Ես մօտեցայ նրան:

Խմում էր:

- Ներեցէք... վաղը ո՞ր ժամին զանգ տամ Ձեզ: Ես Գրողների Միութեան վարչութեան...

Մի բաժակ էլ խմեց: Ջննեց ինձ ու ասաց.

digitised by A.R.A.R.@

– Նման էք... Ձեր նկարը ունեմ:

Ու նորից լցրեց իր բաժակը:

Ուիսկի էր խմում՝ առանց սառույցի ու ջրի...

– Ո՞ր ժամին:

– Տասնմէկին...

Ճիշտ ժամին զանգ տուի Հէնց Բերսաբէ Գրիգորեանի հիւրանոցային սենեակից: Մտածում էի, որ Բերսաբէն ազնիւ հայուհի է եւ պէտք եղած դէպքում կարող եմ վկայակոչել նրան:

– Դուք, Դամասկոսում ,– ասաց դեսպանութեան աշխատակիցը,– Ձեր ելոյթում, փոխանակ ողջ Սովետական Միութիւնը հայրենիք յայտարարելու, ասել էք, թէ մենք մի հայրենիք ունենք սովետական երկրում եւ դա նաեւ ձերն է:

– Ես չէի կարող մեր երիտասարդներին ասել, որ նրանց հայրենիքը նաեւ Սախալինն է կամ Ուզբեկստանը... ես այնտեղից գնացած մարդ եմ եւ այս երկրը սովետական չէ, որ այդպիսի բան ասէի...

– Դուք վաթսունականների՞ց էք:

– Ո՛չ: Համակիր...

– Ճիշտ է. ամէն մարդ իր հայրենիքը պիտի տարբերի: Հիմա ի՞նչ էք ուզում:

– Մենք պէտք է հանդիպենք «Բագին»ի խմբագրութիւն:

– Դուք դա անհրաժե՞շտ էք համարում:

– Գիտէք ինչ... ուրիշ խմբագրութիւններ մեզ չեն կանչում, հէնց որ «Բագին»ն է կանչում՝ դէմ են լինում: Թող իրենք էլ կանչեն... Զգնալը շատ վատ ազդեցութիւն կը թողնի: Նորենցը Սիբիր տեսած մարդ է, Սարմէնը որբութիւնից հասել է Հայաստանի հիմնի հեղինակի համբաւին. Մկրտիչ Սարգսեանը հայրենական պատերազմի մասնակից է, ես՝ այստեղից գնացած ու քարտուղար դարձած մարդ... ինչ էք կարծում, սա կենդանի ներկայութիւն է եւ ոչ քարոզչական...

– Վրայ մի՛ տուէք, վրայ մի՛ տուէք. դուք քարտուղար էք եւ հաշուետու Ձեր կենտկոմին: Դրա իրաւունքը դուք ունէք: Դուք արտասահման էք եկել Ձեր կենտկոմի կարգադրութեամբ, սրանից յետոյ էլ այդպէս է լինելու: Դուք դրա իրաւունքը ունէք: Բայց այնպէս արէք, որ իրենք գան ձեզ ու իրենց մեքենաներով տանեն: Եղա՞ւ:

Լսափողը դրի փափկօրէն իր տեղը ու նայեցի Բերսաբէ Ալեքսանդրովնայի դէմքին:

Ժպտում էր:

– Հը՞...

Չհասցրի պատասխանել:

Հեռախօսը զրնգաց ու նա վերցրեց լսափողը:

– Ալլո՜,– ափով ծածկեց ընկալուչի ծակծիկները ու չչնջաց.– Դեսպանութիւնից է: – Ապա ափը հեռացրեց ու ես էլ լսեցի միջից ասուածը.

– Նի վոզրաժայեմ՝– չենք առարկում:

Պէտք չէր ժամանակ կորսնցնել:

– Կարո՞ղ եմ զանգ տալ «Բագին»:

– Խնդրեմ:

Ուրախանում էր. որ իր ներկայութեամբ եմ խօսում եւ ինք պիտի իրազեկ դառնայ, թէ ինչ է խօսւում:

Դիմացի հեռախօսը վերցրեց Պօղոս Մնապեանը:

– Ողջո՛յն: Ե՞րբ էք ուզում, որ գանք «Բագին»:

Նա ժամն ասաց:

– Վիգէն Գլակը (*) պիտի լինի՞:

– Անպայման:

– Եւ նա՞, որ այնքան լաւ գիտէ Իան Եուսեսկոյին, Օ՚Նիլին ու Բեքէթին... (**):

– Կը լինի... հոս կ՚ըլլայ:

Ժպտում էր Բերսաբէ Գրիգորեանը եւ այնպէս էր դատում, որ ես այդ ժպիտից հասկացայ, թէ այդ անուններն ու հեղինակներն իրեն անծանօթ են:

Անտէր մնան այդ ժպիտները:

– Հիմա ի՞նչ անենք:

– Գնանք Զմմառի վանք:

Ժպտաց: Այս ժպիտն ուրիշ էր:

Գիտէի, որ կաթոլիկական հակում ունէր:

(*) Կարօ Սասունին:

(**) Բարգէն Փափազեանը:

ԻԲՐԵԻ ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Հանդիպումը կայացաւ:

Իրար ինչպէ՞ս գրկեցին Վաղարշակ Նորենցն ու Կարօ Սասունին:

digitised by A.R.A.R.@

Երկուսի աչքերում էլ յուզմունքը զուսպ, շատ զուսպ պտոյտ եկաւ ու անհետացաւ:

Մէկը՝ դաշնակցական, միւսը՝ կոմունիստ:

Մոռացել էին, թէ այդ այդպէս է, թէ իրենք ինչ են, այլ զգում էին, որ հայեր են, երկու հայ, Տարօն-Տուրուբերանցի, հայրենակիցներ, նոյն օդից, ջրից, հողից սնունդ առած արիւնով, ապա այժմ՝ ստեղծագործողներ, ազգին ծառայող մշակներ, մէկը այստեղ, միւսը հայրենիքում, բայց նոյն ազգին ծառայողներ, մէկը՝ իր չափահաս տարիքում հայրենիքից եկել է դէպի դարիրութիւն ու մնացել, միւսը՝ ուղարկուել է «Սիպերիա», բայց վերադարձել...

Յետոյ Սարմէնը ողջագուրուեց:

Նրա փոքրիկ մարմինը Կարօ Սասունին առաւ իր թեւերի մէջ...

– Տօ լա՛ճ, որբուկ վանեցի՛:

– Հա՜սա՜ Ալեքպոլի որբ եմ. Ալեքպոլում էլ տեսել եմ ձեզ...

Հին ծանօթների պէս ժպտացին, իրար կարօտած, իրար տեսնելու անթեղուած ցանկութիւնը դուրս էր նետուել իրրեւ հուր, կրա՛կ ու ջերմութիւն էր բերում բոլորիս:

Լաւն է մեր հին սերունդը, հոգեմտաւոր սերունդը:

Մկրտիչ Սարգսեանն ու ես մնացել էինք մեկուսի, բայց այդ վիճակից դուրս բերեց մեզ Պօղոս Սնապեանը, «ծանօթութիւն» հաստատեցինք Տիգրան Ոսկունու, Յ. Գեղարդի, Բարդէն Փափազեանի հետ:

Ու եկաւ լռութիւնը, այն, որ բխում է պաշտօնականութիւնից, այն, որ գրչակից ընկերներին բաժանում է իրարից, երբեմն հակադրում, երբեմն հասցնում փոխըմբռնման:

– Ուրկէ՞ սկսի՞լ...

Յ. Գեղարդը լուրջ է. ուսանողի պէս պատրաստ ունկնդրելու դասախօսներին, Ոսկունու դէմքին զարմանքը կպած է որպէս բնական տեսք, Բարդէն Փափազեանը զննում է մեզ եւ կարծես թատերագիր է փնտռում: Անպաշտօնը, մտերմականը, մի քիչ ուրախը, մի քիչ թովուունը Պօղոս Սնապեանն է:

– Քովս նստէ, պէ՛է...

Ինձ է ասում. իսկ ես դեռ համեմատում եմ Կարօ Սասունուն այն մէկի հետ, որ պատկերացրել էի:

Զէնք կրող, ծխամորճը բերանին, դաւազանը կողքին... գրիչը մատների մէջ, բաց ճակատ, վարդագոյն դէմք, լայն կուրծք... քայլում է կաղալով:

Կաղում էր, բայց դա հերիք է, որ կեանքում՝ էլ ո՛չ մի հարցում չկաղայ, որովհետեւ գիտէր, թէ Հայոց ո՛ր լեռներում ինչպիսի մետաղ կայ եւ մեր ազատութիւնը ինչպիսի մետաղից պէտք է դարբնուի:

Զէնքի մարդ էր. գրիչ էր բռնել:

Մկրտիչ Սարգսեանը գրչի տղայ էր, զէնք էր բռնել:

– Ուրկէ՞ սկսինք...

Տարօրինակ մի յարգանք ունեմ բոլոր այն գրողների նկատմամբ, ովքեր եղել են ռազմաճակատում, վէրքեր ունեն, բռնուել են սուինամարտի, կռուել են խրամներուն, անտառներում ու սարերում, արեւի տակ կամ ձիւների մէջ, իրենց մատներով փակել են մեռած ընկերների սառած կոպերը հայելիացած նայուածքների վրայ:

Եւ նրանք շատ էին Հայաստանում:

Այստեղ՝ Կարօ Սասունին էր:

– Ուրկէ ալ սկսինք, վերջ պիտի չըլլա՛յ... խօսելիք շա՜տ...

– Պէտք է ծանօթացնենք իրար...

Գրողը գրողին չտեսած է ճանաչում այս կամ այն գրուածքից, ինչ-որ տեղ տպագրուածից, պատմուածքից, յօդուածից կամ քերթուածից:

– Սկսենք այնտեղից, թէ ինչո՞ւ էք այդքան շատ քննադատում մե՛զ, խորհրդային գրողներիս, կամ հէնց երկի՛րը... ի՞նչ է պատահել...

Կարօ Սասունին երկար չունչ քաշեց.

– Եղբայր, երբ կ'ըսենք աչքերուդ մէջ գերան կայ, չենք ըսեր անոր համար, որ աչքդ հանես, այլ գերանը. մեր ըսածը այդ է:

– Պետութիւնները ե՞րբ են ընդունում, որ իրենց աչքերում գերան կայ. իսկ երբ չեն ընդունում, որ գերան կայ, հանելուչհանելու հարց չկայ:

– Հապա ինչո՞ւ մեր տղոց դործերը չեն հրատարակուիր...

– Հրատարակչութիւնն էլ պետական է... այժմ նայում ենք, թէ ո՞վ է գրողը, դաշնակցակա՞ն, թէ՞ առաջդիմական: Երբ սկսենք նայել (արդէն սկսել ենք), թէ ինչ է գրում եւ ինչպէ՛ս, գեղարուեստական չափանիշներով, բոլորն էլ կը հրատարակուեն: Շահնուրը եւ Վազդէն Շուշանեանը լոյս տեսան... Շուշանեանը դաշնակցական էր:

– Մեռած է անիկա, պիտի սպասէք, որ բոլորս ալ մեռնի՞նք...

– Քաւ լիցի... Ոչ մէկի մահը չենք ուզում: Ցրտէ բոլորդ մեռնէք՝ մենք ո՞ւմ դէմ պիտի խօսենք կամ հակառակը, դուք ո՞ւմ դէմ պիտի պայքարէք:

digitised by A.R.A.R.@

Զրոյցը ընդհանուր է: Ես միտք եմ չարադրում:

Բայց Պողոսն էր, որ ասաց.

– Բայց մենք ձեզ հրատարակում ենք «Բագին»ում.– եւ արեւելահայերէն:

– Բայց, սիրելի Պողոս, դրա համար էլ մե՛զ են մեղադրում, թէ՝ այդ ի՞նչպիսի «նացիոնալիստական» բան էք գրել, որ դիւր է եկել դաշնակներին, որ տպագրել են...

Բոլորս ծիծաղեցինք:

Սակայն ծիծաղի խորքում ընկած դժբախտութիւնը բոլորս էլ նկատել էինք: Հայաստանցի գրողի ազգային ոգով գրուած որեւէ ստեղծագործութիւն, որ արտատպւում էր դաշնակցական մամուլում, հեղինակին դարձնում էր կասկածելի...

Էլի կասկա՛ծը...

Էլի ուրիշ ցաւեր, ազգի ցաւեր, որ սուրճի հետ չես կարող խմել:

Սուրճ խմելը խօսակցութեան աւա՞ղտն է ծանուցում: Զգիտեմ:

Շատ ջերմ էր մեր զրոյցը եւ ափսոսանքով բաժանուեցինք: Ինձ համար կարեւոր էր Մկրտիչ Սարգսեանի կարծիքը:

– Ի՞նչ է տպաւորութիւնդ:

– Կարգին մարդիկ էին, արա՛...

Լոս Անճելըս *ՍՏԵՓԱՆ ԱԼԱԶԱԶԵԱՆ*

ՁԱՅՆԸ

Պէտք է հաւաքեմ խոհերս
ու երթամ,
խոհերուս խայթող
խորհուրդը խընկեմ
ու խաչուիմ խաչին
խարանուած
խոցուած,

Դարերու դիզած
տատասկը այրեմ
ու փոշին մաքրեմ
բոշայի մեղքով,

մինչեւ նօսրացած
արեան շիթերու
երակէն քամուած
կարմիրին հպիմ
հողին
խանձուած,

ու ապառաժի
պռունկին փթթող
ձնծաղիկին պէս
ձայներու կանչէն
ձայնափունջ կազմած
ձօնեմ դարերուն
արեւուն
վաղուան
լոյսին
խափանուած
յոյսին
յօշոտուած
կանչին
կրկնուող
Ձայնին
խտացուած...

ԽՈՍՐՈՎ ԱՍՈՅԵԱՆ

Հատուած

digitised by A.R.A.R.@

Ս. Քիւրքճեան

ԴՈՂԱՑՈՂ ԳՐԻՉԸ. . .

Երբ կը չնչենք երազային հրապոյրը,
Երբ կը չօշափենք աշխարհի միօրինակ տանջանքը,
Երբ կը բացայայտենք ուղեւորութեան գաղտնիքները,
Երբ կը ձգտինք կատարեալին՝
Յանկարծ մառախլապատ անցեալէն ծնունդ կ'առնէ անհետացած աշխարհը, ուր Ան կը կարդայ իր վերջին կտակը...

Կտակ մը, որ կը թուի ըլլալ բոլոր կտակներուն ամփոփումը՝ իր կայծակնաձայն ու յանդիմանական սոսկումներով, միաժամանակ յիշել տալով ներաշխարհի ծալքերուն աղաչական թրթռացումները, անթառամ ժպիտով լուսաւորելու եւ յաւերժական կոչումով անձեռնմխելի պահելու զգացական ապրումներու կենսագրականը...

*
* *

Անձրեւն ու դուրսէն խուժող հովը, ինչպէս դրականութեան մէջ աւելորդ նկատուած դիրը կամ նոյնիսկ ստորակէտը՝ կը փորձեն մուտք գործել լսարանի խոնաւ պատերէն ներս եւ հետեւիլ դասախօսին:

Այսպէս տպաւորեց զիս դասախօսը առաջին օրը՝ իր առաջին իսկ ելոյթով, երբ կանգնած էր գրասեղանի ետին, խորհրդաւոր հայեացքին հետ կը շեշտէր իր խօսքը՝ աւելորդաբանութենէ հեռու մնալու յորդորներով, եւ գրականութեան հարստութիւնը մեր արեան հետ ձուլելու երազով:

Ուսանողներուս համար օրինական երեւոյթի վերածուեցաւ ամէն շաբաթ «Գրական փորձ» կամ «Գրախօսական» հասցնելու պարտքը: Այնպէս եղաւ, որ շաբթուան վեց օրը անհանգիստ քնանալու կամ երբեք չքնանալու տաժանքը արժանիք մը համարելով՝ դատապարտուած էինք մեր երազներն ու իղձերը բառերուն յանձնել՝ կարդացողին գեղարուեստական հաճոյք պատճառելու միամիտ յափշտակութեամբ:

Ներկայացուած էջերուն իւրայատկութիւնը կը գովաբանէր Ան եւ այդ ուղղութեամբ կը պահանջէր մտքի զարգացում, որ կրնար գերադասել մարդկութեան հորիզոնը ընդգրկող խեղճ մտորումները:

Լսարանին մէջ կամ մտերմիկ երկխօսութեան պահուն, յաճախ կը շեշտէր «Ուրիշներէն զանազանուելու եւ ուրիշներու սիրտին մէջ նախանձի կրակը բոցավառելու անդրադարձ»ը, որ ըստ իր կարծիքին՝ միշտ դրական եղած է ոգին ամրապնդելու եւ յառաջանալու համար:

Սրահ չմտած արդէն իսկ բարեւած կ'ըլլայի զինք, որ իր առաջին խօսքին մէջ տեղադրած կ'ըլլար «Բան մը գրեցի՞ր»ի ակնարկը:

Առաջին գրական փորձերս ուրախացուցած էինք զինք, միայն իրենց էջերով եւ ճշդուած ժամանակին յանձնելու պարտաւորութեամբ: Աւելին չէի սպասած՝ ո՛չ գնահատական եւ ոչ ալ յանդիմանական խօսք մը:

Կարճ ժամանակի ընթացքին, յաջողած էի գուշակել, որ փոխանցումները կը նպատակադրէին մտերմութիւն մը ստեղծել մարդուն եւ գրիչին միջեւ, նաեւ համակերպում՝ մտածումներու եւ արտայայտութիւններու, որոնց անդրադարձը պիտի չուշանար հասնելու, անմիջապէս պայծառ ղէմքը պիտի աւետէր գոհունակութեան մեղեդին, երբ օր մը թերթին մէջ տեսնէր ստորագրութիւնս:

Լսարան մտաւ, եւ այնպէս էր իր քայլերուն կշռոյթը, որ այդ օրը գէշ բան մը պէտք է պատահած ըլլար անպայման: Բարկութեան կնճիռները հաւաքուած էին ճակատին վրայ:

Այո՛, ինչպէ՞ս տրամադրութիւնը չխանգարուէր, երբ շաբաթավերջ մը ամբողջ մեր գրական փորձերը չէին կրցած պահուըտիլ իր թղթիկներուն մէջ ու «բացայայտ երջանկութեամբ» մնացած էին իր գրասեղանին վրայ, աչքերուն դիմաց: Մեզի համար, որ սովորական դարձած էր ամէնէն ուշը յաջորդ օրը ունենալ մեր թուղթերը, մինչ այս անգամ...

Ցեմ գիտեր, եթէ միւսներն ալ այսպէս կը մտածէին, որովհետեւ այդ պահուն ինծի համար կեանքը կարծես կորանցուց կենսունակութեան արշալոյսը, եւ յուսահատութեան ղէմ թշնամութիւնս աւելի՛ խորացաւ, երբ մանկութեան օրերս յիշեցուցին չաթիւնս աւելի՛ խորացաւ, երբ մանկութեան օրերս յիշեցուցին չա-

digitised by A.R.A.R.@

րութիւններս՝ եղբօրս ընթերցանութեան գիրքէն «պատառիկ մը» գողնալու ձախորդ փորձարկումներս:

Հիմա, որ առիթ ընծայուած էր չօշափելու գեղեցկութիւնը եւ վայելելու իմ նախասիրած պահս, յանկարծ հիասթափութեան ալիքը կը տանէր զիս իր փոթորկոտ հոսանքով:

Այս անջատման լռութիւնը երկար չտեւեց: Բարերախտաբար թուղթերը կը գտնուէին ձեռքերուն մէջ:

«Գրական փորձանք»ը յարութիւն պիտի առնէր,- կը մտածէի:

Անգամ մը եւս ապրեցայ իրարանցումի տագնապը, երբ աչքերուս նայելով թուղթերս դրաւ իր սեղանին վրայ եւ շարունակեց «պարապիլ» միւսներուն հետ:

Կարծես թուղթերս սիրտիս հետ պիտի պոռթկային...

- Բայց պարո՛ն, թուղթե...

- Հիմա ժամանակը չէ, սպասէ՛ քիչ մը...

Շատ բան կ'ուզէի ըսել ու այդ խստութիւնը փոխարինել իրաւունքի արդարութեամբ, թէ մտածման ինչպիսի՛ աղերսանքով հնչած էին բառերը արեանս մէջ, ապա թուղթերուս վրայ:

Ձայնս կը մնար անարձագանգ:

Սկսաւ պատմել հեղինակի մը առաջին ստեղծագործութեան յայտնութեան մասին, որ լուսարձակները իր վրայ հրաւիրելով հանդերձ, կը նմանի փոքրիկի մը, որ քաջալերանքի հաստատ քայլերով կը յառաջանայ:

Ինծի համար ինչ կարեւոր էր այդ փիլիսոփայական յամառ մօտեցումը, որուն պատճառով ինքզինքս հրապուրուած կը զգայի գրասեղանիս խծբծուած մանրամասնութեամբ:

Միւսներուն կարծիքը կը հարցնէր՝ ականջիս շատ հարազատ հնչող գրութեան մը մասին, երբ յանկարծ շնչահեղձ սեւեռումով դարձայ իր կողմը, երբ տակաւին կը շարունակէր պատկերներուն երանգը աչխուժացնել դողացող գրիչիս յղացումները արտաբերելով:

Անհաւատալի կը թուէին իմ բոլոր լսածներս, երբ խորապէս համոզուած էի իրականութեան մը, որ հակառակ անդրադարձ մը պատկերած էր, ինչպէս պայծառ հանդարտութեան դէմ խոյացած տաժանակիր թանձրութիւնը:

Գլուխս կախ՝ կ'ուզէի մտնել գրասեղանիս տակ, երբ կանգնեցաւ դիմացս ու հրամայեց.

- Քեզի համար այլեւս արգիլուած է նախորդ էջերուդ պէս գրել: Ձշդուած է ճակատագիրդ եւ դուն պատասխանատու ես անոր...

Քիչերն են, որ զինք իրապէս կը ճանչնան, սակայն շատերն են, որ իր անունին ստուերովը կը փորձեն երդիք գտնել, կամ խուսափիլ այդ երդիքին սպառնացող ճառագայթներէն:

Ուրախութեան փոխարէն՝ տխրութիւնը կը համակէր հոգիս, «Ի՞նչ պիտի գրեմ»ի մտահոգութեամբ, մա՜նաւանդ չհաւնուելու յուսախաբութեամբ: Արդեօք լո՞ւռ ցաւերու մասին կ'ուզէր տեղեկանալ, ինչպէս ճակատագրական դրութիւնս, թէ սիրային արկածախնդրութիւններով դատապարտուած էի լեցնել էջերս, զորս յաճախ գոհունակութեամբ եւ հետաքրքրութեամբ կարդացած էին ընկերներս, ինչպէս մեր մեծերուն գործերը:

Կեանքի կարեւոր նուաճում մը՝ ոչ մէկ հարստութեամբ փոխարինող, յաւերժութեան արժանիքով պսակուած, ներաչխարհը թափանցող, սիրոյ հեքիաթը մարմնաւորող կենսատու յօրինուածքով, անվերջանալի յոյսերով, բայց երբեք պատահականութեան ուրուականով...

*

* *

Այսօր կը վերյիշեմ քարաչէն կառոյցին մէջ վայելած հոգատարութիւնը, կը մտաբերեմ բոլոր այն իրողութիւնները, որոնք կը տանին զիս դէպի եթերային աշխարհը:

Բայց գրիչս աւելի սաստկութեամբ կը դողայ ամէն անգամ, որ կը յիշեմ իր հրամանը.

- Քեզի համար այլեւս արգիլուած է նախորդ էջերուդ պէս գրել: Ձշդուած է ճակատագիրդ եւ դուն պատասխանատու ես անոր...

ՍԱԼԲԻ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

Պոլսահայ տաղանդաւոր բանաստեղծ Զարեհ Խրախունիի 21րդ հատորն է «Դարապատում»ը, որ լոյս տեսաւ Երեւան, 2001ին, Սուրէն Դանիէլեանի եօթը էջնոց յառաջաբանով: Քովի կտորը շարքը բաղկացնող 24 բանաստեղծութիւններուն ութերորդն է, որ ընդհանուրին մասին գաղափար մը չի տար միայն, այլ ինքն իր մէջ կը հանդիսանայ ուժեղ ու թելադրական նրբերանգներով ընդելոյզ ստեղծում մը:

Խրախունիի գրչին տակ պատումի ենթարկուած դարը ներկայ դարն է՝ 20րդը, ուր պատահած իրադարձութիւններուն՝ յայտնագործութիւններուն ու խորտակումներուն կը դարնուի բանաստեղծը, զուտ բանաստեղծական լեզուով, ժուժկալութեամբ, թելադրականութեամբ ու յուզական տարերքով:

Ցաւ մը կայ բանաստեղծութեան մէջ, նաեւ լոյս մը, նաեւ մաղթանք մը, որ 20րդին պէս չըլլայ յաջորդ դարը, ըլլայ երջանիկներու ժամանակաշրջան մը եւ անոր մէջ երջանկօրէն ապրողները յիշեն այս մէկը, այս մէկուն բացած վէրքերը եւ խունկ ծխեն բոլոր խաչուած երազներուն...

Զ. Խրախունի

ԴԱՐԱՊԱՏՈՒՄ

Ը.

Զօն՝ թոռնիկիս Առնոյին
եւ բոլոր ծննդակիցներուն

Ով որ այսօր, այս ամիս
Այս տարւոյ մէջ
աշխարհացունց բախումներու
աշխարհաւեր նախճիրներու
աշխարհաջինջ ոճիրներու այս դարուն
Վերջին տարին աշխարհ եկաւ -
Մինչ մենք բոլորս
մեր զաւակներն ու մեր թոռներն ալ հասած
Պիտի երբեք չհասնինք
Քսանմէկի վերջին տարին տեսնելու
ո՞վ գիտէ ի՜նչ շքեղանքով փողփողուն -
Անոնք - անոնք որ այս տարի
Աշխարհաքանդ երկունքներով դեռ տագնապող
այս դարուն
վերջին տարին աշխարհ եկան
Գուցէ բախտը կ'ունենան
Նոյն այս դարուն եւ անկասկած յաջորդին
Հրաշքներու համազօր
հնարքներուն գիւտերուն
հազարումէկ ղրոյթներուն ու սարքերուն
շնորհիւ
Քսանմէկի վերջին օրուան հասնելու,
Եւ ընդհանուր խրախճանքին մէջ խելայեղ
քսաներկուքն ողջունելու նորաբաց
Իրենք որպէս ժառանգն արդար պապերու
Ծանր սրտով տխրամած
ու երկիւղած, տրտմալաց
Գուցէ կ'ուզեն ու կրնան
Նոր շրջանի օրակարգին փոխանցել
Չդարմանուած կորուստներու
Չհատուցուած չարիքներու հաշուեցոյցը անժամանց,
Եւ փափաքին սուրբ պատարագ մատուցել
Ամբոխներու ի զուր այնքան ոգորումին
եւ ի վերջոյ բոլոր խաչուած երազներուն
Յիշատակին անմոռաց:

ԶԱՐԵՀ ԽՐԱԽՈՒՆԻ

20-4-1999

digitised by A.R.A.R.@

Ս. Արեան

ՀՈԳԻԻ ՊԱՏՈՒՀԱՆ...

Փակէ հոգտյս պատուհանը ես կը մսիմ
Կը մսիմ արդէն
Կը մսի մարմինս փշոտ
Տատասկներ կը բուսնին արմուկներէս
Ու չարիւնած կը հեռանամ ամբոխէն...
Ճառագայթներ կը մարին աչքերուս մէջ
Ու աչքերս կը հանեմ պահելու ափերուս մէջ
Տերեւներ, տերեւներ աչքերուս մէջ
Ու աչքերս կը փակցնեմ աչքերուդ:
Կը ճամբորդեմ
Ոլորապտոյտ երկար ճանապարհներ
Շոգ ամառ, սիրելիս,
Գարեջուր մը մինակ
Վերջակէտ մը ամէն բանաստեղծութեան սկիզբին
Ու քաղցր հայեացք մը ամէն քայլափոխիս
Մարմնիս արանքներուն մէջ նոյն կարօտի ակօսումները
Ու նոյն համբերութեան խաչը ուսերուս կը բարձրանամ
Դէպի հեռուն մեզ կազմող Հորիզոնին.
Մսած աչքերով կը նայիմ աղբիւրի արանքէն
Ծածկէ զիս, սիրելիս,
Ծածկէ կարօտցած հոգիս որ չմսիմ
Տատասկներ կը բուսնին արմուկներէս
Ու տերեւներ կը բարձրանան ափերէս
Եթերին կու տամ հոգիս ու աչքերս կը ղրկեմ աչքերուդ
Որ երկար ու ոլորապտոյտ ճանապարհներուն խնդամ քեզի...

Խնդամ քեզի ինչպէս միշտ:

Այսօր առանձին մեռնիլ չուզող Բանաստեղծներուն պէս...
Կը հեռանամ ամբոխէն որ չմսիմ, սիրելիս
Որ չարիւնիմ վեր սլացող տատասկներէն այս օտար:

Գարեջուր մը կը մնայ սեղանին
Ու վերջակէտ մը առանձին մնացած բանաստեղծներու կեանքէն

Այսօր սիրելիս այսօր ծածկէ մարմինս որ չմսիմ
Ու չմեռնիմ առանձնութեան պատերուն մէջ առանձին:

9 Օգոստոս 2003, Պէյրութ

ԵՐԵՔՈՎ

Այսօր նորէն հին թուղթերուս հետ մնացի...
Աղօթեցի անոնցմով
Սիրեցի անոնցմով
Գինովցայ անոնցմով:

Կանգ առաւ ժամանակը նորէն
Ու բառերը որոնց դաւաճանեցի ես
Սահեցան լռութեանս մէջ...

Պարարտ սափորներ տուիր դուն ինծի
Տուիր աչքեր, տուիր ծիծաղ
Տուիր երդիք ապահով
Եւ տուիր երկինք ինծի:

Աղօթեցինք երեքով
Շիջեցան մոմերը եկեղեցւոյ
Մոմերը փոխադրեցինք երեքով
Եւ հեռացանք...

Ամփոփեցիր աչքերս
Անոր աչքերուն մէջ
Համօ Սահեանի հայրենիքը ցանեցիր մէջս...
Ես որ քաղաքէն կու գայի
Մառախլապատ ու ամայի հոգիներէն
Սանձուած տաղերով
Ու անչափահաս տարերքով...

Դուն ես պատճառը
Ու ես միջոց մը միայն
Դուն ես իմաստը
Ու ես լրացումը
Որ ամէն աշնան բաց աչքերով
Պիտի գրկէ խորանդ ու պտտի
Պէյրութի թաղերուն մէջ
Ուր բանաստեղծներ խաչուեցան
Արիւնոտ հարաւի մէջ
Ջոր այնքան կը սիրեմ:

Ու երազներս գրկած
Օր մը վստահ եմ
Նորէն պիտի դառնանք
Հոն...

Պարարտ սափորները տալու այդ հողին

digitised by A.R.A.R.@

Երգելու ու բանալու ընդերքը անոր
Որպէս աշուն
Որպէս ծլող ծառ
Հայրենի շէն
Որպէս արօր քրտնած:

Աղօթեցինք երեքով,
Շիջեցան լոյսերը տաճարին
Մոմերը փոխադրեցինք երեքով
Եւ հեռացանք...

ԱՅՍՕՐ

Տխրութիւնը դանդաղ
Մեղկ քայլերով կը սողայ մէջս
Կը նստի հոգիիս հովանոցին տակ:
Կայ ծառ մը հոն որ շուք ունի
Եւ կամ ես...

Ամրաքայլ կը հալածէ զիս,
Ամէն քայլափոխիս,
Սենեակին մէջ
Պատուհանէն դուրս
Երբ նայիմ ելեկտրական դեղին լոյսերուն
Որ կը տողանցեն ամուրի մնացած փողոցի երկայնքին:

Ամէն քարի տակ,
Ամէն շէնքի արանքով
Եւ անձրեւի իւրաքանչիւր կաթիլի մէջ
Կամ ես՝ թաքնուած ու համբերող:

Խաղաղութեան երգեր կը հոսին վերքերէս
Եւ կը փութամ հասնիլ նոր ճանապարհին.
Կը թուլնամ առանց իյնալու
Կը հիննամ, կ'իյնամ
Նորէն կանգնելու..

Ամբոխը կը ծիծաղի
Ու ես կ'անցնիմ անոր մօտէն,
Կը ծածկեմ երեսս...
Տեսած դէմքերս ուրանալով
Ու մեռնելով ամէն օր
Ձախջախուելով ու նորէն կանգնելով ամէն օր...

Չեմ փշրուիր,
Արձանի չեմ վերածեր էութիւնս,
Ուժգին կը հարուածեմ ներսս բնակող տխրութեան երեսին,
Որ հոգիիս հովանոցին տակ,
Արեւէն կշտանալով
Մնայուն տիրոջ մը պէս կը քնանայ...
Կ'արթնցնեմ խորունկ քունէն,
Կը պաղատի որ հաշտուինք.
Կը թօթուեմ ուսերս
Եւ անցեալս կ'իյնայ գետին
Ու կը փշրուին հոն բնակող բոլոր տկարութիւններս...

Աւելի ուժեղ եմ այսօր,
Աւելի ինքնուրոյն եմ հիմա...

Ամէն քարի տակ,
Ամէն շէնքի արանքով
Եւ անձրեւի իւրաքանչիւր կաթիլի մէջ
Կամ ես՝ յաղթանակող ու պայծառ:

Ներսս ապաստան գտած
30 տարուան բանտարկեալը
Կը բողոքէ

Իմ երգերս պիտի երգէք օր մը
Իմ երգերս պիտի երգէք օր մը:

Պէյրութ *ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ*

digitised by A.R.A.R.@

«Մի կեանքի պատմութիւն»

Կարմիր սակաւապետութեան 70 տարիներուն այնպիսի վերաբերումներու ականատես եղանք ու ականջալուր, որ կասկածը, գլխագիր Կասկածը ակամայ արմատ նետեց հոգիներուն մէջ ու ճշմարտութիւնները քիչ անգամ ուղիղ գծով ներկայացան մարդոց, այլ միշտ կրկնակ կենսագրականներ ունեցան անոնք:

Այս իրականութիւնը յաճախ նիւթ դարձած է մեր մէջ եւ երեւի դեռ երկար ատեն նման երեւոյթներու ականատես ու ականջալուր պիտի ըլլանք:

«Գրական թերթ»էն դիմացի էջերուն արտագրուած Ստեփան Զօրեանի պատմուածքը նոյնօրինակ հարցի մը դուռ կը բանայ նորէն:

Ստեփան Զօրեանի «Մի կեանքի պատմութիւն»ը առաջին անգամ լոյս տեսաւ 1935ին, 351 էջերուն վրայ, 4 հազար տպաքանակով, վերամշակումը՝ 1940ին, 248 էջերով, դարձեալ 4 հազար տպաքանակով, երրորդ անգամ՝ 1955ին, 440 էջ, հաւանաբար նաեւ տասը հատորով լոյս տեսած երկերու ժողովածուին մէջ, ինչպէս եւ 12 հատորով լոյս տեսած երկերուն մէկուն մէջ:

Այս թուաբանութեամբ՝ հինգ անգամ:

Հինգ հրատարակութիւններէն որեւէ մէկուն մէջ չէ երեւցած ուրեմն «Իմ հօրեղբայրս»:

Եւ ինչու արդեօք:

Նման առիթներու, եթէ կարգ մը գրութիւններու առաջացուցած հարցումներուն կարելի է պատասխաններ ճարել, ինչպէս Ռուբէն Զարեանի «Վերջալոյսից առաջ», կամ Կարպիս Սուրէնեանի տոստոյեւսկիական տեսութիւններուն յապաւումները, Զօրեանի գործին այս հատուածին դիմաց մարդ կը համրանայ-կը մնայ, որովհետեւ «Մի կեանքի պատմութիւն» հատորին միւս հատուածներէն շատ տարբեր չէ դուրս մնացած սոյն հատուածը, ու զերծ է »կարմրաշռայլներուն« խորթ գաղափարներէն, որոնց հանդէպ ծառայամտութեան հարկատուները անհանդուրժողութիւնը հասցուցած էին ծայրագոյն չափերու:

Մ. Զօրեան

ՀՕՐԵՂԲԱՅՐՍ

Անտիպ գլուխ «Մի կեանքի պատմութիւն» վիպակի առաջին գրքից

Ես, սարդինկայի Թիթեղէ մի տուփ ձեռքիս, խաղում եմ առուի եզերքին... աւազ եմ հանում ջրի յատակից ու կիտում իրար վրայ: Ինձնից քիչ վերեւ հօրեղբօրս կինը՝ Սանամ-զիզին, փէչերը գօտին խրած ու թեւքերը քշտած, մի խմորոտ տախտակ է լուանում: Խմորը չորացել-կպել է տախտակին, եւ աւազը չի մաքրում: Այդ պատճառով Սանամ-զիզին խնդրում է, որ սարդինայի ամանը տամ իրեն՝ տախտակը քերի:

Ես չեմ տալիս-նախ նրա համար, որ մենք համարեա՛ թէ խռով ենք. այսինքն՝ նրանք ու մերոնք (հայրս, մայրս) իրար հետ չեն խօսում. մայրս պատուիրել է ինձ, որ ես էլ չխօսեմ: Երկրորդ՝ չեմ տալիս, որովհետեւ խաղում եմ. եթէ տամ՝ պիտի զրկուեմ, ուրեմն, ջրի յատակից աւազ հանելու հաճոյքից:

– Լսիր,– ասում է Սանամ-զիզին,– մի էդ ժեչտը տուր՝ տախտակը քերեմ:

Ես չլսելու եմ տալիս. գլուխս կախ, առանց երբեք նրա կողմը նայելու, շարունակում եմ խաղս, ու հետն էլ դիտմամբ ինչ-որ երգ եմ մրմռում, իբր թէ չեմ լսում:

– Սուրէն... ինչ փիս տղայ ես. մի էդ ամանը դէսը տուր:

Այս անգամ նա այնքան բարձր է ասում, որ էլ չեմ կարող չլսելու տալ, ու պատասխանում եմ առանց նրան նայելու:

– Չեմ տալիս,– ասում եմ վրդով-վրդով նրա համար, որ չեմ ուզում խօսել հետը, իսկ նա, չնայած մերոնց հետ խռով, շարունակում է խօսել ու ինձնից բան ուզել:

– Ինչո՞ւ չես տալի որ,– հարցնում է նա եւ, գործը թողած, աչքերը յառում է վրաս:

– Չեմ տալի,– կրկնում եմ ես աւելի բարձր ու շարունակում խաղս, բայց էլ ոչ նախկին սիրով ու հաճոյքով, այլ յամառութեամբ՝ ցոյց տալու համար, որ խաղում եմ, թէեւ ոչ մի խաղ չի գալիս-Թիթեղը ջուրն եմ կոխում ու հանում միայն:

Այդ ժամանակ ետեւս ծանր քայլերի ձայն եմ լսում: Արագ ետ եմ նայում-Հօրեղբայրս-յօնքերը կիտած գալիս է դէպ ինձ:

digitised by A.R.A.R.@

– Ինչո՞ւ չես տալի որ,– հարցնում է նա ատամները սեղմած, որից զգում եմ, որ յարձակուելու է վրաս, խլելու է սարդինի տուփը եւ ծեծելու է ինձ: Այդպէս է նա:

– Ինչո՞ւ չես տալի որ,– հարցնում է նա:

– Ձեմ տալի,– ասում եմ ու անմիջապէս, ինքս էլ զարմանալով իմ ճարպկութեան վրայ, ցատկում եմ առուի միւս ափը ու վազում որքան կարող եմ – արա՛գ, արա՛դ:

Հօրեղբայրս վազում է ետեւիցս. – պատասխանս վիրաւորել է նրան: Լսում եմ նրա ոտների թփթփոցը ու շնչառութեան հեւքը:

– Կանգնի՛,– ասում է նա զսպած զայրոյթով,– կանգնի՛...

Բայց ես վազում եմ աւելի արագ: Գիտեմ-կանգնելն օգուտ չի բերի: Կանգնել նշանակում է ծեծ ուտել. անպատուութիւն, արժանապատուութիւն կայ,– եւ ուժ եմ տալիս ոտներիս: Միառժամանակ գնում եմ փողոցով, բայց նկատելով, որ դիմացից սայլեր են գալիս եւ, միւս կողմից, տեսնելով, որ հօրեղբայրս հասվեհաս է ինձ, ես, ճանապարհս չեղելով, նետւում եմ մի բոստան՝ ցանկապատի արանքով: Ձնայած ցանկապատի փշերը ճղում են վերնաշապիկս ու քերծում ձեռս, ես կանգ չեմ առնում, նետում եմ ինձ բոստանը, կարծելով հօրեղբայրս, ցանկապատին հանդիպելով կանգ կ'առնի: Բայց՝ ո՛չ, նա էլ է մտնում բոստանը. վազում է ետեւիցս աւելի զայրացած ու զայրոյթից տնքալով: Վազում է ու խեղդուած ձայնով կանչում.

– Կանգնի՝ ասում եմ: Կանգնի՛...

Ես քայլերս արագացնում եմ աւելի. ես թռչում եմ, ես սլանում եմ, ինչպէս սանձակոծ ձի, ու ինքս զարմանում եմ ինձ վրայ, թէ ինչպէս եմ կարողանում այդպէս վազել: Թռչում եմ սոխի, կոտեմի մարգերի վրայից. տրորում եմ վարունգների թփերը, լորիները. սիմինդրները կտրւում են ոտիս տակ, տեղ-տեղ ոտներս խրւում են նոր ջրած մարգերի մէջ, եւ երբ հանում եմ, նրանք հանուող խցանի ձայն են հանում...

Նոյն վիճակին է ենթարկւում, ի հարկէ, եւ հօրեղբայրս: Այդ ես զգում եմ նրա հայհոյանքներից ու բարձր փնչոցներից:

Այդ բոլորը քիչ է կարծես, մի կանացի ձայն ճչում է մորթուող հաւի պէս.

– Ինչ էք անում, էյ, գրողը տանի ձե՛զ...

Նրա ձայնը լսում եմ միայն, բայց իրեն չեմ տեսնում. զգում եմ, որ դա բանջարանոցի տէրը պիտի լինի, որ եթէ ձեռն ընկնեմ-արիւնլուայ կ'անի: Մարգերը տրորելով՝ հասնում եմ բոստանի ծայրը,– նորից մի ցանկապատ: Ետ դառնալ չեմ կարող,– հօրեղ-

բայրս գալիս է, բոստանչուհին ճչում. առաջ գնամ – նորից չորերս ճղճղուեն պիտի ու ձեռներս քերծուեն: Ու միառժամ վազում եմ ցանկապատի երկարութեամբ, բայց վտանգի մօտիկութիւնը զգալով, ճեղքում եմ այս ցանկապատն էլ, ու դուրս եմ գալիս մի բակ: Այստեղ մի սեւ շնիկ, կաւ-կաւ անելով, վազում է ետեւիցս: Այլեւս ոչ մի բանի ուշ չդարձնելով՝ վազում եմ բակից բակ, բոստանից բոստան. ճեղքում եմ ցանկապատեր, անցնում եմ քարէ ցածը պատերից, նորից մարգեր ու ցանքսեր եմ տրորում ու վազում, վազում...

Ու հօրեղբայրս իմ ետեւից: Ինչպէս երեւում է՝ իմ յամառութիւնը կատաղեցնում է նրան, եւ նա որոշել է բռնել ինձ անպայման ու... ուզածի պէս ծեծել, սիրտը հովացնել:

Զգիտեմ որքան տեղ ենք անցնում – ես դիտմամբ վազում եմ դէպի շուկայ: Մտածում եմ, որ հօրեղբայրս կամաչի եւ շուկայով չի վազի ետեւիցս: Բայց սխալւում եմ: Նա քայլ անգամ ետ չի մնում: Ինչպէս բոստաններով, բակերով, այնպէս էլ վազում է եւ շուկայով, նոյն թափով, մինչեւ նորից ընկնում ենք բակերը: Ես դիտմամբ չեղում եմ դէս ու դէն, փախս եմ տալիս, բայց նա, թէեւ յանկարծակի գալով, շարունակում է հետապնդումը: Մի տեղ նա հասվեհաս է դարձել – մի շուն յարձակւում է վրան: Ես լսում եմ շան հաջոցը միայն եւ նրա հեւացող ձայնը. «կորի՛»... Շունը չի դադարում. հաջում է եւ, իր հերթին, հետեւում նրան... Վերջապէս

digitised by A.R.A.R.@

Հօրեղբայրս կանգ է առնում, քարեր է որոնում ու նետում չան վրայ... Մինչ այդ գործին է նա, ես կանգ եմ առնում՝ չունչ քաշելու: Նա քարը չանը նետելով՝ նայում է ինձ ու գլուխն օրօրում՝ ատամները սեղմած: Ես հասկանում եմ ինչ է նշանակում այդ «գլխօրօրումը» – թէ մի ձեռա կրկնե՞ս – ատամներով քեզ...

Բայց չունը չի դադարում հաջելուց: Վերջապէս, երբ նա գոմոռցով ետ է վազում մի գլորվող քարի հետ, հօրեղբայրս նորից նետւում է իմ ետեւից: Ես ցատկում եմ ու այս անգամ սլանում մի բակ, որ շատ անցքեր ու խորշեր ունի: Տան առջեւից անցնելիս՝ դիպչում եմ մի գառի, տապալում նրան ու թեքւում տան ետեւի կողմը. այդտեղից մի նեղ անցք տանում է – գնում է ցած կտուրով մի հաւանոց: Արագ անցնում եմ մինչեւ հաւանոցը, յետոյ ցատկում եմ հաւանոցի կտուրը, այդտեղից մի ուրիշ կտուր... դարձեալ մի կտուր...

Ինձ թւում է հօրեղբայրս կտուր չի բարձրանայ. բայց ետ նայելով, տեսնում եմ – գալիս է կտուրով:

Իմ աչքին այլեւս ոչինչ չի երեւում: Վազում եմ անդադար, եւ ինձ ուժ է տալիս այն գիտակցութիւնը, որ եթէ չվազեմ՝ կը բռնուեմ...: Ու առջեւս տեսնում միայն կտուրներ, ծխնելոյզներ... լսում եմ էլի չան հաջոց ու ոտի թփթփոց...

Ու մէկ էլ յանկարծ – դա երա՞զ է, թէ՞ հրաշք – զգում եմ՝ ոտներս կտրւում են հողից, եւ ես ընկնում եմ անդունդը:

Այլեւս չեմ լսում ո՛չ չան հաջոց, ո՛չ քայլերի ձայն, ոչ էլ լոյս եմ տեսնում:

Մութ է ու լռութիւն:

Անյայտ է, թէ որքան ժամանակ եմ մնում անզգայ դրութեան մէջ. ուշքի եմ գալիս ոտիս սուր ցաւից: Աչքերս բանում եմ ու զարմանում: Ես գտնւում եմ մի ցածրիկ, մրոտ թոնրատան մէջ, որ լուսամուտ չունի: Լոյսն ընկնում է վերեւից՝ երդիկից. ու այդ լոյսով տեսնում եմ տան ներսը: Պատերի տակ շարուած են կճուճներ. մի անկիւնում տախտակներով սարքած թախտն է՝ ծայրին հաւաքած անկողինը, մեզարով ծածկած: Ուրեմն այստեղ մարդ է ապրում: Թախտից դէպի աջ՝ օջախն է պատի մէջ, ճակատը սեւ մուր: Դուռը նոյնպէս մրոտ է, ինչպէս եւ այն չորս սիւնը, որ տանկուած են իրարից հեռու եւ որոնք պահում են ամբողջ տանիքը: Սիւներից կախուած են մաղեր, խախալներ, տոպրակներով բաներ, թոկեր եւ շամփուր. մէկից կախուած է նաեւ մի փունջ բարձմենակ, որ խմեցնում են հազ ունեցողի եւ մի կապուկ ուրց,

որ թէյ են չինում սրտի ցաւ ունեցողի համար: Դրան ետեւը դրուած է մի փայտէ կուժ՝ տակը խոնաւ ու ցեխոտ: Իսկ տան մէջտեղը թոնիր կայ, երեսը տախտակներով ծածկած:

Թոնիրը տեսնելուն պէս՝ հասկանում եմ, որ թոնրատուն եմ ընկել: Ընկել եմ երդիկից, եւ դրանից է, երեւի որ, աջ ոտս ու ձեռս ցաւում են սաստիկ: Լաւ է՝ թոնրի բերանը փակ է եղել եւ փալասներով ծածկած:

Բայց ո՞ւր է հօրեղբայրս: Ես զգուշութեամբ, առանց տեղից ելնելու, նայում եմ վեր՝ երդիկին: Մարդ չկայ: Բայց, գուցէ, վերեւ սպասում է ինձ:

Ես փորձ եմ անում վեր կենալ: Ոտիս ոսկորը ցաւում է թեթեւ, բայց ելնում եմ մի կերպ եւ կաղալով գնում դէպի դուռը: Ճեղքից նայում եմ դուրս: Ոչ ոք չի երեւում: Բակում նկատւում են ծառեր, կանաչներ ու մի դամփռ շուն, որ դունչը թաթերի վրայ տաքանում է արեւի տակ:

Ես դուռը քաշում եմ կամաց: Նա ետ է գալիս, բայց չի բացւում: Կողպէ է: Ա՛յ քեզ բան...: Ի՞նչ անեմ հիմա: Ամաչում եմ ու ելք չեմ տեսնում: Տանտէրը դուցէ եւ չի գալու. թերեւս մի քանի օրով, երկար ժամանակով գնացել է տեղ: Ի՞նչ անեմ...: Զգոռա՞մ արդեօք, որ մարդիկ գան, դուռը բանան եւ ինձ հանեն այստեղից, կա՛մ՝ եթէ բանալ չկարողանան՝ երդիկով դուրս քաշեն:

Իսկ եթէ հօրեղբայրս այստեղ լինի՞...: Նա, գուցէ, ընկնելիս ինձ չի էլ տեսել, բայց որոնում է այս տան շուրջը. յանկարծ ձայնս լսի՞...

Մի րոպէ տատանւում եմ եւ որոշում եմ՝ աւելի լաւ է թախտը քաշեմ երդիկի տակ. մի տախտակ մեկնեմ դէպի երդիկը ու սողալով, անխօս բարձրանամ վեր: Դա ամէնից լա՛ւ է:

Ու գործի եմ անցնում: Նախ մեզարով ծածկած անկողինը՝ մէկ-մէկ վերցնում դնում եմ յատակին, որ թախտը քաշեմ երդիկի տակ: Անկողնաշորերի տակից դուրս դուրս են գալիս բրդէ գուլպաներ, մի կապոց նամակ, մեղրամոմեր եւ ուրիշ մանր բաներ: Այդ բոլորը նոյնպէս դնում եմ յատակին ու սկսում եմ թախտը քաշել...

Բայց հազիւ տեղից շարժում եմ, դրան առաջ ոտնաձայն եմ լսում եւ մի կանացի ձայն.

– Դէ՛, կորի՛, կորի՛, հանդիցը քեզ համար հաց չեմ բերել...

Հասկանում եմ իսկոյն, որ տանտիրուհին է, խօսում է չանի հետ, ե՛ւ ուրախանում եմ, ե՛ւ վախենում: Ուրախանում եմ, որ պիտի դուրս գամ իմ ակամայ բանտարկութիւնից, վախենում եմ՝

digitised by A.R.A.R.@

անկողինն ու թախտը քանդելու համար: Բայց ուրախութիւնը յաղթում է վախի զգացումին, եւ ես, ամէն ինչ թողնելով, վազում եմ դէպի դուռը:

Կինը, որ աշխատում էր դուռը բանալ, ճչում է յանկարծ, երեւի իմ ոտնաձայնը լսելով:

– Վա՜յ, էս ո՞վ ա նեքսեւը...

Սակայն նրա ահաբեկ ձայնն ինձ չի վախեցնում:

– Ես եմ, մօքիր Ջան,– ասում եմ նրան սիրտ տալու պէս:

Բայց կինն աւելի է չփոթւում:

– Դու ո՞վ ես,– ճչում է նա զարմացած ու զոռում.– Վա՜յ տունս գող է մտել: Մանիչա՛կ, եկէք, սիրտս գնաց...

Ու դրան ճեղքից տեսնում եմ, թէ ինչպէս է կանգնած տեղը չոքում:

Քիչ յետոյ վազում են հարեւանուհիներ:

– Ո՞ւր ա, ո՞ւր ա...

Ես, դրան ետեւը կանգնած, ուզում եմ ասեմ՝ «գող չեմ», բայց վախի՞ց, արդեօք, թէ՞ մի ուրիշ բանից, կոկորդս բռնըւում է, չեմ կարողանում խօսել: Հարեւանուհիները բարձրացնում են նրան ու նրա հետ միասին դալիս դէպի դուռը:

– Բաց արա տեսնանք...

Տանտիրուին դողդոջուն ձեռներով բանում է կողպէքը ու դուռը կամաց ետ տանում: Դա միջահասակ, աղքատ հագնուած, ոտաբոբիկ կին է՝ մի տոպրակի չալակ թիկունքին կապած:

Ես առաջ եմ դնում ե՛ւ ուրախ, ե՛ւ մեղաւոր:

– Ես եմ, մօքիր Ջան: Դող չեմ...

– Բա որ գող չե՞ս, իմ տանն ի՞նչ ունես, չան լակոտ,– ասում է նա դրան առաջը կտրած: Բա՞ն ես ուզում գողանալ, հրէ՛ գնա՛ Սրապանց տուն, Աթաբեկանց տուն, որ լիութիւնից տրաքում են. թէ չէ ես աղքատ կնիկ, բոբիկ ոտով սար ու ձոր եմ ընկնում, ճարան-բարան անում, դու եկել ես ինձանից բան գողանաս, ա՛յ...

– Մօքիր Ջան...

Ուզում եմ պատմեմ, թէ ինչպէս եմ ընկել նրա տունը, բայց նա թոյլ չի տալիս խօսեմ.

– Ձէնդ կտրի, չան լակոտ: Էս գեղում տուն չկա՞ր-իմը տեսա՞ր...: Սպասի հլա գնամ քէօխուին բերեմ...

Քէօխուի անունը ահ է գցում սիրտս եւ այդ ահը բաց է անում լեզուս.

– Մօքիր Ջան, ես գող չեմ: Կտրովը վազում էի,– երդիկից ընկայ...

– Փչի՜... իմ կտրովը օրը քսան մարդ ու երեխայ ա վազում, խի՞ չի մինն ընկնում: Դու երեւում ա գող լակոտ ես. թոկով կախուել ես՝ բան գողանաս. ընկերներդ ո՞ւր են...

Զուր են անցնում իմ ճիգերը հաւատացնելու, որ կտրովը վազելիս եմ ընկել. ամաչուն եմ ասել՝ հօրեղբայրս հետապընդում էր ինձ սարդինի տուփի համար, բայց ցոյց եմ տալիս ցաւող ոտս: Նա չի հաւատում: Ձեն հաւատում եւ հարեւանուհիները: Նրանք գլուխներն օրօրում են անհաւատ ու քմծիծաղ: Վերջապէս, մէկը նրանցից հարցնում է.

– Դու ո՞ւմոնցից ես, աղա:

Ես ասում եմ ումոնցից եմ ու տալիս եմ հօրս անունը:

– Հա՜,– ասում է մի չեչոտ կին,– էն քու հօր աչքերն էին ցեմենտ ածե՞լ: Գիտեմ, գիտեմ...: Որ նրանցից ա՝ գողութիւն չի անի: Թող գնա՛,– ասում է նա պառաւին:

Պառաւը, չալակը մէջքին, տարակուսանքով, չհաւատելով, նայում է ինձ, հայեացքով տնտղում է ծոցերս ու գուռը, որ մինչ այդ պահում էր կիսաբաց, ետ է տանում, որ ինքը ներս մտնի եւ ինձ ճանապարհ տայ: Բայց յանկարծ մի նոր ճիչ է արձակում ու թեւս բռնում:

– Վա՛յ, քիչ մնաց հաւատայի: Բռնեցէք, ամա՛ն: Տունս տակ-նուվրայ է առել, ասում ա՝ գող չի...

Կանայք բռնում են ինձ, նա գնում է դէպի քանդուած թախտը, թափած անկողնաշորերը եւ, ինձ անիծելով, սկսում է իրերը նայել, համրել.

– Գրողը տանի՞ քեզ. իրան ու իրա սրտին. ի՞նչ ա արել. վա՛յ-վա՛յ-վա՜յ...

Ինձ բռնող կանայք նոյնպէս անիծում են ու ձեռներով խփում գլխիս.

– Բա ասում ես՝ գող չեմ, չան բերած:

Աւելի կատղի խփում է չեչոտ կինը. երեւի նրա համար, որ նա իրեն խաբուած է զգում:

Իմ ճիգերը դարձեալ ի զուր են անցնում նրանց համոզելու, որ այդ բոլորն առել եմ երդիկից դուրս գալու համար:

– Դու ասիր, մենք էլ հաւատացինք: Անամօ՛թ:

Ես վկայ եմ բերում բոլոր «խաչերին» – սրբերին. լալիս եմ, որ հաւատան: Բայց՝ ի զուր. ամէն մի սրբի անունը տալիս՝ մի նոր հարուած է իջնում գլխիս.

– Սուրբ Գէորգը սիրտդ տրորի՞...

.. Սուրբ Սարգսի ձիու տակն ընկնե՞ս...

digitised by A.R.A.R.@

Պառաւն իրերը նայելուց յետոյ՝ գալիս է ծոցերս խուզարկում: Եւ, չնայած բան չի գտնում, բայց ապտակում է եւ ասում չարացած.

– Թէ գնանք կանցիլար:

– Բա՞ն ա պակաս,– հարցնում չեչոտ կինը:

– Ի՞նչ իմանամ կտրովն ինչեր ա դուրս տուել: Ես չեմ կարայ հիմի բեզարած, հալից ընկած՝ տանմէջը հաչուել: Տանենք կանցիլար՝ կ'իմանանք: Մեզ չի ասում, քէօխուի ճիպոտների համը տեսնի՝ կ'ասի...

Ու պառաւը, շալակը թողնելով, բոբիկ ոտներով առաջ է ընկնում դէպի կանցիլար:

Նորից կանցիլա՜ր, նորից քէօխուա, տանուտէ՛ր...: Սիրտս դողում է բռնուած ծտի նման: Ոտիս ու ձեռիս ցաւը մոռացած՝ մտածում եմ միայն կանցիլարի մասին: Ցիչում եմ անցեալ անգամուայ խայտառակութիւնը եւ դողում: Մտածում եմ եւ փախչելու մասին. բայց կանայք այնպէս պինդ են բռնել թեւերս, չեմ կարողանում ձեռս շարժեմ: Նրանք տանում են ինձ փողոցի միջով եւ հետաքրքրուողին (թէ ի՞նչ է պատահել), պատասխանում են կարճ.

– Գողութիւն ա առել: Մտել ա էս խեղճ կնկայ տունը...

Լսողները – մարդ, կին – գլուխներն օրօրում են զարմացած.

– Բոյին տեսէ՛ք ու առած բանին...

Իսկ մի կին բարկանում է.

– Բա դուք էլ սաղ թողի՞ք...

Կանցիլարում սկսում է մի երկար պրոցեդուրա: Այնտեղ են նորից շղթայակիր տանուտէրը, ակնոցով գրագիրը եւ մարդիկ, անծանօթ մարդիկ–նստարաններին նստած ու կանգնած: Ես ներս եմ մտնում՝ վիրաւորանքից ու հարուածներից հեկեկալով, եւ ինձ թւում է, որ անցեալ անգամուայ պէս չպիտի կարողանամ խօսել եւ, որ լաց լինելով՝ նորից խայտառակելու եմ ինձ. բոլորը նայում են ինձ. բայց այն հանգամանքը, որ անմեղ՝ ինձ գող են համարում, իմ մէջ զարթնեցնում է ինքնապաշտպանութեան մի բուռն զգացում.– ես կ'ասեմ, որ բոլորը սուտ է, ես կ'ապացուցեմ. եւ ես, չգիտեմ ինչ ուժ, ինչ համարձակութիւն եմ ստանում ու, արցունքներս սրբելով պատմում եմ, թէ ինչպէ՛ս եմ ընկել պառաւի տուն, ինչո՛ւ եմ թախտը քանդել...: Եւ, պատմելիս, պառաւն ինձ ընդհատում է շարունակ.

– Սուտ ա ասում, ձեզ մատաղ, փչում ա...

– Սպասիր, պառաւ, սպասիր,– ասում է տանուտէրը:

Այն հանգամանքը, որ տանուտէրը պառաւին լռեցնում է, ինձ նոր համարձակութիւն է ներշնչում.– ուրեմն տանուտէրը հաւատում է ինձ, մտածում եմ ու հեկեկալով շարունակում: Իսկ երբ վերջացնում եմ – տանուտէրը մարդ է ուղարկում հօրեղբօրս ետեւից: Եւ այս հանգամանքը նոր մտահոգութիւն է բերում ինձ: Արդեօք ինչո՞ւ համար են կանչում հօրեղբօրս. մի՞թէ տանուտէրը չի հաւատում ինձ: Ի՞նչ պիտի ասի հօրեղբայրս. չէ՞ որ նա սաստիկ. սաստիկ բարկացած է վրաս. յանկարծ գայ եւ ասի, որ ես պառաւի տուն մտել եմ իսկապէս գողութիւն անելու: Աւելի լաւ է՝ նա չգայ, բոլորովին չգայ...

Բայց ինձ ժամանակ չեն տալիս իմ խոհերով տարուելու, մինչեւ հօրեղբայրս գալը՝ հանում են վարտիքս ու նայում ցաւող ոտս:

– Կապտած է,– ասում է գզիրը, ոտս տանուտէրին ցոյց տալով:

– Կողքդ տեսնենք...: Էստեղ էլ կապոյտ է մի քիչ: Հագի՛ր...

Օ՜, ինչ դժուար է մարդկանց ներկայութեամբ վարտիք հագնելը: Ամօթ: Հագնում եմ ես ու յանկարծ մի անզուսպ հեկեկանք ցնցում է ինձ:

– Մի՛ վախի՛, մի՛ վախի՛,– սիրտ է տալիս ակնոցով գրագիրը:

Ինչպէ՞ս չվախենալ... ահա եւ հօրեղբայրս. ներս է մտնում զայրացած, զայրացած նայում է ինձ ու կանգնում տանուտէրի առաջ:

– Սա քո ախպօր տղա՞ն է,– հարցնում է տանուտէրը ինձ մատնացոյց անելով:

Հօրեղբայրս նորից իր չար, կանաչ աչքերը յառում է վրաս ու պատասխանում տնքալով.

– Աւելի լաւ է դրա տեղ մէրը...

– Դու իմ հարցին պատասխանի,– ընդհատում է տանուտէրը նրան:

– Բա հօ չան տղան չի:

– Ո՞նց է պատահել, որ սա ընկել է պառաւի տունը:

Հօրեղբայրս տարակուսած է. նա ոչինչ չգիտի:

– Ես ինչ գիտեմ:

– Դու ժեչտի կտորի համար սրա ետեւի ես ընկե՞լ:

– Աչքն էլ եմ հանել: Մի ձեռնս կ'ընկնէր...

Ու տանուտէրի հարցերին պատասխանելով՝ նա պատմում է, թէ ինչպէս ինքը, իսկապէս, իմ ետեւից է ընկել, բայց ես նրա աչքից չքացել եմ յանկարծ, թէ ո՛ւր – նա չգիտի. եւ չի կարող

digitised by A.R.A.R.@

ասել:

– Պարզ է,– ասում է տանուտէրը, եւ Հօրեղբօրս այս վկայութիւնից ու կողքիս կապտութիւնից – գանում է, որ ես ղող չեմ:

Պառաւն ու կանայք հեռանում են հիասթափուած ու կասկածոտ: Կանցիլարում մնում ենք ես ու Հօրեղբայրս: Եւ տանուտէրը յանդիմանում է նրան: Ամօթ չի՞, միթէ, որ մի «կտոր ժեչտի» համար ընկել է երեխայի ետեւից: Ասում է տանուտէրն ու մատնացոյց անում ինձ:

– Աչքն էլ եմ հանել,– բարկանում է նորից Հօրեղբայրս.– ձեռս կ'ընկնէր:

– Որ ընկնէր–մեռնէր, ի՞նչ պիտի անէիր:

– Մի ջուխտ մոմ կը վառէի,– ասում է նա ու յանկարծ դառնում ինձ.– սպասի՛ր, ցո՛յց կը տամ քեզ...

Ու բռունցքը թափ է տալիս վրաս:

– Ինչ,– գոռում է տանուտէրը յանկարծ,– առածդ քիչ, է՞լ ցոյց տաս...

Ո՞վ է ասում, թէ աշխարհում անսպասելի բաներ չեն պատահում: Գոռում է տանուտէրը Հօրեղբօրս վրայ, բարկանում է խիստ ու հրամայում փակել նրան:

Ես տուն եմ դալիս հրճուանքով լցուած: Մոռացել եմ ե՛ւ ոտիս ցաւը, ե՛ւ կանանց ապտակները, ե՛ւ այն, թէ ինչպէս մերկացրին ինձ բոլորի առաջ: Հօրեղբօրս բանտարկութեան ուրախութիւնից չեմ իմանում ինչպէս եմ հասնում տուն: Բայց առն հասնելով էլ՝ ուրախութիւնից բոլորը պատմում եմ մօրս, սպասելով, որ մայրս նոյնպէս կ'ուրախանայ Հօրեղբօրս բանտարկութեամբ:

Բայց նա բարկանում է խիստ:

– Ա՜յ, ա՜յ, ա՜յ,– ասում է գլուխն օրօրելով,– մի ժեչտի կառն ի՞նչ ա, որ խնայել ես: Բա լա՞ւ կը լինէր՝ մեռնէիր կամ անունդ գող դուրս գար...: Հիմի Հօրեղբայրդ աւելի կը բարկանայ...

Հօրեղբօրս բանտում պահեցին մի գիշեր ու բաց թողին:

Եւ այդ օրուանից նա, իսկապէս, աւելի թշնամացաւ ինձ:

ՍՏԵՓԱՆ ԶՕՐԵԱՆ

Յ. Մանուկեան

ԽՂՃՄՏԱՆՔԻ ԱՐՏԱՍՈՒԱՑՕՂ ԿԱՅԼԱԿՆԵՐ

Տաճարին մէջ,
Իրիկնային ժամերգութեան աւարտին,
Երբ յամրաքայլ կը մեկնէի դէպի տուն,
Ես լսեցի հեծութիւն մը սրտայոյզ,
Դարձայ ետիս, տեսայ աղջիկ մը սիրուն,
Որ վարսերն իր սեւ լաչակի տակ պահած
Եւ սրբալոյս պատկերին տակ
Սուրբ Յովհաննու Մկրտչին՝
Այսպէս մեղմիւ կ'աղերսէր.

- «Թող անիծուի խնճոյքի պահն հանդիսաւոր,
Ուր գիշեր մը կատարեցի մօրս փափաքն անհեթեթ
Որ տարուելով ատելավառ մոլուցքէ՝
Քեզ ենթարկեց մահուան ահեղ տանջանքին:
Գլխատեցին քեզ մարդիկ
Առանց երբեք ըմբռնելու միտքը թաքուն՝
Քեզ հարուածող եղեռնագործ ճակատագրին
Ես քուն չունիմ,
Ազատէ՛ զիս այս հոգետանջ վիճակէն,
Ջոր կը կրեմ տիւ եւ գիշեր
Ցաւի մը պէս առհաւական.
Եւ մի՛ թողուր որ ուրուականը դիպուածի՝
Հալածէ զիս հին օրերու անդոհանքով...
Ես սեղմեցի շահասպրամներ կուրծքիս վրայ,
Որ չքանայ սիրտս անվերջ պարուրող
Մահուան հոտը ախտաժէտ.
Եւ գրկեցի հորիզոններ կապտերակ,
Որ առյաւէտ վանեմ մտքէս՝
Քու գլխատման պահն արիւնոտ
Եւ տեսիլը ահաւոր...
Գիշերական այդ չարաղէտ խնճոյքին
Երանի՛ թէ ներկայ եղած չըլլայի,
Այլ պառկէի մահիճիս մէջ ժամեր անթարթ,

digitised by A.R.A.R.@

Հիւծախտաւոր կերպարանք մը կեղծելով.
Թող հնարքն իմ խաբէական
Փարատէի մօրս մտքէն
Վկայութեան կոչելով պատրուակներ բազմախայտ,
Իբրեւ արդար չքմեղանք,
Միայն թէ դուն մնայիր ողջ,
Որ ես անձամբ պատեհութիւնն ունենայի
Քեզ տեսնելու դաշտերու մէջ վերստին,
Ուր կ'ապրէիր առաքինի ճգնաւորի
Արիասիրտ սրբութեամբ...
Բա՜ց աչքերդդ, ես եմ նորէն, Սալոմէն,
Ես, որ կեանքիդ երգը ծիծղուն՝
Մահանուագ մենապարով աւարտեցի:
Կու գամ քեզի, քու գթառատ նայուածքէդ
Լոկ գթութիւն հայցելու,
Ջի՛ ոչ ցնծուն պարերուն մէջ խրախճանքի,
Ոչ ծաղկաշուրթ ժպիտներուն մէջ գարնան,
Ոչ ցօղաթուրմ վարդերուն մէջ այգաբացի
Կրնամ գտնել մխիթարանքն իմ ցանկալի
Եւ բերկրանքն իմ սփոփարար...
Ներէ ինծի, ո՜վ սրբանուն նահատակ,
Մաքրաջրէ՜ մեղքերս յայրատ,
Քու մատներէդ կայլակ-կայլակ սրբածորող
Յորդանանի լուսակարկաչ ջուրերով,
Որ փրկուիմ իմ մեղսապարտ խղճմտանքիս
Հրաթաւալ տարերքէն.
Եւ խօսքերուդ մեղրածորան բալասանով՝
Սպիացո՜ւր խղճախայթն իմ մշտաբորբ...»:

Շուրջս արդէն ամայութիւն կը տիրէր,
Երբ շառագոյն ճաճանչը հուսկ
Մայրամտող արեգակի՝
Ջիս արթնցուց յեղակարծ
Եղեռնայուշ հին դրուագ մը ոգեկոչող
Երեկոյեան երազանքէս.
Եւ այդ պահուն,
Փոխան սիրուն այլ ողբասաց այդ աղջկան,
Տեսայ միայն լուսարարը ծերունի,
Որ մատներով դողդոջուն,
Սուրբ Յովհաննու եկեղեցւոյ խորանին
Վերջին մոմը կը մարէր...

ՈՐ ՓԱՓԱՔԵԼԻ ՏԵՆՉՄԱՄԲ...

Թողած հեռուն կայսերական փառք ու թագ՝
Երուսաղէմ եկար դուն,
Ուր շրջեցար աղբակոյտէ աղբակոյտ՝
Որոնելով անքուն սիրով խաչափայտը Յիսուսի:

Երկնահաճոյ ի՜նչ բաղձանք կար սրտիդ մէջ,
Երբ լքեցիր կամովին
Ամէն պայման հանգստաւէտ,
Ամէն կենցաղ հաճոյական,
Աստուած Որդւոյն խաչափայտը կորուսեալ
Կրկին լոյսին բերելու
Յանձնառութեամբ հոգեւոր...

Ուրախացաւ աշխարհն համակ քեզի հետ,
Երբ տքնութեամբ անձանձիր՝
Ի յայտ բերիր ընդերքներէն ժամանակի՝
Փոշեթաթաղ խաչն Յիսուսի:

Ով բարեպաշտ արքայամատ,
Ուրախացան բոլոր անոնք,
Որ մահացան սրախողխող տանջանքով՝
Կրկէսներու մէջ դաժան
Տե՜ս, անոնք են, էակներն այդ ոգեղէն,
Որ դարերու անցելասոյզ ափերէն՝
Քեզ կ'ողջունեն
Ու կը կանգնեն բազուկներով լուսեղէն
Գողգոթայի արիւնաբոյր լանջերուն,
Ինքնամոռաց քու ջանքերով
Աղբակոյտի գարշ խորքերէն շունչ առած՝
Սրբամասունքն Յիսուսի...

Տե՜ս, անոնք են, որ փառաշուք շիրմիդ առջեւ
Կ'երգեն երգեր յարութեան,
Եւ կ'օրհնեն քեզ,
Ընծայելով քու հաւատքիդ խորանին՝
Վարդ եւ շուշան
Ու երկնաճեմ քուլայ-քուլայ կնդրուկներ...

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

30 Մայիս 2003
Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

Ծ. Գոհարեան

ԱՌԱՋԻՆ ՄԵՂՔՍ...

Այս ամառ, Մեթնի շրջանի գիւղերուն ճամբաները նորոգութեան եւ բարեզարդման ենթակայ ըլլալնուն՝ մենք փոխած էինք մեր ուղղութիւնը եւ փոխանակ Պիքֆայայէն ուղղակի Տրհուր էլ Շուէյր քշելու, երկար պտոյտ մը ընելով՝ կը քշէինք դէպի Այն Տիլպ, որմէ ետք, ճեղքելով Զըղրին, Այն Թրֆէհա, Շուայա, Խրնշարա եւ Սանինի ստորոտներուն քով քովի սփռուած միւս գիւղակները, կը հասնէինք Պոլոնիա, որմէ քանի մը մղոն անդին կը գտնուէր հռչակաւոր ամարանոցը՝ Տրհուր էլ Շուէյը:

Երկար այս ճամբորդութիւնը երբեք տաղտկալի չէր թուեր մեզի, որովհետեւ Լիբանանի գեղեցիկ ու անխնամ անտառները դեռեւս կը պահէին իրենց բնական գեղեցկութիւնը:

Անկախ բնութեան առթած հաճելի տրամադրութենէն, այս գիւղերը հանդիսացած էին մանկութեանս յիշատակարանը կազմած վայրերը: Ու այսօր, երկար ընդհատումէ ետք, կրկին կը կոխէինք այդ բուրումնաւէտ հողերուն վրայ, ուր օդին մէջ տարածուած կ'ըլլար վայրի ծոթրինին բոյրը:

Մանկութեանս մէկ պահը յիշեցնող այդ վայրերէն անցնելու հանգամանքը տեսակ մը հաճոյք ստեղծեր էին մէջս: Բացի ատկէ, թէ՛ աննշան եւ թէ յիշատակութեան արժանի յուշեր կը յառնէին կարծես դիմացս, եւ սիրելի դէմքեր կը կենդանանային հոգիս մէջ, որոնցմէ շատերը առյաւէտ հեռացած են այս աշխարհէն, ոմանք տարբեր ցամաքամասեր հաստատուած են, իսկ ուրիշներու մասին որեւէ տեղեկութիւն չունիմ, սակայն անոնց չունչն ու ոգին կարծես կը շարունակէին գեղեցիկ ու սիրելի պահել այդ գիւղը:

Այս ամրան ամբողջ տեւողութեան, յիշատակի նոյն այդ զգացումն էր, որ կ'այցելէր զիս, մանաւանդ անոնցմէ մէկը, որ ամէնէն անմոռանալի յիշատակս կազմեց ու մնաց:

Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը կանխող օրերուն, գիւղերը, ամրան գեղեցիկ եղանակին հետ, կեանքի կը կոչուէին հայ գիւղացնացներու հոծ բազմութեամբ:

Մեր գերդաստանը մեծ էր: Հայրս ունէր երկու եղբայր, իսկ մօրս ընտանիքը բազմանդամ էր: Եօթը մօրաքոյրներս եւ երկու քեռիներս տուն կը վարձէին նոյն գիւղը:

Այդ ամառ, գիւղացնացութեան մեր վերջին ամառը պիտի ըլլար, իսկ իմ գիտակցութեանս՝ առաջինը:

Տրհուր էլ Շուէյրի անտառները սկսած էին գրաւել մանկական հետաքրքրութիւնս, նախ անոր համար, որ ամէն կէսօր ծղրիթներուն համերգը տեղ գրաւած էր տպաւորութիւններուս մէջ, ապա՝ լիբանանեան մայրիներու գեղեցիկ անտառներուն մէջ երեւակայութիւնս միշտ հետազօտութեան մէջ էր՝ քրոջս դասագիրքին հերոսներէն գայլը սպաննող Պետիկին հանդիպելու:

Դիւղը, բացի ազգականներէ, շրջապատուած էինք նաեւ ուրիշ հայ ղրացիներով: Անոնցմէ մէկը ունէր ինծի տարեկից տղայ մը՝ Դաւիթը:

Եղանակն ու գիւղին տեսարժան վայրերը արագ մոռցնել տուին դպրոցին մէջ ստեղծուած ընկերութիւնները եւ ես շուտով բարեկամացայ Դաւիթին հետ: Խաղալիքներու կողքին մեր հետաքրքրութեան առարկան էին միշտ տողանցող մրջիւնները, վարդի թուփերուն ու բոյսերուն վրայ հանգստացող մեղուները, կէսօրուան հանդարտութիւնը խոտվող ճանճերուն բզզիւնները եւ ծղրիթներուն միօրինակ համերգը...

Մրջիւնները, ծաղիկներուն բոյրը, ծառերուն սուլոցները եւ գիւղական ուրիշ երեւոյթներ, նոյնիսկ արեւուն շողերուն մէջ երեւցող աննշան փոշիները շուտ կը գրաւէին չորս տարեկանի մեր հետաքրքրութիւնը:

Մեր տուն-տուն խաղին մէջ Դաւիթ յաճախ ամուսինս կ'ըլլար: Շատ կը սիրէի խաղալիքէ սպասներով սուրճ հրամցնել «ամուսինիս», իսկ ան, ծաղիկի մը ցօղունը շրթներուն՝ գլանիկ ծխելու ձեւեր կ'ընէր:

Օր մը ալ փոխեցինք կրկնուող մեր խաղին նիւթը, իբրեւ թէ գիշեր էր եւ պէտք էր քնանայինք, սկսանք հանել մեր հագուստները:

Մինչեւ մեր մօրէ մերկութիւնը, հետաքրքրական ոչինչ: Սակայն մեր զարմանքը մեծ եղաւ, երբ նկատեցինք, որ մեր մարմինին վրայ որոշ տարբերութիւններ կային եւ մէկուս մարմինը միւսին մարմինին չէր նմաներ...

Կը փորձէինք իմանալ պատճառը այդ տարբերութեան, կը

digitised by A.R.A.R.@

մօտենայինք, կը հեռանայինք, սակայն հասկնալու փորձը չաւարտած, մեր չար բախտէն, ուրիշ դրացիի մը աղջիկը՝ Թալին, որ մերինին կրկին տարիքը ունէր, տեսնելով մեր վիճակը, շտապեց սուրճ խմող մեր մայրերուն մօտ ու մեր մերկութիւնը նկարագրեց մեր հետաքրքրութենէն բոլորովին տարբեր բառերով...

Մայրս սուրալով մեր քով եկաւ եւ տեսնելով մեզ մերկ վիճակին մէջ՝

– Մերկանալը ասա՛նկ կ'ըլլայ,– կ'ըսէր ու կը ղարնէր մարմինիս հանդիպած տեղը, ղէմքիս, ուսերուս, կռնակիս,– անգամ մըն ալ պիտի ընե՞ս, հը՛, անգամ մըն ալ բաց օդին մէջ պիտի մերկանա՞ս, ա՛ռ քեզի, ա՛ռ, ա՛ռ, ա՛ռ...

Կը խոստանայի Դաւիթին հետ անգամ մըն ալ այդ խաղը չխաղալ, սակայն առանց հասկնալու, թէ ինչո՞ւ:

Զէի ըմբռներ մեղքս, մեղքիս տարողութիւնը:

Կը յիշեմ միայն, որ մայրս չբաւարարուեցաւ միայն ծեծելով, նոյնիսկ արգիլեց ինծի սենեակէն դուրս ելլել:

Ֆիզիքական ցաւերը նոյն պահուն անցան, սակայն հոգիս ամբողջ օրը զգաց նոյնքան ու աւելի ծանր կսկիծներ, երբ քոյրս, եղբայրս եւ անոնց ընկերները, ազգականներու մեզմէ մեծ մանուկներ դուրսը կը խաղային, իսկ խաղի սիրահար անձս պատուհանին ճաղերուն ետեւէն կարօտով կը հետեւէի անոնց չարաճճիութիւններուն:

Կարծես այս բոլորը չէին բաւեր՝ մօրաքոյրներուս ալ կը պատմուէր «դէպքը» եւ անոնք ալ սպառնալից հայեացքներ կ'ուղղէին ինծի:

Զգտնուեցաւ մէկը, որ հետաքրքրութիւնս անմեղ համարէր:

Ընդհակառակն, բոլորն ալ «ամօ՛թ» բառը չպրտելով երեսս ի վար, ցուցական արարքով մը կը սիրէին քոյրս ու եղբայրս, որոնք կողմնակի ու արհամարհական նայուածքներով կը դիտէին ինծի սահմանուած պատիժները:

Մեր տունը այցելող մօրաքոյրներէս վերջինը, յօնքերը կիտած, ափը օդին մէջ ճօճելով, ըսաւ.

– Ծեծ մըն ալ ես պիտի տամ քեզի, ե՛ս...

Աւելի՛ լացի, առանց հասկնալու թէ ի՞նչ էր ըրածս, որ այդքան զայրացուցած էր ամէնքը:

Ամէն ոք կը յանդիմանէր զիս եւ ինծի այնպէս կը թուէր, թէ յետ այսու ո՛չ ոք պիտի սիրէ զիս, ա՛լ իմ ներկայութիւնը ընդունելի չէր ոեւէ մէկուն կողմէ:

Մեղքս ծանր էր ու անդարմանելի...

*
* *

Եղեկոյեան, երբ հայրս Պէյրութէն հասաւ գիւղ, ըստ սովորութեան, եղբայրս եւ քոյրս վազեցին անոր քով եւ ան կարգով գրկեց ու համբուրեց զանոնք: Շունչս բռնած անձկանօք հետեւեցայ անցուդարձին: Որքա՜ն սկսայ վախնալ: Կարծեցի, որ տփոց մըն ալ հօրմէս պիտի ստանայի: Առաջին անգամն էր, որ չվազեցի հայրիկիս ընդառաջ ու չնետուեցայ գիրկը: Ան չուտով նշմարեց ու մօրս հարցուց.

–Ո՞ւր է ճուտիկս:

Մայրս ամբողջ օրը որդեգրած նոյն խիստ ոճով սկսաւ եղելութիւնը պատմել հօրս: Կը սպասէի, որ իմանալով դէպքը, հայրս ալ սպառնար ու ծեծէր զիս:

Բայց պատահեցաւ անսպասելին:

Հրաշալի՜ն:

Հայրս վար դնելէ ետք ձեռքի տոպրակները, նստեցուց զիս ծունկին, մազերս շոյելով համբուրեց, իսկ ես զգացուած անոր գուրգուրանքէն, նորէն սկսայ լալ, իսկ ան բանուորի իր կոշտ ձեռքերով արցունքներս կը սրբէր:

Հօրս բարեհամբոյր վարմունքը անակնկալի բերած էր զիս եւ տարբեր հովերով ալեկոծած հոգիս:

Հայրս հազիւ մանկապարտէզ վերջացուցած էր, այն ալ որբանոցի մէջ եւ նման պահերու յաճախ պատմութիւններ կը յօրինէր, որոնց հերոսները մենք կ'ըլլայինք:

Այդ օր ալ պատմուց չարաճճի կատուի մը պատմութիւնը, որ շատ կը նմանէր ինծի...

Հօրս պատմութիւնը այնքան ալ հաղորդուց ուշադրութիւնս այդ օր, երեւակայութեանս հորիզոնները չբացաւ, անտարբեր մնացի ինծի նմանող կատուին հանդէպ...

Ան սովորութիւն ունէր գործէն վերադարձին անմիջապէս սեղան նստիլ, բայց այդ երեկոյ չմօտեցաւ սեղանին: Մօրս հետ խօսեցաւ ինծի անհասկնալի բաներ ու պտոյտի տարաւ զիս:

Հօրս հետ առաջին առաջին պտոյտս էր: Ճամբան զովացուցիչ մը գնեց ու կամաց-կամաց սկսաւ խմցնել ինծի: Երբեմն յոգնութիւնս փարատելու համար կը գրկէր զիս, երբեմն ալ ձեռքէս բռնած կը վազէր հետս...

Զորը, որ մեր պտոյտներէն ամէնէն աւելի նախասիրած վայրս էր, այդ օր կարծես կորսնցուցած էր իր հմայքը: Ծաղիկնե-

digitised by A.R.A.R.@

ը կարծես գունատ էին այդ պահուն, մինչեւ որ Հայրիկս, հաւաքելով վայրի ծաղիկներէն քանի մը հատը՝ տեղաւորեց մազերուս մէջ, գովեց գեղեցկութիւնս եւ ո՛չ մէկ ջանք խնայեց դիս երջանիկ տեսնելու համար:

Հակառակ բոլոր այս անցուդարձերուն, իմ ուղեղիս մէջ տակաւին զարմանալի երեւոյթ կը թուէր մեր երկուքին, իմ եւ Դաւիթին՝ մարմիններուն վրայ եղած տարբերութիւնները եւ պատկերը չէր անջատուեր ինձմէ:

Այդ օր, բոլորը, մէկ առ մէկ, ինձմէ խլեցին անմեղութիւնս: Ո՛չ յանցանքս իմացայ, ոչ ալ ստացած ծեծերուս ու սպառնալիքներուս պատճառը: Այդ օր հաստատեցի սակայն ուրիշ ճշմարտութիւն մը, որ Հայրիկս հրեշտակ էր...

Ձորին մէջ, մայր մտնող հրդեհուած հորիզոնին դիմաց, Հայրիկիս ստեղծած հաճելի մթնոլորտէն ու խաղերէն, արդէն իսկ մոռցեր էի ամբողջ օրուան կրած տառապանքներս:

Ուրախութեան նոր ալիք մը զարնուեցաւ ինծի, երբ տուն դարձին, տեսայ մայրս, որ դրան սեմին կանգնած, ժպիտներուն ամէնէն գեղեցիկով կը սպասէր մեզի:

Ան ուղղակի ճաշարան առաջնորդեց մեզ, ուր կրկնապատկուեցաւ զարմանքս ու զարմանքիս հետ բերկրանքս:

Մայրս պատրաստած էր իմ ամէնէն շատ սիրած ընթրիքս...

Պէյրութ *ԾՈՎԱԿ ԳՈՀԱՐԵԱՆ*

Ս. Կիրակոսեան

ՀՈՍ Կ'ԱՒԱՐՏԻ ԱՇԽԱՐՀԸ ՀԻՆ...

I

Հոս կ'աւարտի աշխարհը հին
եւ կը սկսին երաշտ օրերն անորոշին
երկաթէ միշապներով խճողուած փողոցներուն
ուր մարդիկ իրենց ծակծկած շապիկները կը թողուն
ատելութեան օձերուն եւ խելագարութեան բորենիներուն
մահուան երկինքէն տեղացող թունաւոր աղերուն տակ
եւ անկում առ անկում կը բարդեն սուգ ու կրակ
հին աշխարհի նեխած մարմինին վրայ

Հոս վերջ գտաւ եդեմը ներածուած
սառնասառն լոյսերու ոսկեդարն երբեմնի
թաղուեցաւ բրտութեան տիղմերուն տակ տմոյն
ինքնաբոյս ծառերուն կտակելով քաոսը մութին
որուն ատամները իրենց հետքերը թողուցին
այս կեղծ աշխարհի դիակին վրայ
ուր դարերու սեւ ժահրը տեղաց՝
իբրեւ պատուհաս մերօրեայ

Չղջիկներ թառեցան ծառերուն ու գլխուս
շուներ մերկ ու նօթի հաջեցին սարսափը լուսինին
բիւր աստղեր եկան փուլ ականատուած շէնքերու թեւերով
եւ յայնժամ ես դարձայ լուսադէմ իմաստուն ծերունի
թէ ինչպէ՛ս ա՛լ կրնամ պահպանել մատներով իմ անզօր
ջերմութիւնը վաղուան երգերուն միամիտ
իմ աղքատ օրերուս հոլովին մէջ դանայեան
կարծես թէ ան ըլլար դրամ մը ոսկեփայլ՝
դարերու կանչերով եւ բոցով շիկացած

Ափիս մէջ ուեղմ բռնած ոսկին այդ դարաւոր
Աստուծոյ փոշեծածկ խանութէն ես ոչինչ գնեցի
որ ճանչնամ իմ ողբիս մերկութիւնն ահաւոր
եւ խրիմ աւելի յաւերժի տիղմերուն մէջ այրող

digitised by A.R.A.R.@

II

Մուկերն արդ կը ծամեն գաղտնիքներն աւերին՝
պատմութեան սեղանին փշրանքները վերջին
որ դանդաղ կը ծփան ջուրերուն անցեալի
մեր գալիք օրերու դագաղին պատկերով

Տիրեց կամքն աւերին եւ օրէնքը կիրքին
վերջ գտաւ ժամանակն արեւին ու խօսքին
ճիշդ վերջին սոխակին երգին հետ մահացունց
եւ այս կանչը մռայլ երբոր զիս արթնցուց
օրերու թմբերէն կաղկանձովն իր ուժգին
ես դարձայ լոկ յայնժամ մոռացում վերջնական
թէ ինչպէ՞ս վերստին ա՛լ կրնամ քնանալ
ունկերն իմ լարելով այս կոպիտ աղմուկին

Նախերգանքն էր մթին՝ գիշերներ քայքայման
ագռաւներ ճախրեցին գլխուս շուրջ եւ վերեւ
տեղալով բեկորներն արեւներ խոշտանգող երկաթին
կեղտերուն մէջ մահուան քնարին բաղաձայն

Տիրեց կամքը մահուան եւ օրէնքը մութին
յետ մահու խտացող լռութեան մէջ անդէմ
ուր ծառն իմ դիւահար խոյս տուաւ քաոսէն ոճիրին
պարզելով իր կոճղին խելայեղ շարժումները ներքին
եղաւ տօն գոյներու՝ գիծերուն շշուկով ու բոյրով
եւ իր ծեր արմատէն թարմ դողեր սլացան ապահով
մեղուներ պարեցին զայրոյթը շէնքերուն կիսափուլ
եւ աստղերն ալ մութին սեւ լոյսին մարմինը հերկեցին
մաքրելով գիծ առ գիծ խուճապը քաղաքին ահաբեկ
հեռաւոր հանդերու շողերուն մէջ բեկբեկ

Քայլերն իմ քարացած աջ ու ձախ վազեցին
երբ տեսան դիտապաստ ծառեր ու մանուկներ
հրեղէն սայլերու շղթային տակ անյագ՝
գազազած ամբոխի զայրոյթին իբր կեր
եւ անյուշ օրերու նոր խաչքար անվաւեր

III

Մեր գալիք օրերու դագաղին պատկերով
անհունէն կը դիտեն մեզ աչքեր լայնաբաց
բանտերու պէս մռայլ եւ աստղի պէս լռած
ուր կալերն անցեալի մահ ու սուգ կը կամնեն
վաղուան մութ տաղերուն յամեցող երկունքէն

Մէն մի խօսք արդարեւ կու գայ լոյծ ու դանդաղ
ճիշդ նման ուղտերու այն երթին յամրընթաց
որ հիւանդ սուլթանին նոր կոյս մը կը տանի
իբրեւ տօն եօթնաբոյր եւ պարիկ հեշտանքի

Եթէ վճռած ես անպայման ճանչնալ
կապոյտ թռչունը աստղերուն բացուող վաղուան կրակին՝
ձմրան նկուղէն գարնան խոյացող ճիշդ ցուլին նման
դուրս ել անցեալի նեխած մարմինին ճաթած գիծերէն
վերջին փամփուշտիդ մէջ սէր ու երազ եւ տառապանք դիր
ես կրակէ անգամ մը լոկ իբրեւ գինուոր անձնամոռ
որովհետեւ ուխտն է միայն ոսկի սանդուղը կեանքի
որ տանի պիտի քեզ ալ անպայման
քու սկիզբիդ անվախճան
յաւիտեանէ յաւիտեան

Պէյրութ, 23 Դեկտեմբեր 1991

ՊԱՏԿԵՐԱՍՓԻԹՈՒ ԻՄ, ՏԵՍԻԼ ԽԱՆԳԱՐՈՒԱԾ

Քաղաքամէջի շէնքերը կանգուն
փլած յեղակարծ
երբ խաղաղութեան ականներն ուժգին
ջնջեցին յանկարծ
պատկերն երբեմնի շէնշող Պէյրութի
մինչ ցասում կտրած բանաստեղծ ու կին
փորձեցին փրկել մեռնող քաղաքին

digitised by A.R.A.R.@

գիծերն ազազուն
եւ ճիչը փխրուն

Պատկերասփիւռի պաստառին վրայ
դարձեալ կատղեցան ցասում ու կական՝
ինչպէս աղմուկն այս օրերուն խոպան
որոնց բլթակէն համր ու լրբենի
նոր եղերերգներ կրկին արթնցան
իբրեւ գալիքի անհող գերեզման

Պատկերասփիւռը
- տեսիլ խանգարուած -
լռեց փուլ եկող շէնքերու փոշին
կոյր աչքերուն մէջ վերջին վկային

Պուլտոզըրներու կլափներուն տակ
մեռնող քաղաքին գիծերն անհամար
թաղուեցան դանդաղ կամար առ կամար
եւ բիւր արքաներ եօթն անգամ թաղուած
կրկին հնչեցին փողերը լռած
անմեռ փիւնիկին

Աղաւնիները
արթնցան ընդոստ
քաղաքամէջի եկեղեցիին զանգակատունէն
իբրեւ աղերսանք աստղեր լուսադէմ եւ ողողեցին
դիմագիծ փոխող ժամանակներուն երկինքը անդէմ
իսկ անկերպարան սրբանկարներն ալ լոյս խնկեցին
հռոմէական շուկայէն լսուող աղօթքներն ամէն

Իջաւ երեկոն ծանր ու սգաւոր
դիակին վրայ դարերուն մեռնող
եւ ճիչը վերջին խեղանդամ
շէնքին լսուեցաւ կրկին

- Զայներ
ռումբի պէս
ռումբերէն առաջ ահազանգեցին
դժբախտ քաղաքին աղօթքն անձկագին
մինչ սեւ օրերու պաստառին վրայ
կիսափուլ շէնքեր արեւներ լացին

Պէյրութ, 3 Մայիս 1992

ՀՐԱՒԷՐ

Հրաժեշտ տուր անձկութեան
լապտերներուն կիսաքուն եւ շուներուն քաղաքի
ծուխով-հազով թունաւորուած առաւօտեան ժխորին
թախիծներու հակերուն տակ այլանդակուած ապագայի անցեալին
բաց քսակը յիշողութեան եւ թող հատիկ առ հատիկ
մայթերն ի վեր ոստոստեն արծաթները սեւ կեանքիդ
թշուառութեան ցեխերուն մէջ Պէյրութի

Եկուր առանց տատամսումի՝
անցեալուշ աստղերու կարօտ ինչպէս
եւ թող խաղանք ցնորքներուն բզկտուած գնդակով
փոշիներուն մէջ պատմութեան անապահով դաշտերուն
շուներուն պէս որոնք միայն կը խաղան
ժամանակի բեռնակիրին կօշիկին հետ
թաղերու մէջ ամայի

Եկուր առանց հրաւէրի
առաւօտեան թերթէն առաջ
ուր դուն երբե՛ք-երբե՛ք չկաս
ո՛չ իբրեւ լուր եւ ո՛չ մահազդ
թող հանգչեցնեմ վերջին անգամ
բազմաչարչար գանկն իմ յոգնած
արշալոյսի մաշած կուրծքին
եւ մանուկի մը պէս նօթի
ագահաբար ծծե՛մ-ծծե՛մ
մեր լեռներուն ու ձորերուն
մեր դաշտերուն ու հանդերուն
մեր հասկերուն ու խոտերուն
մեր միրգերուն ու շողերուն
արեւաբոյր ոսկեփողին
կանչերուն հետ
իմ մանկութեան
հեքիաթներուն

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Պէյրութ, 18 Յունուար 1992
(«Անվեջ տարագրութիւն» անտիպ հատորէն)

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Սնապեան

ՀՄԱՅԱԹԱՓ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆ...

Իմ անունովս բարձրացած չէնքէն տարի մը ետք, աւարտած էր նաեւ ինծի վերապահուած եօթներորդ յարկը, որ ռուֆ կը կոչեն հոս եւ բարձրաչխարհիկ դասուն ամէնէն աւելի փնտռուած մասն է:

Անոր մասին մտածելով, նորէն նոյն հարցումները սկսան նեղել զիս: Սեփական տուն մը ունենալու նախանձախնդրութիւնը զուտ իմ երազի՞ս մաս կը կազմէր արդեօք, թէ հետաքրքիրներուն չօշափելի պատասխան մը տալու համար դիմեցի այս սուղ նախաձեռնութեան: Ասկէ առաջ կառուցած վեց չէնքերուս եւ այս վերջինին վեց յարկաբաժիններու իւրաքանչիւրին գնորդները՝ արաբ, հայ, քրիստոնեայ, իսլամ, բոլորը առանց բացառութեան կը զարմանային, որ փառասիրութիւնը չէի ունեցած յարկերէն մէկը ինծի պահելու: Ա՞յս պայմաններուն մէջ վերջինին յարկը որոշեցի ինծի վերապահել, թէ ուրիշ պատճառ մը ստիպեց, որ սեփականութեան մը տէր դառնալու երազը բողբոջի արեանս մէջ: Հարցումները կ'ընեմ, բայց պատասխանները կը խուսափին ինձմէ:

Ծախու յարկաբաժիններուն յանձանձումը ընդհանրապէս կը ձգէի յանձնակատարներուն ու վարպետներու տնօրինումին, բայց երբ սկսաւ ինծի համար նշանակուած ռուֆին կառուցումը, աճապարանք մը սկսաւ մէջս, միշտ ներկայ ըլլալ անոր համար ճարուող ատաղձներուն ընտրութեան ու լրացուցիչ մասերուն աւարտման հոլովոյթին: Ամէն գործ ու յարաբերութիւն մէկ կողմ ձգած, կը գոցէի գրասենեակիս դուռը ու չունչ կ'առնէի անոր մօտ, աճող անհամբերութեամբ մը: Անոր հետ կապուած բոլոր անձերուն հետ՝ հում նիւթերու վաճառականներուն, չինարար

վարպետներուն ու պարզ բանուորներուն հանդէպ եղբայրութեամբ կը յորդէր սիրտս: Ուրիշներու հետ եւս խօսակցութեան նիւթս նոյնն էր, գովք կը հիւսէի երկաթներուն, ապակիներուն տախտակներուն, անոնց գիմացկունութիւնը, փայլքը ու ընտիրին հրապոյրները չողչողացնելով երեւակայութեանց գիմաց:

Ըստ մեր պայմանաժամին, Շաբաթ անոր աւարտման աւետիսը տուաւ ինծի վերջին յարդարանքներուն վրայ հսկելու պարտականութիւնը ստանձնած պիթարցի վարպետ Յովակիմը եւ առաջարկեց, որ վայրկեան մը հոն հանդիպինք իրարու: Վարպետը յայտնապէս երջանիկ էր, ինչպէս կ'ըլլան կատարուած գործին համար իրենք իրենցմէ գոհ եւ ուրիշներուն նոյն պատճառով գոհունակութիւն պատճառելու փութացող մարդերը: Պնդեց, բայց հակառակ միւս օրերուն անմիջապէս ճամբայ ելլելու, անկարելի եղաւ ընդառաջել իր բաղձանքին: Ըսի, որ հաշուական գործերով ու այցելութիւններով խճողուած եմ եւ հազիւ կրնամ Կիրակի ազատ ժամեր գտնել: Նոյն օրուան համար պայմանաւորուած էի նաեւ Ատոմին հետ եւ որոշած, որ այցելութենէն ետք չարունակել ճամբան եւ ձիւնիի կողմը ծովափնեայ տեղ մը գաւաթ մը գարեջուր առնել:

Մատամ Պիանքայի օթեւանէն ես եւ Ատոմ իր վարձու սենեակէն ճամբայ պիտի ելլէինք եւ պահ մը գրասենեակս հանդիպելէ եւ վարպետ Յովակիմին լուր մը տալէ ետք, պիտի սուրայինք իմ նոր հասցէիս, Տպատիի բարձունքը:

Շաբաթ գիշեր այս ուրախութեամբ մտայ անկողին, բայց առտու զգացի, որ տուած ու առած ժամաղրութիւններս բոլորովին պղտորած էին մտքիս: Ձչդուած ժամանակին բարեյաջող աւարտին լուրը, առաջին վայրկեանին առթած զուարթ տրամադրութեան փոխարէն՝ սկսաւ մտավախութիւններ արթնցնել սրտիս: Կը վախնայի, որ վարպետ Յովակիմ թերի կէտ մը ձգած ըլլայ եւ ես ստիպուիմ Կիրակի օրով տրամադրութիւնը քանդող դիտողութիւն մը ընել իրեն: Կրնար այս մտավախութիւնը հիմք չունենար, բայց այս անգամ միւս հաւանականութիւնը սկսաւ խլրտիլ մէջս: Իմ պատուէրներուս համաձայն գլուխ բերուած այդ կառոյցին մէջ, ըստ իր սովորութեան, ո՞վ գիտէ թերութիւններու ինչ երկար շղթայ մը պիտի պարզէր դիմացս Ատոմ եւ հմայաթափ ընէր ամբողջութիւնը:

Այս չարչարալից հաւանականութիւններուն առիթով սկսայ պատրուակներ որոնել ու տրամաբանական հիմքեր չգտայ թէեւ մտքիս, այսուհանդերձ որոշեցի առանձին կատարել ծրագրուած

digitised by A.R.A.R.@

այցելութիւնը եւ ճամբայ ելայ անմիջապէս՝ ճչգուած ժամադրութենէն առաջ վերադառնալու փութկոտութեամբ:

Մինչեւ սեփական բակը ասֆալթ էր ճամբան, բայց չեմ գիտեր ո՞ր ուժին մղումով ծովը եղերող մեծ պողոտային մօտ ձղեմ ինքնաշարժս ու հետիոտն բարձրանամ բլուրն ի վեր: Իմ չէնքիս ոչ-շատ հեռու, դիմացս բացուեցաւ ծախու նոր հողաշերտի մը ցուցատախտակը, որուն դիմաց կանգ առի: Քիչ մը անխնամ մնացած նարնջենիներու քանի մը թուփեր դուրի զգացում մը յուղեցին ներսս, մինչ արեւելեան ցանկապատին շուքին բուսած վայրի ծաղիկները կարծես առինքնող հրապոյր մը պարզեցին աչքիս: Մէկէն կարծեցի ռունգերուս կը զարնուին մոռցուած, այլ սիրելի բոյրեր: Տեսարանը նաեւ այլապէս յուզում մը զրգռեց ներսս եւ յուշերու զարթօնք մը զգացի արեանս մէջ: Մէկէն ամէն ինչ տակնուվրայ եղաւ մէջս: Ընդամէնը քանի՜ մը ծաղիկներու ի տես, քանի՜ մը: Կարծես հայրս մարմին առաւ նորէն: Ո՛չ մայր, ո՛չ քոյր ու եղբայր, ո՛չ հեռաւոր ու մօտաւոր աղգական ունեցող ես՝ արեան իրրեւ կապ ունէի միայն հայրս, որուն հիւանդութեան հոնդիւնը լսեցի շարունակ եւ յուղարկաւորութեան անգամ չկրցայ ներկայ ըլլալ: Հայրս: Որ մեր տախտակաշէն ու թիթեղածածկ խրճիթին առջեւ կը ծռէր ամէն առտու եւ գործի երթալէ առաջ հեռուներէն բերած կարմիր հողին վրայ երկիւղածութեամբ ջուր կու տար իր տնկած ծաղիկներուն, երկու-երեք անգամ չնչելով անոնց բոյրը: Հօրս պատկերը եւ մանկութեան ու պատանութեան ժամանակներէն յառնող զգայնութիւնները յանկարծ յեղաշրջեցին տրամադրութիւնս:

Փորձելով զսպել յուզումներս, շարունակեցի ճամբաս ու չարչարալից խոտվքի մը ծանրութիւնը զգալով երակներուս մէջ, բացի վերելակին դուռը ու միաժամանակ զգացի նորաւարտ կառոյցին բոյրն ու փայլքը: Սեմէն մինչեւ վերջին անկիւնները ենթարկուած էին անթերի յարդարանքներու, մաքուր, լուսափաղի: Պիթարցի վարպետ Յովակիմ պակաս բան չէր ձգած, ա՛յնքան՝ որ ամէն ինչ քիթով հրող Ատոմ չէր կրնար որեւէ դիտողութիւն ընելու պատճառ գտնել: Մէկ, երկու, երեք անդամ մանրազնին քննութեան ենթարկեցի բոլոր մասերը, անթերի՝ ամէնքը, տեսանելի մասերէն մինչեւ անտես խորշերը, բայց, զարմանալի՜ բան, վարպետ Յովակիմին պակաս չձգածին մէջ կ'ուզէի պակաս բան մը գտնել ու Ատոմին խստութեամբ դիտողութիւններ բանաձեւել: Այս անգամ կարծես կատարելութիւնը կը նեղէր զիս, աչքերս անթերի կը գտնէին զայն, բայց սիրտս կը մերժէր կապուիլ իրեն:

Ինծի կը թուէր, թէ ցուրտ բան մը կայ բոլոր գոյներուն մէջ ու ձեւերուն վրայ, եւ իմ ճանչցած միւս բոլոր տունները աւելի գեղեցիկ էին,- հօրս խրճիթը, Սիմոնոֆի փարիզեան խուցը, Մատամ Պիանքայի օթեւանին ինծի յատկացուած անշուք սենեակը: Ասո՞նք: Աւելի նախընտրելի թուեցան ինծի, քան բազմաթիւ յարմարութիւններով օժտեալ այս շքեղութիւնը: Դեռ կար աւելին: Շուտով ներքին կահաւորումի մասնագէտի մը պիտի պատուիրէի համապատասխան առարկաներ, որոնք կը թուէին ինծի, մտերմութիւն մը ընծայելու փոխարէն, նոր ցրտութիւն մը պիտի աւելցնէին վրան, պիտի չեչտէին շունչի պակասը, ջերմութեան այն կենսատու մտերմութիւնը, որ զգացած էի օր մը շնչած անշուք տանիքներուն տակ: Կարծես անկախութիւնս կաշկանդող կառոյցի մը ձեռնարկած էի եւ ոչ թէ խաղաղութեան երջանկաւէտ բոյնի մը: Այսքան ջանք գործադրելէ, մտատանջութիւն ապրելէ ու ժամանակ վատնելէ ետք, ա՞յս պիտի ըլլար առաջին այցելութեանս տպաւորութիւնը, այս յուսաբեկիչ փլուզո՞ւմը: Անծանօթ ուժ մը կը վանէր զիս կարծէք, հեռացիր ասկէ կ'ըսէր խուլ ձայն մը, քու բնաւորութեանդ հաշտ կենցաղը կը խաչաձեւէր առաջինները:

Յանկարծ զգացի, որ սիրտս կը տրոփէ այն ապրումը, որ կոտտացած է երբեմն ճանչցած պերճ կիներուն հետ: Ինչ զոհաբերութիւններու չեմ դիմած, որքան ժամանակ վատնած, գովք շռայլած, ինչ գիշերներ լուսցուցած եմ անոնց ուշադրութեան արժանի ըլլալու համար, վայելելու անոնց մէկ ակնարկին լոյսը, մէկ ժպիտին բոցը, բայց երբ անոնցմէ մէկուն կամ միւսին առիթով բախտը ժպտացած է ինծի ու ամբողջութեամբ յանձնուած է իմ վայելումիս, հմայութիւնը եղած է առաջին համբոյրին հետ եւ այնուհետեւ երբեք տեղ չէ գրաւած սրտիս, ո՛չ իր սրտաբուխ ժպիտներով եւ ոչ ալ աւելիով...

Ատոմին հետ ճչդած ժամադրութենէն առաջ վերադարձայ գրասենեակս: Հազիւ դուռը բացած՝ հնչեց հեռաձայնը: Վարպետ Յովակիմն էր: Ուրագ կատարուած այցելութիւնս պարզեցի իրեն, զովեցի՝ իր վարպետութիւնն ու ճաշակը եւ յաջորդ օրը ինծի հանդիպելու պատուէրէս ետք, վար դրի ընկալուչը:

Վրայ հասաւ Ատոմ:

- Դէ, չէրթա՞նք,- ըսաւ:

- Անկեղծ ըլլա՞մ,- հարցուցի քիչ մը անհամարձակ:

Սեւեռեց աչքերը վրաս:

- Անհամբերութիւնը մղեց զիս, որ առանձինն երթամ. գացի ու վերադարձայ:

digitised by A.R.A.R.@

– Ատոր համա՞ր տխուր ես:

– Տխո՞ւր կ'երեւիմ միթէ:

– Այդպէս թուեցաւ ինծի:

– Ոչ:

– Կարծեմ չեմ սխալիր. տխուր կ'երեւիս,– կրկնեց Ատոմ:

Ես՝ թերեւս, բայց ինք ուրախ կ'երեւէր: Արդէն շատ խանդավառուած չէր իմ հրաւէրով եւ կարծես երջանիկ էր, որ արդէն գացած-եկած էի մինակս:

– Կը յիշեմ,– ըսաւ,– լաւ կը յիշեմ:

– Ի՞նչը,– աճապարեցի հարցնել:

– Վերջին օրերուն մատնած ինքնամոռաց ողեւորութիւնդ:

– Այո:

– Ինչ բծախնդիր դարձած էիր նոյնիսկ աննշան մանրամասնութիւններուն նկատմամբ, ձեւերուն, գոյներուն, լոյսերուն համադրութեան առնչութեամբ:

– Ինչո՛ւ այս բաները կը յիշես:

– Որ հակադրաբար անդրադառնաս տխրութեանդ պատճառին:

– Ձեմ գիտեր, ամէն ինչ պատկերացուցածիս յար եւ նման էր, գեղեցիկ, բայց սիրտս մերժեց կապուիլ իրեն, ու տխուր եմ, շատ, կը պակսէր իրեն բան մը, որուն բացատրութիւնը կը խուսափէր ինձմէ:

Ատոմ առանց դադարի շարունակեց եւ ըսաւ, որ չափազանց կիրառուած խնամքը անխուսափելիօրէն վանողական երանգներ կը յարուցանէ. կը դրդռէ հակաճառութեան տրամադրութիւններ: Այս պարագան ստուգուած ու հաստատուած է կեանքի տարբեր մարզերու մէջ: Արուեստի գործերուն թէ ընթացիկ կեանքին մէջ:

Կարծես իմ անորոշ ապրումներուս ճշգրիտ բացատրութիւններ կու տար Ատոմ: Զգացածս ըսի իրեն:

– Այլապէս ի՞նչ բացատրութիւն կարելի է տալ, երբ մարդիկ հարստութեան դիրքերէն իրենց խեղճ մանկութիւնը կը յիշեն շարունակ, կամ՝ այն արքային, որ պալատական ծիրանիներով զարդարուած պալատական աղջիկները ձգած՝ հովուհիի մը ետեւէն կը վազէ, կամ՝ ուրիշներ կը փութան անմշակ մարդոց պատումները ունկնդրել, ծափահարել ձայնամարզութեան չենթարկուած ձայները...

– Երեւի,– ըսի միտքս ամփոփելով:

– Բնականը, մի՛շտ բնականը,– աւելցուց Ատոմ,– արուեստա-

կան չափազանցութիւնները յաճախ չնչահեղձ ըրած են ամէն ձեռնարկ:

*

* *

Կարճ ժամանակ մը ետք, առանց երկար-բարակ մտածելու, Ֆրանսատառ օրաթերթին տուի ծախու ծանուցումը, որուն ի լուր անմիջապէս հետաքրքրուողներ եղան: Հեռաձայններով: Ոմանք գինը յարմար չնկատեցին ու վար դրին ընկալուչը: Ուրիշներ՝ մասնավճարով տէր դառնալու հնարաւորութիւններու մասին հետաքրքրուեցան, բայց այս անգամ ես կարճ կապեցի: Ոմանց գործը վստահութիւն չներշնչեց ինծի. ոմանց ընտանիքը, ուրիշներ՝ ուրիշ պատճառներով չշարունակեցին իրենց հետաքրքրութիւնը: Ես կ'ուզէի գործով. ընտանեկան պայմաններով ու կապերով արժանաւոր մէկու մը յանձնել իմ փայփայած ռուֆս. եւ այդ մէկը չուշացաւ:

Գրասենեակիս դուռը զոցելու վրայ էի, երբ նորէն հնչեց հեռաձայնը:

– Կ'ուզէի Պարոն Պարոյր Անյայտին հետ խօսիլ:

– Հրամեցէք:

Ներկայացուց ինքզինք: Կը հետաքրքրուէր նոր կարդացած ծանուցումով, կը կոչուէր Էտմոն Պունճի, նոր ամուսնացած:

Ժամադրուեցանք:

Կը կարծէի, որ առաջին հերթին միայն գինք պիտի դիմաւորեմ գրասենեակս, բայց ներկայացան երկուքով՝ ինք եւ մանկամարդ տիկինը: Պարզուեցաւ, որ [illegible] ծառայութենէն ետք, Էտմոն հետեւած է տեղւոյն արհեստագիտական վարժարանի դասընթացքներուն ու ձեռք ձգած օդանաւային վկայական ու թռիչքներուն ընկերացող իրրեւ էնժենիէօր քսան տարիներէ ի վեր կը պաշտօնավարէ Լի ընկերութեան մէջ, ուր քարտուղարի նոր պաշտօն ստացած Լիմին ճանչնալէ քիչ անց ամուսնացած են ու մեղրալուսնէն վերադարձին հանգրուանած Պիրից պանդոկը եւ ամիսէ մը ի վեր լծուած յարմար յարկաբաժինի մը փնտռտուքին եւ կը կարծեն, որ այս անգամ պիտի յաջողի իրենց համաձայնութիւն մը կնքել: Տեղացի՝ երկուքն ալ. բայց Ֆրանսախօս: Յայտնապէս բարձր միջավայրերու մէջ հասակ ստացած անձեր,

բարեկիրթ, բուխ տրամադրութեամբ, վաւվոուն: Քառասունի մօտ տղամարդ էր Էտմոն, միջահասակ, դէպի գիրութիւն հակող, հակապատկերը Լիմիին, որ ունէր ձիգ հասակ մը, հերարձակ, բարեձեւ, մարմինը՝ դեղնաւուն շղարշի մը մէջ ու ժպիտը անթառամ պահելու ճիգի մը անձնատուր: Լիմի մեր հանդիպման այդ կարճ ժամանակին եւ ոչ առանց հպարտութեան առիթ մը դտաւ ու խօսեցաւ Փարիզի մասին: Առեւտրական ճիւղին մէջ ստացած վկայականին առիթով, ծնողները իրրեւ վարձատրութիւն ղրկած էին զինք Լուսոյ քաղաքը, բարձրացած էր էյֆէլի աշտարակը, Հռոմի պապին մէկ այցելութեան ատեն ներկայ գտնուած էր Նոթրը Տամի մէջ ու ճանչցած նշանաւոր քաղաքին նշանաւոր պողոտաները, թատրոնները, նաեւ աշխարհիկ վայրերը, ինչպէս նաեւ հոն թագաւորող ազատութիւնը, դոր երիտասարդութիւնը կը վայելէր նախանձելի չոայլութեամբ մը...

– Ինչո՞ւ կը ժպտիք,– հարցուց նոյնպէս ժպտելով:

– Հետաքրքրական է ձեր պատմութիւնը:

– Ձե՞ր պատմութիւնը:

– Ես պատմութիւն չունիմ:

– Այդպէս չ'երեւիր,– ըսաւ,– երբ կը խօսիս ու մանաւանդ երբ կը լռես:

Իրարու մասին տրուած պարզ ծանօթութիւններէն ետք, ոտք դրինք գործնական գետնի վրայ: Էտմոն խօսելէ աւելի՝ կը ժպտէր, մինչ Լիմի ժպտելէ աւելի ուժ կու տար խօսքին ու, զարմանալի բան, հարցումներով կը ջանար պեղել կենսագրութիւնս, երբ գիտէր, համաձայնութեան յաջորդող վայրկեաններէն սկսեալ այլեւս կապ պիտի չունենայինք իրարու հետ:

– Ո՞ւր սորված ես Ֆրանսերէնդ,– հարցուց ի միջի այլոց:

– Քիչ մը հայկական նախակրթարանի մէջ եւ քիչ մըն ալ Ֆրէրներուն մօտ:

– Այդ քիչերը շատ քիչ կը թուին սակայն փարիզեան հնչիւններուդ համեմատ:

– Լաւ: Քիչ մըն ալ Փարիզ:

– Փարի՞զ:

– Ինչո՞ւ կը զարմանաք:

– Ամէն մարդ իր կենսագրութեան մէջ Փարիզը լուսաւոր կէտ մը կը համարէ, մինչ դուք կարծէք դժուար կը յիշէք քաղաքներու այդ քաղաքը:

Թօթուեցի ուսերս:

Շրջանին, տեղին, ելեկտրականութեան, հեռաձայնային եւ ջուրի սարքաւորումներուն մասին տեղեկութիւններ ստանալէ ետք, ուղեցին ուղղակի ոուֆը տեսնել: Երկուստեք յարմարագոյն օրը եւ ժամը ճշդեցինք, երեք օր ետք, Շաբաթ, յետմիջօրէին:

*

* *

Հանդիպեցան նշանակուած պահուն եւ միասին ելանք ճամբայ դէպի Տպատի՝ իմ նոր շէնքիս հասցէին: Ես առօրեայ իմ հագուստներուս մէջ, Էտմոն՝ մեր առաջին հանդիպումին պարզած երեւոյթէն աւելի կոկ, իսկ Լիմի յայտնապէս շատ ժամանակ տրամադրած էր իր յարդարանքներուն, շպարին, մազերուն, բոյրերուն ու պարուրուած ամառնային վերջին նորոյթ սպիտակ բեհեզով մը, որ դգալի կը դարձնէր մարմինին անտեսանելի շնորհները:

Միասին ներս մտանք, բայց ես լուռ հետեւեցայ իրենց քննական ակնարկներուն: Տեսան ու չօշափեցին ամէն իր, դուռները, պատուհանները, դարակները, ժպտեցան տարբեր գոյներուն դիմաց, ժպտեցան իրարու, օրօրեցին գլուխները եւ ես զգացի, որ իրենց պատկերացուցած յարկի մը դէմ-յանդիման կը գտնուէին: Էտմոնին հետ մենք շուտով ելանք դուրս, ու ծովահայեաց պատուհանին մօտ երկարած մարմարեայ նստարանին վրայ շունչ առած՝ սկսանք երկրին քաղաքական, ընկերային ու տնտեսական հարցերուն մասին ընթացիկ կարծիքներ փոխանակել եւ երբ սպառեցան մեր ծանօթութիւններն ու ենթադրութիւնները, հարցուցի իր կարծիքը ոուֆի մասին:

– Այն տունը, որ Լիմին կը հաւնի՝ անիկա իմ տունս կ'ըլլայ,– ըսաւ հաշտ ձայնով մը:

Երեւցաւ Լիմին, զոհունակ դիմագիծով, կրկնեց հաւանութիւնը այն հաստատ համոզումով, որ անքննելի են իր տպաւորութիւնները եւ տարբեր ձեւակերպումներ չեն կրնար գոյութիւն ունենալ:

Էտմոն տեղւոյն վրայ ստորագրեց ութսունեօթը հազարնոց չէքը եւ զուարթ մթնոլորտի մը մէջ սեղմեցինք իրարու ձեռքերը եւ երջանկութիւն մաղթեցինք իրարու:

– Պակաս բան մը չձգելու համար, վայրկեան մը վար իջնեմ եւ քանի մը շիշ զարմանչուլ բերեմ, որպէսզի արրոզէ ընենք մեր նոր բնակարանը,– ըսաւ Էտմոն եւ փութաց վերելակին կողմը:

digitised by A.R.A.R.@

– Յուսանք այս համաձայնութեան մէջ չի սահմանափակուիր մեր ծանօթութիւնը,– ըսաւ Լիմի՝ երբ առանձին մնացինք:

– Յուսանք,– ըսի՝ գլուխս շարժելէն:

– Կեցցէ՛ք,– խօսեցաւ նորէն,– կեցցէ՛ք, իսկապէս մեծ երեւակայութիւն եւ գեղեցիկ ճաշակ պէտք է ունեցած ըլլաք՝ նման կառոյցի մը համար:

Լիմի կը խօսէր ու խօսած ատեն յաճախ կը խաղար մազերուն հետ, երբեմն վեր նետելով զանոնք, երբեմն աջ ու ձախ, ջանալով նոյն ատեն կարճ փէշը ղէպի վար քաշքշել, կրկնելով ու կրկնելով իր հիացումը, որ առաջացուցած տարտամ հրճուանքին հետ իմ մէջ կը յուզէր հակադրութենէ բխող զարմանք մը, որ ինծի համար արդէն անհրապոյր դարձած բնակարան մը կրնայ այնքան գոհունակութիւն պատճառել ուրիշի մը:

– Անպայման,– ըսի,– խօսակցութիւնը այլուր փոխադրելու մտքով,– երթալիք աղուոր տեղ մը ունիք գիշերը:

– Ինչո՞ւ այդպէս կը կարծէք:

– Ձեր աղուոր հագուստէն, մազերուն փայլէն, գործածած բոյրերէն:

– Մենք ուղղակի հոս եկանք եւ պարզապէս պանդոկ պիտի վերադառնանք:

– Այն ատեն ինչու յանձն առած էք այսքան յոգնութիւն, որո՞ւ համար:

– Հաճելի չէ՞ ձեզի:

– Շա՜տ: Բայց...

– Սոսկական անձի մը թէ հազարներու հաճոյք պատճառելուն միջեւ մեծ տարբերութիւն չկայ:

– Այդպէ՞ս է:

– Նոյնիսկ մէկուն համարումը երբեմն աւելի նախընտրելի է:

Էտմոն վերադարձաւ, զուարթ տրամադրութեամբ, հետը՝ բացուցինք քարթոնէ գաւաթները վեր ու կրկին անգամ երջանկութիւն մաղթեցինք իրարու: Մեր երեքէն ամէնէն զուարթը Լիմին էր, որուն բոլոր շարժումներուն, դիմագծային խաղերուն, նայուածքին ինքնուրոյն կերպին ու հաճելի ըլլալու դրսեւորումներուն կը հետեւէի ուշի-ուշով, բայց նայուածքս կը մերժէր խորանալ այդ բարեմասնութիւններուն մէջ, մահնաւանդ արտակարգ յարդարանքներուն, որոնք մտերմութեան մը աճին փոխարէն սկսած էին ցրտութիւն մը առաջացնել սրտիս:

– Հիմա որ,– խօսք առաւ կրկին Լիմի,– վերջացաւ ամէն բան

ու ոուֆը մերն է, շատ հետաքրքրական է գիտնալ, թէ ինչը ստիպեց ձեզի այսքան խնամուած կառոյց մը ծախու հանել:

– Որոշած էի ամուսնանալ,– ըսի կէս-լուրջ, կէս-կատակ,– բայց բախտ չեղաւ, հետեւարար դիմեցի այս քայլին:

– Ըսել կ՚ուզէք ձեր ձախողութի՞ւնը բախտ բերաւ մեզի:

– Ձեմ գիտեր. բայց ես ուրախ եմ, շատ ուրախ, որ ինձմէ աւելի արժանաւորներու բախտ եղաւ անիկա: Կը կրկնեմ՝ բարով վայելէք:

– Շնորհակալութիւն: Պիտի ներէք սակայն, որ դարձեալ յիշեցնեմ, թէ դայն միշտ ձերը պիտի նկատէք եւ յաճախ այցելութիւններ պիտի շնորհէք մեզի:

Բարեկրթութեան դէմ մեղանչելու ոչ մէկ պատճառ ունէի:

Զուարթ տրամադրութեամբ մը ցտեսութիւն ըսինք իրարու:

– Զմոռնաս,– ըսաւ Լիմի վերջին անգամ,– ատեն-ատեն faites-vous voir, ինչպէս կ՚ըսեն ֆրանսացիները:

*

* *

Հեռաձայն:

– Դուք այրերդ, այսպէ՞ս կը յարգէք ձեր խոստումը,– լսեցի Լիմիի ձայնը:

– Կը ներէք, շատ կը ներէք,– ըսի,– անակնկալներով խճողուած՝ չկրցայ հանդիպելու վայելքը շնորհել ինքզինքիս:

– Հիմա՞:

– Մասնաւոր ոչինչ:

– Ուրեմն կրնա՞նք միասին սուրճ մը առնել:

– Ո՞ւր:

– Այս անգամ մօտդ:

– Առանձի՞ն էք:

– Այո:

– Էտմո՞նը ուր է:

– Թոփչքի մէջ:

– Ե՞րբ կը վերադառնայ:

– Վաղը, կէս գիշերին:

– Ձէի սպասեր:

– Ի՞նչը չէիք սպասեր:

digitised by A.R.A.R.@

– Որ էտմոն կրնայ նոյնիսկ կէս օր առանց քեզի ապրիլ:

– Յաճախ կը պատահի:

Լիմի չարունակելով ըսաւ, թէ չատ հեռու չէ ինք եւ քանի մը վայրկեանէն կրնայ մօտս ըլլալ, եթէ ժամանակս կը ներէ:

Սկսայ չտկել վրայ-դլուխս:

Կահ-կարասիներուն տեղադրումը եւ իրենց ռուֆ փոխադրութեան լուրը անուղղակի ճամբաներէ հասած էին ինծի, բայց աճապարանք մը չէր յուզուած սրտիս: Մեր բաժանումէն ետք, երկար ատեն վերլուծած էի ինքզինքս ու Ատոմին մեկնաբանութիւնը չրջանցելով պահ մը կանգ առած բնաւորութիւնս վարող երկու պաաճառներուն վրայ: Հազիւ կայունութեան մը մօտեցած, հեռանալու պատրաստուած եմ միշտ եւ, երջանկութեան ժպտացած պահերուն՝ անծանօթ ուժ մը խզած է կապերս ու զիս նետած փողոցին ու իրարանցումներուն ծոցը:

– Շատ ջղայնացած եմ քեզի դէմ, չա՜տ,– ըսաւ Լիմի՝ ներս մտած պահուն աջ ձեռքը օդին մէջ երերցնելէն:

Իր ջղայնութիւնը չխոռվեց իմ խաղաղութիւնս, որ աւելի պայծառացաւ, երբ սեղանին մէկ անկիւնը տեղաւորելէ ետք ձեռքի պայուսակը եւ նոր գնած իրերը, նստեցաւ դիմացս:

Լիմի արտաքնապէս անճանաչելի ըլլալու չափ կերպարանափոխուած էր: Կը կրէր սեւ եւ սեւին վրայ ծաղկազարդ նախչեր ուրուացող փէշ մը, վրան՝ դարձեալ ծաղկազարդ պլանսալ պլուզ մը, որուն վրայ թափած էին մազերը, ազատ ձգելով ուսերուն սպիտակութիւնը եւ կիսամերկ կուրծքը:

– Կրկնեմ, չատ, չատ բարկացած եմ քեզի դէմ:

– Ինծի՞ դէմ:

– Այո: Զէի՞ր սպասեր:

Աջ ու ձախ տարուբերեցի գլուխս:

Իր մեղադրանքներէն ու չարժումներէն աւելի՝ ակամայ աչքս կը պտտէր իր յարդարանքներուն վրայ: Լիմի նկատեց հետաքրքրութիւնս, հարցուց.

– Սիրեցի՞ր:

– Շատ,– դիմեցի յանկարծ հաճոյախօսութեան,– չատ,– կըրկնեցի,– բայց այդ չէր տպաւորութեանս ճշմարտութիւնը: Բնաւ այդ չէր: Լիմի այնքան պճնաղարդած էր ինքզինք, որ իր դիմաց կարծէք ուրիշի մը կարօտը կը բորբոքէր արեանս մէջ: Նման տրամադրութիւն մը երբեք չեմ զգացած ասկէ առաջ, երբեք: Զէի կրնար մտածել, որ օր մը անասունը կրնայ տկարանալ մէջս ու հասնիմ հանգրուանի մը, ուրկէ չէզոք աչքով դիտեմ կիները:

– Ո՛չ հեռաձայն եւ ոչ ուղղակի հանդիպում: Այս կը նշանակէ, որ բնաւ կարօտցած չես տունիդ:

Մեղադրանքը անակնկալ թուեցաւ ինծի:

Լիմի չարունակեց:

– Զեմ ըսեր մեղի, չեմ ըսեր ինծի, տունիդ,

– Կարծեմ կը սխալիք,– ըսի մեղմ:

– Ա՞յն ատեն:

Ես տարուած էի միւս հողակտորով, որուն կանխավճարը կատարած էի արդէն ռուֆը յանձնելէս գրեթէ անմիջապէս ետք: Հոն պիտի կառուցէի առանձնատուն մը, միայարկ, հողին մօտ, չորս բոլորը ծաղիկներ եւ դալարիք, մեր անիծեալ տոհմանունով՝ Անյայտ, հօրս յիշատակին: Այդ տեսիլքը համակած էր զիս եւ կը գտնուէի պետական համապատասխան մարմիններուն մօտ սեփականացման ձեւակերպութիւններու քաոսին մէջ:

– Այսքան անտարբերութիւն եւ կ'ուզէիք, որ չջղայնանայի՞:

– Եթէ գիտնայի,– ըսի անտարբերութիւն մը ձեւացնելով,– որ ջղայնութիւնը կը վայելէ քեզի, կը փորձէի ջղայնացնել, բայց...

– Բայց ի՞նչ,– աճապարեց գիտնալ:

– Քեզի կը վայելէ միայն ժպիտը, այո՛, այդպէս:

– Օ՜,– բացագանչեց Լիմի ու փաթաթներէն հանեց ու սեղանին վրայ դրաւ նոր գնած գինեդոյն պայուսակը եւ նոյն դոյնով գօտին, մինչ մաղերը կը փողփողէին կարմրաւուն երանգներ եւ երկար թարթիչները կը լողային բիբերուն կանաչ ջուրերուն մէջ:

– Տխրութեան տեսակ մը երանգ կայ աչքերուդ մէջ, բաժանման ցաւ մը, անկատար ապրում մը վերջապէս, ճի՞շդ եմ արդեօք:

Զհաստատեցի կոահումը, բայց ճիշդ էր, եւ ինչպէ՞ս:

– Մարդ կրնայ երջանկութեան հասնիլ, երբ կը թօթափէ անցեալին բեռը: Դուն դիտե՞ս ինչ չնորհ է մոռնալու կարողութիւնը, մոռցիր, մոռցիր:

Դիտէի անչուշտ, բայց մոռացումը երբեւիցէ չէր օրօրած զիս: Յետոյ մոռնայի ո՞ր մէկը, կէս մնացած բժշկական ուսո՞ւմս, կէս մնացած սէ՞րս, կէս մնացած տո՞ւնս: Բոլոր ձեռնարկներս կէս մնացած էին, բոլորը՝ կէս:

– Դուն, Պարոն Պարոյր, երեւի սէր մը չկարենալ չարունակելու համար կը տառապիս, իսկ կան ուրիշներ, որ չարունակելու ստիպումով կ'ապրին իրենց դժոխքը:

Ուրիշնե՞ր, կրկնեցի իւրովի, դժո՛խքը, մրմռացի: Ի՞նչ դժոխքի մասին էր խօսքը: Լուռ ցա՞ւ մը կ'ապրէր արդեօք Լիմի: Ինչո՞ւ ցաւ պիտի ապրէր: Ոչինչ պակսած է իրեն պարմանուհիի տարի-

digitised by A.R.A.R.@

ներուն, ոչինչ կը պակսէր հիմա, ամէն ինչ ունէր,- երիտասարդութիւն, դրամ, զբաղում, աշխարհը շրջելու լայն հնարաւորութիւն, վրան գուրգուրացող ամուսին, հիմա արդէն իր ընտրած տունի մը տէրը, ոչինչ: Ուղածը կրնար ունենալ, մերժել, որոշել, գործադրել: Ուրե՞մն...

- Գիտես ի՞նչ,- հարցուց քունէն ընդոստ արթնցողի մը պէս:

- Ի՞նչ:

- Շատ կը սիրեմ անծանօթներու հետ կապ հաստատել, ազգութեամբ անծանօթ, ժառանգութեամբ, մշակոյթով տարբեր անձերու հետ: Ձեմ գիտեր, գիս միշտ կախարդած է անծանօթը, նորը, յախուռնը, վայրագը, վտանգաւորը:

Մեր նախընթաց երկու հանդիպումներուն երբեք նման ալեկոծումներու տպաւորութիւն չէր ձգած վրաս Լիմի, ընդհակառակն, կը կարծէի, թէ միակտուր երջանկութեան մը մէջ կը լողայ: Դրսեւորելու առիթ չէր ունեցած արդեօք, թէ նոր դէպքեր վրդոված էին իր խաղաղութիւնը:

- Մեր առաջին հանդիպումէն ի վեր, ամէն օր ու ամէն գիշեր կը մտածեմ, թէ ինչ լաւ կ'ըլլար, եթէ անգամ մը հոն՝ Փարիզ հանդիպած ըլլայինք իրարու:

- Ձեմ կարծեր, որ լաւ կ'ըլլար,- ըսի տխուր:

- Ինչո՞ւ չէիր կարծեր:

- Որովհետեւ ճանչցած վայրկեանիդ պիտի ուզէիր բաժնուիլ ինձմէ:

- Բայց ինչո՞ւ...

Ինչո՞ւ, մրմնջեցի իւրովի, ինչո՞ւ: Լիմի ի՞նչ գիտնար, թէ ինչ հարուածներ կրած եմ Լուսոյ քաղաքին մէջ, որքան մութ դիզուած է մէջս, մութեր՝ մտքիս ու հոգիիս ալքերուն: Սեմին ոտք դրած օրէս սկսեալ: Դեռ աչքերս չէի բացած, երբ հաղորդեցին ինծի հօրս մահուան բօթը, նոյն պատճառով խորտակուած էին ցնորքներս, հոն հանդիպած էի Ձելային, հոն ճանչցած էի բաժանման ցաւը: Մանկամարդ Մատամ Պունճին ի՞նչ գիտնար, որ վերադարձէս քիչ անց սկսած էի կրել փափկութիւններէ զուրկ հոգի մը, որ մոռցած առարկաներուն ու էակներուն հետ ունեցած հին կապերուն այրուբենը, օրը իրիկուն կ'ընէ բուսական կեանքով:

Լիմի դարձեալ խօսք բացաւ մեր միջեւ ստեղծուած ծանօթութեան պատճառին մասին, գովեց կահաւորման մասնագէտ իրենց բարեկամը, որ բաժանմունքներէն իւրաքանչիւրին ընծայած էր ակնբախ սարքաւորում մը, ձեւերով ու գոյներով իւրայատուկ, իտալական ոճով:

- Երբ տեսնես,- ըսաւ հպարտ շեշտով մը,- շատ պիտի սիրես, թերեւս նաեւ դողջաս:

- Ինչո՞ւ դողջամ:

- Այդքան գեղեցիկ կառոյցէ մը ձեռք քաշած ըլլալու համար:

Քմծիծաղ մը զգացի դէմքիս:

- Գիտե՞ս ինչ,- շարունակեց աչքերը լայն բանալով,- մեր պայմանագրութիւնը կնքելէ եւ մինչեւ այսօր երբեք ինքզինքս չկրցայ համոզել, թէ ինչպէ՞ս ծախելու որոշում տուիք:

- Հիմնական պատճառը ըսի կարծեմ:

- Ամուսնութեա՞ն կ'ակնարկես: Այս մէկը երբեք համոզիչ չթուեցաւ ինծի ու չի թուիր: Անպայման կար ուրիշ պատճառ մը, զոր ուզեցիր գաղտնի պահել մեզմէ:

- Կար, անշուշտ,- ըսի,- բայց ամուսնութեան ձախողութեան պատճառին չափ պարզ չէր, հետեւաբար զանց արի զայն:

- Ի՞նչ էր,- ուշադրութիւնը աւելի լարեց Լիմի:

- Լռութիւնը:

- Լռութի՞ւնը:

- Երբ աւարտման աւետիսը առնելէ ետք, Կիրակի օրով առաջին անգամ ու առանձին այցելեցի զայն, շրջակայ համատարած լռութիւնը ճնշող տպաւորութիւն մը գործեց վրաս, նախ որբութեան եւ ապա մինակութեան զգայնութիւններ խուժեցին սրտիս եւ նոյն ակնթարթին որոշեցի խզել կապերս հետը:

- Ա՜խ, այդ ակնթարթը, ակնթարթնե՜ը,- հառաչեց Լիմի,- ինչ կապեր կը ստեղծեն եւ ինչ կապեր կը խորտակեն:

- Ձեմ գիտեր: Ես կ'ատեմ լռութիւնը:

- Ես, ընդհակառակն,- ըսաւ Լիմի՝ ինքզինք հաւաքելով:

Հեղ մը ցնցելով մարմինը եւ գլուխը վար առնելով շարունակեց ու ըսաւ, որ օդակայանին մէջ աշխատող եւ օդանաւերու հետ ամէն օր չփում ունեցող հոգիներուն բնական կարօտներէն մէկը չհամարուի լռութեան իր այս պաշտամունքը: Որ ինք, անկախ այդ տհաճելի աղմուկներէն, մանկութենէն սկսեալ բնական մղում մը ունեցած է լռութեան հանդէպ, լռութեան մէջ կը ցնծայ հոգին:

- Կը զարմանամ,- ըսի երբ չունչ առաւ:

- Այս գիշեր եւս պիտի ըմբոշխնեմ լռութիւնը:

- ...

- Մինակութեան մէջ:

- ...

- Պիտի օրօրեմ ինքզինքս քաղցր պատրանքներով:

- ...

digitised by A.R.A.R.@

– Պիտի շրջիմ միջոցին մէջ։

– ...

– Բարձունքներու եւ անդունդներու վրայ։

– ...

– Պայմանական բոլոր կապերէն ազատ, բոլորովին ազատ, ազա՜տ։

Լիմի յափշտակութեան մը մէջ՝ կը խօսէր, իսկ ես ապշահար կը հետեւէի իր ճախրանքներուն, ջանալով արձագանգել իրեն, բայց բառեր կը պակսէին ինծի։

– Դէ՛,– ըսաւ ցնցելով մարմինը,– ես գացի,– եւ ուղղուեցաւ դէպի դուռը։ Արանքին կանգ առաւ եւ առինքնող ժպիտով մը հարցուց.

– Դո՞ւն...

Հատուած ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ

Իմաստական Շարժում

ԲԱԽՏԱԲԵՐ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ...

2003ը, առանց երկմտանքի, կարելի է կոչել յոբելեաններու տարի, որ միաժամանակ հանճարեղ յայտնութիւններու եւ տաղանդներու ծննդոցները կը յիշեցնէ հայ մարդուն։ Հազարամեակ մը առաջ մարմնացաւ բանաստեղծական մեր յայտնութիւնը,- *Նարեկ*, դար մը առաջ աշխարհ եկաւ երաժշտական մեր նոր մեծագործը՝ Արամ Խաչատրեան, եւ Խաչատրեանի ծննդոցին հետ ունեցանք արձակագիրներու եռապետութիւն մը,- Շահան Շահնուր, Վագգէն Շուշանեան եւ Գուրգէն Մահարի։

Մեզի հնարաւոր չեղաւ վերջիններուն անդրադառնալ հարկ եղած ծաւալով ու արժեւորման տարբեր անկիւններով, իսկ առաջին երկուքին սոյն համարին մէջ ընթերցողը կը գտնէ մեծարանքի քանի մը տպաւորութիւն։

Թուականներ կան, որոնք շռայլ բախտի մը պէս ճառագայթած են մտքի մեր հորիզոններուն, բախտաբեր թուականներ, երկուքը՝ 1003 եւ 1903ը յիշեցինք, որոնց վրայ կարելի է աւելցնել երկու ուրիշներ,- 1869 եւ 1878։

Հոս կրնանք կանգ առնել ու պահ մը անդրադառնալ այն ճշմարտութեան, որ սարսափելի բաց մը, բացեր պիտի գոյանային հայ գրականութեան մէջ, եթէ բախտաբեր այդ թուականներուն աշխարհ եկածներու մշակութային բերքը պակսած ըլլար մեզի, չունենայինք Կոմիտասեան երգը, Թումանեանի բանաստեղծութիւնը, Շանթի *«Կայսրը»*, Օտեանի *«Փանջունին»* Սիամանթոյի որոտներն ու պաղատանքները, Թէքէեանի *«Հրաշալի յարութիւնը»*, Եսայեանի *«Վերջին բաժակը»*, Շահնուրի *«Նահանջը»*, կամ Շուշանեանի *«Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին»*երը ու եթէ մանկութեան ու պատանութեան գօտիներէն եկած չըլլային Մահարիի բաբախուն յիշողութիւնները։

Բախտաբեր թուականներ.

- *«Չարաչար սխալ է այն կարծիքը, թէ այլեւս մեծ տաղանդներ չեն ծնուում»*,- պիտի ըսէր Արամ Խաչատրեան եւ ինչ սխալ կարծիք...

digitised by A.R.A.R.@

ԳՐԻԳՈՐԻ
ՆԱՐԵԿԱՑՈՅ ՎԱՆԻՑ
ՎԱՆԱԿԱՆԻ
ՄԱՏԵԱՆ
ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴԻ
ՄԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԵՒ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԸՆԾԱՅԻ
1700ԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ ՏԵՍԼԵԱՆՆ
ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԵՒ
1000ԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ
ԲՂԽՄԱՆՆ ԱՂՕԹԱՄԱՏԵԱՆԻՍ
ՆԱՐԵԿԱՑ ՎԱՆՈՒՑ
ՄՇՏԱՐԹՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՃԳՆԱՁԳՆԱՑ
ՎԱՆԱԿԱՆԻՆ

ԳՈՐՈՎԱԳՈՒԹ ԾՆՈՂՔՆ
ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ԱՐՄԷՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆԻ
ՃՈՐՃ ԵՒ ՇՈՒՇԻԿ
ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿ...

«Եւ սկզբնաւոր ողբերգութեան
այսր աղերսանաց՝
զհաւատոցն շինուած կառուցից»
(Բան Ժ, բ)

Աստուծոյ ամենառատ ողորմութեամբ ազգային մեր կեանքը գալիք տարում հոգեշաղախ է հաւատաչէն մեծ ու պանծալի երկու յոբելեաններով: Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարի օծման 1700ամեայ եւ «Մատեան ողբերգութեան» աղօթագրքի 1000ամեայ խորհուրդներով կոչուած ենք չնորհանորոգութեան քրիստոնէական մեր սուրբ հաւատի մէջ եւ դէպի Տէրը մեր ճանապարհին:

Նախախնամաբար, Կաթողիկէ Սուրբ Էջմիածնի՝ իբրեւ հայոց Մայր Աթոռ օծումից ուղիղ եօթ հարիւր տարի անց, Նարեկայ վանքի Սուրբ Գրիգոր Վանականի աղօթասաց գրիչը աւարտեց «յոգնաթախանձ բանից» անմահ «Մատեանը»:

Մէկ հազարամեակ «Ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ» ծովացած հայցով Նարեկայ սուրբը անվախճան զրոյց է սկսել Աստուծոյ հետ: Մէկ հազարամեակ մարդկային հոգին բուրվառ դարձրած՝ աղօթում է զղջասրտութեամբ, աստուածային սիրոյ ու ողորմութեան անհատնում յոյսով եւ հաւատի անխորտակ չէնքը կառուցելու աննահանջութեամբ. «Եւ սկզբնաւոր ողբերգութեան այսր աղերսանաց՝ զհաւատոցն շինուած կառուցից» (Բան Ժ, բ):

«Մատեանի» տողերից հաւատն է յառնում իբրեւ բարձրագոյն արժէք, առաքինութեան ակունք ու բարեմասնութեանց չափորոշիչ: Հաւատի Տաճարն է վերակառուցում Նարեկայ Մեծ Վարդապետը, Աստուածատես Տաճարը [illegible], ոգի խորանից անմատաճառագում է փրկութեան յոյսի կանթեղը՝ լուսաւորելով մեղքը մերժելու ու դէպի Տէրը ընթանալու ճանապարհը. «Ի՞նչ կայ, արդարեւ, աւելի չքնաղ, խօսքից, մտքից վեր... քան երկրայութեան թանձր խաւարից Աստուծոյ օգնութեամբ մաքրուած սիրտն այն մեղաւոր, որ խորասուզուել է կործանման վիհի անդունդն անյատակ, բայց ունի նաեւ փրկութեան նշխար... Պարուել է յուսալ հասնելու նորէն նախապարգեւեալ փառազարդութեան.» (Բան ԺԱ, ա):

Ապաւինած Աստուծոյ մեծագոյն ու անզերազանցելի մարդասիրութեանը, փառաւորելով մարդկութեան փրկութեան համար Աստուածարդու զոհաբերութեան ճշմարտութիւնը, հաւատը՝ «դասալից ու պատուական» սիրոյ եւ յոյսի, մեղքից ազա-

digitised by A.R.A.R.@

տում, նորոգում ու վերհացնում է մարդկային հոգիները: Հաւատով սրբեալ ու զօրացեալ հոգին գիտէ բարձրանալ, եթէ զայթել է ու ընկել, ի զօրու է շրջել ժամանակների սխալ ընթացքները, դէպի բարին վերափոխել կեանքը, ստեղծագործել յանուն խաղաղութեան ու արդարութեան, չինութեան ու վերածննդի, յանուն երջանկութեան ու կեանքի:

Այսօր, սիրելի ժողովուրդ հայոց, երբ Մայր Տաճարի 1700ամեայ եւ «Ողբերգութեան Մատեանի» 1000ամեայ աստուածատես խորհուրդներով միաւորուելու են բեղունութեամբ պսակազարդ 303 եւ 1003 թուականները հայ կեանքի եւ քրիստոնէական մեր ողջ անցեալն ու ներկան՝ հաւատի նոր ուխտով է մի զանք Աստուծոյ առաջ իբրեւ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի:

Հոգի ու մարմին ամոքող բուժարար աղօթքով Սուրբ Նարեկացու հետ նայենք հոգուց ներս ու տեսնենք այնտեղ անհասանելի Աստուծոյ անընդմիջելի մերձաւորութիւնը: Հաւատով հաստատենք մեր ընթացքը դէպի ակունքը կեանքի, ակունքը ամենայն բարեաց ու շնորհաց, Աստծուն ընտրենք մեր բոլոր գործերին զօրակից եւ Սուրբ Նարեկացու հետ բարձունքներն ի վեր աղօթք խնկարկելով՝ հաւատով հայցենք, որ Փրկիչ Տէրը Ամենախնամ ու Փրկագործ Իր Սուրբ Նշանը դրոշմի մեր բոլոր ճանապարհներին:

Թող մեր աղօթքը «փառաբանութեան վերընծայութեամբ» միախառնուի Նարեկեան խօսքով մէկ հազարամեակ հայ հոգուց հնչած բիւր աղօթքներին՝ վերստին ու առմիշտ ճշմարտելով, որ աղերսական ողբամատեանի աղօթական ոգով հաւատի չէնքը պիտի կառուցենք: Եւ թող մեր հաւատից ծնուած գործերը ուղղորդեն վերածննդի նոր ճանապարհը հայութեան կեանքի, մեր Հայրենիքի եւ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու:

Գոհութեան եւ փառաբանութեան աղօթքով առ Աստուած, որ օրհնել է Հայկազեան ազգս հոգեւոր անմահ ու անհամար գանձերով, գալիս ենք հրաւէր կարդալու ի Հայաստան եւ ի Սփիւռս մեր ժողովրդին՝ հաւատաւոր հոգով եւ արժանիի մատուցմամբ 2003 թ. տօնելու Սուրբ Գրիգոր Նարեկացի Վարդապետի «Ողբերգութեան Մատեանի» 1000ամեայ դարակազմիկ տարեդարձը:

Շնորհք, սէր եւ խաղաղութիւն Աստուծոյ եղիցին ընդ մեզ եւ ընդ ամենեսեան. ամէն:

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Պ. Սիմոնեան

ԱՂՕԹՔ ԵՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻԻ «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻՆ ՄԷՋ...

«Մատեան ողբերգութեան» երկին 1000ամեակը կրկին կը մղէ, որ Հայ մարդը անգամ մը եւս Հակի միջնադարու հողին վրայ հայ հոգեւոր բանաստեղծի հանճարող երկնուած այն Մատեանին խորածաւալ էջերուն, որոնց գիրի ակօսներէն աղօթքն ու բանաստեղծութիւնը ոգեշունչ համանուագի դաշնութեամբ կը մատչին հոգիի հոգեպարար ընկալչութեան: Աղօթքը իր աղօթամատեանի հանգամանքով նուաճած է բանաստեղծութեան վեհագոյն ոլորտները,- արուեստագէտի մեծաչունչ տարերքով,- բանաստեղծութիւնը միւտիպիզմի խոկումներով հասած է աղօթքի այն բարձրաթռիչ մակարդակը, որ «Ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ» ընորոշումով յատկանշուած է: Ու ըստ հայ եւ օտարազգի աստուածաբաններու, փիլիսոփաներու եւ գրականագէտներու վկայութիւններուն, Աստուծոյ հետ այսպիսի տարողութեամբ խօսք չէ արտասանուած, հոգեկան խորազգաց ապրում չէ քնարերգուած: Որովհետեւ, ան կնքուած է աղօթողին կիզիչ դառնութեամբ եւ մարդկային մեղքին անքողարկելի, խռովիչ խոստովանութեամբ՝ «Ընկա՛լ քաղցրութեամբ, Տէր Աստուած հզօր, զդառնացոնիս զաղաչանս: Մատեր զթութեամբ առ պատկառեալս դիմօք»:

Իւրովի աղօթք մըն է Գրիգոր Նարեկացիինը, որ իր մէջ համադրելով առհասարակ մարդուն ներքին տագնապներուն հոգեկան բազմակնճիռ վիճակները, իւրացուած է բոլոր աղօթողներէն, որոնք աղօթած են զայն իբրեւ իրենց աղօթքը: Իրե՛նց աղաչանքը: Այս հանգամանքով ալ, ո՛չ միայն եկեղեցւոյ մէջ արտասանուած աղօթք կամ երգուած չարական եղած է, այլեւ՝ գրուած

digitised by A.R.A.R.@

թուականէն ասդին եւ սերունդէ սերունդ փոխանցուած աղօթամատեանը, որ հայ ընտանիքներու սեղաններուն վրայ աղօթքի բաց գիրք իբրեւ, կամ բարձերու տակ պահուած հրաշաղօր սուրբ մատեան անբաժան ընկերակցութեամբ ուղեկցած է հայ հաւատացեալ քրիստոնեաներուն՝ իրենց անձկութեան պահերուն թէ անմխիթար, յուսահատ վիճակներուն Նարեկացիի Աղօթամատեանին հրաշագործ ազդեցութիւնն ու անդրադարձը հաստատող արձանագրած դէպքեր քիչ թիւ չեն կազմած: Վկայած են անոնք հաւատքի այն զօրութեան մասին, որ Աղօթամատեանը երկնոդէն փոխանցուած է անհատներուն, որոնք փնտռած են զայն իրենց յուսաբեկումներուն, երկնչումներուն, տառապահար պահերուն, վտանգաւոր կացութիւններուն եւ մեղանչումի կործանարար ալեկոծումներուն ընթացքին՝ իբրեւ փրկարար լաստ ու ապաւէն, Աստուծոյ հետ սրբարար միջնորդութեան վստահելի երկխօսութիւն: Ահա թէ ինչո՛ւ մեղանչում պիտի չըլլայ անոր երկրորդ Աստուածաշունչ կոչուիլը: Անշուշտ Գրիգոր Նարեկացիի ներշնչման աղբիւրը Աստուածաշունչն է, որ Աստուծմէ ներշնչուածներու ստեղծագործութիւնն է, եւ «Մատեան ողբերգութեան»ն ալ իր հերթին բացառիկ յաւելում մըն է նոյնինքն աստուածարեալ ներշնչումով եւ հայ ստեղծագործ հանճարի վերապլացքով: «Աղօթամատեան»ին ընթերցումը կը վկայէ, թէ Գրիգոր Նարեկացին աստուածաբանի մը խորաթափանց ճանաչողութեամբ սերտած եւ իւրացուցած է Աստուածաշունչի բովանդակութեան բոլոր ծալքերը, վերծանած անոր թաքուն իմաստները եւ այլաբանական ճշմարտութիւնները:

Աստուծոյ հետ երկխօսութեան նստած աղօթողը, սակայն, բանաստեղծ է գերազանցապէս եւ իր աղօթքները ըմբոստ հոգիէ մը արտաբերուած եւ իր արուեստին հզօր տարերքով բիւրեղացած-կատարելագործուած բանաստեղծութիւններ, որոնք կը չնչեն ո՛չ միայն ժամանակին միստիցիզմով, որպէս հայ բանաստեղծութիւններ, որոնք կը չնչեն ո՛չ միայն ժամանակին միստիցիզմով, որպէս հայ բնաշխարհէն պոռթկած ոսկեժայթք լաւայ այլեւ՝ իր ժամանակները անդրանցնող եւ բոլոր ժամանակներու մարդու տիեզերապարփակ անհունութեամբ: Ըսուած է իրաւամբ, որ բանաստեղծութիւնը մնայուն աղօթք է եւ Գրիգոր Նարեկացիի «դառնահեծ հառաչանքները» բանաստեղծական հոգեցունց նուագներ են:

Խորքի եւ ձեւի արտայայտութեան մէջ կան ազդեցութիւններ իր ժամանակի չունչէն թելադրուած եւ արուեստի արարա-

կան չափարերութենէն ներմուծուած կշռոյթով, գրական իմաստով հասկնալի են, բայց հանճարին յղացումները կը զանցեն բոլոր կաղապարները, բոլոր ազդեցութիւնները եւ ստեղծարար որոնումներով կ'արարեն իրենց ոճը՝ դրոշմովը իրենց անհատականութեան, որ տագնապախռով լոյսին ցայտումն է:

Գրիգոր Նարեկացիի մարդու եւ կրօնականի «տագնապախռով ալեկոծումներէ» յառաջացած անդոհանքը՝ «ներհակ ուժերու», չարի եւ բարիի բախումներուն խորհուրդները կը կազմեն, որոնք Աստուծմով յաղթանակի փառքին կը մատչին: Մէկ կողմէ Աստուածն է՝ իր անհասանելիի եւ անթանձրականի բարձունքին հաստատուած, որուն կը դիմէ Գրիգոր Նարեկացի իր աղօթքներուն դէպի երկինք բարձրացած խունկերով, թունդերով եւ ըմբոստաձայն ներքին որոտումներով յանուն իր մեղքերուն քաւութեան, միւս կողմէ՝ մարդն է,- «բանական տիղմը»,- իր բաղմատարած մեղքերուն ահաւոր ծանրութեան տակ կքած, որ իր բիւրեղացումը կը փնտռէ գերագոյն ուժին հետ նոյնանալու չարչարագին բաղձանքով: Ինքնուրաց երկունքով, որ մարդու մեղապարտութեան ցաւով կը տոչորի: Երկու պարագաներուն ալ՝ «Անմատոյց լոյսի ջինջ ոլորտներում» ապրող Աստուծոյ թէ մարդու մեղքերու մէջ տուայտող դառնագին կացութեան համար Գրիգոր Նարեկացիի ոճը բնական հոսքով կ'ախորժի մակդիրներու եւ համեմատութիւններու առատ գործածութենէ, որոնք հայ լեզուի բառագանձին հարստութիւնը կը կազմեն անթարգմանելի ըլլալու աստիճան:

ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

Շահանդուխտ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ ԵՒ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ...

Դարերու մտերմութիւնը ունի հայ ժողովուրդը հայոց մեծ Սուրբին հետ: Առանց տող մը իսկ կարդացած ըլլալու Նարեկէն, հայուն զաւակները գիտէին, թէ ամենազօր է անիկա, կը բուժէ հիւանդները, կը խափանէ չարը, կ'առաջնորդէ դէպի լոյսի ճանապարհը:

Հազար տարուան կեանք ունի Նարեկը, ու այսօր կը փնտռուի հաւատացեալ հայուն կողմէ, որովհետեւ ազգային սուրբն է ան, հարազատ, անկրկնելի իմաստութեամբ ու տաղանդով: Մահնաւանդ հայ իգական դասը մեծ հաւատք ունի անոր հանդէպ, իր յարգանքին միացուցած է երկիւղած բարեպաշտութիւնը: Աստուածաշունչէն ետք հայուն սուրբ գիրքն է Նարեկը: Անոր իւրաքանչիւր տողը ունի դաստիարակիչ ուժ, կը մղէ խորհրդածելու կեանքին վաղանցուկ բնոյթին մասին, կը յիշեցնէ, թէ մարդը խոտի կը նմանի, անցողակի ներկայութիւն է աշխարհի վրայ, հետեւաբար պէտք է մաքրասրբէ իր սիրտն ու հոգին, որպէսզի արժանի ըլլայ աստուածային չնորհներուն:

Ի՞նչ սորվեցուցած է Նարեկացին մեր ժողովուրդին, եկեղեցական թէ աշխարհական դասուն, գրաղէտին թէ անգրագէտին, ուսեալին թէ անուսին: Այսքան անմիջական հաղորդականութիւն, մարդ անհատին հոգիէն ներս թափանցելու կարողութիւն, զարմացնող ու հիացնող է: Զարմացնող է, որովհետեւ կրցած է ճանչնալ մարդը, անոր ծածուկ թէ յայտնի տենչերը, ցանկութիւնները, յաճախ վնասաբեր ո՛չ միայն անձին, այլեւ՝ ընկերութեան, ազգին: Մեղքին ծանրութիւնը կշռած է Գրիգոր Նարեկացի, եւ զայն դրած նժարին մէջ, որ առաւել ծանր կշռած է, քան Արարատ լեռը, ու իր կշռադատումը, թէ՝ «Դարձեալ չէ կարող ան իր ծանրութեամբ համազուգակցուել միւս նժարին յանցանքներուն հետ»: Բանաստեղծական հրաշալի պատկեր, խօսքի համոզիչ դատողութիւն, մարդուն հասկնալի ըլլալու յստակ մեկնաբանութիւն:

Նարեկացին շատ լաւ ճանչցած է մարդը, անոր թաքուն տրամադրութիւնը կիրքի, նախանձի, ինքնահաւանութեան, նոյն ատեն ինքնագիտակցութեան, բայց անսրբագրելի յանցանքներուն: Ըստ Նարեկացիի, մարդը կ'ուզէ մաքրուիլ իր ախտերէն ու աղտերէն, բայց քիչ ետք կրկին կ'աղտոտի, կը զազրոտի: Այս ախտաճանաչման մէջ կը տեսնենք մարդուն մեղաւոր ծնունդը, անոր անսրբագրելի բնաւորութիւնը: Անդրադարձ՝ մեղքի, պահանջ՝ փրկուելու մոլութիւններէ, բայց կրկին վերադարձ դէպի ցանկալին: Նարեկացին կը հաստատէ. «Նոյնիսկ աղօթքի պահուն չկարուեցայ աշխարհին սորվեցուցած վնասակար մոլութիւններէ», հետեւաբար վերանորոգելի ուխտի մը անհրաժեշտութիւնը կը բացատրէ:

Այս ամէնը լսելէ ետք, մարդ արարածը հարցում կ'ուղղէ ինքն իրեն. Նարեկացին, որ սուրբ էր, սրբակեաց եկեղեցական, ուրկէ՞ իմացած է, ինչպէ՞ս ճանչցած է, թէ մարդկային ծնունդը կրնայ այսքան ախտագին տրամադրութիւն ունենալ, այսքան չար ու չարիքի հետամուտ: Իր թուած յանցանքները, թերութիւնները եթէ հաշուենք, եօթանասուն տեսակը կ'անցնի: Մէկ առ մէկ կը թուէ զանոնք: Մեր կարգին՝ կը հաստատենք շատ դիւրութեամբ. այո, մարդկային թերութիւններ են անոնք, յանցանքներ, մեղքեր, ընկերութեան, ընտանիքին, խարդախ մտորումներ, մոլորեցնող, մարդուն բնականոն կեանքը խանգարող, խայթող միջամտութիւններ: Եթէ Նարեկ ընթերցողը անդրադառնայ այդ ամէնուն, կը զգայ, թէ ինքն ալ ենթարկուած է այդ նոյն յորձանքին, որ կրնայ զինք խեղդել ներքին ախտերու ճիրաններով:

Դառնանք այս անգրագէտ սերունդներուն, կոյր հաւատքով Նարեկ աղօթամատեանը բարձի գիրք դարձուցած զանգուածներուն: Ծննդաբեր մօր ու նորածինին բարձին տակն է Մատեանը, որ կը խափանէ տունէն ներս մուտքը սատանային, չար ոգիներուն: Այս է հաւատքը: Հաւատալ առանց կարդալու, առանց մեր մատը խրելու բացուած վէրքին մէջ, ստուգելու համար վէ՞րք է, թէ այլինչ:

Երանի հաւատացողներուն:

Դարէ դար փոխանցուած բարիքի ուժ:

Սրտի խորերէն Աստուծոյ հետ խօսելու հրաւէր:

Ժամասէր մեր ժողովուրդը լսած է Նարեկին միտքերը, եկեղեցւոյ ատեաններէն, հետեւած է շրթունքներով, սրտով, վստահելով, թէ Աստուած կ'ընկալէ, կը լսէ պաղատանքը, ու «քաղցրութեամբ» կը հետեւի մեղաւոր մարդուն խնդրանքին, դառնա-

digitised by A.R.A.R.@

ցողի աղաչանքին, հաւատալով աստուածային գութին, որ չ'ուշանար...

Ոչ՝ որ չէ կարդացած «Մատեան ողբերգութեան»ը, գոնէ անոր քանի մը էջերը, պիտի չկարենայ գուցէ համոզուիլ այս հրաշագործ Մատեանին բուժիչ յատկութեան: Ու մեր աշխարհէն դուրս սաւառնած է արդէն ան, օտար լեզուներու թարգմանութեամբ: Տասնեակ լեզուներու կը հասնին, որով բազմահազար ընթերցողներ կը տեղեկանան Հայոց մեծ սուրբին գոյութեան, անոր ներզօր քաղցրութեան:

Իրենց կեանքին ընթացքին աստուածային զօրութեան հանդէպ հաւատք չունեցողներ, երկմիտ կամ կասկածամիտ հոգիներ Իրենց հիւանդութեան, կեանքի վախճանին սեմին դիմած են Նարեկացիին, Նարեկին միջոցաւ հոգեկան թեթեւութիւն ղգալու: Գրականութիւն մը անվախճան, մատենագրութիւն մը կենսաւէտ, որուն լոյս կը ծորի, բիւրեղային պայծառութիւն, միտքի հանդարտութիւն, սրտի բուժիչ բալասան:

Նարեկը կարդալով վերահասու կ'ըլլանք մարդ անհատին, ընդոծին խառնուածքային «արժէքին», նախնադարեան օրերէն սկսեալ: Մարդը քաղաքակրթուած է, գիտակցութիւնը ունի զանազանելու վատը լաւէն, չարը բարիէն: Գիտելիքներու անսահման պաշարով զինուած է մարդը 21րդ դարուն, բայց դարձեալ ականջ կու տայ հազարամեակ մը առաջ մարդուն ստեղծած միտքին, հոգեբանութեան: Տգիտութեան մէջ թաթխուած մարդը հազար տարի առաջ ունեցած է միեւնոյն զգացողութիւնը՝ հոգեկան թէ ֆիզիքական իմաստով: Ոչինչ փոխուած է մարդուն նեռաչխարհային պատկերէն, մտածողութեան կշիռէն. ան ծանր է կամ թեթեւ, իմաստուն է կամ անմիտ, զարդարուած է հոգեկան գեղեցկութեամբ կամ գարշելիին, զզուելիին չափանիշը ունի: Մարդը արժեւորելու, կշռադատելու գիտութիւնը մնացած է միեւնոյնը. երէկ եւ այսօր նոյնն է:

Ճի՞շդ է մեր կատարած հաստատումը:

Այո եւ ոչ...

Եթէ մեր հայեացքը դարձնենք դէպի հազար տարի առաջուան մարդկային կենցաղին, պիտի ներէինք անոր տգիտութեան, անգիտութեան: Պիտի ըսէինք գուցէ, թէ մարդը կը կատարէ բնազդաբար, կը հետեւի իր բնազդին, զգացողութեան ու մտածողութեան թելադրանքներուն: Այսօր, երբ հոգեբանական, իմաստասիրական, սեռային ու յարաբերական ոլորտներու մէջ այսքան խորը զարգացած է մարդը, ուրեմն ինչո՞ւ դեռ կը փնտռէ

Նարեկացին, անոր դարաւոր կենսագրութիւն ունեցող ներաշխարհային մտորումները, ու կը դաւանի, թէ մարդը միշտ կարօտ է մաքրագործուելու, սրբագործուելու, քանի որ «բոյն կը մտնէ իրրեւ աղաւնի եւ անկէ դուրս կու գայ իրրեւ ագռաւ»: Այս հաստատումը լոկ բանաստեղծական կամ երեւակայածին պատկեր չէ, այլ՝ ճշմարտութիւնը ի՛նքը: Օր մը աղաւնի ենք, յաջորդ օրը ագռաւ. սեւի ու ճերմակի հակադրութիւն մը, դրական ու ժխտական արեւելումի առկայութիւն:

Ինչո՞ւ փնտռուած մատեան է Նարեկը:

Դժուար չէ պատասխանը:

Նարեկը կը փնտռուի, որովհետեւ մարդկային է, մարդուն համար գրուած է, անկեղծ արտայայտութիւններ կատարուած են հոն: Նարեկը կը փնտռուի, որովհետեւ մարդուն մեղքերը կը յիշեցնէ պարզութեամբ, առանց բարդոյթի, եւ ընթերցողը կը հասկնայ, թէ Նարեկացին իր բարեկամն է, կ'ուզէ որ ըլլաս բարի, մաքուր ու հաւատարիմ աստուածային պատգամին, բնութեան օրէնքներուն: Նարեկացին խտրութիւն չէ դրած եկեղեցականին եւ աշխարհականին, արքայազունին եւ ռամիկին, կնոջ եւ այր մարդուն միջեւ: Ան խստապահանջ ու քաջ առաջնորդ մըն է, որ ձեռքին ունի ջահ մը ու մարդը կը տանի դէպի բաղձալի նաւահանգիստը: Նարեկացին սիրելի է, որովհետեւ ինքզինք չի մեկուսացներ ընկերութենէն, այլ կը մօտենայ մեղաւոր մարդոց, կը ճանչնայ զանոնք, կու տայ իր վճիռը եւ պատգամը՝ մարդանալու: Մարդը կ'ուզէ տեսնել բարձր դիրքի վրայ, հոգեկան գեղեցկութեամբ, ազնիւ ու խոնարհ, ինքնաճանաչման գիտակցութեամբ: Մարդը անասունէն վեր դասելու իմաստասիրութիւն է այս, որովհետեւ կարելի չէ ըլլալ Աստուծոյ պատկերով ստեղծուած մարդ, ու նոյն ատեն հաւատարիլ անասնական բնազդով իր կեանքը ապրող զազանին: Վերջին հաշուով հոգին կ'առաջնորդէ մարդը, խիղճն է մարդուն ուղեցոյցը, յատկանիշները, որոնք իրը պանկին անասունին:

Դարերու ճամբայ կտրած է Նարեկը. գրուած է ոսկեղնիկ գրաբարով, բայց որպէսզի մատչելի ըլլայ հաւատացեալ զանգուածներու, թարգմանուած է արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի, երկուքն ալ քանի մը գրիչներու կողմէ: Վազգէն Գէորգեանի արեւելահայերէնի թարգմանութիւնը այնքան հարազատ կը թուի բնագրին, որ ընթերցողը կը տարուի մտածելու, թէ Նարեկացին ա՛րդ լեզուով գրած է իր Մատեանը: Անձնապէս շատ սիրած եմ Վազգէն Գէորգեանի թարգմանութիւնը:

Երբ նկատի ունենանք Նարեկացիի ապրած դարը եւ իր մի-

digitised by A.R.A.R.@

ջավայրը, որ վանքն էր, շրջապատուած վանականներով, կը մղուինք մտածելու, թէ մարդ արարածը նոյնն է՝ աշխարհական ըլլայ թէ եկեղեցական: Ինչպէս Նարեկացին կը գրէ, թէ «Մարդ արարածը չար է բնութեամբ», *որուն դիմաց ներող է Աստուած ու համբերող, առիթ տալով մարդուն անդրադառնալու իր չարութեան, ապա՝ սրբագրուելու:*

Նարեկացին ճանչցած է իրաւամբ իւրաքանչիւր անհատին նկարագիրը, ըստ անոր դիրքին, պաշտօնին, ստանձնած առաքելութեան: Օրինակի համար, ան կ'ըսէ. «Երբ գինուոր տեսնեմ, մահը կը սպասեմ, երբ պատգամաբեր՝ կորստեան մուրհակ: Եթէ Մարգարէ՝ ոտքերու փոշիի թօթափում միայն», *ու այսպէս կը շարունակէ իւրաքանչիւր տիպարի դիմաց ոչ թէ բարիքի սպասում, այլ՝ կասկած, բօթաբեր տրամադրութիւն: Ի վերուստ օժտուած հոգերանն է ան, մարդաճանաչ, ինքնութեան քննարկումէն մեկնելով, ու հետեւելով այն բոլոր մարդկօրէն գործուած չարիքներուն, գիտակցաբար կամ այլապէս: Այլ տրամաբանութեամբ, կը համոզուինք, թէ ինքն իր վրայ, իր անձին մէջ համախմբած է կարծէք մարդուն խորքային երկու որակը, երկուութիւնը՝ այսինքն: Լաւն ու վատը, բարին ու չարը, գիտակցումը թէ անգիտակիցը: Հակադիր բեւեռացում մը, հաստատելու եւ դրժելու նոյն ատեն: Մարդը կը խոստանայ ինքն իրեն ըլլալու անբիծ ու կատարեալ, բայց տարրեր ուժ մը կը հակադրուի անոր բարի բաղձանքին ու կը չբջէ հիմնովին քիչ առաջուան խոստումը. մեթիսթոֆելեան խաբկանք եւ թակարդի լարում՝ նոյն ատեն: Փիլիսոփան է Նարեկացին, որ սուզուելով մարդուն կառուցուածքային խորքն ի վար, կը զգայ նոյնիսկ օրգանային շարժումներու ազդեցութիւնները, զգացողական վիճակներու փոփոխութիւնը: Մարդկային մարմինը նմանցուցած է խաչաձեւ կառուցուածքի, գլուխէն մինչեւ ոտքերը, եւ բազուկները: Պատկերաւոր ինչ նմանութիւն: Գլուխը նմանցուցած է ջահի, որ կը լուսաւորէ մարմինը: Սուրբին համար տարբերութիւն ունի մարմնի ձախ ու աջ կողմերը, ապա թէ ոչ ինչու պիտի ըսէր* «Ձախ կողմիս ուժ տալով տկարացուցի աջիս ուժը»:

Բժիշկ պէտք է ըլլայ մէկը, որ կարենայ մեկնաբանել այս պատկերացումը, որ կը ստեղծուի ֆիզիքական ճնշումներէ ու կ'ազդէ հոգեկան աշխարհին, հոն ստեղծելով չփոթ ու ինքնամոռացում, ինքնուրացում: Բանաստեղծ ըլլալով՝ գիտուն մըն է Նարեկացին՝ ապահովաբար: Վկայ՝ իր «Ողբ»*ը:*

Պէյրութ *ԾԱՀԱՆԴՈՒԽՏ*

Պ. Սնապեան

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ՝ ՄԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑԸ...

Հայաստանի մտաւորականներէն մէկը, Արշաւիր Մխիթարեան, 1957ին իր թարգմանութեամբ լոյս ընծայեց Գրիգոր Նարեկացիի «Տաղեր»*ը, թիւով 19 հատ: Այդ առիթով, ան կազմեց թուաբանական տախտակ մը, ըստ որում՝* «Մատեան ողբերգութեան»*ը հրատարակուած է 51 անգամ:*

Այս 51 տպագրութենէն առաջինը տեղի ունեցած է 1673ին, Մարսէյլի մէջ, իսկ վերջինը՝ 1926ին՝ Վենետիկ:

Նշուած թիւը, ի հարկէ, կը ներկայացնէ «Մատեան»*ին գրաբար հրատարակութիւններուն գումարը: Անդին կը մնայ գրաբարէն աշխարհաբար թարգմանութեան պատմութիւնը, որ, ըստ գրականութեան պատմիչներուն, կը սկսի 1895ին ու կ'երկարի մինչեւ մեր օրերը՝ տպագրական անոր թուահամարը բարձրացնելով շուրջ 70ի:*

Գիտենք, որ մեր օրերուն յաջողած օտար գրագէտի մը մէկ գործը երբեմն մէկ տասնամեակը չբոլորած, եւ միայն իր ժողովուրդի ծոցին՝ հարիւրէ աւելի տպագրութիւններու կ'արժանանայ:

Հայ գիրքին պատմութիւնը, սակայն, նոյնքան հեզասահ հունէ մը չէ ընթացած դարերու ընթացքին եւ ոչ ալ նման ձեռնտու բախտի մը տէր է անիկա այսօր, ու Նարեկեան երեւոյթին ապշեցուցիչ կողմը ա'յդ է արդէն, մեր դժնդակ պայմաններուն մէջ «Մատեան ողբերգութեան»*ը եօթանասուն անգամ տպագրած ըլլալու սրտառուչ իրականութիւնը:*

*

* *

«Մատեան»*ին տպագրական այս կենսագրութեան առընթեր,*

digitised by A.R.A.R.@

հետաքրքրական են նոյնպէս զայն արժեւորող մեր չափերուն զարգացման փուլերը:

Հին դարերէն մինչեւ ներկայ դարուն սկիզբները եւ մինչեւ քառասնական թուականներուն կէսերը, մեր մտաւորականներուն մէկ մասին կողմէ Նարեկացիի այդ գլուխ-գործոցը համարուեցաւ կրօնազգած բանաստեղծի մը միսթիք երգը:

Այս պարծիքին ներկայացուցչական դէմքերէն ղլխաւորները Հանդիսացան Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշակեան, Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնցի, Մանուկ Աբեղեան եւ Ստեփան Մալխասեան:

Յիշեալ դէմքերուն եւ հաւանաբար մեր յիշողութենէն վրիպած կամ առհասարակ մեզի անծանօթ ուրիշներու կողմէ «Մատեան»ը համարուած է, ինչպէս ըսուեցաւ, աղօթքի գիրք մը, Աստուծոյ հետ գիրկընդխառնում մը՝ համապատիւ Սուրբ Գիրքին:

Մինչդեռ անոր բուն էութիւնը միայն այդ չէ, անիկա ունէր եւ ունի աւելի բան մը, աղօթողի ոճէն տարբեր ոճ մը կիրարկուած է անոր բազմաթիւ հատուածներուն մէջ եւ «տարբեր»ին առաջին նշանները երեւցան ու վեր հանուեցան աւելի քան դար մը առաջ:

Այսպէս.

Գրականութեան պատմութեան էջերուն արձանագրուած իրադարձութիւններէն գիտենք, որ ցեղային մեր առհասական հարստութիւններէն ժողովուրդին բաժին հանելու սկզբունքով հրապարակ իջած Իրապաշտ սերունդի վերջին օրերուն, եւ Արուեստագէտ սերունդի որոնման բուռն շրջանին, երբ մեր մտաւորականութիւնը հայ հոգիին վրայ ստրկութեան դարաւոր ժանգն ու փոշին մաքրելու եւ ցեղին ուժին ճշմարիտ ակունքները ճշդելու հրամայականի մը առջեւ զգաց ինքզինք, հեռաւոր մատենագիրներուն, հին մատեաններուն, միջնադարու տաղերգուներուն եւ մեծ աշուղներուն կարգին՝ յայտնութիւնը ըրաւ նաեւ մինչ այդ քիչ կռահուած Նարեկացիի բանաստեղծական յորդ շնորհները:

Յիշեալ երկու սերունդները՝ թարգմանութիւններով, վերահրատարակութիւններով ու մեկնաբանութիւններով ո՛չ միայն համոզիչ դարձուցին ու ընդհանրացուցին Նարեկացիի բանաստեղծական գերազանց հմայքը, այլեւ անոր բազմակնճիռ զգայութիւններուն տարբաղադրումներով թարմացան նաեւ իրենք:

Ինտրա, Մեծարենց, Սիամանթօ, Վարուժան, Օշական, աւելի ուշ՝ Ջարենց եւ Ջարենցին հետ ու Ջարենցէն ետք, սակաւ ընտրելեալ քանի մը ուրիշներ բանով մը անպայմա՛ն պարտական են մեծերու այս մեծին, որ Նարեկացին էր եւ կը մնայ այդպիսին մինչեւ այսօր:

Նարեկացին վանքերու, եկեղեցիներու եւ եկեղեցականներու անձուկ շրջանակներէն դուրս բերելու եւ զայն նաեւ գրական կալուածներուն մէջ արժեւորելու այս յեղափոխական փորձը հոս կանգ չառաւ: «Մատեան»ը աղօթքի գիրք համարելու դարաւոր իրականութենէն եւ անոր բանաստեղծական յատկութիւններով գինովնալու երկրորդ շարժումէն ետք, զայն տարբեր չափանիշներով գնահատելու երրորդ հանգրուանը, որքան գիտենք, կը սկսի 1940էն երկու տարի ետք եւ 1950էն երկու տարի առաջ, յատկապէս Յակոբ Օշականի եւ Լեւոն Շանթի կատարած բացառիկ վերլուծումներով:

1942ին, Նարեկացիի «Աղաչեմ զանփոփոխելի» բառերով սկսող հատուածը վերլուծած ատեն, իր կատարած ընդհանրացումներուն կարգին, Օշական նոր պատուհան մը կը բանար «Մատեան»ին վրայ, աստուածաբանական տարազներէն ու բանաստեղծական յատկանիշներէն քայլ մը անդին անցնելով ու մօտենալով անոր մարդկեղէնին, գրելով.

«Գիտեմ, թէ ամէն բերթուած, ինչպէս ամէն արուեստի գործ, ամէն բանէ առաջ իր ժամանակինն է, կերպով մը այդ ժամանակին ամէնէն իրաւ զգացումներուն բիւրեղացումը: Այդ իսկ տրամադրութեամբ կը մօտենամ մարդկեղէնին, որ վերի տողերուն աւանդն է յանձնուած մօտ հազար ամ առաջ»:

Ապա.

«Զարհամարհենք սա մեր աշխարհը, վասնզի հոս ալ Աստուծոյ շունչը կ'ապրի բիւրաւոր կերպարանքներու տակ. հոս նետուած սերմը բարիք մըն է, յար եւ նման միւսին, որ անհուն անդաստանները կ'արգասաւորէ Աստուծոյ իմաստութեամբ»:

Հողին արգասաւոր կարողութիւններով, աշխարհի կեցուցիչ լոյսերուն ու մարդոց վերհիմաստ կամ սարսափելի բարքերուն հետ ապրող, դէ՛մ ըմբոստացող Օշականի ներկայացուցած «մարդկեղէն» Նարեկացիի հոգիին մէջ խորացաւ նոյնպէս Լեւոն Շանթ, որ բոլորովին յեղափոխական սահմանումի մը մէջ փորձեց արժեւորել «Մատեան»ը, ընդգծելով, որ «Անոր հեղինակը իր հոգեկան կազմով, ճաշակով ու բնածին հակումներով, ինչպէս տաղանդով, հեթանոսական դէմքի մըն է»:

Գրեթէ հիւր այն շրջանին, երբ Օշական Նարեկացիին մէջ կ'ընդգծէր «մարդկեղէն»ը եւ Շանթ կը հաստատէր անոր ըմբոստ գիծին տիրականութիւնը, անդին, Հայաստանի մէջ, վերջ կը

digitised by A.R.A.R.@

դրուէր մեծ բանաստեղծը «կրօնա-յետադիմական մոայլ դպիր մը» համարող երկարամեայ մոլուցքին եւ կը սկսէր դայն իր արժանի պատուանդանին վրայ բարձրացնող նոր թուական մը:

Յետ-ստալինեան մռայլէն թափ առնող բազմաթիւ գործերու կարգին՝ Նարեկացին վերարժեւորելու գործը նոյնպէս թափ առաւ, յատկապէս յիսունական թուականներու կէսերէն սկսեալ:

1955ին փրոֆեսէօր Մ. Մկրեան լոյս ընծայեց Նարեկացիի մասին գրած իր երեք հարիւր էջնոց մենագրութիւնը:

Երկու տարի անց, Արշաւիր Մխիթարեան խմբագրեց, թարգմանեց ու ընթերցողին ներկայացուց անոր տաղերուն ամբողջութիւնը:

1960ին, Մկրտիչ Խերանեանի կողմէ հրատարակուեցաւ «Մատեան ողբերգութեան» գործին արեւելահայերէն առաջին թարգմանութիւնը, իսկ Խերանեանէն տասը տարի ետք լոյս տեսաւ Վազգէն Գէորգեանի թարգմանական նմոյշներէն հատընտիր փունջ մը:

Մենագրութիւններով ու թարգմանական վաստակներով հանդէս եկած այս դէմքերուն հետ, հանդէս եկան Նարեկացիով ոգեշնչուած ուրիշ դէմքեր եւս, մեղի ծանօթներէն՝ Վարագ Առաքելեան, Ռաֆայէլ Իշխանեան, Ռաֆայէլ Արամեան, Պարոյր Սեւակ, Ալբերտ Կոստանեան, Վաչէ Նալբանտեան, որոնք իրենց կարճ կամ երկար գրութիւններուն ու ակնարկներուն մէջ, Օշականի եւ Շանթի օրինակներով, անոր մէջ տեսան ու գնահատեցին մարդկեղէնը, ըմբոստը, իր ժամանակի անցուղարձերուն արձագանգող մոգը, ոչ մէկ ժամանակի մէջ սահմանափակուող գերադոյն տիպարը, կրկնելով ու վերակրկնելով բիւրեղացած այն մտածումը, թէ՝

«Մատեան ողբերգութեան»ը խորապէս յագեցած է մարդու հոգեկան աշխարհի ամենանուրբ վինակի, անսպասելի ու շլացուցիչ պատկերների այնպիսի հարստութեամբ, որ մինչ այդ անծանօթ էր հայ բերթողական արուեստին եւ, ըստ էութեան, անկրկնելի մնաց ողջ միջնադարի ընթացքում»:

Մենք կը կարծենք, թէ հոս՝ Սփիւռքի մէջ, թէ հոն՝ Հայաստանի մէջ, Նարեկացին այսպէս, այսինքն՝ ճշմարտապէս ըմբռնելու ու գնահատելու մտքի այս մակարդակին հասնելէ ե՛տքն էր, որ օտարները սկսան հետաքրքրուիլ ու շլանալ անոր անունով ներկայացուած բանաստեղծութեան արտակարգ փայլով ու արտայայտել անոր մասին իրենց հիասքանչ մտածումները:

Ֆրանսերէնի պարագային, թարգմանչական այդ երախտաշատ աշխատանքը կատարեցին Հ. Սահակ Քէշիշեան եւ Ֆրան-

սացի բանաստեղծ Լիւք-Անտրէ Մարսէլ, իսկ ռուսերէնի պարագային՝ համընդհանուր հիացում մը առաջացուց Նաում Գրիբնեւի թարգմանութեամբ լոյս տեսած Նարեկեան ծաղկաքաղը, որ ռուս քննադատներէն մէկուն հաստատումով՝ «Իրօք, մշակութային իրադարձութիւն մը դարձաւ ռուս ընթերցողի համար»:

Եւ իրօք այդպէս եղաւ: Ռուս քննադատները համընդհանուր խանդավառութեամբ մը ողջունեցին հայ հանճարին մէկ չքեղ ճառագայթումը հանդիսացող այս գործը ու Նարեկացիի անունը սկսան արտասանել Շեքսպիրի, Տանթէի եւ Վիոնի հետ. ըսին՝ հեռաւոր դարերու մեծ ճգնաւորը փառաբանուած համաշխարհային մտածողներու շարքին կը կանգնի, որովհետեւ՝

«Նրա մօտ ամէն ինչ հսկայական է, ամէն ինչ տիեզերքի եւ հոգու չափով, տիեզերքի հաւասար, որովհետեւ հոգին ընդգրկում է տիեզերքը»:

Այս բոլորը, իրենց բովանդակած ճշմարտութեան զօրութեամբ, խայտացուցին իւրաքանչիւր հայ մարդու հոգին, թերեւս նաեւ Նարեկացիի հոգին, որ բաղձանքի շղարշի մը տակ՝ կը հաւատար հասնիլ ազգերուն, քարոզուիլ ժողովուրդներուն, իր բառերով իր մատեանին համար.

... Թո՛ղ որ հոչակուած հասնի ազգերին,
ժողովուրդներին քարոզուի ի լուր,
Տպուի դոներին բանականութեան
Եւ զգայութեան սեմերի վրայ դրոշմուի ամուր:

Պատմութիւնը կ'ըսէ, որ բանաստեղծին վերջին գործն է «Մատեան ողբերգութեան»ը, որ գրուած է, թերեւս աւելի ճիշդ կ'ըլլար ըսել՝ աւարտած է հեղինակին մահէն մէկ տարի առաջ, 1002ին, իր եղբօր՝ Յովհաննէսի առաջնորդութեան ատեն եւ միաբանակիցներուն խնդրանքով:

Թէ որքան ճիշդ է կենսագիրներուն կողմէ միաբանակիցներուն վերագրուած այս խնդրանքը, կը մնայ խո՛ստ խնդրական: Որովհետեւ «Մատեան ողբերգութեան»ը պատմական դէպքի մը պատումը չէ, ծանօթ դրուագի մը շարադրութիւնը չէ, ոչ ալ աւանդական հեքիաթի մը բանաստեղծական դրուագումը, այլ՝ անհատի մը անհատական փոթորկումներուն, ալեկոծումներուն, մեղքերուն ծանրութեան ու մաքրուելու տենչին, յոյսին ու յուսաբեկումներուն բախումէն ծնունդ առած համանուագ մըն է. որուն յօրինումներէն առաջ կամ յօրինումին ընթացքին՝ խիստ կասկա-

di itised by A.R.A.R.@

ծելի է, որ դեր ունեցած ըլլան միարանակիցներու կամ ուրիշներուն խնդրանքները, պատուէրները կամ հրամանները:

*

* *

Իր գոյութեան ողբերգութիւնը ամբողջապէս չափած ու խորապէս ապրած մարդ էակի բաղմաբարդ հոգիին ցաւագին գաղափարներուն գումարն է «Մատեան»ին նիւթը, անոր ներքին հակասութիւններուն ընդարձակ մէկ հանդէսը, երկու ուժերու հակադրութենէն առաջացած մեծ ու բեղմնաւոր տակնուվրայութիւնը:

Երկու ուժերը նոյն ատեն «Մատեան»ին երկու հերոսներն են, որոնցմէ մէկը՝ Աստուած, կ'ապրի «անմատոյց լոյսի ջինջ ոլորտներում», իսկ միւսը՝ մարդը, մատնուած է կորստաբեր աշխարհի մը թանձր խաւարին մէջ: Աստուած անապական էութիւն մըն է հոն, իսկ մարդը՝ մեղսաթաթաւ գոյութիւն:

Այս երկու ուժերը իրենց բնութեամբ, իրենց յարաբերական զօրութիւններով, արարքներով ու ստորոգելիներով ըստ ամենայնի ներկայացնող երկն է «Մատեան»ը, ուր անընդգրկելի ծաւալ մը ստացած են, խորք ու թափ ստացած են, շարժում ու ուժգնութիւն, ցանկալի առաքինութիւնները միշտ ի հաշիւ Աստուծոյ եւ կորստաբերները՝ ճակատագրականօրէն ի վնաս մարդուն:

Այս հակադրութիւնը անձկալի մտատանջութեան մը մատնած է Նարեկացին, որ ո՛րքան զօրացնէ բարձրանալու եւ Արարչին նմանելու տենչը, ա՛յնքան աւելի հասու կը դառնայ իր յուսահատական կացութեան, ա՛յնքան կը բարդանան, կը կուտակուին մեղքերը ու կը լայննայ իր եւ Անեղին միջեւ գոյութիւն ունեցող անջրպետը, հասնելով տեղ մը, ուր այլեւս իր հոգիին համար՝

«Ներկան անգոյ է, անցեալը՝ անյայտ, գալիքն՝ անստոյգ»:

Ողբերգութիւնը աստիճանաբար կը խորանայ, այն աստիճան, որ աւելի լաւ չէ՞ր, պիտի ըսէր ինք դարձեալ, որ՝

Ո՛չ ծնունդ առնել, ո՛չ լոյս աշխարհ գալ,
Ո՛չ մարդկանց թւում երբեւէ գրուել,
Ո՛չ հասակ առնել, աճել, զարգանալ,
Ո՛չ գեղապատկեր դէմքով զարդարուել,
Ո՛չ օժտուել խօսքով, բանականութեամբ,
Քան թէ ենթարկուել այսքան սաստկագոյն

Ու սարսափելի տառապանքների,
Որոնց դիմանալ
Կարծրակոփ ժայռերն անգամ չեն կարող,
Ո՛ւր մնաց տկար մարմինները լոյծ:

Կրնանք մտածել հարկաւ, որ Նարեկայ վանքի խունկին ու աղօթքին մէջ միս ու ոսկոր ու հոգի կազմած մոնազնը չէր կրնար «Մատեան»ին մէջ յիշատակուած եւ իրեն վերագրուած յիսուն մեղքերը եւ ասոնց ճիւղաւորումները ինք գործած ըլլար, եւ սխալ չ'ըլլար հաւանաբար ենթադրել, թէ ի դէմս իր անձին՝ ան նկատի ունէր նոյնինքն մարդը, բոլոր մարդերը, ողջ մարդկութիւնը:

Այս ուղղութեամբ յատկանշական է երկին հատուածներէն մէկը, ուր Նարեկացի ինքզինք մարդերուն ամէնէն մեղաւորը, անօրէնը, ամբարիշտը, անիրաւը, չարագործը, մոլորածը, սխալածը, մոլեգնածն ու դատապարտուածը հռչակելէ ետք՝ կ'ըսէ.

Միմիայն ե՛ս եմ, եւ ուրիշ՝ ոչ ոք.
Ե՛ս եմ համայնը, եւ ամէնիքնն է
Պարփակուած իմ մէջ:

Կայ սակայն այս ապրումին ճիշդ հակառակ զգայութիւնը:

Այսինքն՝

Բոլոր մեղքերը իր մէջ պարփակող «համայնը» միայն մեղքերու պարագային չէ, որ ինքզինք համայն կը դաւանի, ինքզինք այդպէս կը դաւանի մեղք գործող կեանքին մէջ գոյութիւն ունեցող մարդկայնական չունչին բնական մղումներուն համար եւս: Իր լաւերով.

«Աղօթանուէր պատգամաւորն եմ համայն աշխարհի»:

Կը նշանակէ, թէ Նարեկացիի համար կաւ է մարդը եւ չունչ է նոյն ատեն, եւ ինք՝ թէ՛ կաւին գործած մեղքերուն կրողն է եւ թէ առաքինութիւններու պատգամաւորը, համա՛յնը, համապարփակ ես մը, որ հաւանաբար նոյն պատճառով խորանալու, հոգիին ալքերը կարենալ իջնելու իր անչափելի կարողութեան չնորհիւ՝ կը հասնի տարտարոսներու տարտարոսի մը առիթ, ուր, իր ճակատագիրը տնօրինելու զօրութեան դէմ-յանդիման կանգնած, հակադրութեան ճամբով դարձեալ, յուսաբեկ մարդու մը ամեհի ալեկոծումով մը կը պարզէ ըմբոստութեան իր դրօշը:

digitised by A.R.A.R.@

Կ'արժէ հոս բանալ փակագիծ մը եւ գոնէ Հարեւանցի մատնանշել այն զուգահեռը, որ կայ մեր օրերու մտածող մարդուն եւ տասներորդ դարուն ապրած Նարեկացիի ցաւատանջ արտայայտութիւններուն միջեւ:

Մինչեւ Համաշխարհային Առաջին եւ Երկրորդ պատերազմները՝ մխիթարական ձեւակերպումներ կային եւ մարդուն ճակատագրին կապուած անձկութիւնը, գոնէ չափով մը, վարատած էր:

Սարքուած նոր նախճիրները, սակայն, ցնցեցին ողջ մարդկութիւնը, ձեւով մը խորտակեցին մինչ այդ փայփայուած փրկագործ դրութիւնները եւ երիտասարդներու երիտասարդ ու յեղափոխական միտքը երջանկութեան ու յաւերժութեան հաչուոյն տրուած խոստումներէն բոլորովին պատրանաթափ՝ հոչակեց իր անկախութիւնը, յաջորդաբար ծնունդ տալով ըմբոստ շարժումներու, որոնք ծանօթ են այսօր Տատայիսթ, Գերիրապաշտ, Գոյապաշտ, Անհեթեթ փիլիսոփայութիւն եւ այլ անուններով:

Այս շարժումներէն իւրաքանչիւրին հետ մտածումի նոր երանգներ պարզուեցան, կարգախօս ունենալով գրեթէ նոյն կոչը,- զգացնել մարդուն իր լքուածութիւնը, առանձնութիւնը, անձկալի կացութիւնը, անե՛լը, որուն մէջ ինկած է ինք:

Անոնց ռահվիրաներուն գրիչով ամէնէն աւելի քննութեան նիւթ դարձաւ Աստուծոյ եւ մարդուն փոխյարաբերութիւնը: Այս զետնին վրայ տիրական դէմքեր դարձան Քիերքեկարտ, Անտրէ Մարլօ, Ալպէր Քամիւ, Ժան-Փօլ Սարթր, էօժէն Իոնեսքօ եւ ուրիշներ: Անոնք, գրեթէ ամէնքն ալ, պատկերացուցին մղձաւանջային աշխարհ մը, անոր մէջ ինկած մարդուն անդոհանքը, մահուան մնայուն յաճախանքը, եզրակացնելով, որ Աստուած լքած է մարդը եւ մարդը պէտք է տէր գառնայ իր ճակատագրին, փրկէ ինքզինք՝ մարդկային միջոցներով, ինքն իրմէ ստեղծէ իր արժէքը, կառչի ուրիշ կեանքի մը յոյսին:

«Մենք կը նանչնանք երկընտրանքը,- *կ'ըսէ մէկը,-* կա՛մ ազատ չենք եւ ամենազօր Աստուած ինքն է բոլոր այս չարիքներուն պատասխանատուն, եւ կամ՝ ազատ ենք ու պատասխանատու, բայց Աստուած ամենազօր չէ»:

Ապստամբներէն ուրիշ մը նոյն կասկածին վրայ կը դնէ շեշտը.

«Եթէ Աստուած գոյութիւն ունի, ամէն ինչ իրմէ կախում ունի եւ մենք ոչինչ կրնանք ընել իր կամքին դէմ, իսկ եթէ գոյութիւն չունի, ապա ուրեմն ամէն ինչ կախում ունի մեզմէ. հետեւաբար ամբողջովին ազատ ենք»:

Այս տարակոյսներուն, անոնցմէ բխած անդոհանքներուն ու անձկութիւններուն բերումով էր, որ տեղ մը աւետարանի վերածուեցաւ Անտրէ Մալրոյի «Մարդկային կացութիւնը», տեղ մը՝ Ալպէր Քամիւի «Ապստամբ մարդը» բարձի գիրք դարձաւ, ուրիշ տեղ մը՝ Սարթրի «Ազատութեան ճամբարները» անցաւ աշխարհի բոլոր ճամբարներէն, Իոնեսքոյի «Ճաղատ երգչուհին» բեմէն վար չիջաւ տասնամեակներէ ի վեր. եւայլն, եւայլն:

Արդ,

Այս բոլորը, բոլո՛ր այս տարակոյսները, լքուածութեան սարսափելի գիտակցութիւնը, իր ճակատագիրը ճչդելու մարդուն ապրած ցաւագին երկընտրանքը, հաղորդակցութեան պակասին սուր ճիչերը, ընդհանուր յուսաբեկութիւնը եւ ելք մը որոնելու ցաւատանջ գալարումները, ասոնց բոլորին արձագանգները անաղօտ յստակութեամբ ու անկրկնելի ուժգնութեամբ կան 10րդ դարուն գրուած Նարեկացիի «Մատեան»ին մէջ:

Ըմբոստութիւնը, որ տիրական թեմաներէն մէկը դարձաւ ներկայ դարու կէսերուն ձեւ առած Գոյապաշտ փիլիսոփայութեան եւ հաղորդակցութեան պակասը, որ մայր գիծերէն մէկը հանդիսացաւ գոյապաշտներուն յաջորդած Անհեթեթի թատրոնի ներկայացուցիչներուն, կարելի է առանց դժուարութեան եւ միաժամանակ հաստատել Նարեկացիի «Մատեան»ին հատուածներուն մէջ:

Ուրեմն՝ կը հետուի, որ՝

Հին սերունդները արդէն առկայ մշակութային ժառանգութեան ու իրենց ապրած անմիջական կեանքի մթնոլորտին ազդեցութեան տակ՝ աղօթող մը տեսան Նարեկացիին մէջ:

Ներկայ դարու սկիզբները ապրող սերունդը՝ Մեծարենց, Ինտրա եւ ուրիշներ բնութեան արտացոլումը, տիեզերական յարաբերութեան մէկ լարը տեսան «Մատեան»ի ծալքերուն:

Օշականի եւ Շանթի սերունդը մարդկեղէնը եւ ապստամբը:

Նոր սերունդը՝ նոր զգայնութիւններ ու նոր մտածումներ:

Յաջորդական սերունդներու ապրումներէն ու մտածումներէն տարբեր սնունդուած եւ նոյն պատճառով մեծարուած ըլլալու հանգամանքովը՝ Նարեկացի ձեւով մը կը նմանի Ֆրանսացիներուն Պոտլէրին:

Քահանական թուականներու առաջին քառորդին ու կէսերուն հրապարակ եկած յիշեալ ըմբոստ շարժումներուն ներկայացուցչական դէմքերը եւ անոնց հետեւորդները յաջորդաբար ուրացան զիրենք կանխող համբաւները, բայց ոչ ոք յանդգնեցաւ Պոտլէրը

digitised by A.R.A.R.@

վար առնել իր բարձրագոյն պատուանդանէն: Ընդհակառակն, թէ՛ Տատայիսթները, թէ՛ Գերիրապաշտները, թէ՛ Գոյապաշտները իրենց տեսութիւնները հիմնաւորելու օգտին արմատներ գտան Պօտլէրի բանաստեղծական տարերքին մէջ, Պօտլէրը համարեցին իրենց նախահայրը:

Այդպէս եղաւ Պօտլէրի պարագային: Այդպէս էր իրականութիւնը Պօտլերէն դարեր առաջ երկնած Նարեկացիի պարագային:

Երեւի նոյնն է բոլոր բացառիկ ծնունդներու, բացարձակ մեծութիւններուն ճակատագիրը: Եւ արդէն ի՞նչ մեծութիւն, ի՞նչ տաղանդ, ի՞նչ հանճար, եթէ իւրաքանչիւր սերունդ իրմէ ու իր ժամանակէն բան մը պիտի չյաջողի ստուգել անոնց ժառանգութեան մէջ...

Հետաքրքրական է գիտնալ, թէ Նարեկացին ինքը, այդ ինքն իր մէջ չատցող, բարդացող, կուռակուռող, ինքզինք խորտակող ու վերակառուցող մեծ ալեկոծը, ճամբուն վրայ հանդիպած ամէն հուն քանդող այդ ամեհի յորձանքը, այդ տարականոնը եւ արտակարգը ծանո՞թ էր արդեօք իր տարերքին, թէ անգիտակից ձեւով մը թուղթին կը յանձնէր իր հոգիէն յորդաղեղ դուրս եկող ապրումները, մեղքի կոյտերը, աղօթքի գանձերը, տարակոյսներուն հեղեղները, ըմբոստութեան ալիքները՝ այդպէս, առանց կարգի, կանոնի, հակակշռի, չափի ղգայնութիւններուն:

Տեսաբանները դարերէ ի վեր հաստատած են ու արուեստի ներկայացուցչական դէմքերը քաջ գիտեն, որ վիպագիր մը, թատերագիր մը, բանաստեղծ մը, ոեւէ արուեստագէտ որքան ալ ի բնէ օժտուած ըլլայ, յորդ ըլլայ իր խառնուածքը, թարմ ըլլան իր երանգապնակները ու ծիածանները փողփողուն, առանց գիտակցութեան լոյսին, ընտրողական ուժին ու ճարտարապետական տաղանդին չի կրնար մեծ արդիւնքներու յանգիլ, ճեղքել դարերու մռայլը ու հասնիլ յաջորդող սերունդներուն:

Այդպէս է նաեւ Նարեկացիի պարագան:

Արդարեւ, ապշեցուցիչ է մեզմէ տասը դար առաջ ապրած այս վանականին ծանօթութեանց գումարը: Մշակութային առումով թէ գիտութեամբ, իրենց յետին մանրամասնութեամբ ան կը ճանչնայ իր շուրջը թաւալող կեանքի տարբեր խաւերը, բնութիւնը՝ իր բոլոր երեւոյթներով, մարդը՝ իր բոլոր գիծերով, մա՛նաւանդ իր ներքին տիեզերքը, իր հոգիին ցուրտ բեւեռները եւ հասարակածային կիզիչ գօտիները:

Մարդու այլազան յուզումներուն ու ձեռակերտ ու անձնակերտ երեւոյթներուն կարգին, Նարեկացի ծանօթ է մա՛նաւանդ

այդ բոլորը չնչաւորող արուեստի մեծ օրէնքներուն, անոր անհրաժեշտ չունչին, խտութեան պայմաններուն եւ ուժգնութեան կենսատու զօրութեան:

Կարգ մը ակնարկութիւններէն դատելով, կը հասկցուի, որ «Մատեան»ը սարերայնօրէն ստեղծուած գործ չէ. այլ՝ գիտակից մարդու մը ցաւագին երկունքով գլուխ բերուած յաղթանակ մը, մարդկային ուժերու գերագոյն լարումով չնչաւորուած բաբախուն հրաշք մը:

*

* *

Շարունակելէ առաջ, սակայն, պիտի ուզէինք երկրորդ փակագիծ մը բանալ եւ ըսել չնորհակալութեամբ, որ նախընթաց էջերուն մէջերուած չափածոյ տողերը, ինչպէս նաեւ հետագայ հատուածները առնուած են «Մատեան»ը աշխարհաբարի վերածած վերջին թարգմանիչէն, Հայրենի բանաստեղծ Վազգէն Գէորգեանի լոյս ընծայած հատընտիրէն, որ, ինչպէս կ'ըսեն, գրական վերստեղծումի ճշմարիտ օրինակ մըն է: Գէորգեան օգտագործած է զինք նախորդած թարգմանիչներուն փորձը եւ թափանցող իր միտքով եւ վերստեղծելու ստոյգ չնորհներով ձեռք բերած է այնպիսի պայծառ ու բաբախուն արդիւնք մը, որ ո՛չ միայն մինչեւ իր օրերը կատարուած թարգմանութիւններուն տրամաբանական զարգացումը կը հանդիսանայ, այլեւ բուն, հարազատ, հզօր, բարձրաթռիչ ու խորախորհուրդ Նարեկացին մեր նոր լեզուով ու մեր օրերուն չնչաւորող հազուադէպ յաղթանակ մը: Կարելի չէ խորհիլ. որ գրաբարին քիչ ծանօթ կամ բոլորովին անծանօթ մարդոց երբեւիցէ տրուած է Նարեկացին ըմբռնելու ու ըմբոշխնելու այնպիսի առիթ մը, որ ընծայեց Հայ ընթերցողին Վազգէն Գէորգեան, որ թարգմանիչի իր տաղանդով վերստեղծեց Նարեկացիին բովանդակ չքեղութիւնը, խոհի, խօսքի անկրկնելի հարստութիւնը, անոր բարդութիւնները տակաւին, սուզումները, փոթորկումները, առաւել՝ խոստովանութիւններու աննախադէպ յորձանքը, մեղքի բուրվառին մէջ ճենճերող հոգիին աստուածային էութիւնը եւ Աստուծոյ հաւասարելու մարդկային սխրանքին մէջ տարերքը:

Գոցենք փակագիծը:

digitised by A.R.A.R.@

*
* *

Իր տարակոյսներուն, աղերսանքներուն, պարտականութիւններուն ու ցանկութիւններուն մասին Արարիչին զեկուցում տալէ ետք, Նարեկացին կը խօսի նաեւ իր ծրագիրներուն մասին.

Եւ դեռ ինչ՞ր կան քո կողմից մեր մէջ
Կայլակող անլուռ՝ անուշ հոսանքով,
Որ պիտի ասուեն ու լուսաբանուեն
Յաջորդ մասերում:

Իր արուեստով վեր բարձրանալու եւ զօրանալու բաղձանքէն ու իր խօսքը յաջորդական մասերու բաժնելու գիտութենէն ետք, հետաքրքրական է ընդգծել արուեստի հասկացողութեան հետ՝ նաեւ արուեստին դիմելու Նարեկացիի մարդկային շարժառիթը, որ, իր կարգին, շռայլ լոյս մը կը նետէ իր գործին հանդէպ ունեցած պատասխանատուութեան վրայ.

Որպէսզի ի զուր կրկնաբանուելով
Խօսքս չհասնի շատախօսութեան
Ու էլ աւելի ողբալի դառնայ,
Ասեմ՝ թշուառս նրանով իրեն
Արքայութիւն չէ, որ յանդգնում է խնդրել,
Այլ միայն
Տառապանքների քիչ թեթեւութիւն:

Դիւրին է արուեստի յաւիտենական օրէնքներէն մէկը հաստատել տասներորդ դարուն ապրած Նարեկացիի այս հրաշալի մտահոգութեան մէջ, ա՛յն՝ որ կրկնաբանութիւնը շատախօսութեան կը տանի ու շատախօսութիւնը, նոյնիսկ եթէ հոգիէն բխած խօսք ըլլայ անիսկա, իրաւ յուզումը կը դարձնէ ողբալի:

Ուշագրաւ է նոյնպէս գրիչին դիմելու Նարեկացիի մղումը, արուեստի մխիթարութեան վստահելու սրտառուչ իրականութիւնը:

Խոստացուած երջանկութիւններէն յուսահատ,
Արքայութեան հանդէպ պատրանաթափ,
Իր լքուածութիւնը վերջնականապէս ճշդած
Ու մինակութեան անդորհանքը ապրող մարդուն գործը եղած է արուեստը: Իր առանձնութիւնը տանելի դարձնելու համար ան

յաճախ դիմած է գոյնին, ձայնին, բառին, ձեւին, ու չարժումով, ու բիւրեղացումներով պայմանաւոր մեծագործութիւններուն:

Այս ճշմարտութիւնը, կրկնենք, շատ ծանօթ է այսօրուան մարդուն, բայց ապշեցուցիչ է տասներորդ դարու վանականին պարագային, որ արքայութեան մէջ իրեն տեղ մը յարդարելու ձգտումին փոխարէն, մէկ կողմ կը ձգէ արքայութիւնն ու անոր ուղին մատնանշող մատեանները, ու գրիչը ձեռք կ՚առնէ մարդուն տառապանքը հոս թեթեւցնելու տագնապով:

Նոյնպիսի մեծ յանդգնութիւն մըն է, երբ Նարեկացի Աստուածաշունչը եւ Աստուծոյ շունչով դրուած միւս դիրքերը անտես կ՚ընէ եւ տառապող մարդուն մխիթարութեան համար կ՚առաջարկէ իր մատեանը.

...Եթէ վշտերից լքուած, յոգնաբեկ՝ մէկը նուաղի,
Թող ամրապնդուած յառնի վերատին
Հառաչանքների այս հաստարանով՝
Յուսալով ի քեզ:

Եթէ հոգեկան մահաբեր մի ցաւ պաշարի մէկին,
Թող որ սրանով, աղօթելով քեզ,
Ստանայ կեանքի յոյս եւ փրկութիւն.
Թէ տագնապահար ու տարակուսած
Խոցոտուի մի սիրտ,
Սրանով փրկուած՝
Թող ապաքինուի՝ մեծիդ քաղցրութեամբ:

Եթէ պահպանակն ապահովութեան
Լքի մի մարդու,
Թող ձեռքդ վրան ընդունի նորէն
Ու ամրապնդուի այս միջնորդութեամբ:

Եթէ անտեսուած դեգերի մի մարդ,
Լքուած ու մոլոր,
Թող որ սրանով յոյս առնի դարձեալ՝
Քո հոգածութեան:

Իր այս յանդուգն, զօրեղ, ինքնավստահ շեշտով, իր անձնական ուժին հանդէպ ունեցած մեծ հաւատքով, Նարեկացի յայտնագործեց տիեզերական մարդու ներքին վերիվայրումներուն

digitised by A.R.A.R.@

ամբողջութիւնը եւ լինելութեան համանուագը, ուր՝ արցունքի կայլակներուն, ահարկու սրտարեկութիւններուն ու աղօթքի մրմունջներուն կարգին՝ դժուար չէ հանդիպիլ Աստուծոյ համեմատութեամբ թերի ստեղծուած ու Աստուծոյ հաւասարելու համար ճամբայ ելած իրաւախնդիր մարդուն յախուռն ըմբոստացումներուն:

Տեղին է դարձեալ յիշել «Մատեան ողբերգութեան» հատորը 70 անգամ տպագրած ըլլալու մեր ժողովուրդին արձանագրած նշանակալից իրողութիւնը:

Հայ գրականութեան մէջ այս փաստը չունի իր նախընթացը:

Ու ասիկա ըստ ինքեան բան մը կը նշանակէ հարկաւ:

Կը հաստատէ ա՛յն՝ որ հայ ժողովուրդը բնազդական անսխալ մղումներով կամ գիտակցական լոյսերու օժանդակութեամբ այս «Մատեան»ին մէջ գտած է իր ներաշխարհին թարգմանը հանդիսացող մէկ ուժը, իր զգայնութիւններուն ողջ գումարը, տառապելու եղանակները, կենսասիրութիւնն ու կատարելութեան տենչերը, այլակերպուելու ու գաղափարական էութեան մը ընդխառնուելու իր առհաւական տենդերը, առաւել՝ համի, բոյրի, նայուածքի, ձայնի նախասիրութիւնները:

Չի կրնար ըլլալ, որ հայ մարդը զուտ աղօթքի, այսինքն՝ աշխարհէն կտրուելու մղումի մը գոհացում տալու համար «Ողբերգութեան մատեան»ը 70 անգամ տպագրուելու պէտքը զգացած ըլլայ: Նարեկացիի մեղքին քանակութեամբ մեղքեր, ու մեղաւորներ, ու մեղայական հառաչանքներ չէին պակսեր իրեն: Աղօթելու ու հառաչելու համար կային Հին ու Նոր Կտակարանները. Իր տրամադրութեան տակ ունէր սրբազան ուրիշ մատեաններ, Վարք սրբոցներ, բայց այս վերջիններէն աւելի այն միւսը, Նարեկացիի «Մատեան»ը յանձնեց տպագրութեան, ըստ ոարձի զիրք, պահեց սրտին մօտ, որովհետեւ, ինչպէս ըսինք անգամ մը, իր անհատականութիւնը առաւելագոյն չափով մը կ'արտայայտէր ա՛յս մէկը, այս մէկուն մէջ ճենճերող խունկը, այս մէկուն մէջ ալեկոծող ծովը, վառող արեւը, կուտակուած ամպը, այս մէկուն մէջ հրաշակերտուած հողին բոյրը, երկինքին լապոյտը, սաստկացող ձմեռը ու բացուող ծիածանը:

Ու այս ամէնը լեզուական աննախընթաց մակընթացութեան մը մէջ, պատկերաւոր մտածողութիւնը հարստացնող համանուագային համակարգի մը նորահրաշ տարերքով:

Զինք կորստեան մատնող մեղքերուն խորքերը չափելէ ետք, Նարեկացի տեղ մը կը խոստովանի.

«Որքանութիւնը որոշել բնաւ չկարողացայ»:

Իր «Մատեան»ին մէջ մխրճուելու փորձ ընողը հաւանաբար նոյն տպաւորութեամբ պիտի համակուի:

Իրապէս, ո՛րքան մարդ խորանայ անոր մէջ, ա՛նքան կը բազմանան ու կը բարդանան, կը ծաւալին ու կը ճիւղաւորուին հոն տեղի ունեցած շարժումները, ալեկոծումները ու բախումները եւ դժուար կ'ըլլայ իրապէս ճշդել անոնց որքանութիւնը իբրեւ քանակ ու որակ:

Մարդկային հոգիին բոլոր լարերուն դպած ու անոր ամբողջութիւնը ընդգրկած ամբողջական երկ է «Մատեան ողբերգութեան»ը, որ օժտուած է համապարփակ հոգիի մը համագումար շնորհներով, առաւել՝ գրական գործ մը ոտքի կեցնող միջոցներուն խորհուրդով, բաբախումներով, լոյսով, կրակով, այլազանութեամբ:

Նարեկացի ծանօթ էր այդ բոլորին միաձուլումով կազմուած իր ուժին եւ իրենց մեծութեան ծանօթ բոլոր մեծերուն պէս գիտէր, որ իր արարչագործութիւնը պիտի կնքուի՝

... Որպէս արձան յաւիտենական՝
Ընտիր ու հանոյ գործերի կարգում...

Բաղձանքի մը քողին տակ ըսուած այս մտածումը աւելի քան երբեւիցէ իրականութիւն է այսօր:

Ինչպէս մասամբ ուրուագծուեցաւ կանխող էջերուն, մարդկութեան մեծագոյն իրագործումներէն մէկը կը համարուի այսօր «Մատեան ողբերգութեան»ը, որուն հեղինակը՝

Ժամանակակից էր Նարեկացիին, Սայեաթ-Նովային, Խաչատուր Աբովեանին:

Ապա՝ ժամանակակիցը եղաւ Մեծարենցին, Սիամանթոյին, Վարուժանին, Ինտրայիին, Օշականին, Զարենցին:

Որուն մէջ կուտակուած նոր ճշմարտութիւններուն բերումով արդարօրէն ան ժամանակակիցը համարուեցաւ մեծ անդրհանքներ ապրած ու ապրող այսօրուան հայ թէ օտար մարդոց...

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՑԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Բագին

ՄԷԿ-ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ Ի ՄԱՍԻՆ

ՌՈՒԲԷՆ ՋԱՐԵԱՆԻ

Տասնամեակ մը առաջ հողին դարձած հայրենի վաստակաշատ մտաւորական Ռուբէն Զարեանի «Յուշապատում» շարքի երրորդ հատորէն յաջորդող էջերուն արտագրուած խաչատրեանական վկայութիւններուն առիթով, սրտի պարտք է քանի մը տողով դարձեալ անդրադառնալ յատկապէս իր այդ շարքին, որ յուշագրական կալուածին մէջ կ'իյնայ թէեւ, բայց մեր կարծիքով վեր է սեռին կապուած ընդհանուր հասկացողութենէն:

Իւրայատուկ բնաւորութիւններու արձանագրութիւն է անիկա բազմաթիւ հատուածներու մէջ:

Ապրումի դրուագում՝ հերոսներէն ոմանց հետ:

Արուեստներու վերլուծում՝ շատ մը էջերու վրայ:

Ողբերգական դէպքերու անդրադարձ:

Ու տարբեր ճակատներու երկայնքին տարուած յաղթանակներու արձագանգ:

1975ին, 1977ին եւ 1980ին լոյս ընծայած երեք հատորներուն մէջ, մտաւորական տարբեր ասպարէզներէ ներս վաստակած ութսունմէկ դէմք յուշագրելէ ետք, «մթնոլորտային ճնշումներու տակ» տուեալ էջերէն դուրս դրուած հատուածները ներառնելով եւ ազատ պայմաններուն մէջ անոնց վրայ նոր էջեր գումարելով՝ Ռուբէն Զարեան, լոյս ընծայեց «Մայրամուտից առաջ» խորագրով եւ Ինքնապատում ենթավերնագիրով երկու հատորներ, ուր ան կռահած է բազմաթիւ նորութիւններ ու կռահուածը ներկայացուցած է անկեղծութեամբ նորէն, գրողական իր ողջ կարողութեամբ, համակող ոճով:

Վաթսուն տարիներ կ'ընդգրկեն Ռուբէն Զարեանի յուշապատումները. 1930էն 1990, եւ այդ ժամանակաշրջանին հայրե-

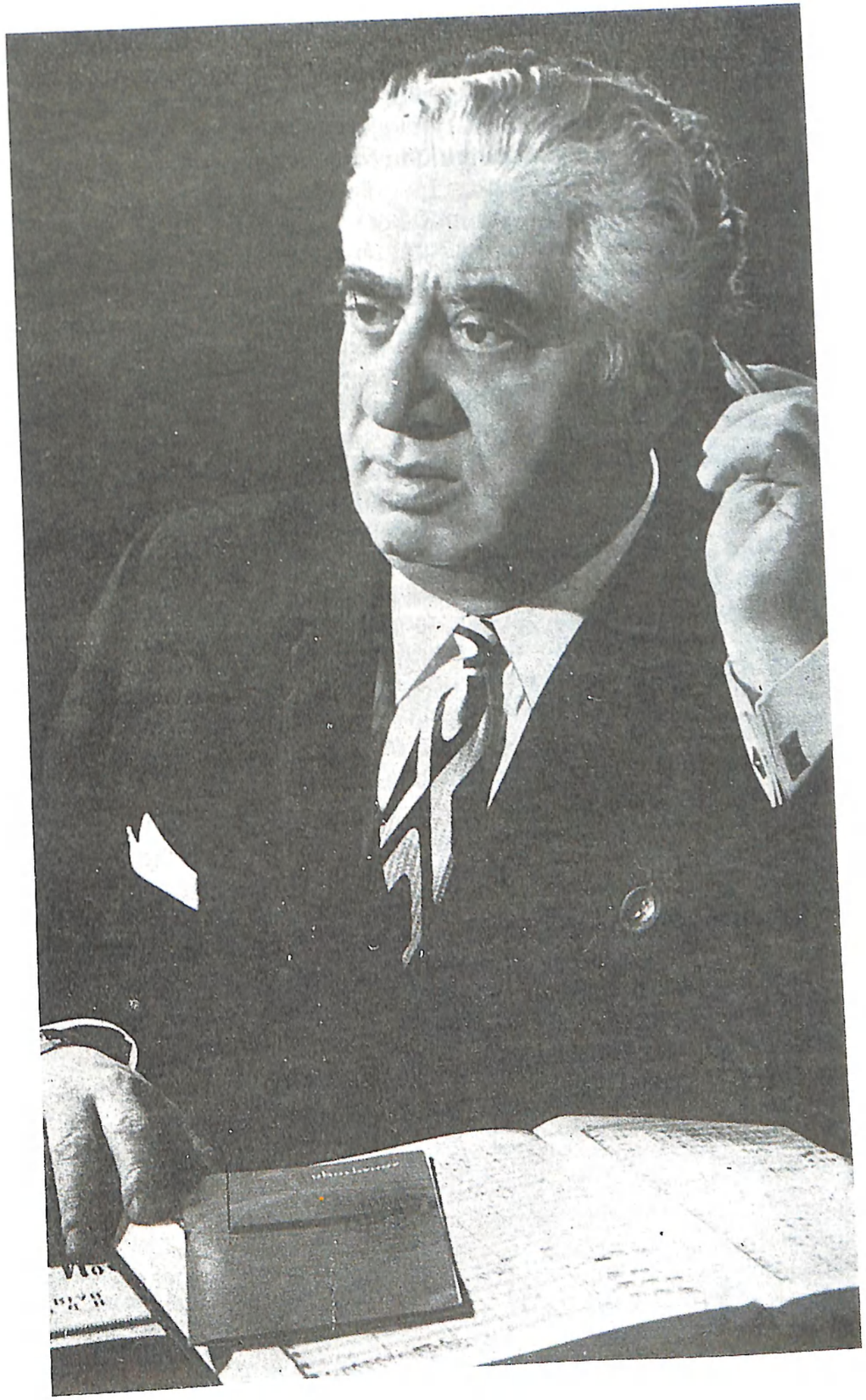

digitised by A.R.A.R.@

նի մեր գրողներուն ու գրականութեան, երաժիշտներուն ու երաժըշտութեան, թատերական գործիչներուն ու թատրոնին, դերասաններուն ու դերասանութեան, նկարիչներուն ու նկարչութեան, դասախօսներուն ու դասախօսութեան, եւ միւս արուեստագէտներուն ու արուեստին մասին դժուար թէ մարդ կարենայ ամբողջական գաղափար մը կազմել, առանց Զարեանի յիշեալ հատորներուն լուրջ ընթերցումին:

Պետհրատի հրատարակչական ճիւղին վարիչ, պաշտօնական թերթերու ու գիրքերու խմբագիր, յառաջաբաններու եւ մեկնագրութիւններու հեղինակ, մեր դպրութեան մէջ նորեր յայտնաբերելու բնազդով օժտուած անձ, տարեց դէմքերը աշխատանքի մղող ձգողական ուժի տէր, ուրիշներու թէ իր անձին հանդէպ ծայրայեղ չափերու հասնող անկեղծ գործօն, այդ ճիւղաւորեալ գործունէութեան ծանօթ ոեւէ անձ պիտի չքաշուէր երեւոյթ մը համարելու Ռուբէն Զարեանի երեւումը մեր դպրութեան մէջ:

Հայաստանի վերանուաճած անկախութենէն (1991) առաջ ինկած եօթը տասնամեակներուն մասին, մեր կարծիքով, դժուար է ամբողջական գաղափար մը կազմել առանց մեծավաստակ այս մտաւորականին այս շարքին հետ սերտ մտերմութիւն հաստատելու: «Յուշապատում»ի երեք եւ «Վերջալոյսից առաջ» հատորներուն մէջ մարդ քիչ անգամ մանրամասնութիւնները կարօտը կը զգայ, այն ալ ստալինեան մռայլին օրօք տեղի ունեցած իրադարձութիւններուն ու անդրադարձ ապրումներուն առիթով, մնացեալ բոլոր մասերուն երկայնքին հանդիպելի են հոն ընդհանրապէս Հայաստանի իրականութեան եւ մասնաւորապէս մտաւորական կեանքին բոլոր ելեւէջները: Ընթերցողը երախտագիտութեամբ կը լեցուի, որ հակառակ մուրճին ամլացնող հարուածներուն եւ մանգաղին անդարմանելի հունձքերուն, մտքի մեր մշակները կուտակած են հսկայ ձեռքբերումներ՝ ընդգրկուած բոլոր մարզերուն մէջ:

«Յուշապատում»ի երեք հատորները եւ «Մայրամուտից առաջ» անուն լրացուցիչ մատեանները միասին իրենց ճանաչողական արժէքով եւ անոնց մէջ պարզուած գրողական արժանիքներով՝ արժանի են բարձի գիրք դառնալու պատիւին:

Ռ. Զարեան

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆԻ ՀԵՏ...

Մի երկու անգամ լսել եմ նրա դժգոհութիւնը.

– Ի՞նչ են առել-անցել, «Սուսերով պար», «Սուսերով պար»*: Ես շատ աւելի լուրջ կոմպոզիտոր եմ, քան այդ գործի հեղինակն է:*

Մի ուրիշ անգամ՝

– Սիմֆոնիաներ ունեմ, բալետներ, իսկ ինձ ճանաչում են «Սուսերով պարի» *չնորհիւ:*

Ես փորձեցի բացատրել.

– Երեւի պատճառն այն է, որ «Սուսերով պարը» *բերեց իր հետ այնպիսի կողմեր, որ յետոյ երեւացին երաժշտութեան մէջ: Վերջապէս, իր էքսպրէսիայով մօտ է ժամանակակից մարդու հոգեբանութեանը:*

Բացատրութիւնս իր սրտովն էր, բայց չփարատեց նրա դժգոհութիւնը, ըստ երեւոյթին, նա դժգոհելու աւելի ծանրակշիռ հիմքեր ունէր:

Ու ես, ինչպէս ընդունուած է նման դէպքերում, ընդառաջ գնացի նրա տրամադրութեանը, մանաւանդ ինքս համոզուած էի, որ ասածս ճշմարտութիւն է.

– Գուցէ մի յիսուն կամ աւելի տարիներ յետոյ «Սուսերով պարը» *մոռացուի, իսկ «Ջութակի կոնցերտը» կը մնայ, թէեւ այսօր առաջինը լայն ժողովրդականութիւն ունի, քան երկրորդը, որ երաժշտական աշխարհին է միայն յայտնի:*

Ու աւելացրի.

– Պարադոքս է, բայց այդպէս է:

– Թէ իմ ասածն էլ այդ պարադոքսի մասին է:

*

* *

Մի օր ինստիտուտում:

– Մեծ նշանակութիւն եմ տալիս արուեստում աշխատասիրութեանը: Տաղանդաւոր մարդը միշտ աշխատասէր է լինում:

digitised by A.R.A.R.@

Ի՞նչ է տաղանդը, երեւի շնորհք եւ վարպետութիւն միաժամանակ: Առաջինը բնութիւնից է, երկրորդը՝ աշխատանքից: Տաղանդն այս երկուսի գումարն է:

Լսում էինք իրեն եւ չէինք միջամտում, որ խանգարած չլինենք մտքերի ընթացքը:

– Մէկն ասել է, հիմա չեմ յիշում, թէ ով, թէ տաղանդի բաղկացուցիչ մասերը եթէ տոկոսների վերածուի, ապա աշխատանքը կը կազմի ութսուն տոկոս:

Ես ասացի, թէ դա Մարքսիմ Գորկու միտքն է:

– Գորկու մտքի ապացոյցը ինքը Գորկին է:

Եւ հետեւեց ամփոփումը.

– Անհնար է աշխատանքի եւ շնորհքի սահմանները որոշել: Դրանք ներթափանցուած միասնութիւն են: Աշխատանքը երեւի բեղմնաւոր ուժ ունի եւ ի վիճակի է երեւան բերել շնորհքի այնպիսի կողմեր, որ, առանց աշխատանքի, կը մնային անյայտ:

*
* *

Հանդիպեցի փողոցում:

Մինաս Աւետիսեանի մօտ էր եղել: Նրանց հետ էր, ովքեր տարել էին իրեն նկարչի արուեստանոցը, եւ այդ տպաւորութեան տակ էր:

Հիացած էր:

– Ճշմարիտ արուեստագէտ է: Ինչպիսի՜ խորութիւն եւ ինչ մարդկայնութիւն:

Խումբը շարունակեց քայլել: Ես էլ նրանց հետ:

Կոմպոզիտորի միտքը նկարիչի հետ էր:

– Զարաչար սխալ է այն կարծիքը, թէ այլեւս մեծ տաղանդներ չեն ծնւում:

*
* *

Ասում են, թէ մահից մի քանի օր առաջ նրան այցելել է Խրենենիկովը: Եւ Արամ Իլյիչն ասել է.

– Տիխոն Նկոլաեւիչ, քո ձեռքով ինձ կը տանես Երեւան: Ես ուզում եմ հայրենի հողին խառնուել: Շքեղ թաղում կ'անէք: Թող ծաղիկներ շատ լինեն, շատ երաժշտութիւն եւ շատ ճառեր...

Այս խօսքերի մէջ է ամբողջ Արամ Խաչատրեանն իր մարդկային խառնուածքով:

*
* *

Ամէնքին յայտնի էր, որ նա ծանր հիւանդ է, անբուժելի: Բոլորս սարսափով էինք մտածում, որ վաղը նա կարող է չլինել:

Երբ պատահում է ճակատագրականը, մարդիկ, որ նրա արուեստի երկրպագուներն են եղել, կարծես նոր են միայն հասկանում, թէ ինչ կատարուեց:

Այդպէս նաեւ շուրջ անգամ, մէկ, երբ այս աշխարհին հրաժեշտ տուեց Աւետիք Իսահակեանը, երկրորդը՝ Լենինգրադում աչքերը փակեց Վահրամ Փափազեանը, երրորդը՝ երբ կեանքից հեռացաւ Մարտիրոս Սարեանը: Եւ մէկ էլ հիմա՝ երբ Արամ Խաչատրեանի մահուան լուրը Մոսկուայից հասաւ Երեւան:

Ոչ մի նշանակութիւն չունէր, թէ նրանք իրենց կեանքի վերջին տարիներին արժէքներ ստեղծում էին, թէ ոչ: Նրանց գոյութիւնն արդէն արժէք էր: Զորսն էլ նահապետներ էին: Գրէին-գրէին, կային, կային իրենց աշխարհով մէկ յայտնի դարձած անուններ՝ բանաստեղծ, դերասան, նկարիչ եւ կոմպոզիտոր: Նրանք մեծ արուեստագէտներ չէին միայն: Նրանք մի ամբողջ ժամանակաշրջան են, խորհրդանիշ, իրենց բնագաւառի դրօշը:

Նրանց մահով, ասես, բնագաւառը մնում էր անհովիւ:

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԵԱՆ

(«Ցուշապատում»-3)

digitised by ARAR@

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ ԻՆՔԸ...

Արուեստի գլխաւոր խնդիրներից մէկը մարդկանց միաւորելն է: Սա առաւել բնորոշ է երաժշտութեանը, քանի որ այն ամենամատչելի հաղորդակցութեան միջոցն է ազգերի համար:

Երաժշտութիւնն իմ աշխարհն է, որի մէջ ձգտում եմ պատմել այն ամէնը, ինչի մասին մտածում եմ ու երազում: Ցանկանում եմ, որ իմ թեմաները ծնեն վառ պատկերներ, մտքեր, որպէսզի դրանք հնարաւոր լինի երգել, նոյնիսկ սուլել...

Արուեստագէտը պէտք է մշտապէս մի փոքր առջեւում լինի: Կոմպոզիտորը տէրն է այն ամէնի, ինչ ստեղծում է ժողովուրդը, նա պարտաւոր է հարստացնել մշակոյթը, շարունակել այն ճանապարհը, որն սկսել են նրա նախորդները: Դա մշտական, բնական պրոցեսն է:

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

Ես մեծացել եմ երաժշտական հարուստ, իւրօրինակ միջավայրում: Ինչքան էլ հետագայում փոխուեց ու կատարելագործուեց իմ երաժշտական ճաշակը, նախնական ազգային հիմքը, որ ես ժառանգել էի մանկական տարիներից ժողովրդի հետ ունեցած կենդանի շփումով, մնաց իմ արուեստի բնական ակունքը:

«Սովետական Հայաստան» ամսագիր, 1983

ԵՒ ԻՐ ՄԱՍԻՆ

Նման մեծատաղանդ մարդիկ ամէն օր չէ, որ ծնւում են այս հողագնդի վրայ: Ահա ինչու ապագայ սերունդները նախանձելու են մեզ, որ մեզ հետ է ապրել եւ մեր դարաշրջանում ապրել ու ստեղծագործել Արամ Խաչատրեանը:

ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Ինձ համար արուեստի մեծագոյն արժէքը ժողովրդի կերպարի հաւաքական կերտման հայրենի բնաշխարհի ու ժողովրդի խառնուածքի ներդաշնակումով վրձնուած բնութեան մէջ է: Խաչատրեանի ընդգրկումները մասշտաբային են: Խաչատրեանի արուեստը նոր ներդրում է ազգային մշակոյթին:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐԵԱՆ

Արամ Խաչատրեան խորապէս զգաց եւ ըմբռնեց հայ ժողովրդի երգի ոգին ու դրանով ոգեւորեց իր թարմ ու գեղեցիկ երաժշտութիւնը: Նա հայ երգի իր գեղարուեստական մեծ տաղանդի պրիզմայով անցկացրած ներկայացրեց աշխարհին:

ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Ժողովրդական ակունքները Խաչատրեանի ստեղծագործութիւններում այնպէս ինքնատիպ ու փայլուն են, այն աստիճան գունաւորում են նրան կոմպոզիտորական անհատականութիւնը, որ բաւական է նուագել նրա իւրաքանչիւր ստեղծագործութիւնից մի քանի տակտ, որպէսզի գլխի ընկնես, որ դա Խաչատրեանն է:

ԴՄԻՏՐԻ ՇՈՍՏԱԿՈՎԻՉ

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Ալահայտոյեան

ԽՕՍՔ ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Երբ ի նկատի ունենանք Խաչատրեանի անմիջական ժամանակակից Խորհրդային միւս երգահանը, իրեն մտերիմ Տիմիթրի Շոսթաքովիչը, ան, որ դրած է 15 սիմֆոնիներ, նոյն չափ ալ քառեակներ, բոլորն ալ աշխարհաճանաչ, կարելի է քիչ մը ափսոսալ, որ Խաչատրեանը նոյն չափով բեղուն չէ եղած այդ խոշոր պաստառի ստեղծագործութեանց մէջ: Արդեօք պատճառը այն էր, որ ո՞ւչ մուտք գործեց երաժշտութենէն ներս: Կայ ուրիշ պատճառ մը եւս, այն, որ Խաչատրեան նախ եւ առաջ... հայ էր, այսինքն՝ աւելի սրտի մարդ էր, քան մտքի: Ան անհաղորդ էր ձեւակառուցային կամ ոճաբանական՝ «ֆորմէլ» ըսուած զուտ իմացական երկարաչունչ բարդութիւններուն, որովհետեւ անոնք կրնային խանգարել իր բնական զգացողութիւնը եղող կշռութամեղեդային եւ ժողովրդական երգ-պար բնահոդային կեդրոնական առանցքը, այն, որ բնախօսական ըսուելու չափ պէտք էր համապատասխանէր իր հայու երազով եւ պարերով լեցուն նեբրաչխարհին: Այս առումով, ինչպէս ըսինք վերը, ան կը յիշեցնէ Մ. Սարեանը:

Խաչատրեանը, կարելի չէ Սարեանի նման ընորոշել կամ յատկանշել, օրինակ, մտաւորական մակդիրով. թէ՛ Սարեանը, թէ՛ Խաչատրեանը առհաւականօրէն տարզգայուն (ալէրժիք) էին վերացական վերնակառոյցներու կամ երկրաչափական գիծերու եւ երաժշտաբանութեանց: Խաչատրեան կեանքը սիրող, ապրելու

վայելքը գերգնահատող անձնաւորութիւն էր եւ իր ստեղծագործութիւններն ալ իր անձին պէս շարժուն եղան, գունագեղ, լուսայորդ, առատաձեռն. ան մեղ ոռոգեց ու ողողեց ձայնային հեղեղներով, հայկական կամ կովկասեան կենսախայտ ընդհանրական պարերով եւ երազային անհատակորիզ հեշտանքով: Ան կոմիտասեան երգը հասցուց համաշխարհային բարձունքներու՝ իր քոնչերթոներուն մէջ, իսկ համամարդկային խաղաղութեան ու համերաշխութեան պատգամը երգեց իր սիմֆոնիներուն մէջ: Միւս կողմէ. ան չարհամարհեց փոքրիկ երաժիշտները եւ զանոնք վարժեցուց արդի դաշնաւորումներու կախարդանքին՝ մանուկներու նուիրուած վերոյիշեալ երկու տետրակներուն փոքր կտորներով:

Ան ամէնուրեք փնտռած է հաշտութիւնը, լաւատեսութիւնը եւ կեանքի վայելքը: Հաւատացած էր, որ իր ստեղծագործութիւնները կը սատարեն եւ շարունակականօրէն պիտի սատարեն համընդհանուր համերաշխութեան եւ խաղաղութեան:

Պատահական չէ. որ ռումբի մը պէս պայթեցաւ Բ. աշխարհամարտի տարիներուն յօրինուած հրաշքի համազօր «Գայեանէ» բեմախաղը: 1941-42ին գրուած չորս արարնոց «Գայեանէ»ն յանկարծ այնքան մեծ պահանջ դարձաւ, որ նուագախումբի վերծանած երեք յաջորդական նուագախմբաշարերէն («Սուիթ») անկախ, ան 1957ին գրեց ուրիշ «Գայեանէ» մը՝ այս անգամ երեք արարով: «Գայեանէ»ին լաւատեսութեամբ լիցքաւորուած արեւշատ հնչիւնները եւ անչրջանցելի «Սուրերու պար»ը առաջիններէն եղան, որ ճեղքեցին խորհրդային մառախլամած երկաթէ վարագոյրը եւ հասան ազատ աշխարհին: «Գայեանէ»ի լուսաշառաւիղները, նաեւ ջութակի եւ դաշնակի քոնչերթոներուն բոցավառ ձայնաբարբառները լաւատեսութեան եւ առողջ խոյանքի խորհրդանշանը հանդիսացան ողջ աշխարհին առջեւ: Մեզի՝ հայերուս ընտանի երգերը, օրինակ՝ «Գաշտերի աղջիկ», «Խնճոյքի երգ» (Հայաստանի կարմիր գինիին նուիրուած) համակ լուսերգութիւններ են: Խաչատրեանի գործերուն շնորհիւ, հայաբոյր երազն ու խնճոյքը, պարն ու սէրը, ժողովրդային բերկրանքն ու արդար աշխատանքին շնորհած ցնծութիւնը յորդեցան խորհրդային բանտացած սահմաններէն դուրս եւ վարակեցին համայն աշխարհը: Իր, այսպէս ըսած, երկրորդ կարգի պատկանող չէնչող «Սուրերու պար»ը, «Լէզկինքա»ն կամ «Վալս»երը, որոնք «վալս»ի հայրենիք Վիեննայէն չէին գար, այլ Խորհրդային ըսուած խորհրդաւոր աշխարհի փոքրագոյն շրջանէն՝ Հայաստանէն, կարծես ձեւով մը

digitised by A R A.R.@

կը թեթեցնէին ստալինեան ահարկու մաքրագործութիւններու հրէշագործութիւնը: Իր լուսատու այս գործերուն մէջ նա՛խ կեանք կար, շունչ ու կենդանութիւն, քան թէ պատերազմի սարսափները նկարագրող բոմբիւններ, կամ աշխատանոցներու հոնդիւններէն արտադրուած արդիւնարերութեան սին բերկրանքը:

Կարեւոր է նշել վերջապէս, որ Արամ Խաչատուրեանի համար երաժշտութիւնը քարոզչութեան գործիք չէր, ան գաղափարական ցուցամոլութիւն չէր խաղար, ինչպէս իրենց մորթէն վախցողներու հսկայ բանակը: Ի հարկէ, ան իր կարգին վճարեց իր նուագագոյն տուրքը Ստալինի փառաբանութեան: Քաջ գիտէր, որ այդ կարգի գործեր կարճ կեանք պիտի ունենային: Առողջ լաւատեսութիւնը եւ գունագեղ, խրոխտ խայտանքները գաղափարաբանութիւն չէին իր մօտ, այլ հարազատ իր հոգին էին, հայու անբռնաբարելի հոգին, որ ահա համաշխարհային բարձունքներ նուաճեց, իր ստեղծագործ հանճարին շնորհիւ:

Վերջաբան:

Ո՞ւր էր հայ արհեստավարժ սիմֆոնիք երաժշտութիւնը նախքան Խաչատրեանի յայտնագործումը: Միեւնոյնն է, եթէ հարց տանք՝ ի՞նչ էր հայ երաժշտութիւնը, աշուղականէն եւ եկեղեցիէն դուրս՝ Կոմիտասէն առաջ: Անոնք, այսինքն՝ հայ երգ ու եղանակները, շրջանային էին, ընտանեկան-կեցաղային եւ միայն ազգակեդրոն: Շնորհիւ մեր երկու մեծութիւններուն, Կոմիտասին եւ Արամ Խաչատրեանին, այսօր հայը հպարտ է ո՛չ միայն իր երաժիշտներով՝ աշխարհի չորս ծագերուն փայլատակող, այլ մանաւանդ իր ուրոյն եւ ինքնատիպ երաժշտութեամբ՝ հիւթեղ, տաքուկ, անկեղծ, առինքնող, խենթեցնելու աստիճան խորունկ ու գեղեցիկ, անմահանալու աստիճան՝ լուսապարփակ, կենսափրթիթ եւ անմահացնելու աստիճան արեւաձիգ եւ երկնասլաց:

ՊԵՏՐՈՍ ԱԼԱՀԱՅՏՈՅԵԱՆ

(Հատուած)

ՊՁՏԻԿ ՅՈՒՇ ՄԸ...

Արամ Խաչատրեանի մեծութեանն ու համաշխարհային ճանաչումը կասկածէ վեր է ինծի համար: Անոր բերած փառքն ալ մեծ է՝ ազգային ու հայրենական հարստութիւններուն մէջ: Բայց երբեւէ միտքէս չէր անցած, որ ճիշդ տեղին ու ճիշդ ժամանակին այս իրողութեան վկան պիտի ըլլայի օր մը, երբ իր պայծառ անունը օգնութեան պիտի փութար ազգային արժանապատուութեանս ոտնակոխման պահու մը...

Հայաստան ուսանողութեանս առաջին օրերուն, Պէյրութ-Երեւան օդային գիծը խափանուած էր եւ հարկադրուած էինք նաեւ Մոսկուա հասնիլ՝ Երեւան երթալու համար:

Խորհրդային օրերուն էր դեռ, երբ Մոսկուայի «Վնուքովա» օդակայանին արտասահմանեան ուղեւորներուն յատկացուած հսկայ սրահին մէջ առանձին էի: Դէպի Երեւան թռիչքիս սպասման պահուն եւ ձանձրոյթս փարատելու համար ձեռքի պայուսակէս շուխա հանած կը նուագէի: Այդ պահուն ներս մտան պաշտօնական հագուստ-կապուստով խումբ մը անծանօթներ, որոնք, ինչպէս յետոյ պարզուեցաւ, ճափոնցի գիտնականներ էին, որոնք Խորհրդային Միութեան մայրաքաղաք ժամանած էին գիտաժողովի մը մասնակցելու համար ու այդ օր կը վերադառնային:

Քաղաքավարութենէ դրդուելով՝ դադրեցուցի նուագս:

– Նուագէ՛, ինչո՞ւ կանգ առիր,– իրենց մտերմիկ չեչտով արտայայտութիւնը խթանեց զիս շարունակելու:

«Ի՞նչ նուագարան է այս» հարցումին ի լուր, անոնց զմայլած արտայայտութեան հպարտութեամբ տուի անունը՝ շուխ: Հայկական ժողովրդական սրինգ, բացատրեցի:

- Armenian? Armenian!

Իրարու նայեցան զարմացած, յայտնօրէն Armenia անունը առաջին անգամ լսողի պէս:

Ցասում եւ նուաստացում մէկ էր:

Երկրագունդի վրայ քիչ չէ թիւը այն երկիրներուն եւ ազգերուն, որոնց անունները ամէն մարդ գիտէ: Սակայն քիչ չէ թիւը նաեւ անոնց, որոնց անունները պատմութեան մէջ անցան դերակատարութեան ունենալու պատճառով, քիչերու եւ նեղ մասնագիտական հետաքրքրութեան տէր աշխարհագրագէտներուն յայտնի է: Ուրեմն Armeniaն այս երկրորդ խումբին մէջ՞ կ'իյնար...

digitised by A.R.A.R.@

- Heh! Aram Khatchaturian,- գիւտ բրածի պէս ժպտեցաւ մէկը:

- Այո՛,- թնդացի՝ թարմ չունչ քաշած ու հպարտ, հնչած անունին հետ երկարելով շարքը համաշխարհային վարկ ու անուն նուաճած ու դասականացած այլ մեծերու անունները թուարկելով:

Արամ Խաչատրեան այդ օր օգնութեան փութալով վերականգնած էր ազգային արժանապատուութիւնս եւ այնուհետեւ ինծի ուրիշ բան չէր մնար ընել, եթէ ոչ պատահական ճամբու ծանօթներու համար քանի մը հայկական այլ դուարթ մանրանուագներ եւս նուագել...

ՋԱՔԱՐ ՔԷՇԻՇԵԱՆ

Պէյրութ

Արամ Խաչատրեանի կիսանդրին Մարսէյլի մէջ

Գործ՝ Լեւոն Թոփմաջեանի

Ա. Խաչատրեան

ԱՌՆԱԿԱՆ, ԻՄԱՍՏՈՒՆ, ԳՈՒՆԱԳԵՂ

Մեծ բանաստեղծ ու երաժիշտ է Սայաթ-Նովան, այն մեծերից, որոնց սիրում ես ամբողջ կեանքում, եթէ մի անգամ ընկալեցիր նրանց ստեղծագործութեան հմայքը:

Ես միշտ մեծագոյն հաճոյքով եմ կարդացել ու կարդում եմ Սայաթ-Նովայի տաղերը: Եւ բանաստեղծի առնական, իմաստուն ու գունագեղ յուզաշխարհը ամէն անգամ ինձ խորունկ ուրախութիւն է պատճառում:

Բայց որպէս կոմպոզիտոր ես առանձնապէս կանգ եմ առնում Սայաթ-Նովայի երաժշտութեան վրայ: Մեծ աշուղին աւելի մօտիկից գիտեմ եւ ընկալում եմ նրա հանճարեղ մեղեդիները: Այդ երկարաւուն մեղեդիները ո՛չ միայն գեղեցիկ են իրենց հնչողութեամբ, այլեւ հարուստ են բազմազան տրամադրութիւններով եւ յաճախ իրենց յուզական ուժով ուղղակի ցնցում են ունկնդրին, թէկուզ եւ կատարումը լինի միաձայն: Անմոռանալի է Սայաթ-Նովայի երգը: Այնքան անմիջական է ու ազդեցիկ, որ անջնջելիօրէն տպաւորւում է յիշողութեանդ մէջ, դառնում հոգուդ սեփականութիւնը: Մի անգամ լսելուց յետոյ, ո՛չ միայն չես կարող մոռանալ, եթէ նոյնիսկ ուզես դուրս գցել գիտակցութիւնից, այլեւ ակամայ կը շարունակես երգել մտքումդ եւ կ'ուզենաս աւելի ու աւելի լսել: Միայն իսկական երաժշտութեանն է յատուկ այդ տպաւորիչ ուժը:

Գոնէ ինձ լաց լինելու չափ յուզում են Սայաթ-Նովայի երգե-

digitised by A.R.A.R.@

բը: Մնուած լինելով Թբիլիսիում, ես վաղուց լսել ու երգել եմ Սայաթ-Նովայի երգերը, նրանք եղել են, այսպէս ասած, իմ արեան մէջ: Բայց գիտակցօրէն, որպէս կոմպոզիտոր, Սայաթ-Նովային «գտա» աւելի ուշ, «գտայ» նրա բանաստեղծութիւնն ու երաժշտութիւնը եւ դա ցնցեց ինձ: Այն ժամանակ ուսանող էի Մոսկուայում: Երգում էր Շարա Տալեանը, երգում այնպէս, որ Սայաթ-Նովայի երաժշտութիւնը յայտնութիւն եղաւ ինձ համար: Իմ կրած ուժեղ տպաւորութեան արդիւնքն էր ջութակի եւ դաշնամուրի համար «Երգ-պոեմը», որ դրեցի հէնց այդ օրերին:

Սայաթ-Նովայի երգերը սքանչելի նիւթ են ժամանակակից պրոֆեսիոնալ կոմպոզիտորների համար: Իրենց ինտոնացիոն ու ռիթմիկական հարստութեամբ, իրենց բանաստեղծական մեծ բովանդակութեամբ, իրենց արտայայտած տրամադրութիւններով ու յոյզերով, նրանք արժանի են նոր մարմնաւորում ստանալու, այնպիսի մի հարուստ օրգանիզմում ստանալու այնպիսի մի հարուստ օրգանիզմում, ինչպիսին սիմֆոնիկ նուագախումբն է:

Մեր ամենատաղանդաւոր կոմպոզիտորներից մէկը՝ Ալեքսանդր Յարութիւնեանը օպերա է գրում Սայաթ-Նովայի մասին: Ես ո՛չ միայն ի սրտէ ողջունում եմ նրա այդ նախաձեռնութիւնը, այլեւ ուրախութեամբ, բարի նախանձով ու հաւատքով սպասում եմ օպերային: Ինձ այնքան է ուրախացնում Ալեքսանդր Յարութիւնեանի սկսած գործը, որ երբեմն թւում է, թէ ինքս եմ օպերա գրում Սայաթ-Նովայի մասին:

Երբեմն հարցնում են՝ հայկակա՞ն են Սայաթ-Նովայի եղանակները: Ես անվարան կ'ասեմ. այո, հայկական են, որովհետեւ Սայաթ-Նովան մերն է, եւ նրա երգերն ապրում են մեր սրտի մէջ:

Երբեմն հարցնում են՝ ո՞ւմ հետ կարելի է համեմատել Սայաթ-Նովային որպէս մեծ բանաստեղծի: Յայտնի ճշմարտութիւն է, որ համեմատութիւնները միշտ էլ կաղում են, իսկ այս դէպքում՝ առաւել եւս: Սայաթ-Նովային կարելի է համեմատել միայն Սայաթ-Նովայի հետ, որովհետեւ նա ինքն է եւ անկրկնելի՝ ինչպէս ամէն մի մեծ արուեստագէտ:

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

(Հատուածներ)

Թարգմանական Գրականութիւն

HERMANN HESSE

(1877 - 1962)

Հերման Հես՝ մտային ու հոգեկան արժէքներու ջատագով, հնդկական իմաստասիրութեան ու խորհրդապաշտութեան բուռն խնկարկու, երկար տարիներէ ի վեր Եւրոպայի ու աշխարհի երիտասարդութեան սիրուած հեղինակը հանդիսացող այս հոգեխոյզ գրողը ծնած է 1877ին՝ հարաւային Գերմանիոյ Գալվ քաղաքը մէջ. միսիոնար ծնողներու յարկին տակ: Իր մանկութեան ու պատանեկութեան անհանդարտ տարիները ապրած է իր ծննդավայրին մէջ: Նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն կղերանոցներէն մէկուն մէջ. ուրկէ լաւ յիշատակներ չէ ունեցած, տիրող մթնոլորտին հետ հոգեկան, մտային ու ֆիզիքական յարատեւ բախումներու մէջ ըլլալուն պատճառաւ: Իր ուսումը շարունակած է երկրորդական վարժարանի մը մէջ, ուրկէ թերաւարտ դուրս ելլելով ու հօրը տնտեսապէս օգնելու նպատակով՝ զբաղած է գրավաճառութեամբ: (Ընդունուած ասպարէզ մը գերմանացի սկսնակ գրողներուն համար): 1899ին վերջնականապէս կը հաստատուի Զուիցերիոյ Բազել քաղաքին մէջ: Կը ստանայ զուիցերիական քաղաքացիութիւն ու կը շարունակէ ստեղծագործել գերմաներէնով: 1904ին, իբրեւ ազատ հեղինակ՝ բնակութիւն կը հաստատէ, ծնողքէն հետու Զուիցերիոյ Մոնտանիոլա շրջանին մէջ, ուր լիաժամ կը նուիրուի գրական աշխատանքներու: Լոյս կը տեսնեն իր առաջին հատորները՝ ռոմանթիկ մթնոլորտի մը ազդեցութեանց տակ, քերթուած ու արձակ: Կ'արժանանայ աշխարհի գրական շրջանակներու, յատկապէս Եւրոպայի մտաւորականներու բարձր գնահատանքներուն: Թէ՛ առաջին եւ թէ Համաշխարհային Երկրորդ պատերազմներու տարիներուն աննահանջ դիրք կ'որդեգրէ Գերմանիոյ եւ իր զինակից պետութեանց հանդէպ: Երեսունական թուականներուն հակապատերազմական ելոյթներ կ'ունենայ ու գրութիւններ կը հրատարակէ յատկապէս Հիթլերի բռնած հակամարդկայնամոլ գաղափարներուն դէմ: Ու բնականաբար կը հալածուի հիթլերական մոլեռանդներուն կողմէ: Պա-

digitised by A.R.A.R.@

տերազմէն ետք, 1946ին, առ ի գնահատանք իր ստեղծագործական բարձրորակ գործերուն, կ'արժանանայ Նոպէլեան գրական մրցանակին, որմէ ետք կը տիրանայ Գերմանիոյ հանրածանօթ «Կէօթէ» մրցանակին:

Աշխարհահռչակ գրողներ՝ Թոմաս Մանն, Անտրէ ժիտ, Թ. Ս. Էլիոթ եւ շատ ուրիշներ մեծ գովասանքներով կ'արտայայտուին իր մասին:

Հերման Հես գրած է վէպեր, փորձագրութիւններ (essays), խորհրդապաշտական, բնապաշտական ու հոգեվերլուծական բնոյթի երկեր, ինչպէս նաեւ բանաստեղծութիւններ, տպաւորապաշտ ու նոյնանման այլ արժէքաւոր գործեր:

Հերման Հես թարգմանուած ու հրատարակուած է այլազան լեզուներով: Մարգկային սրտին ու մտքին խօսող հեղինակն է ան, որուն գործն ու անունը յաւերժ պիտի յիշուին աշխարհի դրական շրջանակներուն մէջ:

Ան մահացաւ 1962ին:

Իր գործերէն քանի մը ծանօթ անուններ.

1) Demian (1919)
2) Siddharther (1922)
3) Steppenwolf (1927)
4) Narsiss and Goldmund (1930)
5) The Glass Bead Game կամ Magister Ludi (1943)

Իսկ 1975ին, Նիւ Եորքի մէջ անգլերէն թարգմանութեամբ My Belief («Իմ հաւատքը») ընդհանուր խորագրելով լոյս տեսան կեանքի ու արուեստի միասին անոր գրած լաւագոյն փորձագրութիւնները՝ 1904-1961 տարեշրջաններուն գրուած:

Հետագայ խոկումները ընտրովի թարգմանուած են Նիւ Եորքի մէջ 1974ին լոյս տեսած Reflections («Արտացոլացումներ») հատորէն:

Մ. Շ.

Hermann Hesse en 1907

Crédits des photographies de ce dossier : Volker Michels, éd. Suhrkamp, Francfort-sur-le-Main, avec nos remerciements. Tous droits réservés © Heiner Hesse.

digitised by A.R.A.R.@

ԽՈԿՈՒՄՆԵՐ...

ՀԵՐՄԱՆ ՀԷՍ

Քաղաքականութիւնն ու մարդկայնութիւնը էական կերպով իրարու հակառակ են: Երկուքն այ կարեւոր են, բայց միեւնոյն ատեն երկուքին ծառայելը անկարելի է: Քաղաքականութիւնը կուսակցականութիւն կը պահանջէ. մարդկայնութիւնը կուսակցութեան դէմ է:

Ոեւէ անձ, որ կը տիրանայ անհատական բարձր աստիճանի մը, պէտք է գիտակցի, թէ կեանքը պայքար մրն է՝ զոհողութեան ու կռիւ մղելու միջեւ, հաւաքական արժէքներու ճանաչման ու անհատական փրկութեան միջեւ:

Իմաստալից հակիրճ մտքերը գոհարեղէններու նման են. անոնց հազուագիւտ ըլլալու հանգամանքը կը բարձրացնէ իրենց արժէքը, եւ անոնք փոքր քանակութեամբ միայն հաճելի կը դառնան:

Անոնք՝ որոնք կը փափաքին երկար ապրիլ՝ պէտք է ծառայեն: Անոնք՝ որոնք կը փափաքին կառավարել՝ երկար չեն ապրիր:

Անոնք՝ որոնք բարձր դիրքերու կը հասնին ու գերագոյն պարտականութիւններ կը ստանձնեն, աւելի ազատութիւն չեն շահիր, այլ միայն աւելի պատասխանատուութիւն:

Երբ անձէ մը կը վախնանք, այդ կը նշանակէ, թէ մեր վրայ տիրելու զօրութիւն տուած ենք անոր:

Հաւատքը աւելի զօրաւոր է իրականութենէն:

Յանդգնութիւն եւ նկարագիր ունեցող մարդիկ ուրիշներուն մօտ միշտ դժուարահաճ զգացումներ կը յառաջացնեն:

Ցիմար ու գռեհիկ է այն ենթադրութիւնը, թէ «դրամը» գերագոյն արժէք մրն է:

Ամէն մահէ ետք կեանքը աւելի փխրուն ու աւելի թանկագին կը դառնայ:

Միայն հասկացողութեամբ կրնանք լաւ ճակատագիր ունենալ:

Ոմանք ինքզինքնին կատարեալ կը նկատեն, որովհետեւ իրենց անձէն շատ քիչ բան կը պահանջեն:

Կեանքի իմաստութեան կամ անիմաստութեան մասին ինքզինքս պատասխանատու չեմ զգար, բայց պատասխանատու կը զգամ միայն անձնական կեանքիս մէջ ըրածներուս համար:

Աստուած մեզի յուսահատութիւն չի ղրկեր՝ մեզ սպաննելու համար, այլ զայն կ'ուղարկէ՝ մեզ նոր կեանքի մը մղելու նպատակով:

Առանձնութիւնը միակ ճանապարհն է, որուն միջոցաւ ճակատագիրը ամէն ճիգ կը թափէ, որպէսզի մարդը ինքզինք առաջնորդէ:

Խղճմտանքը բարոյականութեան ու օրէնքին հետ կապ չունի:

Աւելի դիւրին է նպատակի մը համար մեռնիլը, քան նպատակի մը համար ապրիլը:

Հնազանդութիւնը առաքելութիւն է: Հարցը, սակայն, կը կայանայ որուն հնազանդելուն մէջ:

Ճշմարտութիւնը ապրուած իրականութիւն մը է եւ ոչ թէ ուսուցուած:

Ոչ ոք կրնայ որեւէ բան ուրիշի մը մէջ տեսնել եւ ըմբռնել, որքան ատեն որ ինք իր մէջ չէ ապրած անոր փորձառութիւնը:

Ի գործ դրուած մտածումն է միայն, որ արժէք կը ներկայացնէ:

Քաղաքակրթուած մարդը գիտակցութիւն եւ սկզբունքներ ունի:

digitised by A.R.A.R.@

Ոչ թէ սորվիլը՝ այլ գիտնալ ուզելն է հմտութեան մեծագոյն թշնամին:

Մէկը, որ ինքզինքին ոչ կ'ըսէ, չի կրնար Աստուծոյ այո ըսել:

Ոչ ոք կ'երազէ ինչ որ իրեն չի վերաբերիր:

Անարդարութեամբ տառապիլը աւելի լաւ է, քան անարդարութիւն գործադրելը:

Անաստուածութիւնը ընդհանրապէս ժխտումն է բանի մը, որ երբեք էապէս գոյութիւն չէ ունեցած:

Ես երազներուս մէջ կ'ապրիմ: Ուրիշներ՝ նոյնպէս, բայց ոչ իրենց սեփական երազներուն մէջ: Ա՛յս է ահա տարբերութիւնը:

Մեռած բան մը կեանքի բերելը աւելի դիւրին է, քան հոգեպէս կենդանի բան մը սպաննելը:

Նոյնիսկ եթէ ուսուցիչ մը, մտաւորական մը եւ կամ երաժիշտ մը դառնաս, յարգէ «իմաստը», բայց մի ենթադրեր, թէ ան կրնայ ուսուցուիլ: Պատմութեան փիլիսոփաները «իմաստ» ուսուցանել փորձելով աղաւաղած են աշխարհի պատմութեան կէսը:

Բոլոր կրօնքները՝ մէկը միւսէն լաւ են: Անոնցմէ ամէն մէկուն մէջ մարդը հնարաւորութիւնը ունի իմաստուն դառնալու եւ լրիւմ ի գործ դնելու յիմարագոյն կռապաշտութիւնը: Բայց մարդկութեան գրեթէ բոլոր ճշմարիտ հմտութիւնը դիզուած է կրօնքներուն մէջ, յատկապէս դիցաբանութեանց մէջ: Իւրաքանչիւր դիցաբանութիւն «կեղծ» է, եթէ երկիւղածութեամբ չնայինք անոր. բայց նաեւ ամէն դիցաբանութիւն բանալի մըն է աշխարհի սրտին տանող. բոլորն ալ կարող են միջոցներ ստեղծել՝ անհատապաշտութիւնը աստուածային պաշտամունքի վերածելու:

Հաւատքն ու կասկածը ձեռք ձեռքի կ'ընթանան: Անոնք լրացուցիչ են իրարու: Ան՝ որ երբեք չի կասկածիր, երբեք ճշմարտապէս պիտի չկարենայ հաւատալ:

Պատմութեան մը միակ ճշմարիտ մասը ունկնդրողին հաւատք ներշնչող մասն է:

Ձանձրոյթը բնութեան համար անծանօթ բան մըն է. անիկա հրաւէր մըն է քաղաքաբնակներուն:

Գեղեցկութիւնը կ'ուրախացնէ ոչ թէ անոնք, որոնք տիրացած են անոր, այլ անոնք՝ որոնք կարողութիւնը ունին սիրելու եւ պաշտելու դայն:

Ճշմարտութիւնը միլիոն երեսներ ունի, բայց միայն մէկ ճշմարտութիւն կայ:

Մայր տաճարները, որոնք այսօր քանդուած են, պէտք չէ վերակառուցուին: Անոնք քարեր են միայն: Բայց իրենց ոգին պէտք է վերստին ուժ ստանայ: Այն ատեն է, որ քարերը կը դադրին կորուստի ենթարկուելէ:

Ողբերգութիւնները երբեք չեն կրնար խափանուիլ, որովհետեւ արկածներ չեն անոնք, այլ՝ բախումներ, իրարու հակոտնեայ աշխարհներու:

Շատ աւելի կը մտածեմ այն մարդուն մասին, որ պատրաստ է ինքզինք տալու, սիրտ ու հոգի նուիրելու աշխարհի ամէնէն պարզամիտ իտէալին համար, քան մէկու մը մասին, որ կարողութիւնը ունի հարցերու եւ տեսլականներու մասին իմաստուն կերպով խօսելու, բայց անկարող է անոնց համար ամենաչնչին զոհողութիւնն անգամ կատարելու:

Մեր ունեցած առաքինութիւնները գնահատելը դիւրին է: Նոյնիսկ աւելի դիւրին է գնահատել մեր չունեցածները:

Բոլոր արուեստներուն սկիզբը սէրն է: Արժէքն ու նպատակը բոլոր արուեստներուն սահմանուած են սիրոյ հանդէպ մեր զգացած տարողութենէն:

Արուեստի մասին բոլոր վիճաբանութիւնները կը նմանին կարծիքներու մասին մեր ունեցած վիճաբանութիւններուն: Մարտիկ չեն կրնար սիրել զիրար այնքան ատեն, որ չեն հասկնար զի-

digitised by A.R.A.R.@

ըար: Անոնք կրնան սիրել միայն այն ատեն, երբ իրենց անձին ընդմէջէն փորձառութիւն շահին կեանքին մէջ եւ ոչ թէ իրենց կեանքէն դուրս:

Ձեմ կարծեր, որ գիրքերուս գրական արժէքն է, որ կը հրապուրէ մեծամասնութիւնը ընթերցողներուս: Կը հաւատամ սակայն, որ անոնցմէ շատեր գործերուս ու անձիս մէջ կը գտնեն հոգեբանական ներկայացուցիչ մը, որուն հետ իրենք զիրենք նոյնացած կը զգան...: Ինծի կը թուի նաեւ, թէ անոնք գիրքերուս մէջ կը գտնեն իրենց մտային անձնական մակարդակը, իրենց անհատական դիրքորոշումներուն ու հարցերուն արտայայտութիւնն ու հաստատումը:

Գիրքերը արժէք ունին միայն այն ատեն, երբ ընթերցողը դէպի կեանք առաջնորդեն եւ կեանքի լաւագոյնին ձգտին: Ընթերցումի ամէն ժամ կորուստ մըն է, բացի այն պարագայէն, երբ ան ընթերցողին զօրանալու կայծ մը կու տայ, երիտասարդական նոր մտածողութիւն մը, թարմ շունչ մը:

Գիրք մը կարդալը ենթակային համար անծանօթ անձի մը բնաւորութեան ու մտածելակերպին հետ դէմ-յանդիման գալ կը նշանակէ: Կը նշանակէ նաեւ հասկնալ եւ եթէ հնարաւորութիւն ըլլայ իբրեւ բարեկամ փորձել շահիլ զինք:

Մեւս բոլոր հաճոյքներուն պէս կարդալն ալ հաճոյք է, եւ որքան աւելի ջերմ կերպով ու սիրով կատարենք ընթերցումը, այնքան աւելի խորունկ ու տեւական կը դառնայ հաճոյքը:

Խորապէս կը գիտակցիմ, թէ երբ ինքզինքս մխրճեմ գեղեցիկ գիրքի մը յօրինման գործին՝ աւելի լաւ բան մը ըրած կ'ըլլամ, աւելի իմաստուն, աւելի արժէքաւոր, քան կատարած ըլլան կղերականներն ու թագաւորներն այս աշխարհի: Կը կառուցեմ՝ ուր քանդած են անոնք. կը հաւաքեմ՝ ուր բաժնած են անոնք. կը հմտանամ Աստուծմով՝ ուր մերժած են անոնք եւ կամ Զայն խաչած:

Թորոնթօ

Անգլերէնէ թարգմանեց
ՄԱՐԳԱՐ ՇԱՐԱՊԽԱՆԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՉԱԿԱՆ ՀՐԱՒԷՐ...

Հերման Հէսի կեանքին ու գործերուն մասին ամփոփ տեղեկութիւններ հաղորդած եւ անկէ մեր աշխատակիցին թարգմանած մտածումները քիչ անդին կարդացող ընթերցողը կը յիշէ հարկաւ, որ ան, ծագումով գերմանացի, այլ համբաւով աշխարհահռչակ գրագէտը բոլորովին անծանօթ մէկը չէ այս էջերուն: 1976ի ան հեղ մը ուրուացաւ վիպական հիւսուածքի մը մէջ, իսկ անկէ երեք տարի ետք, 1979 թուականի մեր 11 եւ 12 յաջորդական համարներուն մէջ 25 էջ հաշուող ծաւալի մը վրայ Յարութիւն Պէրպէրեան անդրադարձաւ անոր գործերուն հարուստ բնոյթին, առաւել՝ «Տափաստանի գայլը» հատորէն ընթերցողին հրամցուց 12 էջնոց թարգմանութիւն մը:

Սփիւռքի մէջ, գոնէ մենք, մեր մամուլին էջերուն կամ թարգմանական գրականութեանց շարքին չհանդիպեցանք Հերման Հէսի մասին գրուած կամ անկէ թարգմանուած որեւէ գործ: Նոյնը Հայաստանի մէջ, ուր «Գրական թերթ»ի մէկ էջին կարդացած ենք «Տափաստանի գայլը» գործէն Արա Առաքելեանի կողմէ թարգմանուած հատուած մը:

Այսքան:

Ուղիղ տասը տարի առաջ, Փարիզի «Մակազին լիթերէր»ը բացառիկ համար մը նուիրեց Հերման Հէսի ու խմբագրական նոթի մը մէջ նշեց, որ աշխարհի մէջ աւելի քան 50 միլիոն օրինակներ ծախուած են այս գրագէտին գործերէն:

«Եօթանասունական թուականներու վերջաւորութեան՝ Գերմանիոյ մէջ 5 միլիոնի հասած է իր գիրքերուն տպաքանակը:

«Միացեալ Նահանգներու մէջ՝ 8 միլիոն,

«Ճապոնի մէջ 12 միլիոն:

«Ֆրանսայի մէջ **«Սիտարթան»** եւ մանաւանդ **«Տափաստանի գայլը»** հետեւողականօրէն կարդացուած է տասնեակ հազարաւոր երիտասարդներու կողմէ»:

Ընդգծենք մանաւանդ «Տափաստանի գայլը»:

Մենք կը կարծենք, թէ գերմաներէն լեզուին հմուտ եւ թարգմանական փորձի տէր անձնաւորութիւն մը պէտք չէ հայ ժողովուրդը զրկէ այս գլուխ-գործոցը ըմբռշխնելու հաճոյքին...

digitised by A.R.A.R.@

Բագին ԹՈԹՈՎԵՆՑԵԱՆ ՆՈՐ ԹՈՒՂԹԵՐ...

Անանկ կը կարծենք երբեմն, որ տաղանդաւոր դէմքերու նուիրուած մենագրութիւնները ունին սպառիչ բնոյթ մը եւ նոր տուեալներու յայտնաբերման համար շատ անհրաժեշտ չենք համարեր նոր հետազօտութիւններ կատարել: Բայց կուտակուած ազգային թէ համաշխարհային փորձառութիւնները յաճախ անակնկալներու առջեւ կը դնեն հետաքրքիրները: Սերնդակից ուրիշներ կամ յաջորդներէն մտքի այլ մարդիկ անոնց մասին շարունակ նորութիւններ կը հաղորդեն թուղթին:

Արդարեւ, փայլուն դէմքերուն ամբողջութիւնը անձի մը կամ սերունդի կողմէ երբեք չէ ընդգրկուած, որովհետեւ ենթականերէն ամէն ոք ծանօթին հետ ունի ծածուկ կողմ մը, մտերիմ կեանք մը, որուն ծիրին մէջ նայած տեղը, կոխած տեղը, տուած բարեւը, ստացած ժպիտը անպայման հետքեր ձգած են,- գիր մը, սէր մը, յարաբերութեան շող մը, չես գիտեր ուրիշ ինչ գաղտնի կապեր, որոնք պայմաններու բերումով անյայտ մնացած են առաջին, երկրորդ կամ աւելի թիւով մենագրողներու, ու ժամանակ մը ետք, դարձեալ պայմաններու բերումով բերուած են լոյսի:

Խօսելով միայն մեր գրականութեան մասին, պիտի ըսենք, որ նոյն պատճառով է, որ Սայաթ-Նովայի, Աբովեանի, Վարուժանի, Օշականի, Չարենցի, Բակունցի եւ արժանաւոր միւս դէմքերուն նուիրուած մենագրութիւններուն վրայ, թաւալող նոր տարիներն ու տասնամեակները նոր տեղեկութիւններ ու արժէքներ գումարած են:

Այս եզրակացութեան կը յանգի ընթերցողը նաեւ Վահան Թոթովենցի առիթով: 1959ին Սարիբեկ Մանուկեան նուիրեց անոր մենագրութիւն մը, 1961 երկրորդ մը՝ Սեւակ Արզումանեան, աւելի ձեռնտու ժամանակի մը մէջ երրորդ մը գլուխ հանեց արձակագիր ու մտաւորական Նորայր Ադալեան: Բայց ահաւասիկ յաջորդող էջերուն տրուած մեր աշխատակիցներէն Թորգոմ Փոսթաճեանի գրութիւնը եղերաբախտ գրագէտին կենսագրութեան վրայ բոլորովին նոր երանգներ կ'աւելցնէ, առաւել՝ կու տայ լուրը Թոթովենցեան 12 անտիպ նամակներու, որոնց մասին որեւէ ակնարկութիւն մենք չենք կռահած յիշեալ երեք մենագրութիւններուն մէջ:

Թորգոմ Փոսթաճեանի մեր տրամադրութեան տակ դրած է անտիպ այդ նամակներուն լուսապատճէնները, զորս պիտի հաղորդենք *«Բագին»*ի յաջորդ համարներով:

Վահան Թոթովենց

Թորգոմ Փոսթաճեան

Թ. Փոսթաճեան

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑԻ ԿԵԱՆՔԸ, ԳՈՐԾԸ ԵՒ ԻՐ ԵՂԵՐԱԿԱՆ ՎԱԽՃԱՆԸ...

Վահան Թոթովենց մէկն է տաղանդաւոր, բայց տարաբախտ այն հայ գրագէտներէն, որ համեմատաբար կարճատեւ կեանք մը միայն ապրեցաւ, եւ սակայն այդ կարճատեւ կեանքը եղաւ լեցուն կեանք մը: Կեանք մը՝ գրական եւ հայրենասիրական նշանակալի նուաճումներով, նաեւ՝ աւա՜ղ, տխուր եւ ողբերգական վախճանով մը:

Ան իր ստեղծագործութեան ամէնէն կենսայորդ տարիքին մէջն էր դեռ, երբ զոհ գնաց ստալինեան չրջանին՝ Բերիայի նիւթաց երեսունական թուականներու հայ մտաւորականներու եւ գրողներու վրայ գործադրուած սպանդին:

Ան հազիւ թէ կը գտնուէր իր քառասնամեայ տարիքին մէջ, երբ Բերիայի վարձկան հայանուն մատնիչներ, պատճառ դարձան իր գնդակահարման, Երեւանի մէջ: Հակառակ այս մեծ դժբախ-

digitised by A.R.A.R.@

տութեան, սակայն, Վահան Թոթովենց թողուց գրական հարուստ վաստակ մը, որ պիտի անմահացնէ իր պայծառ անունը հայ գրականութեան մէջ:

Իր կեանքը

Ան ծնած է 1894ին, Խարբերդի Մեղրէ արուարձանին մէջ: Ահա թէ ինչպէս կը նկարագրէ իր ծնունդը.

«Մայրս գնում է գոմ՝ կովը կթելու: Գնում է երկար ժամանակ եւ չի վերադառնում:

«Քա աղջի: Հարսն ի՞նչ եղաւ,– յանկարծ բացագանչում է հօրաքոյրս,– գոմ գնաց ու չեկաւ:

«Վազում են գոմ, տեսնում են մօրս՝ կովի մօտ նստած, գրկում մի կապուտաչեայ երեխայ:

«Այդ երեխան ես էի»:

Որքան արտագրաւ է իր ծննդեան այս դրուագը, նոյնքան եւ սրտագրաւ եղած է իր մանկութեան եւ պատանութեան օրերը, զորս ան անցուցած է հօրենական բնակարանին եւ իր հայրենի բնօրրանին մէջ:

Վ. Թոթովենց իր նախնական ուսումը կը ստանայ Մէզրէի վարժարանին մէջ, երկրորդականը՝ Խարբերդի կեդրոնական ուսումնարանէն ներս: Հոն է, որ ան աշակերտած է Խարբերդի երկու հայ ականաւոր գրագէտներու՝ Թլկատինցիի եւ Ռուբէն Զարդարեանի, որոնք անտարակոյս հայ գրականութեան սէրը ուռճացուցած են պատանիին սրտին մէջ:

Իր պատանեկան վաղահաս տարիքին իսկ անսահման եղած է իր մէջ սէրը՝ հանդէպ բանաստեղծութեան եւ գրականութեան:

Բանաստեղծ ծնած այս տղուն՝ մտատիպարները եղած են Պետրոս Դուրեանն ու Միսաք Մեծարենցը: Ահա թէ ինչպէս կը նկարագրէ ան իր սէրը հանդէպ մեր այս եղերաբախտ բանաստեղծներուն.

«Ես ունէի մի փոքրիկ սենեակ... այդ սենեակում՝ կարդացել եմ Դուրեանը եւ լաց եղել, հուսկ ապա՝ կարդացել եմ Մեծարենցը ու ան եղել է իմ պատանեկութեան պաշտամունքի առարկան»:

Իր մայրը նկատելով որդւոյն մինչեւ ուշ գիշերներ տքնիլը, նաեւ կարդալն ու գրելը՝ կ'ըսէ.

– «Ելիր պառկէ, եավրուս, մեր ճինսէն Պօղոս-Պետրոս չ'ելլար», *(այսինքն՝ գրող):*

1907ին երբ Վահան Թոթովենցի առաջին քերթուածը՝ «Ար-

տօսրի կայլակներ»*ը լոյս կ'ընծայուի Զմիւռնիոյ* «Արեւելեան մամուլ» *հանդէսին մէջ, անով առաջին հպարտացողը կ'ըլլայ Մէզրէի վարժարանի իր հայերէն լեզուի առաջին դասատուն՝ Պարոն Աշոտը, որ իր հպարտութիւնն ու գոհունակութիւնը կու գայ յայտնել Վահանի մօրը՝ սա բառերով:*

–«Քոմբ աղէկ դրեր եմ, մաշալլահ...»:

Իսկ Վահան Թոթովենց յիշեցնելով իր մօր ունեցած թերահաւատութիւնը, կ'ըսէ,– «Տեսա՞ր, մայրիկ, կ'ըսէիր թի մեր ճինսէն Պօղոս-Պետրոս չ'ելլար, ահա տես ելաւ»:

Մայրը լի գորովով եւ երանութեամբ կը համբուրէ իր տաղանդաւոր որդին՝ իր ձեռք բերած յաջողութեան համար:

Յաջորդող երկու տարիներու ընթացքին՝ Վահան Թոթովենց լոյս կ'ընծայէ բանաստեղծական երկու գրքոյկներ՝ «Աւերակ» *եւ* «Սրինգ»:

1909ին, կը մեկնի Փարիզ, ապա՝ Նիւ Եորք: 1912–1915 կ'ուսանի Ուիս Քանսընի համալսարանին մէջ: Հոն կը հետեւի Միջազգային գրականութեան, իմաստասիրութեան պատմութեան եւ փիլիսոփայութեան:

Կատարելապէս կը տիրանայ անգլերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներուն: Կը ծանօթանայ միջազգային անուանի գրողներու բոլոր գործերուն:

Ամերիկայի մէջ իր ուսանողական տարիները կ'ըլլան շատ դժուարին: Մէկ կողմէ կ'աշխատի իր օրապահիկը շահելու, իսկ միւս կողմէ՝ ի դէմս մեծ պոհողութիւններու՝ իր ուսումը կը շարունակէ, հասնելու համար իր մեծ երազին:

1915ին, կը վերադառնայ հայրենիք: Կը միանայ հայ կամաւորական շարժումին: Կը ծառայէ Անդրանիկի բանակին: Հայրենիքի ազատագրման համար կը կռուի Վանի եւ Էրզրումի ճակատներուն վրայ:

1917–1918 Հայաստանի մէջ է, կ'աջակցի հայ գաղթականներու տեղաւորման գործին:

1918ին Թիֆլիսի մէջ կը խմբագրէ «Հայաստան» *թերթը: 1920–1922 կը ճամբորդէ Պոլիս, Յունաստան եւ Ամերիկա:*

1922ին, ան կը թողու ամէն ինչ ու կը հաստատուի Հայաստան՝ իր հայրենի վերջին կայքը:

Վահան Թոթովենցի գրական տաղանդը եւ ստեղծագործութիւնները.–

digitised by A.R.A.R.@

Վահան Թոթովենցի հայ գրական ասպարէզ մուտքը իր վաղ եղիտասարդ տարիքին մինչեւ իր եղերական մահը շուրջ քսան տարիներու ժամանակաշրջան մը կ'ընդգրկէ: Այս ժամանակամիջոցին ան լոյս կ'ընծայէ աւելի քան գրական 25 գործեր: Այդ գործերէն գլխաւորներն են.

«Իմ հօրաքոյրը», «Տօնոն», «Ողբ անմահութեան», «Արեւելք», «Դոկտոր Բուրդանեան», «Նոր Բիւզանդիոն», «Պողպատեայ», «Հրդեհ», «Փոքրիկին մէջ», «Հրկիզուած թղթեր», «Յովնաղան որդի Երեմեայի», «Յովհաննէս Թումանեան», «Բաց կապոյտ ծաղիկներ», «Բագու» *անուն պատմական եռահատոր վէպ մը եւ, վերջապէս, իր լաւագոյն ինքնակենսագրական վէպը՝* «Կեանքը հին հոովմէական նաւապարհի վրայ»: *Ան ունի նաւ պատմուածքներ Ամերիկեան կեանքէ առնուած:*

Վահան Թոթովենցի գործերուն մէջ միշտ ներկայ է բանաստեղծութիւնը:

Առնենք, օրինակ, իր «Աղաւնիներ» *վիպակը: «Աղուրնիկ խաղցնողներու» հանդէպ խարբերդցիներու աւանդական հակակրանքն ու նախապաշարումը ծանօթ է բոլորին:*

Նիւթ մըն է այս, որ խարբերդցի այլ գրագէտներ եւս մշակած են, ինչպէս Համաստեղ եւ ուրիշներ: Բայց ոչ մէկ այլ գրագէտի մօտ նիւթին առնչուած է բանաստեղծութիւնը այնքան զգալի կերպով՝ որքան Վահան Թոթովենցի մօտ: Ահա օրինակ մը.

«Երեկոյ է: Արեւը դեռ չի թաղուել սարերի ետեւը: Քիչ տեղացող անձրեւը մաքրել ի երկրի դէմքը: Պայծառ լոյս է: Ակորը բարձրացաւ կտուրը, բաց արեց աղաւնիների դռնակը:

«Աղաւնիները թռան դուրս ուրախ համերգով:

«Ոմանք սպիտակ են, կաթնագոյն, ոմանք՝ ծխախառն բոցի գոյնով՝ արեւմարի վերջին շողերի նման, ոմանք՝ դեղնագոյն կարմիր, կարծես աշնան տերեւներ են հագել»:

Ահա բանաստեղծական այլ պատկեր մը, որ վերցուած է իր հօր շիրիմին տուած այցելութեան մը նկարագրութենէն.

«Վերջին անգամ քայլերս ուղղուում են գերեզմանատուն՝ վերջին այցը տալու իմ հօր շիրիմին:

«Ինչքա՜ն է աճել այն թթենին, որ տնկել ենք մենք նրա շիրմի գլխավերեւում...:

«Քամին երգում է նրա տերեւների մէջ... ես լսել եմ այդ երգը իմ սրտում... Երբ կարօտով երազել եմ քեզ, հայր իմ. դա այն երգն է, որ արեւն է երգում, երգում է իւրաքանչիւր փոքրիկ խոտ, երգում է լուսնի ամէն մի արծաթեայ շող:

«Երգ անվերջանալի եւ յաւիտենապէս սարսռուն, ուր կաթում է

երկնքից արեւագոյն հողի մէջ, եւ բարձրանում է վեր՝ իբրեւ ծաղիկ եւ տերեւ, երգ՝ որ փռուում է անսահման ծովերի վրայ իբրեւ կապոյտ անդորր... իմ հօր շիրմին»:

Խարբերդի բնաշխարհէն վերցուած սքանչելի էջ մըն է «Բաց կապոյտ ծաղիկներ» *վիպակը:*

Պատմութիւնն է այդ Թորիկ անուն համեստ համեստագործի մը, որուն աղջիկ չեն ուզեր տալ իր համագիւղացիները: Այդ հէք համեստագործը օր մը անառակատունի մը մէջ կը հանդիպի իրմէ աւելի դժբախտ՝ Անժէլ անուն աղջիկի մը: Ֆիզիքական յարաբերութենէ ետք, Թորիկի սրտին մէջ անանուն սէր մը կ'արթննայ այս աղջկան հանդէպ:

Անժէլի համար եւս Թորիկ կը դադրի սովորական այցելու մը ըլլալէ: Ան կը լքէ իր այդ անառակ գործը:

Թորիկի հետ կը կնքէ երջանիկ ամուսնութիւն մը՝ ի հեճուկս հետագային ծագում առած քրթմնջումներու եւ բանտարկութեանց:

Պատմուածքը ունի ամուր կառուցուածք, գրուած է հաղորդական զգայնութեամբ եւ գրական պատկերներով:

Վահան Թոթովենց ունի նաեւ ամերիկեան կեանքէ առնուած պատմուածքներ, ուր ներկայացուած են Ամերիկայի յատուկ կին դասակարգի մակերեսային բարքեր եւ ունայնամտութիւններ:

Իր «Կեանքը հին հոովմէական նաւապարհի վրայ» *գործը իր ամենայաջող վէպն է: Այդ գրքի ամէն էջ կը կարդացուի յափշտակութեամբ:*

Այս գիրքը տարաբախտաբար իբրեւ պատրուակ գործածուեցաւ իր ձերբակալութեան, չարչարանքին ու գնդկահարութեան համար:

Վահան Թոթովենց կատարելապէս տիրապետած է արեւելահայ լեզուի նրբութեանց եւ գրական երանգներուն: Պատկերալից է իր լեզուն, ինքնատիպ է իր ոճը, լի՝ սրամտութիւններով եւ հաղորդական պատկերներով:

Վահան Թոթովենցի գրական արուեստի կարեւոր յատկանիշներն են տրամաբանութիւնը, գեղեցկութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը:

Վահան Թոթովենցի սպանութեան ծալքերը.–

Հայաստանի Գրողներու միութեան նախկին քարտուղար, եւ

digitised by A.R.A.R.@

«Գրական թերթ»ի խմբագիր՝ Նորայր Ագալեան, որ հեղինակ է քսանէ աւելի հայերէն եւ ռուսերէն դրքերու, պատրաստած է նաեւ աշխատասիրութիւն մը, Վահան Թոթովենցի կեանքի վերջին շրջանին կրած չարչարանքներուն եւ եղերական սպանութեան մասին:

Նորայր Ադալեան ձեռք կրցած է անցընել՝ «Քրէական գործ» անուան տակ գոյութիւն ունեցող թիւ 19114 գործ մը՝ «Արխիւ 2526» մակագրութեամբ, ռուսերէնով գրուած: Աւելի քան երկու հարիւր յիսուն էջնոց ամբաստանագիրք մը, ուր ներկայացուած է Վահան Թոթովենցի վերագրուած ամբաստանութիւններուն ու հարցաքննութիւններուն լրիւ ամբողջութիւնը:

1936 թուականի Յուլիս 20ի ուշ գիշերին՝ Արովեան փողոցի թիւ 92 տունէն կը ձերբակալուի Վահան Թոթովենց, իբրեւ «նախկին դաշնակցական» եւ «հակասովետական-նացիոնալիստական պրոպականտայով զբաղուող» անձ:

«Գործ» ամբաստանագրքի մէջ, որ գրուած է ամբողջապէս ռուսերէնով, ներկայացուած են բոլոր հարցաքննութեանց արձանագրութիւնները:

Լրիւ երկու տարի տեւած է Վահան Թոթովենցի բանտարկութիւնն ու այդ շրջանին կատարուած են անհամար հարցաքննութիւններ:

Այդ հարցաքննութեանց ներքեւ «մեղադրեալի ստորագրութիւնը» տողին տակ կայ Վահան Թոթովենցի հայերէնով գրուած պարզ, գեղեցիկ եւ ընթեռնելի ստորագրութիւնը:

Այդ ստորագրութիւնը, սակայն, հետզհետէ կ'եղծանի, կ'աղաւաղուի եւ կը դառնայ զրեթէ անընթեռնելի: Եւ այս տեղի կ'ունենայ անշուշտ իբրեւ հետեւանք իրեն դէմ յարուցուած, մէկը միւսէն անհեթեթ եւ ստապատիր մեղադրանքներու, ինչպէս նաեւ իր վրայ գործադրուած բիրտ եւ աներեւակայելի ծեծի եւ խոշտանգումներու:

Պատճա՞ռը այս եղելութեան...

Գաղտնիք մը չէ, որ Սովետական Հայաստանի առաջին քարտուղար Ադասի Խանջեան 1936ին դատադրաբար Թիֆլիս կը կանչուի եւ Լաւրենտի Բերիայի կողմէ կը սպաննուի:

Ադասի Խանջեան ամբողջ Կովկասի մէջ ծանօթ անուն մըն էր եւ սովետական ղեկավարութեան առաջաւոր դիրքերու վրայ գտնուող կարեւոր ուժ մը: Ան Հայաստանի եւ Հայ ժողովուրդի

բարօրութեան նուիրուած սիրուած առաջնորդ մըն էր, նաեւ՝ Սովետական Հայաստանի վերելքին նուիրուած կարեւոր դեկավար մը:

Լաւրենտի Բերիայի գլխաւոր ծրագիրներէն մէկն էր՝ իր «հակահայկական արարքներով եւ ոճիրներով» ջլատել Հայաստանի եւ Հայ ժողովուրդի յառաջդիմութիւնը:

Ադասի Խանջեանի սպանութիւնը մեծ ցաւ պատճառեց համայն Հայութեան: Բերիայի այս արարքը «հակահայկական միջոցառում մըն էր» յայտարարեր էին այն օրերու մեր շարք մը կարեւոր գրողներն ու մտաւորականները, որոնք մի առ մի սպանդ առաջնորդուեցան:

Երեւանի մէջ գոյութիւն ունէր «Տուրիստ» անունով սրճարան մը, ուր առհասարակ կը համախմբուէին Հայաստանի գրողները, նաեւ մտաւորականներ եւ այլ արուեստագէտներ: Անոնք սովորութիւն ունէին հոն կատարելու մտքի փոխանակութիւններ, խօսիլ կատարուած հայրենական եւ ազգային իրադարձութեանց շուրջ եւ արտայայտել իրենց կարծիքները:

Բերիա Հայաստանի մէջ ունէր շարք մը վարձկան գործակալներ, որոնց պաշտօնն էր տեղեկացնել իրեն անունները բոլոր այն հայ գրողներուն եւ մտաւորականներուն, նաեւ կարեւոր դիրքերու վրայ գտնուող անձերուն, որոնք իր հակահայկական արարքները կը քննադատէին:

Այդ հայրենադաւ արարքները կատարողները եղեր էին Աբուլեան, Կապիտան Գէորգով, Մուղդուսի, Լէյտինանտ Յարութիւնեան, Ակորով, Արզարով, Ինայեքեան, եւ Կոնտակով:

Զմոռնանք ամէնէն կարեւորը՝ Նայիրի Զարեանը, «Հայ գրականութեան արատը», ինչպէս պիտի ըսէր Անդրանիկ Ծառուկեան:

Նայիրի Զարեան կոչեցեալը ունէր մատնութիւն կատարելու իր ուրոյն մեթոտը, ան «Բերիա-Ստալին» զոյգի հակահայ արարքները քննադատող հայ գրողներու գործերը կը դատէր եւ այդ գործերուն մէջ մատնանէր զ'ընէր «փրոնացիոնալական» եւ կամ «փրոդաշնակցական» հակումներ: Եւ պրծաւ:

Այդ դժբախտ գրողները անմիջապէս կը բանտարկուէին եւ ապա կ'աքսորուէին Սիպեր կամ կը գնդակահարուէին:

Նայիրի Զարեանի այդ ստորին ցուցմունքներուն պատճառով է, որ մէկը միւսին ետեւէն կատարեալ առաջնորդուեցան մեր շարք մը մեծանուն գրողները, ինչպէս հայ բանաստեղծութեան թագն ու պսակը հանդիսացող Եղիշէ Չարենցը, նաեւ Ակ-

digitised by A.R.A.R.®

սել Բակունցը, Վահան Թոթովենց, Զապէլ Եսայեանը եւ շատ ուրիշներ:

Ահա թէ ինչ գրած էր Նայիրի Զարեանը Վահան Թոթովենցի «Կեանքը հին հռովմէական ճանապարհի վրայ» *գրքին մասին, մատնութեան համաձայն իր ամրաստանագրին մէջ.* «...Թոթովենցը իր վերջին գրքին մէջ խօսել է թիւրքական կոտորածների մասին, գիտակցաբար մոռացութեան տալով կոտորածների պատասխանատուներին՝ դաշնակներին»:

«Ուրիշ բանտարկեալի մը վկայութիւնը, գիս բարձրացրին Դ. յարկի մի սենեակ՝ որը տանջարան դուրս եկաւ: Թէ ինչ կատարուեց այնտեղ, ինձ հետ, չեմ ուզում պատմել: Երբ երեկոյեան եօթի մօտերը նորից բերին ինձ թիւ 9 բանտասենեակ: Մի քանի օր ո՛չ խօսում էի եւ ոչ բողոքում, ցաւերից ձայնս ներս գցած տնքում էի միայն: Երբ ցաւերս փոքր ինչ մեղմացան, առաջին ուշադրութիւնս գրաւեց լայնալանջ մի մարդ՝ կիսամերկ նստած պատուհանի տակ յաւերժական մտածմունքի մէջ: Կրծքին եւ թիկունքին լերդացած արեան հետքեր կային: Ծնկներին եւ սրունքներին վրայ բուք գործիքի հարուածներից ստացուած վէրքեր: Արշակ Յովհաննիսեանն էր նա. «հայ բամբակ» միաւորման պետը: Ստիպում էին նրան, որ «վնասարար» նանաչի իրեն: Թոթովենցը եւ շատեր այս մարդու բախտակից-ծակիցներն էին»:

Այլ «բանտախցի» զոհ մը՝ Մ. Գէորգեան, որ եղեր է Վահան Թոթովենցի հետ, նկարագրած է, թէ ինչպէս «հարցաքննութեան ատեն ջարդուեցեր» են Վահան Թոթովենցին այնքան, որ ան այլեւս չկարողանալով դիմանալ քննիչի կիրառած ֆիզիքական ուժի գործադրութեանը», ստիպուեր է «ընդունել, որ իբր թէ եղել է լրտես» եւ թէ «Տուրիստում» երբեմն խօսել են, որ «Վրաստան եւ Լ. Բերիա վարում են հակահայկական քաղաքականութիւն»:

Նոյն քննիչը փորձեր է նաեւ հաստատել, որ իբր թէ «Տուրիստում» խօսուեր է «Անդրբերկում ղեկավարների եւ ընկեր Բերիայի դէմ տեռորի մը անհրաժեշտութեան մասին»:

Այս անհիմն վերագրումները պատրուակ էին անշուշտ, որ Աբուլեան կոչեցեալը շարունակէ իր կատարած չարչարանքները Վահան Թոթովենցի վրայ, «տանջարան»ի մէջ:

Այս տխուր իրադարձութիւնները կարելի չէ նկարագրել առանց տառապելու: Կը բաւականանանք յիշելով հոս այլ տխուր եւ սրտառուչ պատկեր մը:

1937ի վերջին ամիսներուն՝ դարձեալ նոյն ականատես վկան՝ Ռ. Աթայեան, կը նկարագրէ «տանջարան»էն լսուող Վահան Թոթովենցի «ցասկոտ կանչը» քննիչ Արգարովին ուղղուած՝

«Ցրանսացոց լրտես ուզենաք՝ կը լինեմ, նապոլեոնցոց՝ կը լինեմ, հարիչների լրտես ուզենաք՝ կը լինեմ... Թուրքական լրտես՝ չե՛մ լինի, չե՛մ լինի, չե՛մ լինի...»:

Ընդարձակ ամրաստանաթուղթերէ քաղուած այս հակիրճ, բայց պերճախօս վկայութիւնները ցոյց կու տան, թէ ինչպիսի անարդար, անգութ եւ անմարդկային չարչարանքներ ի գործ դրած էին Բերիայի հայանուն վարձկան գործակալները՝ Վահան Թոթովենցի նման տաղանդաւոր եւ հայրենասէր գրագէտի մը վրայ, նախքան անոր անողորմ սպանութիւնը:

Շուրջ երկու տարի շարունակուած հարցաքննութիւններէ եւ «տանջարան»ին մէջ դործադրուած խոշտանգումներէ ետք՝ որոշում կը տրուի Վահան Թոթովենցի «գործը լսել՝ դատական փակ նիստում», 1938, Յուլիս 17ին:

Այս դատական նիստը տեղի կ'ունենայ առանց վկայի եւ ամրաստանեալը ամբողջապէս զուրկ իրաւական պաշտպանութենէ: Նիստը կը տեւէ միայն 15 վայրկեան:

Ահաւասիկ կատարուած մեղադրանքները.

1.– «1933 թուականից Վահան Թոթովենց հանդիսացել է աջ տրոցկիստական նացիոնալիստական կազմակերպութիւն անդամ»:

2.– «Այդ կազմակերպութիւնը կապուած է եղել դաշնակների եւ ռամկավարների արտասահմանեան հակայեղափոխական կենտրոնին՝ նպատակ ունենալով զէնքի ուժով տապալելու սովետական իշխանութիւնը եւ Հայաստանը անջատելու Սովետական միութիւնից»:

3.– «Մի շարք տարիներ նա վնասարարութիւն է արել գրական նակատում» *եւ որպէս ապացոյց յիշատակուած է գրագէտին հեղինակած* «Կեանքը հին հռովմէական ճանապարհի վրայ» *երկը:*

Դատավճիռը եւ մեղադրեալի վերջին խօսքը.–

–«Մեղադրեալը դատապարտուում է պատժի առաւելագոյն չափի՝ գնդակահարութեան: Նրան պատկանող ունեցուածքների բռնագրաւում. Դատավճիռը վերջնական է, եւ ի կատար է ածուում անյապաղ»:

Վահան Թոթովենցի վերջին խօսքը կ'ըլլայ հետեւեալը.

–«Բացարձակապէս անմեղ եմ. կեցցէ՛ հայ ժողովուրդը»:

Այլ տխուր եւ սրտաճմլիկ պատկեր մը.–

Գնդակահարութենէ առաջ Վահան Թոթովենցի վերջին փափաքը կը կատարուի: Իր տասնչորսամեայ որդին՝ Լեւոնը կու

գայ բանտ՝ իր հայրը տեսնելու, նախքան անոր դնդակահարութիւնը:

Վահան Թոթովենց ծունկի կու գայ իր տղուն առջեւ, կը գրկէ անոր գլուխը եւ երկար, երկար կը ներշնչէ բոյրը իր զաւկին, կը շշնջէ անոր ականջին, յետոյ կը համբուրէ դինք տաք, կարօտագին, արցունքոտ աչքերով: Յետոյ նորէն կը շշնջէ որդւոյն ականջին, նորէն կը համբուրէ դինք անյագ սիրով եւ գորովով, մինչեւ որ դժբախտ հայրը եւ դժբախտ որդին բռնի ուժով կը բաժնեն իրարմէ:

Դատական նիստէն մէկ օր ետք, 1938 Յուլիս 18ին, Երեւանի մէջ կը գնդակահարուի Վահան Յովհաննէսի Թոթովենցը:

Ով անագորոյն գնդակ... Ով անխիղճ դահիճներ, ինչպէ՞ս ձեր ձեռքը չկարկամեցաւ, երբ ձեր մահարեր հրաղէնը ուղեցիք հայոց աշխարհի այս պանծալի զաւկին՝ Վահան Թոթովենցի եւ նոյնքան պանծալի գրչեղբայրներուն՝ Ակսել Բակունցի եւ միւսներուն վրայ:

Կանխուած եւ շարունակուած այլ տխուր իրադարձութիւններ.—

Վահան Թոթովենցի երեսուներկու ամեայ կինը՝ Լուսիկ (Յովսէփեան) Թոթովենց, 1937 թուին՝ իր ամուսնոյն դնդակահարումէն շուրջ տարի մը առաջ նոյնպէս կը բանտարկուի, «Վահան Թոթովենցի կինը լինելու» մեղադրանքով:

Շուրջ երկու տարի ետք, սակայն, ազատ կ'արձակուի ան՝ իրեն վերագրուած մեղադրական տուեալներուն չգոյութեան պատճառով:

1943ին, Վահան Թոթովենցի միակ որդին՝ Լեւոնը, իբրեւ զինուոր կը մեկնի ռազմաճակատ, ի պաշտպանութիւն Հայրենիքի:

Նոյն տարին, սակայն, հէք պատանին պատերազմի ճակատին զոհ կ'երթայ: Ան՝ իր երիտասարդ կեանքը կու տայ իր Հայրենիքին համար, ա՛յն Հայրենիքին՝ ուր դիրքերու տիրացած շարք մը վարձկաններ խլեցին իր հօր կեանքը:

Այդ ծանր տարիներուն, երբ պատերազմ էր եւ կենսապայքար կար, Վահան Թոթովենցի դժբախտ այրին՝ Լուսիկ, կը ստիպուի վերամուսնանալ: Ան կ'ամուսնանայ բանասէր-գիտնական Մանուկ Աբեղեանի կրտսեր որդւոյն՝ նկարիչ Մհեր Աբեղեանի հետ:

1954ին, Լուսիկ Յովսէփեան-Աբեղեան կը դիմէ Սովետական

բարձրագոյն ատեան, վերականգնելու համար իր նախկին ամուսնոյն՝ Վահան Թոթովենցի արդարացիութիւնը:

Շուրջ երկու տարիներ չարունակ ջանադիր հետապնդումներէ ետք՝ 1956 Մարտ 12ին, Սովետական բարձրագոյն ատեանը կը հաստատէ Տիկին Լուսիկի առաջին ամուսնոյն՝ Վահան Թոթովենցի արդարացիութիւնը:

Այս մխիթարիչ լուրը նոյնքան կը յուզէ հէք տիկնոջ վշտահար սիրտը, ինչպէս եղած էր ան՝ երբ իմացած էր ամուսնոյն եւ որդւոյն մահուան լուրերը:

Այս ոճիրները երկնող եւ գործադրող ստորին արարածները եւս անպատիժ չմնացին:

Ակորով, Արուլեան, Գէորգով, Կոնտակով, Յարութիւնեան, Արգարով եւ Ինայեկեան, Սովետական բարձրագոյն ատեանի կողմէ դատապարտուեցան կեղծաւորութեան մեղքով եւ բանտարկուեցան 1956ին:

Իսկ հակահայ բոլոր ոճիրներու գլխաւոր եւ բուն հեղինակը՝ Լաւրենտի Բերիա, 1953ին, իբրեւ դաւաճան մահապատիժով սատկեցաւ:

Նուիրական յուշ մը՝ Թոթովենց ընտանիքէն.—

Այս տողերը գրողը՝ ես, ունիմ նուիրական եւ յաւէտ անմոռանալի յուշ մը Վահան Թոթովենցի մէկ քրոջմէն՝ Զայնիկ Թոթովենցէն:

Թոթովենց ընտանիքի եօթը զաւակներէն (չորս եղբայրներ եւ երեք քոյրեր) կրտսերագոյնն էր Զայնիկը:

Ահա թէ ինչ գրած է Վահան Թոթովենց իր այս քրոջ մասին.

«Զայնիկը՝ դա ես էի, եթէ աղջիկ ծնած լինէի – կապոյտ աչքեր՝ սեւ յօնքերով ու սեւ թարթիչներով նիզակաւորուած, սեւ մազերով եւ սպիտակ մորթով: Զայնիկը ահա զայրանում է մի րոպէ եւ ճնշանում յաջորդ րոպէին: Այնպէս լաւ էի հասկանում ես նրան: Շատերի համար նա մութ առեղծուած էր, բայց նրա բնաւորութիւնը, մինչեւ անգամ նրա անիմաստ գործերը ինձ համար կարդացուած գրքի պէս էին»:

«Ինչքա՜ն եմ յիշում քեզ, կապուտաչեայ իմ քոյր: Քեզ յիշելիս՝ իմ հոգին լցւում է պատկերներով. յիշում եմ մեր պարտէզը, կտուրը, ծաղկող աբասիան, յիշում եմ աշնան դեղին տերեւները, որ քամին քշում-բերում էր մեր դրան առաջ, յիշում եմ ձիւնի սպիտակ փաթիլները, այդ ձիւնի մէջ քո ոտնատումները, եւ յիշում եմ մօրս վերջին մայրութիւնը: Քեզանով վերջացաւ, կապուտաչեայ իմ քոյր, նրա կողե-

digitised by A.R.A.R.@

րի խայտանքը: Ընդմիշտ լռեց նրա քնարը: Դու եղար վերջինը, որ ծծեցիր նրա կաթը, դու, մօրս վերջին մանուշակ, վերջին երգ, վերջին բերկրանք»:

Որքան Վահան Թոթովենց՝ նոյնքան նաեւ ես, կը յիշեմ եւ միշտ պիտի յիշեմ Տիկին Զայնիկ Թոթովենց-Մովիկեանը, որովհետեւ ան ամբողջ հինգ տարի (1950-1955) ինծի համար եղաւ ճշմարիտ մայր մը: Այն օրէն, երբ իրրեւ հոգեւոր հովիւ՝ պաշտօնավարել սկսայ Պոսթընի շրջանէն Ուոթրթաունի Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ մէջ, ան մայրական գորովով շրջապատեց զիս, յատկապէս, երբ իմացաւ, որ պատանի տարիքէս կորսնցուցած էի մայրս: «Տղաս» կ'ըսէր ինծի մայրական անարատ սիրով եւ ես հոգեկան անհուն երանութեամբ կ'ողողուէի: Իմ ընակատեղիէս իր ընակարանը քանի մը քայլ էր միայն: Ամէն օր կ'այցելէի իրեն: Եթէ մէկ-երկու օր չտեսնէի զինք, կը հեռաձայնէր ինծի... -Ինչո՞ւ չես գար, տղաս... այսօր ճաշի եկուր...: (Ան ամուսնացած էր Պոսթընի շրջանէն անուանի ազգային եւ մտաւորական բժիշկ Յովհաննէս Մովիկեանի հետ, որմէ ունեցած էր աղջիկ զաւակ մը՝ Արփինէն: Եւ սակայն կ'ապրէին բաժնուած):

Պատահած է, որ երբեմն խօսէի իր նահատակ եղբօր՝ Վահան Թոթովենցի մասին, իսկոյն կը փղձկէր, իր կապոյտ վճիտ աչքերէն արցունքներ կը սահէին հեզասահ, անմոռնչ:

Այս պատճառով ալ կը խուսափէի խօսիլ իր եղբօր մասին, չյուզելու համար իր զգայուն սիրտը:

Պատահեցաւ սակայն դէպք մը, որով ստիպուած եղայ իր մօտ երթալու յատկապէս իր եղբօր մասին զրուցելու համար: Այդ դէպքը 1954ին Անդրանիկ Մառուկեանի այցելութիւնը եղաւ Պոսթըն: Ամերիկայի մէջ իր կեցութեան շրջանին Ա. Մառուկեան իմ հիւրս եղաւ միշտ եւ բնական է, որ առաջին իսկ առիթով իրեն հետ այցելեցինք Տիկին Զայնիկ Թոթովենց-Մովիկեանին: Հոն՝ Ա. Մառուկեան ուզեց իմանալ, թէ ան ունէ՞ր արդեօք որեւէ գիր, նամակ կամ գրքեր Վահան Թոթովենցէն:

Ո՛չ, ան չունէր ոչ մէկ գիր, նամակ կամ գիրք՝ իր եղբօրմէն: Բայց Նիւ Եորք բնակող իր քրոջ աղջիկը՝ Տիկին Պայծառ Շալեանը ունէր:

Այս տեղեկութիւնը բաւ եղաւ, որ Ա. Մառուկեան, երբ գնաց Նիւ Եորք, իսկոյն այցելեց Տիկին Պայծառ Շալեանի բնակարանը եւ հոն գտաւ Վահան Թոթովենցի անգտանելի գիրքը՝ «Կեանքը հին հռովմէական ճանապարհի վրայ»:

Դժուար եղաւ Տիկին Շալեանի համար բաժնուիլ իր մեծ մօ-

բեղբօր միակ յիշատակէն: Անդրանիկ Մառուկեան ունէր տաղանդը համոզելու տիկինը եւ տիրացաւ գրքին: Մնացեալը յստակ է:

1955ին գիրքը հրատարակուեցաւ Պէյրութի մէջ Անդրանիկ Մառուկեանի ձեռամբ: Հետագային գիրքը երկրորդ անգամ եւս տպագրուեցաւ, թարգմանուեցաւ Անգլերէնի եւ Ֆրանսերէնի:

Այս գրքին հրատարակութիւնը եղաւ պատճառ, որ սփիւռքահայութիւնը աւելի մօտէն ճանչնայ Վահան Թոթովենցը եւ իր գրական գործերուն վրայ հիանայ:

Ի վերջ՝ Մոփաց Աշխարհի այս մեծանուն զաւկին մասին մեր պատրաստած այս գիրին, կ'ուզենք աւարտել զայն, գրագէտին վերջին գիրքէն վերցուած վերջին տողերով՝

«Մեր հին երկրում արեւը ելնում է հատիկներով, հողը շշնջում է անապատ բոյրով: Առուակները կարկաչում են, բացւում են մեծ առուտներ, իջնում են հրաբեւ վերջալոյսներ, բարձրանում է եւ կապոյտում լողում է մի արծաթեայ թաս՝ մէջը լիքը նոր կթած կաթով, տիեզերանում է գիշերն ատղահնչուն...»:

.....

«Ես կ'ուզէի հանգչեցնել իմ յոգնած գլուխը այդ երկնքի կապոյտ մարմարին եւ լսել այն երգը, որ հեղհեղում են ծառերը, առուակներն ու ատղերը»:

Այդ «երգը» *միշտ կայ եւ միշտ ալ «լսելի» է անշուշտ...*

Եւ սակայն Վահան Թոթովենցի անմահ հոգին թող լսէ նաեւ այլ «երգ» մը՝ - հայ ժողովուրդի օրհներգն *է այդ, ուղղուած իր անձին, իր գործին եւ իր յիշատակին:*

Լոս Անճելըս ԹՈՐԳՈՄ ՓՈՍԹԱՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ

...Բայց մեծ մասը մղում էր համոզումների անկեղծ վեճ: Գրողներն ու արուեստագէտները համակուած էին մի ցանկութեամբ՝ ինչպէս անել, որ արուեստն ու գրականութիւնն աւելի կատարեալ լինեն, աւելի խոր ու իմաստալի, աւելի յուզիչ եւ ազդեցիկ:

Ամբիոնին մօտեցաւ Թոթովենցը: Մօտեցաւ եւ իր խօսքն անմիջապէս չսկսեց: Ու թէեւ ժողովականները լուռ-լուռ էին, նա չէր շտապում:

- Ես նախանձում եմ Ստեփան Զօրեանին, որ նրա ծննդավայրը՝ Ղարաքիլիսան, այստեղ է, այս հողի վրայ: Ես նախանձում եմ Դերենիկ Դեմիրճեանին, Զաւախքն էլ Խորհրդային երկրումն է: Ես նախանձում եմ Ակսել Բակունցին, որ երբ ուզի՝ կարող է գնալ Գորիս, շրջել Զանգեզուրի լեռներում, վերյիշել իր մանկութիւնը:

Կանգ առաւ:

- Ես չեմ նախանձում Գուրգէն Մահարուն: Չեմ նախանձում ինձ: Վերջապէս՝ Չարենցին: Մեր օրօրոցը մնաց այն կողմը: Ու մենք ունենք մի մաշող կարօտ: Ինչո՞ւ է այդքան սքանչելի Մահարու «Մանկութիւն»ը, այդ կարօտից:

Նորից դադար եւ քար լռութիւն դահլիճում:

- Մեր ժողովրդի մի հատուածը կոտորածներ տեսաւ: Լաւ է, որ միւս հատուածը այդ ողբերգութիւնը չապրեց: Ոչ ոք չի խօսում այդ կոտորածների մասին: Մինչդեռ մեր սրտից արիւն է կաթում, երբ յիշում ենք: Կոտորած, գաղթ, աշխարհով մէկ ցրուած ազգ, որտեղ երկինք, որտեղ լուսին՝ նրա տակը մի հայ կայ անպայման: Փոքր ազգի ողբերգական կենսագրութիւն: Մեր ժողովրդի պատմութեան անբաժանելի մասն է դա: Երբեք չի ջնջուի մեր պատմութեան արիւնոտ էջը: Ինձ յուզում են կոտորածները, ինձ հանգիստ չեն տալիս: Ես վէպ եմ գրում: Մինչեւ չգրեմ՝ հանգիստ չի իջնի ինձ վրայ: Դա իմ հոգու պարտքն է, իմ խոշտանգուած էութեան մի մասն է, որ ճչում, կանչում է ինձ:

Կանգ առաւ, որ յուզմունքը չխանգարի շարունակելու իր խօսքը, բայց շարունակել չկարողացաւ, ասաց՝ «այդ վէպում» եւ խօսքը չաւարտած՝ հեռացաւ ամբիոնից («Յուշապատում»-2, էջ 217):

Հատուած ՌՈՒԲԷՆ ՋԱՐԵԱՆ

Թ. Թորանեան

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԻ «ԱՆՑՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿ»Ը

Յարութիւն Պէրպէրեան

Անցման եղանակ

Յարութիւն Պէրպէրեանին այս գործը՝ «Անցման եղանակ», *ամէնէն աւելի կարօտի եւ հոգեկան խորունկ տագնապներու գիրքն է, երբ բանաստեղծը կ'ապրի ներկայ աշխարհին բոլոր վերիվայրումները՝ հոն գտնելով նոյնպէս անմարդկային բազում երեւոյթներ:*

Բանաստեղծութեան ընդգրկած իր ձեւը չունի դասական ընդունուած կնիքը, երբ խոովեալ հոգիի մը տագնապները դրսեւորելու նոր կերպերու կը դիմէ: Պոռթկացող լաւայ մըն է իր հոգին ու լաւան դժուար թէ ենթարկուի ընդունուած կանոններու:

Երեք գիրքերու հեղինակ՝ Յարութիւն Պէրպէրեանին բանաստեղծ ըլլալը մենք չէ, որ պիտի հաստատենք: Ան հաստատած է ինքզինք, ու մեր խօսքը հաստատուածին մասին պիտի ըլլայ:

Էն առաջ ըսենք, թէ գիրքին 16 գծանկարները, որոնց հեղինակն է Կարէն Պետրոսեանը, ներկայանալի դարձուցած են այս հրատարակութիւնը, իմաստաւորած նիւթերը, քանի համահունչ են գործին ընդանդակութեան: Հեղինակը հոլեկից մը գտած է վոխադարձաբար, յանձին գիրքը ձեւաւորողին:

«Անցման եղանակ»*ը կը բացուի* «Առաջգական» *քերթուածով, ուր լարախաղացները կը խախտեն օրէնքները ձգողութեան: Մինչ բանաստեղծը կը փնտռէ իր մանկական հիացմունքը: Տանկաին՝*

Իսկ ես այնտեղ կը փորձէի դիմագրաւել՝
ներքին վախը անկումներու,
յաղթահարել,

Փորձութեան ու խոկումի ժամ, երբ գրողին փնտռածն ու կեանքի դժխեմ իրականութիւնները հոգեկան բախումի մը լայնչի դուռը կը բանան բանական մարդուն դիմաց, որ այս պարադային կը վտարուի կրկէսէն, սակայն՝

Բայց հոն՝ տղաս, արդէն անվախ,
դալար մարմինը իր լարած,
լարերուն վրայ կը սաւառնի՝
ինձմէ անկախ…

Այստեղ արդէն կ'ուրախանանք բանաստեղծին յաւատեսութեամբ:

Գործին երկրորդ բաժինը տուած է իր անունը՝ «Անցման եղանակ»: *Խօսքը լիբանանեան ներքին պատերազմին մասին է, որուն բռնկեցնող կայծերը որքան ներքին, նոյնքան արտաքին աշխարհէն կու գան: Ընթերցողը հետեւելով բանաստեղծի խօսքին՝ շօշափելիօրէն կը տեսնէ, թէ երկիրը այս՝ հարսը միջերկրականի, շոգեկառքի մը նման կը սուրայ ինքն իրեն համար, առանց ճամբորդի, առանց հասցէի…: Երկիրը կ'ամայանայ եւ անհուն տխրութիւն մը կ'ինջնէ բանաստեղծին հոգիին խորը, քանզի ինք, այս երկրին քաղաքացին՝ պայծառ երազներ հիւսած էր այս երկնակամարին տակ:*

Եթէ վերի քերթուածը կը կոչուէր «Լեռնային կայան», *ապա այս բաժինին երկրորդը խորագրուած է* «Ազատ գօտի», *որուն նիւթը նոյնպէս կու գայ լիբանանեան պատերազմէն, որ կը թուի ըլլալ անվերջանալի… ուստի՝*

Այո, պարոններ,
նաւահանգիստի
ազատ գօտին է,
սահմանագիծը՝ արեան-երագի,
առեւանգուած անցեալի եւ
մաքսանենգուած ակնկալութեանց:
Պատապարանն է
կիրքերու խելառ:

Մենք եւս, այս տողերուն ընթերցողը, անցած ենք խռովայոյզ այդ ճամբէն ու կը բաժնենք բանաստեղծին տխրութիւնը, որ կու գայ իր հոգիին ոլորաններէն անձկութեամբ առլի:

Գիրքին այս բաժինին յաջորդող քերթուածները՝ «Փիւնիկեան խլեակներ», «Անկախութեան հրապարակը», «Ոդիսեւսին հետ», «Անաւարտ դիմանկար», «Ասպետական», «Զրոյց Շակալին հետ», «Կարիք» եւ «Անանուն կոգին», *որոնք դարձեալ կու գան լիբանանեան պատերազմէն, անոր թողած ազդեցութենէն, ըսել տալու համար մեզի, որ եթէ Գառնիկ Ադդարեանը լիբանանեան պատերազմը տուաւ արձակով, ապա Յարութիւն Պէրպէրեանը նոյն այդ պատերազմին արհաւիրքները խորապէս ապրելով տուած է բանաստեղծութեամբ, տեղ մը ըսելու համար՝*

Խորշակը ինչպէ՞ս կրնայ հարուածել
ծաղիկները նշենիի
նարինջներու անտառին մէջ ծուարած,
ինչ մոխիր կ'ինջնի
մեր ծառերուն եւ ուսերուն վրայ…

Այլ տեղ ըսելու համար, որ քաղաքամէջը՝ մայրաքաղաքի այրած ղէմքն է:

Հրազէններու սարսափը կարմիր,
գայն կը պաշտպանի,
յիշատակներու յեղուզակներէն:

Ապա ըսել կու տայ բանաստեղծին՝

Քիչ ետ՝ ահեղ
պատուհանդմբ մեզ կը տարտղնէ:

Ահա թէ ինչպէս բանաստեղծը կ'երթայ Գանատա: Բայց իր հոգին այրուող Լիբանանի մէջ է: Փայլուն պատկերներ իրարու կը յաջորդեն քերթուածներու այս շարքին մէջ՝ գրողին մտորումներուն տալով արուեստի պայծառացում եւ առեղծուածային այս պատերազմին տեսանելի մարմնացում.

Կը հեռաձայնենք
հոն ուր տակաւին կը պատասխանեն:
Ձայնասփիւռ բաց կը պահենք՝ իմանալու թէ մահը ո՞ւր
սուր մանգաղով՝ իր ցորեանի
կարմիր արտը կը հնձէ խուլ…

Սակայն, այս բոլորով հանդերձ նշենիներու բուրմունքը «խումբ մը անցորդներ կը գինաթափէ՝ արթնցնելով հանգչած ապրումներ»:

Յ. Պէրպէրեանի բանաստեղծ հոգին է խօսողը՝ մարդեղութեան մարմնացում:

Բանաստեղծը հարց կու տայ, թէ ո՞վ պիտի կատարէ հատուցումը կորսուած օրերուն ու սէրերուն, երբ, այդ խնկապէս խաւար օրերուն, ինք՝ բանաստեղծը «կ'աշխատի» պահել իր մարդկային դէմքը:

Ու մինչ նկարիչ Շակալին համար Փարիզի մէջ անոր սէրը «վարսերն ազատ կին մրն էր վառ», *Պէրպէրեանին համար,- ամէն ինչ կորսուած էր հրդեհներու մէջ:*

digitised by A.R.A.R.@

Այս բաժինի «Կարիֆ» *բանաստեղծութիւնը մեզի յիշեցուց Փոլ Էլիւարի* «Ագատութիւն» *քերթուածը:*

Հեռուներու մէջ Յ. Պէրպէրեան կ'ապրի կարօտովը իր ծնունդավայրին, ըսել տալով իրեն՝

Ե՞րբ պիտի կրնամ
անցեալն դուրս գալ
եւ ներկային հետ
հաշտութիւն կնքել:

Դժուար լուծելի հարց, քանի որ այդ անցեալը կը բովանդակէ մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը եւ աստղաթիւ երազներ...

Երրորդ բաժինը գիրքին. San Pedro-Terminal Island.

Մուտք օտար երկիր, ուր.–
կ'ուզէին երազներդ յափշտակել
ներսը՝ մարդիկ, ընդհանրապէս,
թմրեցուցիչի
մաքսանենգութեամբ արգելափակուած,
արուեստական դրախտներու
ջուրերուն վրայ կը ծփային:
Եւ ես գիտէի տարագրուած եմ:

Ու տարագրութեան մէջ, տարագիրի կեանքը խորապէս ապրող բանաստեղծը հարց կու տայ, թէ՝

Պէ՞տք էր արդեօք,
աշխարհի նակտին շանթեր արձակող,
արգելափակուած տղաքը ըմբոստ՝
սֆինքսի նման մնան լռակեաց:

Ականուած խօսքեր ունեցող բանաստեղծը իր չատաստ ձին օտարութեան մէջ վարգելու կարողութեան հասցնել կ'ուզէ:

Հաջորդ գլուխը գիրքին կը կոչուի «Կորսուող բնաշխարհ»:

Բանաստեղծը իր կորուսեալ հարազատ վայրերը կը փնտռէ, երբ Պէնկլատէշը բոյն է թշուառութեան ու երբ՝

արծիւը սակայն
դեռ կը շարունակէ
ձուկերը որսալ...

եւ գաղթականները՝

իր թառը փնտռող թռչուն ենք
մեր նստած նիւղը սղոցող:

անձկութենէ դուրս գալու յոյսը, հակառակ այն իրողութեան, որ՝

Տերեւները պիտի թափին ու
պիտի գայ ձմեռը դաժան...

Չ. բաժինը գիրքին վերնագրուած «Ադուէսի մուշտակը» *առաւօտեան, ամառնային, աշնանային ու ձմեռնային զգայնութիւններէ ետք, բանաստեղծը դարձեալ իր «մանկութեան քաղաք»ին մէջն է: Յետադարձ հայեացք մը, ուր կեանքը եթէ ունէր լաւի ու վատի խառնուրդ կերպարանք մը, այլ այդ կեանքը իրեն համար իր հայկական թաղամասերով, ուր, տանիքներու վրայ ընկողմանած՝ կարելի էր դիտել աստղազարդ երկինքը:*

Կը նկարագրուի
«Ադիատի ամառը»:
Իսկ ինչ ետք արդէն ձմեռը կու գայ...

Եօթներորդ բաժինը՝ «Ջնջուած սահմաններ»,

ուր սառցակոյտեր կան, որոնց սառ վերմակին տակ կորսուած բոյրեր կան ծաղիկներու, երազներու՝

իսկ սառնարիւն ձուկ մը անշարժ,
կը կարծէ, թէ ինք մեռած չէ,
քանի այնտեղ ինք չի նեխիր
եւ կը սպասէ սառցահալին՝
բարբառելու համար կրկին:

Բանաստեղծը կ'ողբայ մարդոց առանձնութիւնը «Հարսանեկան լուսանկար» *քերթուածին մէջ: Ինք եւս առանձին է լալմութիւններու մէջ:*

Առանձնութիւնը, իր իսկ խոստովանութեամբ՝ Կոստան Զարեանը տարաւ Հայրենիք: Յ. Պէրպէրեան կ'երեւի ինք եւս կը պատրաստուի առնել այդ քայլը, որուն հոգեպէս պատրաստ է՝

Որովհետեւ արտերկրի մէջ,–
իսկ մենք սառոյցի բարակ
շերտի մը վրայէն կը քալենք...

Ու տակաւին՝

լաւ է նոյնիսկ հոչակ թողուլ անհաւատի,
քան թէ ըլլալ
արդէն ամուլ, հաւատարիմ քաղաքացի...

Օտարութեան մաշեցնող իրականութիւնը ըմբոստացումի կը մղէ բանաստեղծը: Պայթելու պատրաստ ական մըն է ան լոկ կարգի մը սպասող:

Հատորին ութներորդ ու վերջին բաժինը կոչուած է «Հակա-

ֆերթուած», յիշեցնելով մեղի գործը չկեցի հոչակուած բանաստեղծ՝ Նիկանոր Բարրայի:

Ինչպէս Նիկանոր Բարրան, նոյնպէս Յարութիւն Պէրպէրեան խորապէս կը տառապին մարդկութեան արդի բարքերուն ի տես: Անոնք կ'ուզեն փոխել այսօրուան ապականած աշխարհի խեղդիչ մթնոլորտը:

Թուականէս քառասուն տարիներ առաջ, Նիկանոր Բարրանիլեցի բանաստեղծը կ'ըսէր մեղի,- Եթէ Լենինն ալ մեզ խարէ, արդեօք մենք պիտի դառնանք քարայրարնա՞կ, ինչպէս էինք երբեմն:

Իսկ Պէրպէրեանը կ'ըսէ.-

Դեռերը մեր մի՛ մտնէ՛ կէտեր
ջուրերը մեր թունաւորուած են:

Պէրպէրեանը ըսած է տակաւին.

Դուրս գալու համար
այս ջիղերու հանգոյցէն
փրկելու համար միտքը վերստին
մաքրելու համար արիւնը կրկին
ամառնային հրդեհի պէս
ընդարձակուող ամենակուլ այս բաղցկեղէն
եւ բառերուն
վերադարձնելու համար արդէն
արժանապատուութիւնը իրենց լլկուած-
նոր երկինք պէտք է.
նոր ջուրեր պէտք են
որոնք չըլլան ապականած
Քիմիական հեղուկներու հոսքով անկաշկանդ
եւ ջուրը կրկին դիեցնել կարենայ
ապրեցնել աճեցնել բջիջները եւ
կեանքի դեւեր զարգացած
պալուկաներ չվարակուին բորոտութեամբ նորօրեայ
չոչնչացուին իբր վտանգ...

Բանաստեղծը կ'ըսէ տակաւին.

Ո՞ւր են հիմա ասպետները բաղքենի, թող պայքարին ուժերուն դէմ դիւանակալ ու բաղքենի վիշապներուն դէմ մեր:

Յարութիւն Պէրպէրեանը մարդկութեան ու հայութեան ցաւերովը տառապող բանաստեղծ մըն է, որմէ նոր խօսք ու խոհ չի կրնար զգալ:

Ս. Կիրակոսեան

ՈՒՇԱԳՐԱՒ ՀԱՏՈՐ ՄԸ՝ «ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԷՆՔՈՎ»

2003ի տարեվերջին, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան մայրավանքի տպարանէն լոյս տեսաւ արձակագիր, գրականագէտ եւ խմբագիր Պօղոս Մնապեանի նորագոյն հատորը՝ «Տպաւորութիւններու հէնքով» *խորագրով: Արամ Ա. Վեհափառի նախաձեռնութեամբ եւ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական բաժինի տնօրէն Դոկտ. Զաւէն Եկաւեանի գործօն աջակցութեամբ հրատարակուած այս գործը իր լուսարձակները կեդրոնացուցած էր նոյնարնոյթ աշխարհներու վրայ՝ թափանցելով տասը սփիւռքահայ եւ վեց Հայրենի գրողներու ներքին ճշմարտութիւնները արտաքնացուցած ինքնադրոշմ ստեղծագործութիւններու խորախորհուրդ էջերուն մէջ:*

Պարզ խօսքով՝ իր այս նորագոյն հատորով Պ. Մնապեան սիրած էր ընթերցողին մատուցել իր վերլուծական գրութիւններէն կազմուած բազմերանգ ծաղկաքաղ մը, որ ամբողջական ճաշակ մը կը փոխանցէ այն ամբողջութեան մասին՝ ցրուած մեր պարբերական մամուլին եւ առաւելաբար «Բագին»*ի քառասուն տարիներու հաւաքածոներուն մէջ, եւ «որոնք սոյն ծաւալին քանի մը պատիկը կրնան կազմել եւ կը սպասեն իրենց հատորային բախտին», ինչպէս կը հաստատէ նոյնինքն Պ. Մնապեան, հատորին առաջին էջին վրայ տեղ գտած կարճ ծանօթագրութեան*

լուծական գրութիւններ, որոնք թուղթին յանձնուած են տարբեր ժամանակներու, տարբեր պայմաններու մէջ եւ բոլորովին տարբեր թելադրանքներով, ո՛չ միայն խոր քննարկման եւ արժեւորման կ'ենթարկեն հայ ժամանակակից գրականութեան տասնեւվեց վաւերական դէմքերու գրական վաստակը, այլեւ կը յաջողին կազմել համապատկերը հեղինակին դեղարուեստական աշխարհահայեացքին, համոզումներուն, ըմբռնումներուն եւ սէրերուն:

Պէտք է աւելցնել, որ արտակարգ սիրոյ, անզուսպ խանդավառութիւններու, հոգեկան եղբայրութեան եւ խառնուածքային զուգահեռներու լարերէն կեանք ու խոհ առած ինքնատիպ հատոր մըն է «Տպաւորութիւններու հէնիով»ը, որ ունի կրկնակ արժէք՝ իբրեւ մտայղացում եւ նկարագիր: Գրականագիտական ընթացիկ հատոր մը չէ ան եւ ոչ ալ միայն հեղինակային խանդավառ տպաւորութիւնները անմիջական փութկոտութեամբ մը ընթերցողին ուշադրութեան յանձնելու նպատակով հիւսուած տպաւորապաշտ երկ մը, որ առհասարակ խոցելի կը մնայ, երբ անոր էջերը կը ծանրաբեռնուին արագ տպաւորութիւններու, փաստացի հաստատումներէ զուրկ ընդհանրացումներու եւ հիասքանչ արտայայտութիւններու ծնունդ հատորը խճողող հատուածներով:

Բարեբախտաբար, նոյնիսկ հատորին ամենակարճ գրութիւնները՝ Յ. Մնձուրիի գրականութեան նուիրուած «Մնձուրիի յարաբերական արժէքը...» կամ Հենրիկ Էդոյեանի եզակի իրագործումը արժեւորող «Սոնետների պսակ»ին պսակադիրը...», կը հիմնուին փաստացի հաստատումներու, կուռ տրամաբանութեան եւ զարգացողական խորացումներու առարկայական այն ենթահողին վրայ, որ խնդրոյ առարկայ հեղինակներուն գրական առանձնայատկութիւններն ու ոճային բարեմասնութիւնները կը կարկառէ եւ անոնց հեղինակները կը պսակադրէ արժանի փառապսակներով: Երեք-չորս էջերու մէջ խտացած այս բարեմասնութիւնը Պ. Մնապեան գրականագէտին, փաստօրէն, աւելի լայն տարողութիւն եւ հնչեղութիւն կը ստանայ ուսումնասիրական ընոյթ ունեցող ծաւալուն ընթերցումներուն մէջ, որոնց լաւագոյն նմոյշները կրնան հանդիսանալ հատորին բացումը կատարող «Դեղեցիկ դժուար"ին ծով հրապոյրը...», «Մ. Իշխանին իշխանական բաժինը», «"Սեզամ"ներ բացող մոգը...», «Մեր նոր գրականութեան «Ալպաթրոս»ը...», «"Ահազանգ"ին տագնապահար միտքը», «Անծանօթ հոգիներու խուզարկուն...» կամ «Նրբերանգներու արարիչ շունչը...» խորագրեալ ծաւալուն վերլուծումները, որոնք իրենց համապար-

փակ տարողութեամբ եւ ինքնատիպ բովանդակութեամբ ո՛չ միայն հեղինակային ամբողջական խօսք կ'ըսեն, այլեւ նոր լոյսեր կը սփռեն Յ. Օշականի, Մ. Իշխանի, Հ. Սահեանի, Եղ. Պոյաճեանի, Վ. Օշականի, Յ. Կարապենցի եւ Ռ. Դաւոյեանի գրական յաւելումներն ու արժեւորումները ըստ արժանւոյն գնահատած հայրենի եւ սփիւռքահայ գրականագէտներու վաւերական ուսումնասիրութիւններուն վրայ: Կը խորասուզուին այդ ծով աշխարհներու խորերն ի վար եւ լոյսին կը բարձրացնեն այլ գրականագէտներու ուշադրութենէն վրիպած բովանդակային մանրամասնութիւններ, հոգեվիճակային ընորոշ երանգներ, ոճային առանձնայատկութիւններ եւ գեղագիտական բարեմասնութիւններ:

Արդէն այդ մասին լաւագոյնս կը վկայեն տասը սփիւռքահայ եւ վեց հայրենի գրողներու նուիրուած Պ. Մնապեանի ուսումնասիրութիւններուն խորագիրները, որոնք իրենց բարացուցական արժանիքով կը տրամադրեն ընթերցողը եւ հատուած առ հատուած լայն կը բանան եզակի աշխարհներուն կոյս հորիզոնները: Աւելին, եթէ միայն այս ըլլար մայր արժանիքը Պ. Մնապեանի գրականագիտական վաստակին, արդար պէտք է ըլլալ եւ աւելցնել, որ առաւելագոյն պարագային «Տպաւորութիւններու հէնիով»ը պիտի դառնար միմիայն տպաւորութիւններու թելադրանքով ձեւաւորուած յաջող ընթերցումներու ենթահող մը: Բարեբախտաբար, Պ. Մնապեան այս արժանիքով բաւարարուող տպաւորապաշտ վերլուծող մը կամ միմիայն գրականագիտական ծանօթ չափանիշերով գործերը կշռող արհեստավարժ գրականագէտ մը չէ, ոչ ալ խստաբիր եւ դժուարահաճ քննադատ մը, այլ այս ծանօթ արժանիքներով օժտուած ըլլալով հանդերձ՝ սեփական խօսք ու տեսակէտ ունեցող արուեստագէտ գրականագէտ մըն է, որ գիտէ իր վերլուծական յայտնագործումները խարսխել տրամաբանութեան ՀԷՆՔԻՆ վրայ, մէջբերումներէն բացուիլ հոգեվիճակային հանգոյցները քակելու աշխատանքին, ստեղծագործ մասնակցութեամբ շնչտագրել անոնց բովանդակային ու ոճային բարեմասնութիւնները եւ ապա միայն յանգիլ արդար դատումներու:

Կ'արժէ յատուկ կեղրոնացումով եւ ամբողջական մասնակցութեամբ կարդալ Պ. Մնապեանի թէ՛ կարճ եւ թէ լայնաշունչ «տպաւորութիւններ»ը, դանդաղիլ ե՛ւ արագ հաստատումներով, ե՛ւ խորաթափանց վերլուծումներով զարգացող հատուածներու շղթային մէն մի օղակին վրայ, խոկալ պահ մը, ապա ջիղերու ամբողջական լարումով ապրիլ խօսքին կայծարդանքը վեր-ա-գրող Պ. Մնապեանի կայծարդական արժեւորումները, որպէսզի յստակ

digitised by A.R.A.R.@

դառնայ միանգամընդմիշտ, թէ գործ ունինք արուեստագէտ վերլուծողի մը հետ, որուն խօսքը նո՛յնքան գեղեցիկ է եւ բարախուն, նո՛յնքան վարակիչ ու սրտագրաւ, որքան մեր գրականութիւնը անկրկնելի գլուխ-գործոցներով հարստացուցած տասնեւվեց բախտաւոր ծնունդներուն բախտարեր վաստակը:

Եւ ասիկա երկրորդ մայր արժանիքն է «Տպաւորութիւններու հէնքով» հատորի արուեստագէտ հեղինակին, որուն համար նոյնիսկ գրականագիտական փորձը ոճ եւ արուեստ է ամէն բանէ առաջ, սեփական դրոշմ ու գրողական նկարագիր, իմացական ճախրանք եւ աշխարհներ պեղող խորասուզում, մտքի լարում եւ գեղարուեստական յաւելում: Վերջապէս, Պ. Մնապեանի համար, վերլուծական ճիգը նուիրական է ա՛յնքան՝ որքան արարչական պահը, տիպարներ կարկառելու եւ կոյս աշխարհներ ամբողջացընելու հեղինակային ստեղծագործ վերացումը: Ահա թէ ինչու, անձնատուր վերծանուող գրութիւններու հմայքին ու կախարդանքին, վաւերականութեան կնիքով անմահացած ստեղծումներուն զուգահեռ՝ Պ. Մնապեան կը վերստեղծէ իր հիացումը նուաճած բախտաւոր ծնունդներուն արձակ թէ բանաստեղծական յաւերժաձայն անկրկնելի յօրինումները, անոնց մութերուն եւ լոյսերուն վրայ կը գումարէ վերանորոգ մնապեանադրոշմ խորհուրդներ ու լոյսեր, կ՚աճի ու կը փոթորկի խօսքին անվերջակէտ ովկիանոսներուն կենարար կչռոյթներով, թելադրանքներով ու փոթորկումներով, արշալոյսներով ու ներիմացական հանդէսներով, որուն իսկ պատճառով իր մասնակցութիւնը կը դառնայ նաեւ անդադար զարգացող ազատ ոճ եւ ազատաշունչ յղացում, գեղարուեստական վայելք ու տպաւորութիւն, ուր համակրանքն ու հիացումը ներկայ են ա՛յնքան՝ որքան գրականագիտական ոսկի որակը:

Կ՚ամբողջանայ եւ ընթերցողը կը վարակէ ներքին երեւոյթները լուսարձակող լայն ընդգրկումներով, հոգեկան ու իմացական խոր թափանցումներով, նրբերանգային արժանիքները ա՛լ աւելի սիրելի դարձնող բարախուն խօսքով եւ ապրումին ու դատումին զօրութեամբ վաւերականացած կախարդական իրաւութեամբ, եւ այս բոլորը՝ «տպաւորութիւններու հէնքով»...

Պէյրութ

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Ա. Արրահամեան

ԴԷՊԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԲԱՑՈՒՈՂ ՊԱՏՈՒՀԱՆԸ...

«Հայ գրականութեան բացուող պատուհանը՝ ներկայիս ձեր տանը մէջ...» լոզունգին տակ, Իսթանպուլի «Արաս» հրատարակչատունը անգամ մը եւս հրապուրեց հայ թէ Թուրք ընթերցող հասարակութիւնը:

Նոր տարուան առթիւ նախաձեռնուած ծանուցողական արշաւին մասնակցող «Արաս» հրատարակչատունը կը տեղեկացնէր, թէ իր բոլոր հրատարակութիւնները տրամադրելի էին 25% զեղչեալ գիներով եւ յանձնելի ընթերցողի փափաքած հասցէին, առանց թղթատարի ծախքի: Հրապարակուած ծանուցողական պրոշիւրին մէջ, իրրեւ տրամադրելի հրատարակութիւն, կը սորուէին 21 հայերէն եւ 33 թրքերէն խորագիր գիրք: Իսկ առանձին բաժինով մը՝ ալ կը յայտարարուէր ծանօթ բանաստեղծ Գէորգ Բամպուքճեանի (1923-1996) թրքերէն լեզուով ամբողջական երկերու հրատարակումը, «Հայ աղբիւրներէն նպաստ պատմութեան» ընդհանուր խորագիրին տակ, որոնցմէ մինչ այդ լոյս տեսած էին առաջին երկու հատորները՝ «Իսթանպուլ եազըլարը» եւ «Էրմէնի հարֆլի թիւրքչէ մէթինլէր» խորագիրներուն տակ: «Արաս» հրատարակչատան ցարդ մեծագոյն իրագործումը նկատուող քառատարակչատան հատոր այս շարքին համար ի մի հաւաքուած էին Բամպուքճեանի 1950-1996 տարիներուն, համայնագիտարաններու, մասնագիտական հանդէսներու եւ զանազան հաւաքածոներու մէջ թրքերէն լեզուով հրատարակուած մօտ 500 ուսումնասիրութիւնները եւ յօդուածները:

«Արաս» հրատարակչատան հիմնադրութենէն մինչեւ Մայիս 2001 թուականը հրատարակած հայերէն 17 եւ թրքերէն 22 գիրքերը ներկայացուցած ենք հետեւեալ յօդուածներուն մէջ.

– « «Արաս» հրատարակչատունը նոր եռուզեռ կը ստեղծէ Իսթանպուլի գրական շրջանակներէ ներս» («Զարթօնք», 23 Մարտ 1999, էջ 3 եւ 8):

– « «Արաս» հրատարակչատան՝ «Հայ գրականութեան բացուող պատուհանը» » («Զարթօնք», 30 Մարտ 1999, էջ 4-5):

– « «Արաս» Հրատարակչատան իրագործումները...» («Բագին», ԽԱ տարի, Թիւ 1, Զմեռ 2002, էջ 100–111):

Ներկայ յօդուածով կը ներկայացնենք վերջին երկու տարիներուն, մինչեւ Մարտ 2003 Թուականը հրապարակ բերուած հրատարակութիւնները:

Ի.– ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԺԸ.– «Իմ ընկերս» (Իսթանպուլ, 2001, 80 էջ, 16 × 15 սմ):

Նախադպրոցական տարիքի Հայ մանուկին համար պատրաստուած նկարազարդումի գիրք: Ծ՛պիտ Պէրպէրեանի ճոխ նկարազարդումով եւ Արուսեակ Գոչի խմբագրումով պատրաստուած այս գիրքը, հաճելի ժամանցի կողքին, կը ծանօթացնէ հայերէն այբուբենը եւ նկարագրուող կենդանիներու եւ առարկաներու հայերէն անուանումները:

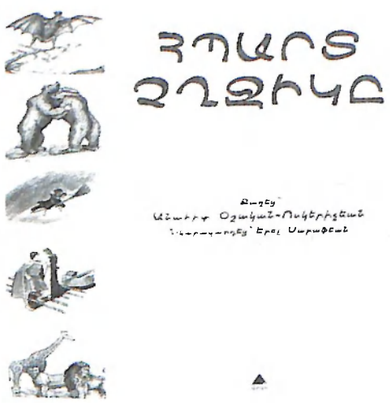

ԺԹ.– Անահիտ Ենչական – Ոսկերիչեան

«Հպարտ չղջիկը» (Իսթանպուլ, 2002, 56 էջ, 16 × 23 սմ):

«Հպարտ չղջիկը», Յակոբ Օշականի դստեր, յորդանանահայ մանկագիր՝ Անահիտ Ենչական-Ոսկերիչեանի, «Արաս»ի կողմէ հրատարակուած մանկապատանեկան երկրորդ հատորն է: Գիրքը կը բովանդակէ յունական, հունգարական, հայկական եւ ֆրանսական 13 պատմուածքներ: Իսթանպուլահայ հանրածանօթ արուեստագէտ Էրոլ Սարաֆեանի նկարազարդած գիրքին կցուած է նաեւ բառարանային բաժին մը:

Ի.– Անել

«Ի լրումն ժամանակի» (Իսթանպուլ, 2002, 256 էջ, 16 × 24 սմ):

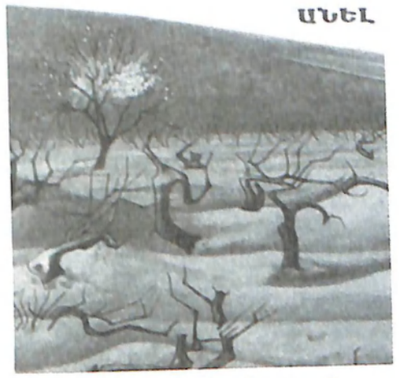

Սաղիմահայ սրտարան Անելի՝ (ըստ անունով Կարօ Կարապետեան, 1922–2001) 217 բանաստեղծութիւնները մէկտեղող այս հաւաքածոն հրատարակուած է Պատրիարքական Աթոռի «Գրական ակումբ» հիմնադրամով: Հատորին մէջ ներդրուած է նաեւ Անելի կենսագրական եւ մատենագիտական տուեալները, ուրկէ վերահասու կ՚ըլլանք, թէ բանաստեղծը նախապէս հրատարակած է.

– «Մութ ցաւեր» (բանաստեղծութիւններ) (Երուսաղէմ, 1945)
– «Տեսիլ գիւղվի» ..... » » ..... (Պէյրութ, 1949)
– «Պարր յոյսին» ..... » » ..... (Երուսաղէմ, 1955)
– «Որդի մարդոյ» ..... (վէպ) ..... (Երուսաղէմ, 1975)
– «Հատընտիր Բերբուածներ» (բանաստեղծ.) (Նիւ Եորք, 1985)
– «Ի մտանել արեգական» ..... » » ..... (Երուսաղէմ, 1997)

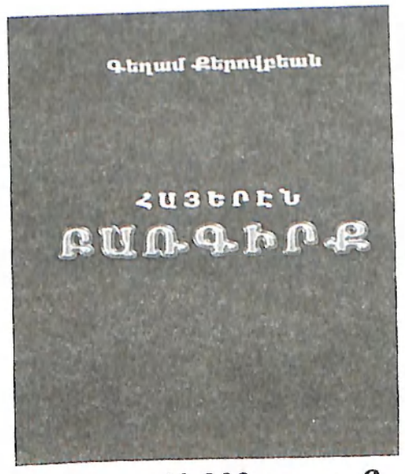

ԻԱ.– Գեղամ Քերովբեան

«Հայերէն բառգիրք» (Իսթանպուլ, 2002, 568 էջ, 11 × 18 սմ):

«Հայերէն բառգիրք»ը, Գեղամ Քերովբեան – Իշքօլի (1924–1980), 1962ին լոյս տեսած «Հայերէն բառգիրք աշխարհաբար լեզուի» բառարանի, իր աշակերտներէն՝ Արտաշէս Մարկոսեանի կողմէ վերանայուած եւ թրքերէն համարժէքներով ճոխացուած Բ. հրատարակութիւնն է: Հատորը կը բովանդակէ մօտ 10.000 բառ: Յաւելուածական բաժինով մը տրուած են մարդոց, կենդանիներու եւ իրերու վերաբերեալ ձայներու ցանկ մը, ինչպէս նաեւ հակիրճ տեղեկութիւններ հայ դիցաբանական էակներուն մասին:

Հայ դիցաբանութեան նուիրուած Քերովբեանի ուսումնասիրութեան Ա. հատորը լոյս տեսած է 1968ին, «Աւանդական պատմութիւն հայոց. Հայկազեան շրջան» խորագիրին տակ: Նոյն հատորին թրքերէն թարգմանութիւնը՝ «Միթոլոժիք էրմէնի թարիհի» (Դի-

digitised by A.R.A.R.@

ցարանական Հայոց պատմութիւն, Թարգմանիչ՝ Սարգիս Սերովբեան) հրատարակուած էր «Արաս»ի կողմէ 2000 թուականին:

ԻԲ.– Ս. Ք. Զանգու

«Զարմանալի աշխարհ» (Իսթանպուլ, 2003, 252 էջ, 16 × 23.5 սմ):

Նախկին Իսթանպուլահայ, փարիզաբնակ Ս. Ք. Զանգուի (բուն անունով Սարգիս Քէչեան) «Զարմանալի աշխարհ» խորագրեալ հատորը կը բովանդակէ վերջին տարիներու իր բանաստեղծական ներշնչումները եւ արձակ էջերը: Գիրքին մօտ 2/3 ծաւալով տրուած է հեղինակին նամականին, ուր ստացուած նամակներու կողքին տրուած են նաեւ իր առաքած նամակներն ալ: Հատորը լուսանկարներու բաժինի մը հետ նաեւ կը բովանդակէ Զանգուի կենսագրական տուեալները:

Նախքան իր Փարիզ հաստատուիլը, Ս. Ք. Զանգու եւ իսթանպուլահայ համախոհ գրողներ՝ Ա. Շաւարշ (բուն անունով Արամ Փէշիկեան, 1917–1979), Ռուբէն Մաշոյեան (1928–1999) եւ Աւետիս Ալիքսանեան (1910–1981), քաղաքա-ընկերային նոր շարժումի մը տեսլականով, գրական ու հրապարակագրական տենդոտ աշխատանքի մատնուած էին, յատկապէս հրատարակելով «Թռիչք», «Աշխատանք», «Նոր օր», «Պատկեր», «Այսօր» եւ «Դէպի լոյս» պարբերաթերթերը: Ս. Ք. Զանգու, Փարիզի մէջ մաս կազմեց Ֆրանսահայ գրողներու ընկերակցութեան եւ «Էլիզ Գաւուքճեան-Այվազեան Գրական Մրցանակ»ի դատակազմին:

II.– ԹՐՔԵՐԷՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԻԲ.– Ուիլիըմ Սարոյեան

«Փարիզ-Ֆրէգնօ Կիւնեէսի 1967–68. Էօլիւմ Տիրիմ վէ Այա Քաչըշ»

Թարգմ. Պէրիլ Էյիւպօղլու

(Իսթանպուլ, 2001, 144 էջ, 13 × 19.5 սմ):

«Փարիզ-Ֆրէգնօ կիւնեէսի 1965–68. Էօլիւմ Տիրիմ վէ Այա Քաչըշ» (Օրագրութիւն՝ Փարիզ եւ Ֆրէգնոյի 1967–68. Կեանքի եւ մահուան օրեր եւ փախուստ դէպի լուսին) խորագրեալ հատորը, թարգմանութիւնն է Սարոյեանի 1970ին հրատարակած Days of life and death and escape to the moon խորագրեալ առօրեայ մտածումներուն եւ տպաւորութիւններուն:

Հատորը կը բովանդակէ նաեւ Սարոյեանի լուսանկարը եւ կենսագրական տուեալները: Հատորը խմբագրուած է Ազիզ Կէօքտէմիրի կողմէ, որ գրած է նաեւ նախաբանը:

ԻԳ.– Յակոբ Մնձուրի

«Գափանտը Միրվէ գափըլարը»

Թարգմ. Նուրհան Պիւյիւք Քիւրքճեան

(Իսթանպուլ, ա. տպ. 2001. բ. տպ. 2002, 160 էջ, 13 × 19.5 սմ):

«Գափանտը Միրվէ գաբրլարը» («Փակուեցան կնքահայրերու դռները»), թարգմանութիւնն է Յակոբ Մնձուրիի (բուն անունով՝ Յակոբ Տէմիրճեան, 1886–1978) «Կապոյտ լոյս» (Իսթանպուլ, 1966) հատորի 50 պատմուածքներէն 18ին: Մնձուրիի լուսանկարին եւ կենսագրական տուեալներուն առընթեր տրուած են հայերէն եւ թրքերէն բառերու բացատրական բառարան մը, ինչպէս նաեւ պատմուածքներուն մէջ յիշատակուած տեղանուններու վերաբերեալ տեղագրական բառարան մը: Հատորին մէջ տեղադրուած են նաեւ Մնձուրիի ինքնակենսագրութիւնը, Հ. Ս. Անդրէասեանի կողմէ՝ «Յակոբ Մնձուրիի գրականութիւնը» խորագրեալ տեսութիւնը, եւ նաեւ ժամանակակից թուրք մամուլէն 16 վկայութիւններ Մնձուրիի գրականութեան եւ անոր թրքերէնի թարգմանուած հատորներուն մասին:

ԻԴ.– Պօղոս Լեւոն Զէքիեան

«Էրմէնիլէր վէ Մօտերնիթէ»

Թարգմ. Ալթուղ Եըլմազ

(Իսթանպուլ, ա. տպ. 2001, բ. տպ. 2002, 144 էջ, 13 × 19.5 սմ):

«Էրմէնիլէր վէ Մօտերնիթէ» («Հայերը եւ արդիականութիւնը»), Հ. Լեւոն Զէքիեանի 1997ին Վենետիկի մէջ հրատարակուած The Armenian way to modernity. Armenian identity between tradition and innovation, specifity and universality

digitized by ARAR©

հատորին թարգմանութիւն է: Հայր Զէքիեան կ'ուսումնասիրէ ու լուծէ հայոց ծանօթացումը «արդիականութեան», «ինչպէս երաշարթնումի» եւ «բարեկարգութեան» ազդեցութիւնները հայ վաճառականութեան, մշակութային եւ քաղաքական իրավիճակի եւ իրադարձութիւններու հետ: Կ'ուսումնասիրուի նաեւ Հայ գրականութեան եւ մշակոյթի հայկական «Զարթօնք» եւ եւրոպական «Վերածնունդ»ի նմանութիւնը եւ յարակցութիւնը եւ նաեւ տարբերութիւնը «արդիականութիւն» շարժումին եւ հասկացողութեան հետ:

Նախկին իսթանպուլահայ Հ. Լեւոն Զէքիեան նախապէս թրքերէն լեզուով հրատարակած էր Իսթանպուլի համալսարանին մէջ պաշտպանած դոկտորական իր աւարտաճառը՝ Հիւմանիզմ (ինսանիթիրմ) տիւշիւնճէյ իշլէմ վէ թարիխէյ էլեմլէրի («Հումանիզմ-(մարդկայնականութիւն) գաղափարական ըմբռնումներ եւ ազգային արմատներ») խորագրեալ գրքակ (Իսթանպուլ 1982):

KRIKOR ZOHRAB
ÖYKÜLER

Karakutu
A.R.A.R.@

ԻԵ.- Օհան

«Գարագութ»

21 × 28 սմ):

Յուլիսեան հատոր

Յարոյ Սհանի (բուն անուսով Յովհաննէս Շաշքալ) առաջին երգիծանկարը լոյս տեսած է 1978ին: Աշխատակցած է «Սարմարա» օրաթերթին, «Նոր սան» հանդէսին եւ Թուրք մամուլին: Արժանացած է մրցանակներու: 1997ին, «Նոր սան» հանդէսին կողմէ հրատարակուեցաւ «Պագրնրգ/Տես» խորագրեալ երգիծանկարներու գրքոյկը:

Երգիծանկարչութեան կողքին՝ Յովհաննէս Շաշքալ, կը մշակէ նաեւ թարգմանչական գրականութիւն: Թրքերէնի կը թարգմանէ Սթանպուլահայ ծանօթ բանաստեղծ Զահրատի բանաստեղծութիւնները, որոնցմէ հատորով ցարդ լոյս տեսած են «Եաղ տամլաար» («Իւղի կաթիլ», (Իսթանպուլ, ա. տպ. 1993, բ. տպ. 2001) եւ «Եաբրաճըղր կէօրէն պալըֆ» («Տերեւը տեսնող ձուկը») Իսթանպուլ, 2002):

«Գարագութ»ի («Սեւ արկղը») մէջ ամփոփուած են մօտ 150 երգիծանկարներ, որոնք նախապէս [illegible] հայ («Մարմարա», «Նոր սան», «Ակօս»)

ԻԶ.- Արետ Կրճրը

Ագրնլրգլրեան (Իսթանպուլ, 2001, 104 էջ, 21 × 28.5 սմ):

Շնորհալի երգիծանկարիչ Արետ Կրճրը, մասնագիտական ուսումը ստացած է Ֆրանսայի մէջ: Կ'աշխատակցի Ակօս շաբաթաթերթին եւ Թուրք մամուլին: Ակօս-ի մէջ է, որ ստեղծած է Ագրնլրգլրեան-ի (փոքրամասնութիւն) սինակը, ուր շաբաթական հերթականութեամբ, 3-4 պատկերաշարէ բաղկացած նկարազարդ պատումով տուած է Գրիգոր Ազընլըգլըեանի տիպարը: Ագրնլրգլրեան-ը, Թուրքիոյ հանրապետութեան հայ փոքրամասնութեան պատկանող արտասովոր ապրումներ ունեցող, սովորական հայրենակիցի առօրեային դիպաշարն է:

ԻԷ.- Գրիգոր Զօհրապ

«Էօյֆիլէր»

Թարգմ. Տոքթ. Հերմոն Արաքս (Իսթանպուլ, 2001, 200 էջ, 13 × 19.5 սմ)

«Օսմանլը Մէնլիսինտէ պիր էրմէնի մէպուս» («Օսմանեան խորհրդարանին մէջ հայ երեսփոխան մը») վերտառութեան տակ, Թրքերէնի թարգմանուած են Գր. Զօհրապի 14 պատմուածքները, որոնք քաղուած են իր «Լուռ ցաւեր», «Խղճմտանքի ձայներ» եւ «Կեանքը ինչպէս որ է» խորագրեալ հատորներէն: «Էօյֆիլէր» (պատմուածքներ կամ նորավէպեր) ենթախորագրեալ այս գիրքը կը բովանդակէ [illegible] պատմուածքներ: Յանեւ Զօհրապի լուսանկարը եւ [illegible] չահեկան բաժինով մը տրուած է Զօհրապը [illegible] տարակած օսմաններէն «Քաղաքական ճառեր» խորագրեալ [illegible] ի էն լայն հատուած մը եւ նաեւ Օսմանեան [illegible]ՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ մէջ, արտա-ամուսնական սեռային յարաբերութիւններու մասին խօսած իր ճառէն հատուած մը: Արշակ Ալպօյաճեանի վկայութեան կողքին, տրուած է նաեւ Զօհրապ մահուան եղերական պարագաներուն առնչուող, ժամանակա [illegible]

Ալթընայի, Ֆայիհ Ռրֆքը Աթայի եւ Հիսէյին Ճահիտ Եալչընի վկայութիւնները:

Տոքթ. Հերմոն Արաքս Զօհրապէն նախապէս թարգմանած էր 4 պատմուածքներ, որոնք իրրեւ 1997 տարուան Ամանորի նուէր բաժնուած էին «Ակօս» շաբաթաթերթի բաժանորդներուն: Տոքթ. Արաքս՝ Տոքթ. Վարդան Կոմիկեանի եւ Պերճ Էրդիեանի գործակցութեամբ 1968ին խմբագրած է «Յուշամատեան խաչանպուլահայ վաստակաւոր ուսուցիչներու» հատորը:

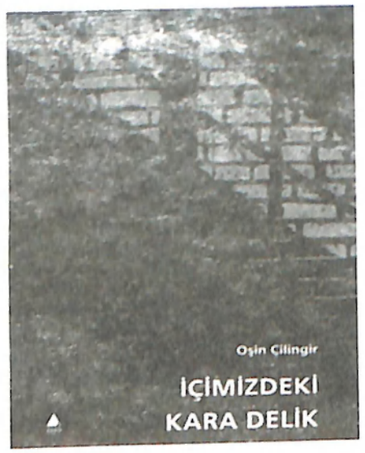

ԻԸ.- Օշին Զիլինկիր
«Իչիմիզտէէի Գարա տելիք»
(Իսթանպուլ, 2002, 296 էջ, 13 × 19.5 սմ):

«Իչիմիզտէէի Գարա տելիք» (Մեր ներքեւի սեւ խոռոչը)՝ Տիգրանակերտի ծնունդ Օշին Զիլինկիրի 1996-2001 տարիներուն, «Ակօս» շաբաթաթերթի «Զիլինկիր սոֆրասը» տիւնակին մէջ գրի առած քրոնիկներէն ընտրանի մըն է: Հատորը կը բովանդակէ նաեւ Զիլինկիրի կենսագրական տուեալները:

Զիլինկիր իր քրոնիկներուն մէջ փիլիսոփայական խորքով պեղած է անհատին վերաբերեալ ընկերային, մշակութային եւ նաեւ քաղաքական ինչ-ինչ հարցեր: Ըստ հեղինակին, ամէն մարդ իր ներքին սեփական «սեւ խոռոչին» գերին է, եւ կը ջանայ իմաստասիրական մտորումներով փրկել մարդը իր գերութենէն:

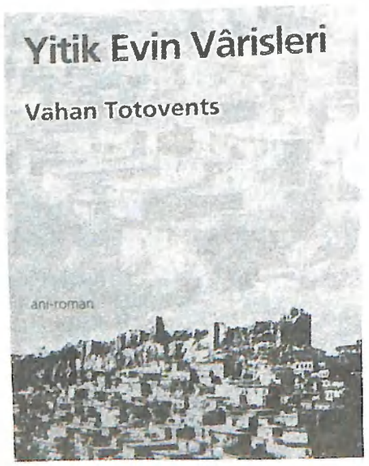

ԻԹ.- Վահան Թոթովենց
«Եիթիք էվին վարիսլէրի»
Թարգմ. Նաժտա Տէմիրճիօղլու (Իսթանպուլ, 2002, 172 էջ, 13 × 19.5 սմ):

«Եիթիք էվին վարիսլէրի» («Կորսուած տան ժառանգորդները»), Վահան Թոթովենցի (1889-1937) «Կեանքը հին հռովմէական նանապարհի վրայ» ինքնակենսագրական վէպի թարգմանութիւնը կ'ընդգրկէ գիրքին 21 բաժիններէն 19ը:

Հատորին մէջ նեղլառնուած են Թոթովենցի կենսագրական տուեալները, ինչպէս նաեւ իր մասին վկայութիւններ:

Թարգմանիչը՝ Նաժտա Տէմիրճօղլու, տնօրէնուհին է Սամաթիոյ Անարատ Յղութիւն վարժարանի: Մասնագիտութեամբ հնագէտ, կ'աշխատակցի «Ժպիտ» մանկապատանեկան ամսագրին, ունի մանկապատանեկան թատերգութիւն մը:

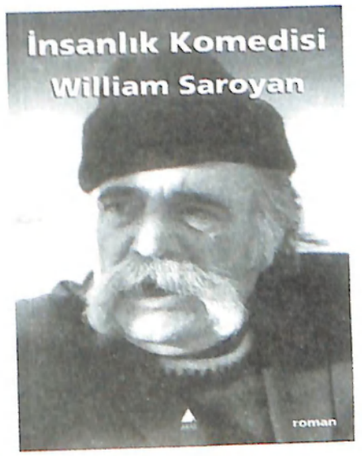

Լ.- Ուիլիըմ Սարոյեան,
«Իինսանլըգ գոմէտիսի»
Թարգմ. Պէրիլ Էյուպօղլու (Իսթանպուլ, 2002, 216 էջ, 13 × 19.5 սմ):

«Իինսանլըգ գոմէտիսի»ն («Մարգկային կատակերգութիւնը») Սարոյեանի (1908-1981) 1943ին հրատարակած The human comedy պատմուածքներու հատորին թրքերէն թարգմանութիւնն է: Սարոյեանի ամբողջական երկերու շարքի խմբագիր՝ Ազիզ Կէօքտէմիրի ներածականին առընթեր, տրուած են նաեւ Սարոյեանի կենսագրական տուեալները: «Արաս» հրատարակչատունէն նախապէս լոյս տեսած էին Սարոյեանի «Էօյլէրիր Ճեսուրտուր» (Թարգմ. Յովհաննէս Քըլըչտաղը, 2001) եւ «Փարիզ-Ֆրէզնօ կիւնեէսի 1967-68. էօլիւմ տիրիմ վէ այա բայրաշ» (Թարգմ. Պէրիլ Էյուպօղլու, 2001) հատորները:

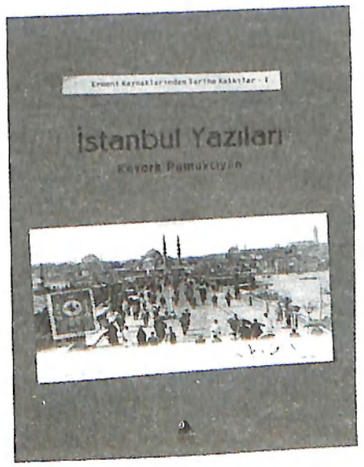

ԼԱ.- Գէորգ Բամպուքճեան,
«Իսթանպուլ Եազրլարը»
Խմբ. Օսման Քէօքէր (Իսթանպուլ, 2002, LXVIII + 252 էջ, 16 × 24 սմ):

«Էրմէնի բայնաբլարընտան թարիխ գաթբլար» («Հայ աղբիւրներէն նրպաստ պատմութեան») ընդհանուր խորագրին տակ, մաս առ մաս հրատարակուող Գէորգ Բամպուքճեանի (1923-1996) թրքերէն ամբողջական գործերու նուիրուած քառահատոր շարքին Ա. հատորը կը բովանդակէ Պոլիս քաղաքի վերաբերող 51 յօդուած-ուսումնասիրութիւններ:

«Իսթանպուլ եազրլարը» («Պոլսոյ մասին գրութիւններ») խո-

digitized by A.R.A.R.®

բազրեալ հատորին մուտքի բաժնին մէջ տրուած է Բամպուքճեանի Պէյրութի «Շիրակ» գրական ամսաթերթի ծրագրած իր յորելեանին նուիրուած բացառիկ համարին համար պատրաստած ինքնակենսագրութիւնը, լուսանկարներու ճոխ բաժին մը, Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի, Մեսրոպ Բ. պատրիարքի, Գրիգոր Տաճատեան քահանայի եւ Բամպուքճեանի մտերիմ թուրք բանաստեղծներ եւ խմբագիրներ՝ Թուրկութ Գուրի, Սապրի Քօղի եւ Ֆահրի Արայի վկայութիւնները: Անջատ բաժինով մը տրուած է նաեւ Բամպուքճեանի թրքերէն ամբողջական գործերուն մատենագրական ցանկը: Դժբախտաբար, կարելի չէ եղած այս ցանկին մէջ պարփակել Բամպուքճեանի քանի մը այլ համայնագիտարաններու համար գրի առած բազմաթիւ անստորագիր յօդուածները:

«Իսթանպուլ նագրլարը»ով Բամպուքճեան հայերէն գանազան աղբիւրներու օգտագործումով (յիշատակարաններ, եկեղեցական տոմարներու եւ ազգանագրերու արձանագրութիւններ, անտիպ ձեռագիր աղբիւրներ) թուրք բանասէրին եւ ընթերցողին կը ներկայացնէ Պոլսոյ եւ պոլսահայերու պատմութեան վերաբերող բազմակողմանի ուսումնասիրութիւններ, ուր յատկապէս կը ներկայացուին Պոլսոյ եկեղեցիներու, դպրոցներու, գերեզմանատուներու, խաներու, հրդեհներու, համաճարակներու, սառնամանիքներու, ջրհեղեղներու եւ այլ դէպքերու պատմութիւնը:

ԼԲ.- Գէորգ Բամպուքճեան,
«Էրմէնի հարֆլի թիւրֆէ մէթինլէր», խմբ. Օսման Քէօքէր (Իսթանպուլ, 2002, LVI + 255 էջ, 16 × 24 սմ):

«Էրմէնի հարֆլի թիւրֆէ մէթինլէր» («Հայատառ թրքերէն ընդարձակներ») խորագրին տակ, Բամպուքճեանի թրքերէնով ամբողջական գործերու Բ. հատորով կը ներկայացուի հայատառ թրքերէն գրականութեան եւ հրատարակութիւններու վերաբերեալ 29 յօդուածներ-ուսումնասիրութիւններ:

Հատորին մուտքի բաժինով տրուած է «Արաս»ի խմբագիրներէն Ռոպէր Քոփթաշի հայատառ թրքերէն գրականութեան մասին շահեկան ուսումնասիրութիւնը, ինչպէս նաեւ Հայատառ թրքերէն մօտ 90 հրատարակութիւններու տիտղոսաթերթերուն

Գանազան աղբիւրներու օգտագործումով, Բամպուքճեան թուրք բանասէրին եւ ընթերցողին կը ներկայացնէ հայատառ թրքերէն մամուլի, բառարաններու, տպարաններու, հայատառ թրքերէն ստեղծագործող աշուղներու եւ Խոճայի գուարճալիքներուն վերաբերող ինչ-ինչ ուսումնասիրութիւններ:

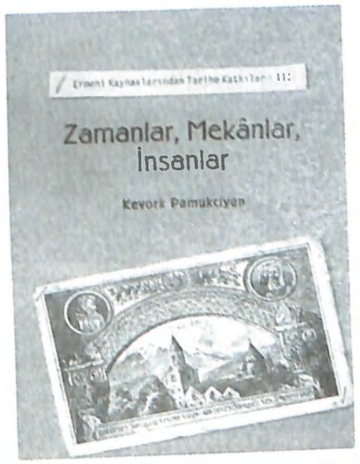

ԼԳ.- Գէորգ Բամպուքճեան
«Զամանլար, մէքանլար, ինսանլար», խմբ. Օսման Քէօքէր (Իսթանպուլ, 2003, × + 374 էջ, 16 × 24 սմ):

«Զամանլար, մէքանլար, ինսանլար» («Ժամանակներ, վայրեր, մարդեր») խորագրին տակ, Բամպուքճեանի թրքերէնով ամբողջական գործերու Գ. հատորով կը ներկայացուի հայ ամիրայական տոհմերու, եւ հայ պատմիչներու Օսմանեան կայսրութեան պատմութեան գանազան շրջաններուն եւ դէպքերուն մասին վկայութիւնները:

Ամբողջական գործերու Դ. հատորով պիտի դրուի նշանաւոր հայազգներու կենսագրութիւնները «Պիյոկրաֆիլէրիյլէ էրմէնիլէր» («Հայեր իրենց կենսագրութիւններով») խորագրին տակ:

III.- ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.- Հայերէն հրատարակութիւններ
- Մկրտիչ Մարկոսեան «Մեր այդ կողմերը» (Դ. տպ., 2001).
- Երուանդ Կոպէլեան «Կեանքի լուսանցքէն» (Բ. տպ., 2003)
- Յակոբ Այվազ «Լուցիֆա Տուտու» (Բ. տպ., 2003)

Բ.- Թրքերէն հրատարակութիւններ
- Մկրտիչ Մարկոսեան. «Կեավուր մահալլէսի» (Թ. տպ, 2002)
- Արամ Անտոնեան. «Պալքան սավաշը», թարգմ. Զաւէն Պիպպեռեան (Բ. տպ. 2002):

ԿԱՐՕ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

ՄՏԱՑՂԱՑՄԱՆ ՅԱՓՇՏԱԿՈՒԹԻՒՆ...

«Բագին»ի ընթերցողին անծանօթ չէ վիպագիր, էսէիստ ու թարգմանիչ Կարպիս Սուրէնեանի անձին արժանիքները ու վաստակին կշիռը: Թէ՛ իր ստորագրութեամբ եւ թէ գործին անդրադարձող արժեւորումներ յաճախ երեւցած են այս էջերուն եւ արժանացած մեծ հետաքրքրութեան:

Այս սիւնակը, սակայն, իր այս կամ այն հատորին կամ առանձին մէկ գրութեան արժեւորման համար բացուելէ աւելի, կը բացուի՝ մատնանշելու համար բոլորովին տարբեր իրադարձութիւն մը, որ խորապէս կը շահագրգռէ գրականութեան պատմութիւնը: Մանրամասնութիւնը՝ քիչ անդին, իր իսկ ստորագրած թուղթով, որ երեւցաւ իր հրատարակած «Ճիշդը կեանքն է» (2000) անուն պատմուածքներուն ու փորձագրութիւններուն ժողովածոյին մէջ (էջ 72-74):

Պերճախօս է «Յիշատակարան»ին տպագրական այս քառասնամեայ յապաղումը: Հաւանաբար Սուրէնեան հաշուի առած է կարմիր իշխանութեան վարձատրութիւնը վայելող գործակալներուն կործանաբար քինախնդրութիւնը, այլապէս անիկա լոյս տեսած կ'ըլլար քառասուն տարի առաջ...

Մտայղացման կողոպուտի մը հասցէին ակնարկութիւն մը կայ մէջտեղ եւ եթէ այդ մասին կիսաթափանց կէտ մը կայ, այն ալ այն կասկածն է, որ բանաձեւած են ուրիշ դէմքեր, թէ՝ կողոպտիչը իր կողոպուտով կը ճգնի «վերականգնելու իր վարկը»:

Կարպիս Սուրէնեանի մտայղացումը յափշտակած Հրաչեայ Քոչարին առնչուող վարկի ի՞նչ փճացում է ասիկա, պիտի հարցընէ Հայաստանի գրականութեան հեռուէն միայն ծանօթ ընթերցողը, ու ի՞նչ կը նշանակէ փճացած վարկ մը վերականգնելու քոչարեան այս ճգնութիւնը:

Քիչերը գիտեն եւ քիչերուն քիչ գիտցածը շատ քիչ է՝ լրիւ ճանչնալու համար Հրաչեայ Քոչարը, այս թունդ ստալինականին վարքը, որով զինուած սանձարձակ ահաբեկչութիւն մը կիրարկեց հայրենական նիւթեր քնարերգած մեր կարգ մը բանաստեղծներուն դէմ, որոնք ահաբեկչական նոյն մթնոլորտին մէջ ով գիտէ ի՞նչ տառապալից օրեր ապրեցան:

Երեւի Ստալինի պսակազերծման տարիներուն ու խրուշչեւեան ձիւնհալեան շրջանին Քոչար անդրադարձաւ իր անքաւելի մեղքերուն կամ ուրիշներ յիշեցուցին իրեն անքաւելին, որուն համար ծխածածկոյթներու կը դիմէ նոյնիսկ կողոպուտի ճամբով...

Որպէսզի օդին մէջ չմնայ մեր ենթադրութիւնը, քիչ անդին կ'արտագրենք ստալինեան իր ահաբեկչութենէն քանի մը նմոյշ...

Կ. Սուրէնեան

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ «ԿԱՐՕՏԻ ՊԱՏԱՐԱԳԸ» ՊԱՏՄՈՒԱԾՔԻ

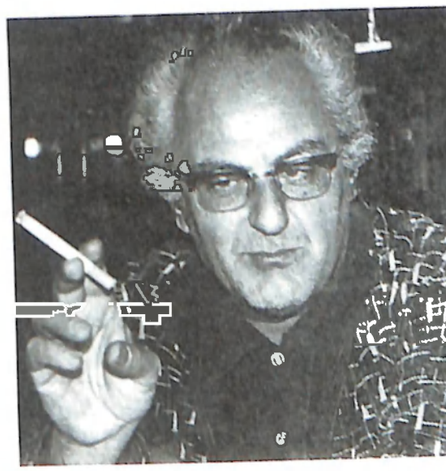

Այս պատմուածքը գրել եմ Ռիգայի ծովափին Դուբուլտ
ստեղծագործական տանը 1960ի ամրանը: Այդ ժամանակ Մ
կըւայում էի ապրում՝ որպէս Գրական երկամեայ բարձրագ
դասընթացների ունկնդիր: Ծանր էր հոգեվիճակս, եւ արձակու
գին, ուղեգիր վերցնելով, գնացել էի Դուբուլտի՝ ոչ այնքա
մարմնական, որքան հոգեկան կազդուրման յոյսով: Հիւսիսայ
ցրտաւուն ամառը, յաճախ երկնքի ու ծովի կապարային մռայլ
թեամբ ճնշող, աւելի ծանրացրեց հոգեվիճակս: Կարօտով վեր
չում, վերապրում էի պատանեկութեանս պայծառ, տաք, բուրու
նալի ամառները Կիպրոսի հիւսիսային ափերին՝ հայկական
Մակարայ վանքի շուրջ ծովահայեաց լեռների, անտառների մ
որտեղից ամէն օր աչքիս առաջ էին Կիլիկիոյ լեռները՝ մշտակ
պոյտ ծովից անդին: Կարօտը վերածուեց իսկական կարօտախ
ու եղաւ մի պահ, երբ յանկարծ թուաց, թէ նոր միայն զգում, հ
կանում եմ իրօք այն խորագոյն կարօտը, որ տանջում էր մեր տ
րագիր հայրերին: Այդ պահին ծնուեց այս պատմուածքի հե
Հեթում աղբօր կերպարը՝ իր կարօտի պատարագով: Այդ կերպ
րի մէջ միաձուլուեցին հօրս ապրումները, վանքի իսկական այ
պանի Կիլիկիոյ Սահակ կաթողիկոսի հետ կապուած մի պատմ
թիւն: Ասում էին, որ նա, երբ ամառներն Անթիլիասից գալիս
հանգստանալու ս. Մակարայ վանքում, անպայման բարձրան
էր այն գագաթը ջորի նստած, իր գաւազանակիր վարդապ
հետ, դիտելու «ա՜խ, իմ Կիլիկիան»: Եւ նա այդ գագաթին տու
«Կիլիկիան դիտարան» անունը, որ տարածուած էր կիպրահայ
թեան մէջ: Հէնց այդ պատմութիւնը յիշելն էր, որ մղիչ մեկնա
եղաւ Հեթում աղբօր կերպարի համար: Դրա մէջ տեսայ մի
եմատ, որ համամարդկային առումով աւելին էր, քան միայն

բոտը: Աշխարհի համար չարագուշակ աննախընթաց ցեղասպանութեան ենթարկուած ժողովրդի հայրապետ ծերունին լերան գագաթից նայում է ծովից անգին իր կորուսեալ աշխարհին՝ ինչպիսի՞ ապրումներով, մարդկութեան ճակատագրի մասին ինչպիսի՞ խոհերով: Պատկերը անտիկ ողբերգութեան զգացողութիւն տուեց: Հոգեկան անդիմադրելի պահանջով գրում էի պատմուածքը, գրում ներքին լիակատար ազատութեամբ, վայրկեան անգամ չմտածելով, թէ ընդունելի կը լինի՞ տպագրութեան համար այդ ժամանակուայ պայմաններում:

Մոսկուա վերադառնալուց յետոյ մի օր պատահաբար Հրաչեայ Քոչարին հանդիպեցի Գորկու փողոցում: Հետաքրքրուեց՝ գրո՞ւմ եմ: Ասացի՝ հէնց վերջերս Ռիդայում գրել եմ մի պատմուածք, բայց վախենամ՝ տպագրելի չէ: Ի՞նչ է նիւթը: Պատմեցի: Վերնագի՞րը: Ասացի, որ տատանւում եմ «Կիլիկիան դիտարան» կամ «Կարօտի պատարագը» վերնագրերի միջև: Ուզեց կարդալ: Նոյն երեկոյ պատմուածքը տարայ իրեն՝ «Մոսկուա» հիւրանոց: Միւս օրը ետ տուեց, ասելով.

– Շատ լաւ է, բայց իրօք, երեւի, այս ձեւով հաղիւ թէ կարելի է տպել:

– Իմ հաճոյքի համար եմ գրել,– ասացի: – Ուրախ եմ, որ հաւանեցիք:

Անցաւ մօտ չորսուկէս տարի: Բախտ էր՝ «Սովետական գրականութիւն» ամսագրի խմբագրատանը պատահաբար տեսայ հերթական համարի փորձաթերթերը, եւ առաջին էջին նկարագարդ վերնագիր՝ «Կարօտ (ասք)». հեղինակ՝ Հր. Քոչար: Ո՛չ միայն վերնագրից, այլեւ նկարագարդման մէջ ամբողջ էջով պատկերուած կերպարից վատ նախազգացում ունեցայ իսկոյն, յիշելով Մոսկուայում այդ հանդիպումը: Հապճեպ կարդացի առաջին էջերը. այլ տեսանկիւնից, այլ կատարումով՝ ակնբախ էր նմանութիւնը, իսկ չէ՞ որ հիմնականը մտայղացումն է ամէնից առաջ: Մտահոգուեցի. չեմ կարող այլեւս երբեւիցէ հրապարակել պատմուածքը, ի՞նչ կ'ասեն... Անմիջապէս, պատմելով խնդիրը, մտահոգութիւնս յայտնեցի «Սովետական արուեստ» ամսագրի խմբագրատանը, ուր աշխատում էր Գլխաւոր խմբագիր Ս. Բախմբագրատանը, ուր աշխատում էր Գլխաւոր խմբագիր Ս. Բայանդուրը եւ աշխատակիցներս, մահնաւանդ Վ. Մելիքսէթեանը, ո՛չ միայն ըմբռնումով, այլեւ վրդովմունքով քննարկեցին իրավիճակը, որոշուեց զուգահեռաբար իմ պատմուածքը հրապարակել մեր ամսագրում: Նկատի առնելով, սակայն, մեր ամսագրի վտիտ ծաւալը եւ մասնագիտական ընոյթը, ստիպուեցի, մի ամբողջ օր ու

գիշեր նստելով, շտապ կազմել խիստ ամփոփ մի տարբերակ, ուլրիւ դուրս թողեցի մահնաւանդ, հասկանալի է, խրտչեցուցիչ «պատարագը»: Եւ նոյն օրերին, նոյն «Կարօտ» վերնագրով լոյս տեսան երկու պատմուածքները «Սովետական արուեստ» եւ «Սովետական գրականութիւն» ամսագրերի 1965թ. առաջին համարներում:

Նմանութիւնն անմիջապէս նկատուեց, ու ծայր առան խօսակցութիւնները: Քոչարի սերնդակից գրողներ ինձ կշտամբում էին, որ «բերանբացութիւն» եմ արել, պատմել եմ նրան իմ մտայղացումը, նոյնիսկ իմ «նուիրած սիւժէով» առիթ եմ տուել նրան «վերականգնելու իր վարկը»: Թէ ինչ էին ակնարկում, կարող էի կռահել միայն: Այդ աղմուկը, ճիշտն ասեմ, արդէն այլ մտահոգութիւն պատճառեց ինձ, եւ ես լուռ լսում էի միայն, չէի յայտնում բուն ճշմարտութիւնը: Քոչարը տիրական դէմք էր, իսկ ես ո՞վ էի այն ժամանակ: Մտածում էի միայն, որ լաւ է՝ պատմուածքս լոյս էր տեսել զուգահեռաբար: Մի անգամ նոյնիսկ Գարեգին Բեսն ասաց, որ նա փչացրել է իմ «հոգեբանօրէն ճիշտ, մաքուր եւ արուեստով կատարուած սիւժէն» իր պատմուածքում: Ես դարձեալ լուռ գլուխս չարժեցի միայն:

Բայց մի քանի տարի յետոյ Բոստոնի «Պայքար» թերթում (21 Մայիս 1970) կարդացի ամերիկահայ գրող Յակոբ Ասատուրեանի գրախօսականը «Բնիկ որտեղացի է՞» գրքիս մասին, որի մէջ զետեղել էի նաեւ պատմուածքիս ամփոփ տարբերակը: Գրել էր՝ «Կը յիշեցնէ Քոչարի մէկ պատմուածքը՝ Կարօտը»: Դառն կաթիլ անուշ գրախօսականում: Անտեղեակ էր մարդը, իսկ Քոչարի պատմուածքը թմբկահարւում էր, յետոյ նոյնիսկ Փիլմ նկարահանուեց դրա վրայ: Ասեմ նաեւ, որ իմ պատմուածքի վրայ հէնց 1965ին պիտի Փիլմ նկարահանուէր, պատրաստ էր սցենարն ու ամէն ինչ, բայց անակնկալօրէն խափանուեց...

Ճշմարտութիւնը հնարաւոր եղաւ բացայայտել 1991ին միայն, երբ «Գարուն» ամսագրի այդ տարուայ 10րդ համարում տպագրուեց ուրիշ պատմուածքս՝ այս պատմութիւնն ի յայտ բերող առաջաբանով: Այս «լիշատակարանն» էլ անհրաժեշտ համարեցի այստեղ, որովհետեւ այս պատմուածքս շատ թանկ է ինձ համար: Ո՛չ միայն բուժեց ծանր հոգեվիճակս այդ օրերին, այլեւ, յետագարձ հայեացքով տեսնում եմ, եղաւ այն մեկնակէտը, որտեղից սկսեցի զտնել իմ գրական ուղին՝ նոսկուրդ տարիների տուայտանքներից յետոյ, որոնց մասին գրել եմ «Մինոտաւրոսի քարանձաւը» գործիս մէջ («Ճիշտը կեանքն է»–2001):

ԿԱՐՊԻՍ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Հ. ՔՈՉԱՐԻ ՔԱՐԿՈԾՈՒՄՆԵՐԷՆ...

* Նորենցն, իմ անկեղծ համոզմամբ, նացիոնալիստ է եւ նրա նացիոնալիզմը թափանցել է նոյնիսկ նրա ընտանեկան կենցաղի մէջ: Պատահական չէ, որ սասունցի Վաղարշակ Նորենցի տղայի անունը Սասունիկ է: Վ. Նորենցն ու Ա. Բակունցի «Ծիրանի փող»ի Սասուն վերադառնալ ցանկացող հերոսը յիշեցնում են իրար («Փակ դռների գաղտնիքը», Դաւիթ Գասպարեանն, 1994, էջ 574):

* Դաշտենցի գիրքը, ի վերջոյ-1937-լոյս տեսաւ ու անմիջապէս էլ ենթարկուեց կատաղի յարձակումների: Դաշտենցին յատկապէս քաղաքական խիստ մեղադրանքներ ներկայացրեց Հ. Քոչարը («Փակ դռների գաղտնիքը» էջ 212):

* Արմէնի «Երեւան» վէպը, ասաց Քոչարը,- միշտ քննադատուել է, քննադատւում է որպէս ռեակցիոն գործ, որն ուղղուած է սոցիալիստական շինարարութեան եւ Խորհրդային կարգերի դէմ:

«Մի ժամանակ Արմէնը չէր ընդունում այդ քննադատութիւնը, իսկ հիմա ընդունում է, հիմա էլ «Հեղնար աղբիւր» վէպն է պաշտպանում («Մայրամուտից առաջ», Ռուբէն Զարեան, 1990, էջ 59):

* Ս. Տարօնցիի «Կրակէ քառուղիներով» հատորին առիթով, ան կը գրէր.

«Նա միայն գովքեր է նուիրում թագաւորներին եւ իշխաններին, ազգային սնապարծութեամբ է նայում միֆական ու պատմական անցեալին.

«Նա Հայկ Նահապետին մասին գրում է.

«Հայկ, քեզ պէս պապ չի ունեցել ոչ մի ազգ...

«Մի տողով միւս բոլոր ժողովուրդներին ստորադասւում են հայերից («Գրականութիւն եւ կեանք», Հրաչեայ Քոչար 1949, էջ 17):

* ...Իսկ Աշոտ Գրաշին էլ գրել է, որ ինքը Սեւանի լիճը չի փոխի ոչ մի ովկիանոսի ու ծովի հետ: Սա հէնց այն ազգային սահմանափակութիւնն է, որից այն կողմ հեռու չէ նացիոնալիստը: Ինչո՞ւ է այդպէս: Որովհետեւ գրողը նայում է անցեալին եւ ներկային ոչ թէ մարքսիստական ուսմունքն իրեն առաջնորդ ունենալով, այլ՝ «պապերի ոգին» («Գրականութիւն եւ կեանք», 1949, էջ 19):

* Խօսելով Չարենցի, Բակունցի եւ միւսների «Նոյեմբեր» խմբակի մասին ընկ. Քոչարը շեշտում է, որ այդ խմբակը տարել է նացիոնալիստական, սպեցիֆիկեան քաղաքականութիւն ոչ միայն հրապարակային ելոյթներում, այլ նաեւ՝ գեղարուեստական գրականութեան մէջ:

«ԲԱՐՈՒՈՔ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ»...

Ընագին

Նարեկի հազարամեակին նուիրուած կանխող էջերուն աւարտին, աւելորդ չ'ըլլար թերեւս յիշեցնել, որ Գարեգին Բ. էջմիածնայ կաթողիկոսի ստորագրութիւնը կրող գրութիւնը (էջ 105-106) մենք չէ, որ դասական ուղղագրութեան վերածեցինք, ինչպէս սովոր ենք ընել Հայաստանի մէջ Աբեղեանական ուղղագրութեամբ գրուած բոլոր էջերուն առիթով: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Նարեկեան գրութիւնը առնուած է Երեւանի մէջ «Մուղնի հրատարակչատան» կողմէ 2003ին լոյս ընծայուած *Նարեկի* առաջին էջերէն ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս կ'երեւի հոս՝ «բարտք ուղղագրութեամբ»:

Անցնող տասնամեակներուն, Լուսաւորչի աստղին տակ բազմիցս հրատարակուած է *«Մատեան ողբերգութեան»*ը եւ նոյն առիթով բազմաթիւ գրութիւններ լոյս տեսած են, յառաջաբաններ, ուսումնասիրութիւններ ու մեկնագրութիւններ, բայց անոնցմէ որեւէ մէկը «բարտք ուղղագրութեամբ» չէ ստորագրուած, ստորագրուած են Աբեղեանական խեցբիկ համակարգով: Բացառութիւն կը կազմէ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Նարեկեան գրութիւնը: Ճիշդ պիտի չըլլար մտածել, որ «Մուղնի հրատարակչական տունը» ինք պայման դրած է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, որ իր խօսքը խմբագրէ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ, կամ առանց իր հաւանութեան հրատարակչատունը Աբեղեանակով շարադրուած գրութիւնը ինք եւ ինքնագլուխ որոշումով մը լոյս ընծայէ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ: Պիտի չմոռնանք, որ «Մուղնի հրատարակչական տունը» կը գործէ Երեւանի մէջ եւ ոչ թէ Սփիւռքի, ուր Աբեղեանականը Մեսրոպեանի վերածումը ընթացիկ դարձած էին եւ ոեւէ մէկէն հրաման առնելու հարկ չկար:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ոչ ոք, ոչ իսկ բարձրաստիճան եկեղեցականները կրնան նման պարագաներու պայմանները դնել: Հետեւաբար սխալ չ'ըլլար մտածել, որ Վեհափառը կամօքն Մեսրոպայ եւ Նարեկայ Մոնազնին ինք անձամբ դիմած է «բարտք ուղղագրութեան»:

Մատեան ողբերգութեան խնդրոյ առարկայ երկը փոքր ծաւալով 502 էջ կը հաշուէ, ունի գրաբարով գրուած *«Յիշատակարան»* մը եւ լոյս տեսած է «Ճորճ եւ Ծուշիկ ամուլի մեկենասութեամբ, առ ի լինիլ յիշատակ որդւոյ իւրեանց սիրելւոյ Արմէն Մարտիրոսեանի» (1957-1981):

digitised by A.R.A.R.@

Հայաստանի մէջ 2003ին լոյս տեսած Նարեկի նոր տպագրութեան յառաջաբանը Մեսրոպեան ուղղագրութեան գրած այսօրուան Էջմիածնայ Կաթողիկոսին օրինակին հետ, սիրելի է մեզի տալ մէկ-երկու հատուած Գէորգ Զ. Չէօրեքչեան կաթողիկոսի «Միասնական լեզու, միասնական ուղղագրութիւն» տեսութենէն, որ լոյս տեսաւ հայրենի «Գրական թերթ»ի 1998 թուականի 9րդ համարին մէջ: Մենք, եւ վստահաբար մեզի հետ շատեր պիտի բաժնեն Չէօրեքչեան վեհափառին առաջադրանքները, որոնց պայծառութիւնը կրնայ բան մը ըսել նաեւ Աբեղեանի երերացող համակարգը անհպելի համարելու յամառութեամբ հանդէս եկող մեր այր թէ կին ակադեմիկոսներուն...

ՄԻԱՄՆԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ, ՄԻԱՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ...

... Մեզ համար առաջնահերթ, կարեւորագոյն հերթական խնդիրը մեր ուղղագրութեան վերականգնումն է:

Այդ ուղղագրութիւնը մինչեւ 1923 թուականի օրէնքը ընդհանուր էր բոլոր հայերի համար, անկախ նրանց բնակութեան վայրից, իր գոյութիւնն ընդհատեց նշուած օրէնքի հրատարակումով, որը վիհ բացեց մի կողմից Խորհրդային երկրներում ապրող հայերի եւ միւս կողմից՝ սփիւռքահայերի միջեւ:

Այդ վիհը մեզ համար աղէտալի հետեւանքներով է յղի: Մենք յոյժ փոքրաթիւ ժողովուրդ ենք, որի նշանակալից մասը ցրուած է տարբեր երկրներում, իբրեւ ազգ, որին կլանում են շրջակայ մեծամեծ ժողովուրդները, այնպէս, ինչպէս չքացան հայկական բազմաքանակ գաղութները Լեհաստանում, Մոլդավիայում ու այլ երկրներում: Անհրաժեշտ է սերտ կապ հաստատել հայրենիքում ապրող բնակչութեան հիմնական զանգուածի եւ արեւմտահայութեան միջեւ: Պէտք է այնպէս անել, որպէսզի այդ երկու տարրը միմեանց հետ պահպանեն գոնէ գաղափարական շփում: Յատկապէս անհրաժեշտ է, որ եղբայրները՝ արեւմտահայերը, միշտ տեղեակ լինեն Խորհրդային երկրում եւ Մայր Հայաստանում բնակուող իրենց եղբայրների մշակութային, տնտեսական ու արդիւնաբերական մեծ նուաճումներին ու ձեռքբերումներին: Դա մշտական ձգող գործօն կը լինի եւ նրանց սրտերը կը կապի իրենց հեռաւոր, բայց երջանիկ հայրենիքի հետ:

Այսպիսի կապ պահպանելը հնարաւոր է միայն ժողովրդի երկու հատուածների գրականութեանը մշտապէս փոխադարձ ծանօթութեամբ: Սակայն ուղղագրութեանը վերաբերող յիշեալ օրէնքը խզեց այդ կապը: Մենք, որ այդքան ուժեղ էինք զգում մերձաւորութեան կարիքը, միանգամից ու առաւել եւս բաժանուեցինք միմեանցից: Արեւմտահայերի համար այլեւս գոյութիւն չունի մեր գրականութիւնը, ինչպէս մեզ համար գոյութիւն չունի դաղութահայ լեզուն:

Մենք չենք ուզում դրա համար մեղադրել ոչ մէկին: Ամէն պատմական երեւոյթ ունի իր առարկայական հիմքը ու արդարացումը ժամանակի կեանքի պայմաններում: Մենք կամենում ենք լոկ, որ վերստին լցուի գոյացած վիհը, որպէսզի վերականգնուի մեր ուղղագրութեան նոյնութիւնը, ինչպէս եղել է դարերով:

Այսպիսի միաւորումը դիւրութեամբ կ'իրագործուի, եթէ երկու կողմը մինչեւ վերջ գիտակցեն առաջադիր խնդրի ազգային անհրաժեշտութիւնը եւ ըստ այդմ փոխադարձ զիջումներ կատարեն, հրաժարուելով իրենց արմատական պահանջներից. եթէ արեւմտահայերը չպնդեն հին ուղղագրութեան անփոփոխութիւնը, իսկ մենք մեր կողմից չպնդենք, թէ մեր այժմ ընդունած ուղղագրութիւնը վերջնական է ու անփոփոխելի:

.....

Ընդունելով մեր առաջարկները, արեւմտահայերը միայն կը շահեն, ստանալով աւելի ճշգրտուած եւ արտասանութեանը համապատասխանող ուղղագրութիւն, կը խուսափեն այդ հարցում թիւրիմացութիւններից ու անորոշութիւններից: Քիչ չենք շահի նաեւ մենք՝ հրաժարուելով գրութեան որոշ ձեւերից, որ չեն բխում իրական պահանջներից եւ ունեն լոկ տնտեսական նշանակութիւն, չեն համապատասխանում բուն արտասանութիւնը: Բայց, անշուշտ, կը շահենք երկու կողմս, ստեղծելով միասնական հայկական ուղղագրութիւն՝ որպէս մեր ազգային միասնութեան հանգանակ:

Լոկ այդպիսի ուղղագրութիւնը բոլոր հայերին հնարաւորութիւն կը տայ առանց դժուարութեան ու տարակոյսի ընթերցել ցանկացած հայերէն գիրք՝ ուր էլ տպագրուած լինի: Այդ միասնութեան գաղափարը այնքան վեհ է ու ցանկալի, որ նրա առջեւ պիտի մարի ամէն մի այլ նկատառում, յատկապէս տառակերութեան նկատառումները:

Միասնական ազգ, միասնական լեզու, միասնական ուղղագրութիւն:

ԳԷՈՐԳ Զ. ՉԷՕՐԵՔՉԵԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

digitised by A.R.A.R.@

«ԵՒ ՍՐԱՀԷՆ ԲՈՂՈՔԻ ՈՌՆՈՑՆԵՐ ԼՍՈՒԵՑԱՆ...»

Կանխող էջերուն տրուած նշմարներուն իբրեւ լրացուցիչ ընդվզում հետագայ էջերուն կու տանք նաեւ Յ. Կարեւորեանի մեր ուղղագրութեան վերաբերող մեկ ուշագրաւ գրութիւնը, առնելով զայն «Ջարթօնք» օրաթերթի Հինգշաբթի, 13 Նոյեմբեր 2003 թուակիր համարէն, անգամ մը եւս ընդգծելու համար՝ որ Սփիւռքը առաջին օրէն ու իր բոլոր հատուածներով ծառացաւ Աբեղեանականին դէմ ու այս հարցին մէջ կը շարունակէ պահել իր միակտուր համերաշխութիւնը...

Հայ մամուլին մէջ կարդացի վերջերս՝ հայկարանութեան նուիրուած ժողովին ընթացքին, որ տեղի ունեցեր է Հայոց այժմու մայրաքաղաքի մէջ, ամէն անգամ, որ մէկը համարձակութիւն ունեցեր է մեր Մեսրոպեան ուղղագրութեան դառնալու (վերադառնալու պէս բան մը), սրահին մէջ իրարանցում տեղի ունեցեր է, կատաղօրէն բողոքելու ու ոռնալու համար իրենց պժլանքը՝ մեր լեզուին դարաւոր ուղղագրութեան դէմ:

Գիտնականի ծիրանիի մէջ պարուրուած մարդիկ, գիտունի հովեր առած կատաղօրէն ընդդիմացեր են այս հարցին նոյնիսկ հարեւանցի ակնարկ մը նետելու համար ութսուն տարի առաջ գոյառած տեֆերեթի մը յառաջացուցած զարհուրելի հետեւանքներու մասին, կացինահարելով Ազգի մը արմատները՝ յանուն այսպէս ըսուած գիտութեան: Կամ սովորութեան...

Ո՞ը գիտութեան...

Երբուրնէ ի վեր գիտութիւն է պատմութիւն ուսումնասիրելը կամ պարզապէս գրականութիւն ընելը, ինչով կրնայ ան լրացնել գիտութենէ մը պահանջուած մեթոտաբանութիւնը, անոր խստութիւնը, վարկածի մը փորձարկումը, կամ նոյն արդիւնքի հասնելու միջոցները, փորձառկութիւն մը կրկնելու կարելիութիւնը, կարճ խօսքով՝ պատմասիրութիւնը գիտութիւն չի կրնար ըլլալ այնպէս՝ ինչպէս կը հասկնան ներկայիս այդ ասպարէզին նուիրուած բազում գիտնականներ, տարածուած աշխարհի երեսին:

Սոկրատի եւ Պղատոնի ժամանակ փիլիսոփայութիւնը կը

*են, այդ դրուագումը չի համապատասխաներ ներկայ պայման-
բուն ու անոնց ստեղծած խիստ ու արդի պահանջներուն:*

*Ուսողութիւն, բնագիտութիւն, քիմիաբանութիւն, ծինա-
նութիւն բոլորովին տարբեր ճիւղեր են՝ բաղդատած ձեռագի-
կամ երկու կարդալու կամ մեկնելու գործընթացին հետ, որ
մօտէն, ոչ ալ հեռուէն ո՛չ մէկ առնչութիւն կրնան ունենալ ա-
գիտութեանց պարտադրած արոյրէ ձուլուած կարծր տիպիվ-
ներուն հետ:*

*Կը հետեւի, որ նման բաներով զբաղուող, ժամանակ վ-
նելու, թաքուն դիտաւորութեամբ, մարդիկ գէթ համեստութ-
ունենան հեռու կենալու աւելորդ սոփեստութենէ ու գիտ-
առնուազն իրենց չափը ու սահմանը յումպէտս չվատնելու ի-
լորձունքը աչ ու ձախ սպառնալիք տեղացնելով:*

*Երբ նոյնիսկ գիտութիւն կարելի չէ նկատել բժշկութ-
արդիական չափանիշներով եւ գօրացած արհեստագիտութե-
այլ միայն «բուժումի արուեստ», ա՛լ ուր մնաց սա կամ նա-
բոնին յաւակնութիւնները պատմական ձեռագիր մը ան-
կարդալու կամ չկարդալու, հուսկ մեկնաբանելու, անիմաս-
անտեղի յոխորտանքները:*

*Ըսի՛ վերջերս նման մարդոց կրկէսին մէջ լսուեր են հ-
յանքներու տարափ մը հայոց լեզուի Մեսրոպեան ուղղա-
թեան դէմ:*

Պարզագոյն հարցումը հետեւեալն է.

*– Ի՞նչ լեզուով եւ ո՞ր ուղղագրութեամբ գրած են մեր Ո-
դարու տիտանները, յիշելու համար միայն քանի մը հատը ան-
մէ ըստ բախտի.*

*– Սուրբ Սահակ եւ Մեսրոպ, Ղազար Փարպեցի, Եղիշէ-
րիւն, Մովսէս Կաղանկատուացի, Մովսէս Խորենացի, Յովհա-
Պատմաբան, Ներսէս Շնորհալի, Ներսէս Լամբրոնացի, Մխի-
Աբբահայր, Ալիշան, Այտընեան, Ղազիկեան, Ակինեան, Ոսկ-
Դանիէլ Վարուժան, Օշական, Մեծարենց, Դուրեան, Վահան-
քէեան, Շահնուր, Շուշանեան, Սիմոն Սիմոնեան, Մ. Իշխա-
հոյլ մը այլ ճաճանչներ, որոնք փայլ ու փառքը կազմած են
սուրբ լեզուին:*

*Ոռնալ այդ սրբութիւն-սրբոց մարդոց գործածած ուղ-
րութեան դէմ՝ աւելի քան մեղանչում այլ պարզապէս սրբա-
ծում է, որուն կարելի չէ հանդուրժել ըսուած կեղծ գիտունն-
կողմէ, որոնք ո՛րեւէ կապ չեն կրնար ունենալ իրաւ գիտուն-
հետ, ինչպէս պիտի ըսէր մեծն Յակոբ Օշական:*

Եթէ այդ հայհոյանքի նուիրուած համայնական պատարագները պիտի ծառայեն վարկաբեկելու, աղճատելու, բզիկ-բզիկ ընելու հայոց դարաւոր ու սրբազան լեզուն, պակա՛ս ըլլան անոնք ի սպառ, կարելի չէ նոյնիսկ հեռուէն աչք մը նետել իրենց գործի դրած լեզուին եւ ուղղագրութեան վրայ, առանց սիրտ խառնուք ունենալու (կորուպցիայի, կորպորացիաեն, ովացիա, փտտածութեան կամ խուսաւորումի նման բացարձակ խայտառակութեանց) գնչուի, պատոտուն հագուստ-կապուտով կողոպուտի ենթարկելով առանց վարկաբեկումի ու հասկնալու ուրիշներուն լեզուն, հագուելով անոնց ցնցոտիները նոյնհետայն արհամարհելով մեր աննման Մեծասքանչը:

Այս է ճշմարտութիւնը ոչ-գիտունի մը կողմէ դիտուած, որ կէս դարէ աւելի սպասարկած է մեր պապերուն մեղի թողած սղամանդեայ ժառանգին:

Եւ ըսել, թէ այդ նոյն մարդիկը իրենց փսխուքը կլլեցնելու համար տակաւ արտասահմանէն մեկենասի կը սպասեն ստանց խիպի ու խղճահարութեան: Ո՛չ ալ ամօթի: Դրամ տուէք, որպէսզի անոնք ամբողջացնեն գաղանին գործը:

Այս է անհանդուրժելին, որովհետեւ մենք վիրաւորուած ու անարգուած կը զգանք այդ մարդոց արձակած ոռնոցներէն: Ի վերջոյ չափ ու սահման ունին իրենց անտեղի յաւակնութիւնները գիտուն-միտուն խաղալու, անարգելով մեր բազմադարեան լեզուն եւ իր աւանդութիւնները:

Կարելի չէ՞ Հ Հ ներկայ կրթական նախարարութեան կողմէ նոր հրամանագիրի մը բանաձեւումը՝ ջնջելով նախկին տխրահռչակ «տեքրեթ»ի ուժականութիւնը, եւ բերելով հայոց դարաւոր ուղղագրութիւնը պատմական ու բնական իր հունին մէջ, իրենց տեղը ծանր նստեցնելով այժմու ամէն իրաւունք խլած կարգ մը բախտախնդիրներ, որոնք գիշեր-ցերեկ կը հայհոյեն ու կը պղծեն մեր դասական գրականութեան անկունքները, գիտունմիտուն լսելով, մոռնալով այժմէական եւ այլապէս հրատապ հարցը վերականգնելու ու իր արժանի պատուանդանին վրայ դնելու հայոց դարաւոր սրբազան ու փառաւոր լեզուն՝ Արարատի նման ամուր ու անխախտ ու անոր նման խորհրդանիշ մեր ազգի յաւերժութեան:

Ս. ԿԱՐԵՒՈՐԵԱՆ

Սէնթ Իփոլիթ

«ԵՐԲ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԵՑ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆԱՑԱՒ»...

Այնպէս պատահեցաւ, որ «Բազմի»ի այս թիւին մէջ անգամ մը վկայութեան կանչուեցաւ բազմավաստակ ու բազմաչարչար Ռուբէն Զարեան: Այս երկրորդէն ետք, հեղ մըն ալ յաջորդ էջերուն պիտի հանդիպի իրեն ընթերցողը, «սովետահայերէն»ի դէմ անոր ընդվզումներուն եւ նոյն պատճառով ենթարկուած յարձակումներուն առիթով:

Պատեհ առիթ է դարձեալ յիշելու ու յիշեցնելու կանխող էջերուն արձանագրուած արժանիքները, որոնց իրրեւ լրացուցիչ բարեմասնութիւններ ըսել, որ անոր պատումներուն մէջ ընթերցողը փոխ առ փոխ կրնայ ուրախանալ, տխրիլ, խոցուիլ, քնքչանալ, նուաստութիւններու ենթարկուիլ, հիւանդանալ, առողջանալ, հպարտանալ ու հզօրութեան զղացումներով համակուիլ, ապրի՛լ:

Արտադրուած այս կարճառօտ հատուածներուն լոյսով անծանօթ ընթերցողը վստահարար պիտի փնտռէ իրաւ աս մտաւորականին բոլոր գործերը: Ու գտնողը անտարակոյս պիտի վարձատրուի իմաստութեամբ, լոյսով ու անհանդչելի կարօտներով:

Օտար բառերու ընդգծումները՝ մեր կողմէ:

Իմ մի սխալն էլ եղաւ այն, որ կամեցայ փոխել ամսագրի վերնագիրը: «Սովետական արուեստ», եւ «Սովետական Հայաստան» սրանց կողքին էլ՝ «Սովետական գրականութիւն»: Ուզում էի վերականգնել մեր հին վերնագրերից մէկը՝ «Գրական աշխարհ», «Լուսաբաց», «Նորք»: Բոլորն ինձ հետ համաձայն էին, նաեւ Կենտկոմի քարտուղարը՝ գաղափարական գծով, բայց խնդրի քննութեան ժամանակ Գէորգ Աբովն այսպիսի հարց դրեց՝ «Այդ ո՞վ է ուզում ազատուել սովետական բառից եւ ինչո՞ւ»: Եւ նրանք, որ ինձ հետ համաձայն էին, չպաշտպանեցին ինձ, մնացի մենակ: Եւ քանի որ վերնագիրը փոխելու առաջարկն իմն էր, ուրեմն, ստացուեց այնպէս, որ ես ինչ-ինչ նպատակներով ուզում եմ սովետական բառից ազատուել: Եւ այն գրողները, որ իմ նշանակումից ուրախացած չէին, կասկածի տակ առան իմ քաղաքական բարեյուսութիւնը՝ ուրեմն այդպէ՞ս է սկսում իր գործունէութիւնը որպէս խմբագիր:

Երեւի սխալ էր նաեւ այն, որ ես խմբագրական կոլեգիայի փոխարէն գրեցի խմբագրական մարմին, բիբլիոգրաֆիայի տեղ՝ մատենախօսութիւն: Այսինքն՝ հայացման կողմնակից էի: Հր. Քոչարը ամսագրի դէմ գրած յօդուածում արծարծել էր այդ հարցը: Երեւի սխալ էր իմ արածը ոչ որպէս սկզբունք, այլ որպէս անժամանակ միջամտութիւն: Անժամանակ եմ ասում, որովհետեւ դա այն տարիներին էր, երբ առաջարկուեց եւ պաշտօնականացաւ,

digitised by A.R.A.R.@

որ յեղափոխութեան փոխարէն ասենք ռեւոլյուցիա, կուսակցութեան տեղ՝ պարտիա, ոչ թէ հանրապետութիւն, այլ ռեսպուբլիկա, եւայլն, եւայլն:

Անցաւ ժամանակ, եկան 60ական թուականները եւ պաշտօնապէս յեղափոխութիւնը, կուսակցութիւնը, հանրապետութիւնը դարձան վերստին կիրառելի: Հարց է ծագում՝ ո՞ր ժխտումն էր ճիշտ՝ այս հասկացութիւնների հայկական ձեւերի՞ց հրաժարուելը, թէ դրանց վերականգնումը: Ի հարկէ՝ վերջինը: Ուրեմն՝ իմ մտածողութիւնը եղել է այդ տրամաբանութեան մէջ: Շարունակենք դիտել մեր լեզուաշինութեան ընթացքը եւ արձանագրենք, որ մտաւորականութիւն (ինտելիգենցիա) ենք ասում, մշակոյթ (կուլտուրա), մրցոյթ (կոնկուրս), բեմադրիչ (ռեժիսոր), թատերագրութիւն (դրամատուրգիա), հարցազրոյց (ինտերվիու), հիւրախաղեր (գաստրոլներ), հեռուստացոյց (տելեվիզոր) եւայլն, եւայլն: Ուրեմն՝ յաղթանակել է հասկացութիւնների հայացման միտումը:

Հարցին նայենք ըստ էութեան: Ինչո՞ւ գործածել բիբլիոգրաֆիա, երբ ունենք այդ հասկացութեան այնպիսի գեղեցիկ ձեւակերպում, ինչպիսին մատենախօսութիւնն է, ինչո՞ւ կարող ենք ռեցենզիայի փոխարէն գործածել թատերախօսութիւն, ռեցենզենտի փոխարէն՝ թատերախօս, իսկ երբ բիբլիոգրաֆիայի տեղ մատենախօսութիւն է ասուել, դա որակել ամօթ եւ խայտառակութիւն, եւ քննադատութիւնը ձեւակերպել այնքան խիստ, որ իմ արածը ի լուր աշխարհի յայտարարուի ոչ աւել եւ ոչ պակաս՝ հայոց լեզուի զարգացումը կասեցնող յետադիմական-պահպանողական քայլ:

Նոյնը, երբ ես խմբագրական կոլեգիայի փոխարէն գրել էի խմբագրական մարմին: Ինչո՞ւ կոլեգիա եւ ոչ մարմին:

Երկար ժամանակ ասում էր գիտական սովետ, բայց հիմա ոչ ոք սովետ չի ասում, բոլորն էլ գիտական խորհուրդ են ասում: Եթէ ինձ մեղադրողներն ասէին, թէ իրենք մատենախօսութեան փոխարէն առաջարկում են գրախօսութիւն, ուրիշ հարց: Գոնէ վիճելի համարուէր, առարկութիւններ յարուցէին եւ ոչ թէ կտրական լինէին եւ կատեգորիկ ու մեղադրանք բարդէին իմ վրայ, ներկայացնելով ինձ որպէս պահպանողական մտածելակերպ ունեցող մարդու:

Ես այս բոլորը յիշում եմ, որպէսզի ասած լինեմ, թէ ինչին է հետամուտ եղել իմ միտքը, հայացման միտումի հետեւից եմ գնացել: («Մայրամուտից առաջ», 294-295):

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԵԱՆ

«ՀԵՏԵՒԱԲԱՐ, ԼԵԶՈՒՆ ՊԵՏԱԿԱՆ Է»

«Լեզուն ժողովուրդին է թէեւ,
սակայն ժողովուրդին տերը պետութիւնն է,
հետեւաբար, լեզուն պետական է»:

Վերի մէջբերումը մենք արտագրած ենք Փարիզի «Յառաջ»ի լոյս ընծայած «Հայագիտական առաջին միջազգային համաժողովը» խորագրեալ Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեանի գրութենէն, որ, անշուշտ մեզի պէս զարմացուց նաեւ «Յառաջ»ի ընթերցողներուն ջախջախիչ տոկոսը, այն պատճառով մանաւանդ, որ այդ տրամաբանութեան հեղինակը համալսարանի դասախօս է, անունը՝ Յովհաննէս Բարսեղեան:

Լեզուական եւ ուղղագրական հարցերուն առիթով Հայաստանի մեր ակադեմիկոսներէն ու դասախօսներէն ոմանք իրենց տրամաբանութեամբ յաճախ ապշութեան մատնած են մեզ, այնքան՝ որ իրենց թոյլ տուած նոյն դիւրութեամբ կը տարուինք մտածել, որ անոնք պատմութեան էջերը լրջութեամբ չեն թերթատած:

Պետական որեւէ համակարգ լեզու չէ ստեղծած ու պահած, բայց եթէ պետական պաշտպանութենէ զուրկ ուրիշ ժողովուրդներ լեզու չեն ստեղծած ու պահած, գոնէ մենք քաջ գիտենք, որ մեր պարագային կատարուած է այդ հրաշքը:

Հեռուն չերթանք: Առնենք Կիլիկեան հարստութեան անկումին յաջորդող դարերը, որոնք կարճ ժամանակահատուածներ չէին, այլ հաշուեցին ամբողջ վեց հարիւր տարի: Վեց հարիւր տարի սեփական պետութիւն չունեցաւ մեր ժողովուրդը ոչ հայրենիքին մէջ եւ ոչ ալ հայրենիքէն դուրս, բայց առանց պետութեան կրցաւ ինք ինք մնալ, կրցաւ տէր կանգնիլ մեր սրբութիւններուն, ընդ որս եւ լեզուին: Նոյնիսկ այն տարիներուն, տասնամեակներուն ու դարերուն, երբ ոչ միայն մեր գլխուն վրայ պետական հովանի չունէինք, այլեւ մեր ոտքերուն տակ հող: Եթէ պետութեան ձեւաւորման սպասած ըլլայինք ու ձեռնածալ մնացած, այն ատեն ոչ ժողովուրդէն եւ ոչ ալ անոր լեզուէն հետք կը մնար:

Լեզուն պետական ստացուածք դարձաւ միայն կարմիր բռնակալութեան 70 տարիներուն եւ մենք տեսանք, թէ ինչ այլասերման ենթարկուեցաւ անիկա մուրճ ու մանգաղի հրովարտակներուն ներքեւ, այն աստիճան, որ ուղղագրական այլասերումը չէր բաւեր կարծէք, ոմանց մտքին մէջ հայերէնի փոխարէն սկսաւ հոլովուել սովետահայերէնը...

Բարեբախտաբար այսօր նոյն ճնշումներուն, ըսել է՝ այլասերման ենթակայ չէ անիկա եւ երկար պիտի չտեւէ, չի կրնար տեւել պատմական հիմքէ զուրկ ու օդային տրամաբանութեամբ տեսութիւններ պարզող ակադեմիկոսներու ու դասախօսներու մէկ խումբին ճնշումը:

digitised by A.R.A.R.@

Նշմարներ «ԼԵՁՈՒԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ»Ի ՍԵՄԻՆ...

Թատերական եղանակներու վերսկսման հետ յաճախ կը պատահի, որ մեր միտքը յաճախեն անթառամ մնացած շարք մը դիտողութիւններ, որոնց երկուքը պիտի ուզէինք այս անգամ յանձնել նաեւ անծանօթներուն ուշադրութեան:

Առաջինը ստորագրած է Հայաստանի գրողներու նախագահ Լեւոն Անանեան՝ *«Թատրոնը բեմում եւ Էջմիածնում» անուն իր գիրքին մէջ, էջ 39.*

«Ցաւօք, թատրոնում բարձի բոդի է լեզուական կուլտուրան: Դերասանները յանախ չեն զգում բառի գեղագիտական արժէքը, խօսքը խեղդում են օտարաբանութիւններով, լիովին անտեսելով «թատրոնը լեզուի համալսարան է» յայտնի ասոյթը»:

Երկրորդը կը պատկանի թատերական գրականութեան մասին նոյնպէս ուշագրաւ դիտողութիւններ արձանագրելու սովոր Գրացիա Բաղդասարեանին, այս անգամ «Գարուն» ամսագիրին մէջ, շուրջ տասնամեակ մը առաջ.

«Այժմ կան թատրոններ, որ չնայած խաղում են հայերէն լեզուով, բայց հայեցի չեն: Լեզուն, անշուշտ, շատ կարեւոր գործօն է, բայց անպատեհաւ պիտի խօսի նաեւ հոգին եւ այդ հոգին պիտի լինի հայաշունչ»:

Ընդգծելի են լեզուն օտարաբանութիւններով խճողած փաստերուն դէմ Անանեանի ընդվզումը, ինչպէս նաեւ Բաղդասարեանի ոչ-հայեցիին դէմ լուռ բողոքը, որոնք ձեւով մը իրարու կ'արձագանգեն եւ ցաւալի են խորապէս, բայց կը կարծենք Անանեանի դերասանները եւ Բաղդասարեանի խաղացողները իրենք այնքան մեղաւոր չեն, որքան մեղաւոր են անոնց բերնին օտարաբանութիւններ եւ ոչ-հայեցի բառեր դրած ու դնող ասպարէզին միւս գործօնները, ինքնագիր հեղինակները, թարգմանիչները, դարուստոյցները եւ թատրոններու տնօրէնները:

Հայ գրականութեան մէջ օտարաբանութիւններու խճողումէն զերծ թատերգութիւններ կը պակսին կամ հայացուած հայաշունչ խաղերու սովէն կը տառապինք, որ նման դիտողութիւններ ընելու առիթներ կը ստեղծեն հանդիսատես մեր մտաւորականներուն:

Բարոյանը այլ ուժերու համալսարաններ փոխարինած ըլլալու մեծ առաքելութեան կարգին, ինչպէս կը յիշեցնէ Լեւոն

ԲԱՌԵՐՈՒ ԳԻՆՈՎՈՒԹԻՒՆԸ...

Մեր օրաթերթերուն մէջ գործածուած բառերուն դիմաց երբեմն անակնկալի կու գայ մարդ, անոր համար մանաւանդ, որ. կը կարծենք, ո՛չ գրողը եւ ոչ ալ տուեալ թերթին խմբագիրը անծանօթ է անոնց ճշգրիտ գործածութեան, բայց փաստը կը մնայ փաստ եւ ընթերցողը իր օրաթերթին մէջ ամէն օր անպայման կը հանդիպի մշուշապատ կամ սխալ գործածուած քանի մը բառերու:

Նման առիթներու կատարուած դիտողութիւնը հաշտ աչքով չեն ընկալեր սխալագիրները, երբեմն նոյնիսկ ջղայնութեան նոպաներ կը դրսեւորեն, ճիշդ այդ պատճառով այս անգամ պիտի նշենք հիւրընկալ թերթերուն թուականները միայն: Կարդանք,

«Հակառակ իր հոչակին, ժանսեմ չզլացաւ իր հայկականութենէն» *(4 Նոյ. 2003ին):*

Ի՞նչ կը նշանակէ հոս «չզլացաւ» բառը: Բան մը ալ չի նշանակեր: Ընթերցողը կը հասկնայ կամ կը գուշակէ ըսել ուզուածը անշուշտ, թէ՝ Ժանսեմ չհեռացաւ իր հայկականութենէն, չդաւաճանեց իր ծագումին, բայց ընթերցողին գուշակելի՞ բաներ պէտք է մատուցուին, թէ պարզ բաներ:

Երկրորդ մը.

«Ղեկավար էրօր էրաինչի մականին ներքեւ հրաշալիք մըն էր՝ այս բառին ամբողջական իմաստով» *(16 Հոկտեմբեր 2003):*

«Մական»ին ներքեւ հրաշալիք դարձածը տաղանդաւոր ջութակահարուհի մըն է, բայց դժուար է պատկերացնել, որ «մական»ին ներքեւ ոեւէ արուեստագէտ կրնայ հրաշքներ գործել ու դառնայ հրաշալիքը: «Մական»ը, կ'ըսեն բառարանները, քիչ մը հաստ ցուպն է, թագաւորներուն ու կաթողիկոսներուն ձեռքի գաւազանը, մինչդեռ երգչախմբային խմբավարին ձեռքին նրբանուրը ճիպոտ մը կ'ըլլայ միայն...

Երրորդ մը, ուր խօսքը կը վերաբերի գրական երկու դէմքերու՝ Արփիար Արփիարեանին ու Արտաշէս Յարութիւնեանին.

«...եւ այս երկուքը միասին ռահվիրաները հանդիսացան գաւառի գրականութեան մը, Մեծ Եղեռնի վաղորդայնին, արեւմտահայ գրականութեան պարգեւելով շատ մը ապրելու արժանի էջեր» *(26 Հոկտեմբեր 2003):*

Ճիշդ է, որ Արփիար Արփիարեանի «Հայրենիք»ին մէջ եւ իր քաջալերանքով արծարծուեցաւ գաւառի գրականութեան հարցը

եւ նոյն ոահվիրաներէն մէկը, Թլկատինցիի հետ, Արտաշէս Յարութիւնն էր, բայց այդ հարցերը արծարծուեցան մեծ Եղեռնէն տասնհինգ տարի առաջ, իննհարիւրական թուականներուն, այսինքն՝ Մեծ Եղեռնի նախօրէին, ոչ թէ վաղորդայնին: *Վաղորդայն յաջորդ օր կը նշանակէ, առտու կանուխ, արշալոյս: Եւ Մեծ Եղեռնի վաղորդայնին (առաւօտուն) Արտաշէս Յարութիւնեան գրականութեամբ չէր կրնար դրադիլ, երբ Ապրիլ 24ի առաջին ձերբակալութիւններէն դերծ մնալով կ'ապաստանէր Թաքստոցէ Թաքստոց, Գատը-գիւղէն Սեմաթիա ու Սամաթիայէն՝ Սկիւտար:*

Օրաթերթի ընթերցողները շատ փոյթ չեն ըներ իրենց կարդացածներուն նկատմամբ եւ քիչ անգամ հակազդեցութեան կը դիմեն, բայց ատիկա բնաւ պատճառ մը չի կրնար ըլլալ, որ սխալ բառերով ներկայանանք իրենց:

Եղերաբախտ բանաստեղծ-մտաւորականին կապուած այս ոչ-հաճելի դիտողութիւնը սակաւ-ինչ բարեխառնելու համար ստորեւ տանք իրմէ աւելի քան դար մը առաջ բանաձեւուած, այլ իրենց այժմէութիւնը պահած քանի մը հաստատումներ.-

*
* *

Գիտակցութեան գերակշիռ աճումը կը վնասէ արուեստի գործին: Անդին Թլկատինցին, բուն իսկատիպ գրողն է, ինքնաբուխ, բնական:

*
* *

Կեանքը հաւատքի պէտք ունի, եւ ոչ թէ փիլիսոփայութեան եւ իր ջլատիչ կասկածներուն: Կեանքը լաւատեսութեան պէտք ունի, եւ ոչ թէ վարանոտ մտավախութեան մը նուրբ հաշիւներուն:

*
* *

Բանաստեղծները, մանաւանդ ժողովրդային բանաստեղծները, եւ անոնք՝ որ շատ մասնաւորուած զարտուղի զգայնութեան մը անօրինակ թրթռումները լսելի չեն ըներ, ամէն անգամ կը խօսին մեզի ցեղի մը սրտին ամէնէն ինքնաբուխ ու ամէնէն ջերմ զգացումներուն խորէն: Ժողովուրդ մը ամբողջ՝ անոնց մէջ պիտի ճանչնայ ինքզինք, իր ցաւերով:

1915 Ապրիլ 24 առաջին ձերբակալութիւններէն զերծ մնաց Արտաշէս Յարութիւնեան: Շատ չանցած սակայն, իմացուեցաւ թէ ոստիկանութիւնը հասցէներ կը հաւաքէ: Գատը-գիւղի ուսուցիչներու կարգին Արտաշէսին ալ հասցէն առնուած էր:

...Օգոստոս 26ին, Կիրակի օր, Սկիւտար կը մեկնի, ուր գաղտնի ոստիկան մը կը ձերբակալէ զինք եւ կը տանի նաւամատոյց եւ անկէ Պոլսոյ Ոստիկանատունը: Յաջորդ օրը կը ձերբակալուի նաեւ հայրը:

Հայր եւ որդի կը փոխադրուին Իզմիր ու կը բանտարկուին եկեղեցիին մէջ, ահաւոր չարչարանքներու ենթարկուելով, ինչպէս կը վկայեն ականատեսները:

Օգոստոս 19ին, Իզմիտի եւ Տէրպենտը կայարանին մէջ տեղի կ'ունենայ անոնց սպանութիւնը: Արտաշէս Յարութիւնեան 42 տարեկան էր դեռ եւ կը գտնուէր մտաւորական հասունութեան իր լրումին մէջ («Արձակ էջեր եւ քերթուածներ», Փարիզ 1937, Նահատակ գրագէտներու բարեկամներ մատենաշար, թիւ 10):

*
* *

Պոլիսը կրնայ հայ մտքի կեդրոն ըլլալ, բայց երբեք հարազատ ներկայացուցիչը անոր նկարագիրներու առանձնայատկութիւններուն:

*
* *

Ճշմարիտ գրականութեան մը ընդհանուր յատկանիշը կը կայանայ էապէս իր ցեղայնութեան մէջ:

*
* *

Բառերը, ապրելու համար, պէտք ունին զգացողութիւններու, զգացումներու եւ գաղափարներու մագնիսականութեան, այլապէս՝ ամէնէն ճոխ բառերը՝ մեռելի մը վրայ ձգուած հարսանեկան զգեստներ են:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԲՐՈՒՏԻ ԹԱԶԻՆ

Գայլը սոված ոլոր-մոլոր
կը չափչփէր գիւղին ոլոր.
Շուներն յանկարծ որ իմացան,
կատաղեցան, իրար անցան,
հաջ ու կանչով ղուրս քշեցին
գիւղէն հեռու հալածեցին.
լեզուն հանած, շունչը կտրած
հա, կը վազէ գայլը խրտնած,
սոված փորով,
սար ու ձորով:
Քիչ մազատուած հալածանքէն,
ետ կը նայի աչքի տակէն.
եւ ինչ տեսնէ ետեւը իր,
մեծ շուները չեն երեւիր,
բայց բրուտի փոքրիկ թազին
հակառակ իր հեւքն ու հազին,
միս-մինակը, յանդուգն արի,
դեռ վազելու կը յամառի.
ու գայլն յանկարծ կը դառնայ ետ,
ու կանգ կ'առնէ թազիին հետ:
- Տարտդ ի՞նչ է, ա շան լակոտ,
այդպէս կատղած ու կրակոտ.
հաւն եմ տարեր ես Թաթոսի,
գառն եմ կերեր ես Մաթոսի,
Համբարձումի շունն եմ խաբեր
գիւղէն հաներ
ու պատռոտեր,
ճիշդ է, թող գան, պատասխան
տամ.
թէ քու տիրոջդ անպիտան,
ի՞նչ եմ ըրեր,
կաւն ու կճո՞ւճն եմ փախցուցեր,
կուժը կոկո՞րդս եմ անցուցեր,
որ կատղեր ես ու կրակոտ
դադար չես տար, ա շան լակոտ»:
Ըսաւ,
պրծաւ, յարձակեցաւ,
թազին ըրաւ կտոր-կտոր,
կատղած գայլի սոված որկոր:

«Բրուտի թազին» խորագրուած առակը մեզի եւ մեզի հետ հաւանարար շատերուն ծանօթ է Անդրանիկ Մառուկեանի ամսագիրին թէ շարաթաթերթին էջերէն, ուր արտագրուած է յաճախ, ամէն անգամ, որ նոյն թերթերուն կամ կուսակից կողմին դէմ վայրահաջութիւններ կոահած է խմբագիրը: Ու «Բրուտի թազին» միշտ ներկայացուած է Ջաւախեցիի ստորագրութեամբ:

Խաչիկ Արարատեանի մահուան վաղորդայնին, հասարակաց բարեկամ մը մեր սեղանին դրաւ ողբացեալին կազմած «Հատրնտիր առակներ» անուն գրքոյկ մը՝ մեղադրական այն «մեղմ» չեշտով, որ այդ մասին քանի մը տող չենք գրած ո՛չ կազմողին ողջուցը եւ ոչ ալ յետ մահու: Ճիշդ է, բայց նախ՝ մենք այդ գրքոյկը չենք ստացած եւ մեղմ ասած, եթէ ստացած ալ ըլլայինք, չենք կարծեր, որ անհրաժեշտ համարուէր զայն ներկայացնել, այն պարզ պատճառով, որ հեղինակութեան մը կնիքը չէր կրեր անիկա:

Հիմա՝ ուրիշ հարց,-

Արարատեան, որ ասմունքի իր ցանկին մէջ անպակաս կ'ընէր առակին սեռը, Վարդան Այգեկցիէն եւ Յակոբ

Պարոնեանէն ետք, «Ընտիր առակներ»ի մէջ տեղ տուած է Յովհաննէս Թումանեանին, որուն անունով ներս առած է երկու առակներ,- «Բրուտի թազին» եւ «Փիսիկին զանգատ» (էջ 18-20):

Մեր տրամադրութեան տակ ունինք Թումանեանէն քանի մը հրատարակութիւն, ի միջի այլոց նաեւ բանաստեղծին ծննդեան 100ամեակին լոյս ընծայուած չորս հատոր հաչուող երկերու ժողովածուն, որուն երկրորդ հատորին մէջ «Փիսիկի զանգատ»ին դրացնութեան փորձեցինք տեսնել նաեւ «Բրուտի թազին», բայց ի զուր:

Խաչիկ Արարատեան, որ ասմունքի իր ցանկին մէջ անպակաս կ'ընէր առակին սեռը, լաւ ծանօթ պէտք է եղած ըլլար մեր առակագիրներու յօրինումներուն, նաեւ «Նայիրի»ի իրրեւ հաւատարիմ ընթերցող իր ուշադրութենէն չէր կրնար վրիպած ըլլար «Բրուտի թազին» ստորագրած դէմքին ինքնութեան, հետեւաբար սպասելի էր, որ իր «Հատրնտիր առակներ»ը կազմած ատեն ընթերցողին ըսէր, որ «Նայիրի»ն կը սխալի եւ խնդրոյ առարկայ առակը կը պատկանի ոչ թէ Ջաւախեցիին, այլ՝ Յովհաննէս Թումանեանի գրչին:

Տողերու կտրուածքներով, պատկերային համակարգով, կէտադրութեամբ թէ սղումներով, նոյնը չեն «Նայիրի»ի «Բրուտի թազին» եւ Արարատեանի արտադրածը:

Օրինակ, «Նայիրի»ի մէջ բոլորը բառը, Արարատեանի գրքոյկին մէջ եղած է «ոլոր», շները՝ չուներ, դատդ՝ դարտդ, բայցը՝ թէ, եւայլն: Այս տարբերութիւնները նոյնպէս կը հաստատեն, թէ տարբեր աղբիւրներ օգտագործած են «Նայիրի»ն եւ Արարատեան:

Ինչ խօսք, որ «Բրուտի թազին» իբրեւ հոգեբանական խոր ճշմարտութեան վրայ կառուցուած չափածոյ, պէտք է ունեցած ըլլայ մէկ հեղինակ եւ բնաւ ճիշդ չէ, որ անիկա ընթերցողին ներկայացուի օր մը Ջաւախեցիի անունով եւ ուրիշ օր մը Յովհաննէս Թումանեանի: Մնաց որ, Թումանեանը շատ հարուստ բանաստեղծ է եւ լաւ կ'ըլլայ, որ «Բրուտի թազին» կտոր-կտոր վարձատրուի Ջաւախեցիի տնօրինութեամբ...

Ու եթէ վերը նկարագրուած պայմաններուն մէջ, «Բրուտի թազին» անուն առակին մասին տարտամութեան քող մը ինկած է, նման երկընտրանքներու տեղի չի տար Համազգայինի «Նշան Փայլանճեան» ճեմարանի «Օրացոյց-Նոթագրութեան» 1970ի տետրին մէջ արտագրուած «Ամբարներ» բանաստեղծութիւնը, որ Միսաք Մեծարենցի ստորագրութեամբ ներկայացուած է, բայց Միսաք Մեծարենցին չի պատկանիր, կը պատկանի միւս մեծատաղանդին, Դանիէլ Վարուժանին:

digitised by A.R.A.R.@

Շաբաթ, 31 Հոկտեմբեր 1970

ԱՄԲԱՐՆԵՐ

Տընակին մէջ մընթընշաղ, կընտուրին տակ հայրական,
Ամբարնե՛րն են, շար ի շար, նոր բերքերով ծոցուտրած:
Իրենց լայնշի արգանդէն՝ թանձրը բոյրերը կու գան
Աշուններուն պըտղալից եւ արտերուն մանգաղուած:

Հոն է վիգը թըխահատ, հոն է գարին իլաձեւ
Հոն, քամուելով ակօսէն ու հոսելով սարն ի վար
Ցորեանն հեղեղ է կազմեր: Անոնք ոսկի եւ արեւ
Գըրկած կարծես թէ ըլլան արշալոյսներ ամպածրար:

Գերաններէն ծըխապատ, եւ մենաւոր պատերէն
Սարդն անոնց վրայ է փըռեր պատմուճանները մոխրոտ:
Մերթ անոնց վրայ կը ցաթէ շեշտակի լոյս մը վերէն
Տատամսելէ վերջ երկար շուրջն երդիքին արեւոտ:

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

Նոթատետրին մէջ առաջին երեք տուները միայն ներկայացուած են աշակերտութեան, բայց բանաստեղծութիւնը ունի նաեւ եզրափակիչ տուն մը, չորրորդը, հետեւեալը.

Անոնք իրենց ծոցին մէջ գանձերն հողին ծըրարած՝
Կարծես լըռիկ կը հեգնեն ձրմեռն ու սովը վաղուան…:
Իրենց առջեւ, մրշտարթուն, թաւ պոչին մէջ ծրւարած,
Կը հըսկէ տանը կատուն, Համբարուի մը նման:

1970ին յաջորդող տարիներուն «Օրացոյց-Նոթագրութեան» յաջորդ տետրերը այս պահուն չունինք մեր տրամադրութեան տակ:

Լաւ ձեռնարկ եւ օրացոյց-նոթագրութիւնը, յատկապէս ազգային, յեղափոխական ու դրական դէմքերուն մասին տրուած վկայութիւններով եւ կենսագրական գիծերով եւ հաւանաբար նոյն պատճառներով շատեր պահած են իրենց օրինակները: Ճիշդ այդ պատճառներով պէտք է սրբագրուին անոնց մէջ սպրդած վրէպները…

ՄԱՀ՝ Ա. ԱՐՓԻՆԷԻ

Մանօթ պատմուածագիր Ա. Արփինէ մեռաւ 22 Հոկտեմբեր 2003ին եւ երկու օր ետք թաղուեցաւ Նիւ Ճըրզիի Ֆըրնըքլայն գերեզմանատունը:

Մնած էր Մարզուան՝ 1907ին: 1910ին, ծնողներուն հետ կը փոխադրուի Պոլիս եւ կը յաճախէ Օրթագիւղի թարգմանչաց վարժարանը, ապա՝ կ'աւարտէ Արնաւուտ գիւղի աղջկանց Ամերիկեան գոլէճը:

1931ին, Ա. Արփինէ իր ընտանիքին հետ կը հաստատուի Միացեալ Նահանգներ, ուր կ'ապրի մինչեւ մահ, դերձակութեամբ ապահովելով իր եւ մերձաւորներուն կեանքը, իրեն մնացած ժամանակը ամբողջութեամբ նուիրելով ստեղծագործական աշխատանքներուն:

Ա. Արփինէ 1940էն սկսեալ մինչեւ 90ական թուականները աշխատակցած է մեր ամսագիրներուն ու պարբերաթերթերուն, ի շարս որոնք՝ «Հայրենիք», «Հայ սիրտ», «Նայիրի», «Բագին», «Միջնարերդ ամբեգիրք», «Ամէնուն տարեգիրքը», *եւայլն:*

Լոյս ընծայած է պատմուածքներու երեք հատոր,– «Կեանքի կատակերգութիւնը»*–1969,* «Եւ նաւը սուլեց»*–1973 եւ* «Պոկուած ծառեր»*–1980, որոնք աննշմար չմնացին եւ գնահատուեցան Սփիւռքի աւագ դէմքերուն ու յաջորդ սերունդներուն կողմէ:*

*

* *

Նոր միայն, այն ալ պատահաբար իմացանք, որ օժտուած արձակագիր եւ պատմուածքներու երեք հատորի տէր Ա. Արփինէ դարձած է հողին՝ 22 Օգոստոս 2003ին: Նոյն ուշացումով իմանանք նաեւ լուրը, մեր աշխատակիցներէն երկուքը, Շահանդուխտ եւ Սարգիս Կիրակոսեան, չուշացան «Ազդակ» օրաթերթին մէջ յարգալիր էջեր նուիրել անոր անձին ու գրականութեան:

Ամերիկայի մէջ հրատարակուած հայերէն թերթերը անծանօթ չեն Պէյրութի ընթերցողներուն, բայց մեզի հասած թիւերէն եւ ոչ մէկուն մէջ կարդացինք Ա. Արփինէի մահուան լուրը , ոչ ալ

digitised by A.R.A.R.@

իր մասին քանի մը սրտաբուխ խօսք, որուն արժանի էր իր անձով թէ գործով:

Ամերիկայի «Հայրենիք»ին մէջ պարբերաբար պատմըւածքներ ստորագրած Ա. Արփինէ, նշանաւոր ամսագիրին դադարէն ետք, «Բագին»ի առաջին թիւերէն սկսեալ ան դարձաւ մեր մնայուն աշխատակիցներէն մէկը, մինչեւ ութսունական թուականներուն կէսերը, երբ յանձնուեցաւ տարեցներու տան խնամքներուն:

Ազնիւ հոգի մը կը կրէր Ա. Արփինէ ու ազնուական նոյն մղումով ձեռք կ'առնէր գրիչը իր ազգային ապրումներուն ու արեան պատգամներուն հարազատ պայմաններուն մէջ ներկայացընելու համար իր հերոսները: Նոյն անկեղծութիւնը կը կիրարկէր նաեւ գրական իր բարեկամներուն հետ ունեցած իր կապերուն ատեն ու ճշմարիտ ընթերցողներուն առիթով:

Մեր տարտղնուածութիւնը, ինչպէս շատերուն, նաեւ Ա. Արփինէ գրականութեան վրայ ունեցաւ իր բացասական անդրադարձը: Տեղ մը լրիւ ծանօթ էր ան ընթերցողին, այլուր՝ հազիւ, կամ գրեթէ անծանօթ: Ճիշդ այդ պատճառով Նիու Եորքի «հայ մշակութային միութեան գրական յանձնախումբ»ի իրեն նուիրած մեծարանքը հանդիսութիւնը, ուր խօսք առին Արաս Հայրապետեան, Յակոբ Կարապենց եւ Լուսիկ, չկրկնուեցաւ միւս գաղութներուն մէջ: Այսուհանդերձ, ճիշդ պիտի չըլլար ըսել, որ ընթերցողներուն մէկ խաւը ու մտաւորական դասը անտարբեր գտնուեցաւ իր գրականութեան հանդէպ: Լոյս ընծայած իր երեք հատորներն ալ արժանացան պատշաճ գնահատանքի, Նշան Պէշիկթաշլեանի, Լեւոն Մկրտչեանի եւ վաստակաւոր ուրիշ դէմքերու ստորագրութեամբ: Նաեւ բոլորովին նորերու կողմէ: Աւելին. Սփիւռքի գրականութեան մեր պատմիչները եւ ժողովածու կազմողները միշտ տեղ բացին իրեն, լուսանկարներով, կենսագրական գիծերով ու գրականութենէն արտագրուած բնորոշ էջեր մատուցանելով ընթերցողին:

Մաքուր լեզու մը ունէր Ա. Արփինէ, պարզութեամբ յատկանշուող ոճ մը եւ Սփիւռքի մեր հարցերով տագնապող սիրտ մը, որուն ազնիւ տրոփները առկայ են իր բոլոր պատմուածքներուն մէջ:

ՄԱՀ՝ ԱԼԲԵՐՏ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆԻ

«Բագին» յաճախ անդրադարձած է այն անյարիր վերաբերումին, որ չափազանցութիւն կը կոչուի:

Չափազանց շռայլ ենք ոմանց կենդանութեան օրօք եւ մահուան ատեն, եւ չափազանց ժլատ՝ ուրիշներու պարագային:

Այս տպաւորութիւնը անգամ մը եւս բացայայտուեցաւ հայրենի մտաւորականներէն քննադատ Ալբերտ Կոստանեանի անժամանակ մահուան առիթով, «Գրական թերթ»ի խմբագիր Կարինէ Խոդիկեանի քանի մը տողնոց ափսոսանքէն եւ հրատապարակիր Արմէն Յովհաննէսեանի նոյն թերթին մէջ ստորագրած նոյնպէս սրտառուչ անդրադարձէն ետք, գոնէ մենք, Սփիւռքի ընթերցողներս ոչ մահուան պարագաներուն տեղեակ եղանք եւ ոչ ալ թաղման մասին բան կարդացինք:

Ալբերտ Կոստանեան պարբերաբար կ'աշխատակցէր հայրենի մամուլին, նախկին «Սովետական գրականութիւն» ամսագիրին, հին ու նոր «Գրական թերթ»ին, ապա՝ «Նորք»ին, միշտ վերլուծական յօդուածներով, իր ախտաճանաչումներով ու տեսլականներով երբեմն փոթորիկ յարուցանելով, անխառն գրականութեան երկրպագուներուն միշտ հիացում պատճառելով, ինչպէս եղած է իւրայատուկ աշխարհահայեացք ունեցող ու մտածումներէն չվախցող բոլոր ժամանակներու բոլոր ուռճընթաց դէմքերուն պարագային: Այս արժանիքներով՝ Ալբերտ Կոստանեան Հայաստանի քննադատներու ջոկատին մէջ մատի վրայ համրուող այն քանի մը դէմքերէն էր, որ առաջին հայեացքով կ'առանձնանար ասպարէզին մէջ, որովհետեւ տարբաղադրել գիտէր, գրութիւններուն խորքը իջնել եւ իմաստները, լոյսերը եւ ձայները տարազելու անձնադրոշմ գիտութիւն մը ունէր:

Առանձին հատոր չունէր, եւ ունենալու ալ որեւէ ճիգ ի գործ

digitised by A.R.A.R.@

չդրաւ: Գրողներու միութեան անդամ չէր ու «Գրական տեղեկատու» հատորին մէջ տեղ չունեցաւ: Կը վարէր բոլորովին տարբեր կեանք մը, ինքնատիպ, ուրիշ աշխարհի մը մէջ, տարբեր արժէքներ որոնելու տենդի մը անձնատուր:

Ալբերտ Կոստանեանի առանձնայատկութիւններէն մէկն ալ այն էր, որ Արեւելահայ շողշողուն դէմքերուն՝ Թումանեանին, Բակունցին եւ բոլորովին նորայայտ տաղանդներուն իր նուիրած ոգեշունչ էջերուն քովն ի վեր, նոյն, գուցէ աւելի զօրութեամբ կ'ապրէր Արեւմտահայ գրականութեան մտերմութեան մէջ, ձեռնհասօրէն ու ակնբախ թափանցամտութեամբ մը վերլուծելով անոր ներկայացուցչական դէմքերուն արուեստը, նրբերանգներու եւ լոյսերու ճոխ համադրութեամբ: Եղիա Տէմիրճիպաշեանի, Ինտրայի, Մեծարենցի, Օշականի նուիրուած էջեր եթէ խմբուին առանձին հատորի մը մէջ, անտարակոյս երախտապարտ կը ձգեն սովորականէն տարբեր էջեր կարդալու պապակով տոչորող հոգիները:

«Բագին» աւելի քան երեք տասնամեակներէ ի վեր մօտէն կը հետեւէր Ալբերտ Կոստանեանի սուզումներուն ու ճախրանքներուն եւ չկարենալով դիմանալ հաճելի փորձութեան, նոյնիսկ «Միտք պահեցէք այս անունը» խորագրուած պզտիկ գրութեամբ մը անոր վրայ հրաւիրեց ընթերցողին ուշադրութիւնը եւ յուսաբեկումներ չապրեցաւ յետագային ստորագրած անոր որեւէ գրութեան դիմաց...

Վստահ ենք, որ իր մէկ հարցազրոյցէն արտագրուած ստորեւ երեւցող հատուածին մէջ նորոգ հանգուցեալ ուրիշ բացառիկ տիպարի մը՝ Լեւոն Յովհաննիսեանի ձեւակերպումը պիտի մղէ շատերը, որ մամուլին մէջ միշտ փնտռեն Ալբերտ Կոստանեանի ստորագրութիւնը, մինչեւ որ գուրգուրոտ ձեռք մը մէկտեղէ իր գրութիւնները եւ հատորներով ընծայէ ընթերցողին անոնց վայելքը...

ՄԵՐ ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑԸ

...Ես գրական քննադատ եմ, գրաքննադատ, որ հետեւում է ընթացիկ գրական արտադրանքին: Կ'առանձնացնեմ միայն մէկ-երկու յօդուած, որոնք շարունակուող գրական բանավէճերի հիմք են հանդիսացել անցնող տասնամեակներին: Մէկը «Ինքնադրսեւորման տառապանքն» է՝ վաթսունական թուականներին վերջին գրականութեան դարպասները բախող բանաստեղծական սերնդի ներկայացուցիչների մասին. հիմա նրանք հասուն մարդիկ են, ամէն մէկը գտել է իր տեղը եւ դրսեւորուել է լիովի, իսկ այն ժամանակ նոյնիսկ նրանց գոյութիւնն էր անտեսւում: Միւսը՝ «Հայոց արձակի ճգնաժամն» է՝ պատմական էքսկուրսով, բայց ժամանակից հոգսի թելադրանքով գրուած, որ, ինչպէս իր նախորդը, լայն իրարանցում ու մեղմ ասած՝ վայնասուն առաջացրեց՝ գրական շրջանակներից թէ՛ ներս, թէ՛ դուրս:

Պօղոս Սնապեանն ինձ արդէն ներկայացրել էր «Բագին»ի էջերում, իսկ Լեւոն Ներսիսեանն ազդարարեց, թէ «դու հայ քննադատութեան մէկ վայրկեանն ես, ու քիչ չհամարես իմ ձեւակերպումը»: Քիչ չեմ համարում, որովհետեւ ինձնից առաջ եւս այդպիսի վայրկեաններ զբաղեցնողներ եղել են, եւ ինձանից յետոյ էլ չուշացան յայտնուել այդպիսիք:

Իմ պատուական աւագ ընկերը եւս իր վայրկեանն է ունեցել: Ինչ վերաբերում է միւս աւագ ընկերոջս ու նրա հռչակաւոր դարձած «Միտք պահեցէք այս անունը» պարտադրանքին, ապա կարծում եմ, որ յաջորդող տարիներին ի զուր չապրեցի ու մանաւանդ պարապ չապրեցի, պարզապէս պահանջս այնպիսին էր, որ ստիպուած եղայ կեանքի ծրագրի մաս դարձնել: Արդիւնքն արդէն իսկ ձեռք բերուած եմ համարում ինձ համար, հանրութեանը մատուցելու խնդիրն է մնում հոգսը: Այս մասին էլ այնքան՝ շարունակելու պատրաստակամութեամբ, խօսելու եւ ասելու շատ բան կայ:

Հարցազրոյցը վարեց
ՎԻԼՄԱ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

«Վարուժան»-*1994, թիւ 6*
հատուած

digitised by A.R.A.R.@

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

«ՆԱՐԵԿ»Ի 1000ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ ՓԱՌԱՒՈՐ ՀԱՏՈՐ ՄԸ

Ս. Գրիգոր Նարեկացիի «*Մարեան ողբերգութեան*» աղօթագրքին 100ամեակին առիթով, այս տարի լոյս տեսած տարբեր հրատարակութիւններու շարքին վերջերս Հալէպի մէջ տպագրուած է փառաւոր ու պատկառելի հատոր մը, որ կը մէկտեղէ երջանկայիշատակ Գարեգին պատրիարք Խաչատուրեանի «*Նարեկ*»ին աշխարհաբար թարգմանութիւնը, գրաբար մայր բնագրին հանդիպադրութեամբ:

Խաչատուրեան պատրիարքի այս շատ կարեւոր թարգմանութիւնը իր ներկայ հրատարակութեամբ կ՚արժանանայ 3րդ տպագրութեան: Գործը առաջին անգամ լոյս ընծայուած է Պոլիս 1926ին, այնուհետեւ Պուէնոս-Այրէս 1948ին: Այս վերջին հրատարակութիւնն է, որ վերջերս «*Նարեկ*»ի 1000ամեակին առթիւ վերատպուած է նոյնութեամբ, կարգ մը բաժիններու վրայ գումարուած յաւելուածական նոր տեղեկութիւններով:

Հատորը կը բաղկանայ մօտ 860 էջերէ: Անիկա տպագրուած է Հալէպի «Կիլիկիա» հրատարակչական աշխատանքով, Էջմիածնի Գարուան Կիրպէնկեան Հատատուրեան հայկական մատենաշարին կողմէ:

Հատորին սկիզբը տրուած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոս Արամ Ա.ի կոնդակը «*Նարեկ*»ի 1000ամեակին առթիւ: Անոր կը յաջորդէ Կիրպէնկեան հատատուրեան հայկական բաժնի տնօրէն Դոկտ. Զաւէն Եկարեանի կարճ մէկ նախաբանը, որ ան կը յուսայ, որ «այս վերհրատարակութիւնը մեզ աւելի մօտեցնէ, այս Ս. Մարդուն եւ Ազգի մեծ Մխիթարիչին»: Խաչատուրեան Պատրիարքի մասին կենսագրական կարճ տուեալներ փոխանցած է Լեւոն Շառոյեան: Իսկ իբրեւ ներածական հիւրընկալուած է բանասէր Յ. Ճ. Սիրունիի վերլուծական մէկ գրութիւնը՝ Գարեգին Տրապիզոնիի «*Նարեկ*»ի աշխարհաբար թարգմանութեան մասին: Գրութիւնը թաքաւուն է գրական ու մեկնաբանական դիտարկումներով: Իսկ այն պարագան, թէ

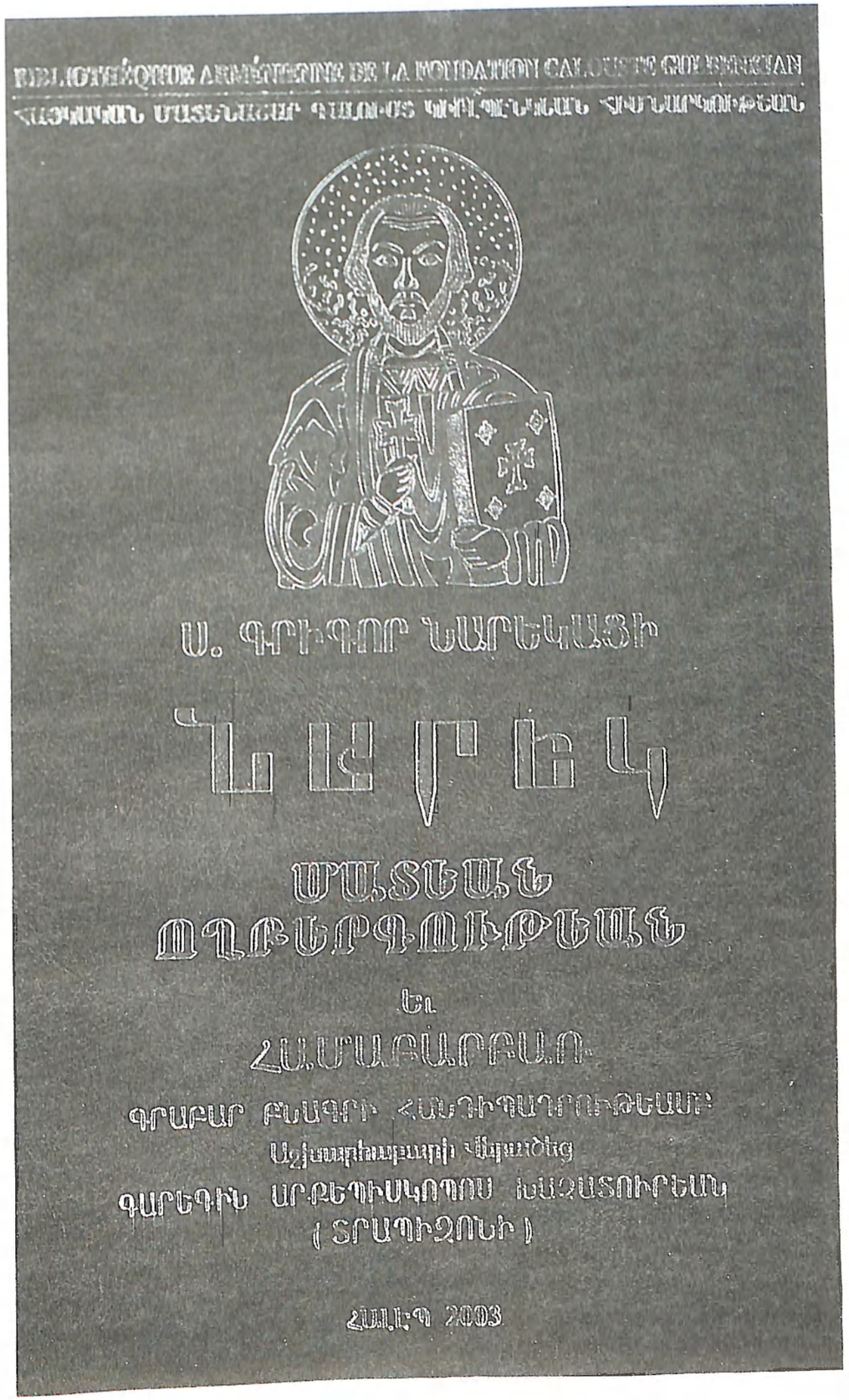

digitised by A.R.A.R.@

իրաքանչիր էջի վրայ դէմ դիմաց տեղադրուած են թէ գրաբար, թէ աշխարհաբար պատճէնները, անոր կ'ընծայէ նաեւ ուսուցողական բնոյթ, գրաբարը յիշեցնելու եւ զայն աշխարհաբարի հետ բաղդատելու կարելիութիւններու տեսակէտէն:

ՓԻԹԸԸ ԲԱԼԱՔԵԱՆԻ «ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ ՍԵՒ ՇՈՒՆԸ»

Փիթըր Բալաքեանի գիրքը, թանկարժէք սպեղանի է: Կորուստը չի դառնում թարախապալարի բորբոքման առիթ, եւ ցաւին դէմ-յանդիման, պարզ ճակատով կանգնելը ստանում է հոգին վեհացնող բալասանի նշանակութիւն:

Սովորական մազապուրծ մի ընտանիքում մեծացող պատանին երազում է հրեայ լինել, յանձնարարուած շարադրութիւնը Հայաստանի մասին գրելու փոխարէն գրում է Թուրքիայի մասին եւ արժանանում ուսուցիչների գովասանքին ու ծնողների, ընտանիքի պախարակումին: Ընտանիք, որտեղ փորձում են երեխայի մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը գերծ պահել մեծ ցաւի հետ յարաբերութեան, թոյլ չտալ, որ կորստի մեծ բարը ծանրանայ տղեկի հոգուն: *«Ճակատագրի սեւ շունը»* յուշագրութեան մէջ գեղարուեստական ամենահետաքրքիր գիծը հէնց անտեղեակութիւնից մինչեւ ամերիկեան մայրաքաղաքի հրապարակում ապրիլքանչորսեան ցոյցին բուրքի իսլաթ բարձրացնող, ամերիկացի արժանաւոր մտաւորականներին մեր պայքարի շուրջը համախմբող անհատի կայացման ճանապարհն է: Փիթըր Բալաքեանի գրքում այս ճանապարհի վերջնակէտը պատկերում է, որպէս ճակատագրի սահմանում, որպէս ողբերգական անխուսափելիութիւն: Բանաստեղծ թարգմանիչը կարողացել է պահպանել հեղինակի պոետական շունչը, սակայն թարգմանուելիք լեզուի կատարեալ իմացութիւնը շատ յաճախ չարաշահուել է, եւ նախադասութեան հայերէն կառուցուածքն իր տեղը զիջել է նախադասութեան անգլերէն կազմութեանը: Բայց ապշեցուցիչ է, թէ ինչպէս է Բալաքեանը կարողանում իր՝ անհատի ապրած կեանքի փորձը դարձնել մի ողջ ազգի պատմութեան դրսեւորում, եւ անհատի ապրումը, յուշը, զգացումների ամբողջութիւնը դարձնում աշխարհով մէկ սփռուած, այնուամենայնիւ, մէկ հաւաքական միաւորի՝ դարձեալ ազգի ապրած փորձութիւն ու պայքարի

առանցք: *«Ճակատագրի սեւ շունը»* վէպը բէպէտ գրուել է անգլերէնով, բայց հէնց հայ գրականութեան համար է դառնալու բռիչքի ցատկահարթակ, որովհետեւ գրականութեան առաջնութեան մի կածան է յուշում, նոր արահետ պարզում:

Փ. ՊԱԼԱՔԵԱՆԻ «ԱՅՐՈՂ ՏԻԳԼԻՍ»Ը «ՆԻՒ ԵՈՐՔ ԹԱՅՄՉ»Ի ՑԱՆԿԻՆ ՎՐԱՅ

Ռաշինկրրնի Ամերիկայի Հայ Դատի յանձնախումբը հաղորդեց, թէ ամերիկահայ հռչակաւոր հեղինակ Փիթըր Պալաքեանի *«Այրող Տիգրիս»* գիրքը *«Նիւ Եորք թայմզ»*ի գրախօսականներու բաժնի «պեսթ սելլր»ի ցանկին վրայ չորրորդ տեղը կը գրաւէ:

Պալաքեանի գիրքի հիմնական նիւթը Հայկական Ցեղասպանութեան մասին հայկական ընկալումն է եւ առաջին անգամն է, որ նման գիրք մը այսպիսի համբաւի կ'արժանանայ:

*«Նիւ Եորք թայմզ»*ի այդ ցուցակին վրայ տեղ գրաւելով, գիրքը կրնայ հասնիլ իրաքանչիւր քոնկրէսականի, պետական բաժանմունքին, միջազգային լրատու գործակալութիւններուն եւ համալսարաններու գրադարաններուն:

*«Այրող Տիգրիս»*ը բազմաթիւ հրատարակութիւններու կողմէ արժանացած է «պեսթ սելլր» որակումին: Ներկայ դրութեամբ, գիրքը «USA Today» թերթին կողմէ 50 ամենաշատ վաճառուող գիրքերու կարգին դասուած է:

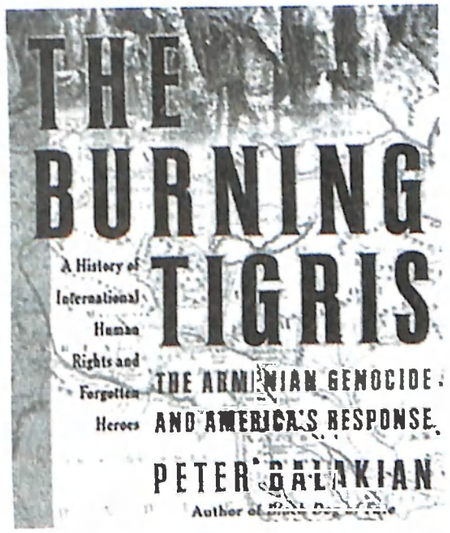

Լոյս տեսած Սեպտեմբեր 30ին, գիրքը կը փաստագրէ ամերիկեան մարդասիրական վերաբերումը Հայկական Ցեղասպանութեան օրերուն եւ կը ներկայացնէ մեծ թիւով ամերիկացիներ, որոնք օրին ձայն բարձրացուցած էին օսմանեան իշխանութիւններուն կողմէ հայութեան դէմ գործուած մեծ ոճիրին նկատմամբ: Այս դէմքերու շարքին են Գլարա Պարթըն, Ճիւլիա Ուորտ Հաու, Թէոտոր Ռուզվելթ, Վուտրօ Ուիլսըն, հեղինակներ՝ Սթիֆըն Քրէյն եւ Էգրա Փաունտ...

ՓԻԹԸԸ ՊԱԼԱԳԵԱՆԻ «ԱՅՐՈՂ ՏԻԳՐԻՍ»Ը ԿԱՐԴԱՑԱԾ ԹՈՒՐՔԻ ՄԸ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆԸ...

«Եօթանասունմէկ տարեկան թուրք-ամերիկացի մըն եմ, ծնած եմ 1932ին, Կազիայնթէպ (նախապէս ճանչցուած իբրեւ Այնթէպ): Ընտանիքս՝ մեծ հայրս եւ իրենց ընտանիքները Միացեալ Նա-

digitised by A.R.A.R.@

հանգներ փոխադրուած են Համաշխարհային Բ. պատերազմին ետք, 1945ին, երբ ես միայն 13 տարեկան էի: Ուսումս ստացած եմ Միացեալ Նահանգներու մէջ: 1955ին շրջանաւարտ եղած եմ համալսարանին բնագիտութեան վկայականով: Կարդացի փրոֆ. Պալագեանի յուզիչ գիրքը մէկ շունչով եւ առանց արցունքներս կարենալ զսպելու: Մեծ հայրս Համաշխարհային Ա. պատերազմին ընթացքին ծառայած է Ճեւտէթ պէյի հրամանատարութեան տակ: Ան մահացաւ 1961ին, 80 տարեկան հասակին: Մեր ընտանիքը Այնթէպի մէջ ունէր բազմաթիւ հայ բարեկամներ, մենք կը սիրէինք հայերը:

«Մեծ հայրս բարեպաշտ անձ մըն էր, որ իր երիտասարդ տարիներուն գտնուած էր դաժան կացութեան մը մէջ: Ինչպէս մենք կը ճանչնայինք զինք, ան չափազանց հեզ եւ տխուր մարդ մըն էր՝ կլանուած յանցանքի այնպիսի զգացումով մը, որ երբեմն օրեր, նոյնիսկ շաբաթներ անօթի եւ անքուն կը մնար: Պատերազմական անպատմելի ոճիրներ գործած էր մարդկութեան դէմ, ոճրագործ եւ բռնաբարող մըն էր, սպանած էր երեխաներ եւ տարեց կիներ:

«Երբ եղբայրս եւ ես բաւարար չափով խելահաս դարձանք այս բոլորը հասկնալու, ան սկսաւ պատմել իր երիտասարդութեան մասին՝ ամէն օր, մինչեւ իր մահը: Ան մեզի խօսեցաւ Ճեւտէթ պէյի մասին՝ յայտնելով, թէ հոգեկան ինչպիսի հիւանդ մըն էր ան, եւ խրատելով երբեք չվախնալ ճշմարտութենէն: Մեծ հայրս բարի մարդ մըն էր, ի վերջոյ ունէր բարի սիրտ մը, սակայն իրականութիւնը այն է, որ ինք այն դահիճներէն էր, որոնց մասին կը խօսի փրոֆ. Պալագեան: Ինչո՞ւ հայ բարեկամներուս կ՚ուզեմ ըսել, թէ ներողութիւն կը խնդրեմ մեծ հօրս եւ երկրիս ձեր ժողովուրդին եւ աշակոյրին նկատմամբ կատարած արարքներուն համար: Յատկապէս ներողութիւն կը խնդրեմ մեր կողմէ ձեր եկեղեցիներուն բանդուռին համար, իմ երկրիս կեղծաւորութեան համար, սակայն կ՚ուզեմ ըսել, որ կան մեծ թիւով թուրքեր, որոնք չեն ժխտեր 1915ի եղերութիւններուն ճշմարտացիութիւնը: Կը խնդրեմ, որ մեզ չատէք, եւ եթէ կարելիութիւնը ունենայի, կը վերադարձնէի այն բոլորը, զոր իմ ընտանիքը խլած է ձեզմէ.»:

ՄԱՀ՝ ՍՈՒՐԷՆ ՓԱՓԱԶԵԱՆԻ

Շաբաթ 4 Հոկտեմբերին ազգային յուղարկաւորութիւն կատարուած է յուշագիր ու գրական հատորներու մեկենաս Սուրէն Փափազեանին, որ նոր թեւակոխած էր 103 տարին:

Սուրէն Փափազեան ծնած է Օտեան գերդաստանի կարգ մը դէմքերուն՝ Տիրան Փաշալեանի, Մելքոն Կիւրճեանի (Հրանդ) ծնընդավայր Հաւաւ գիւղը՝ 24 Սեպտեմբեր 1901ին:

Մեծ Եղեռնին զոհ կ՚երթան իր գերդաստանին անդամները եւ ինք, կարգ մը պատանիներու պէս կը փրկուի՝ շնորհիւ ընտանիքին ծանօթ քիւրտ քիրվաններու օգնութեան եւ ատեն մը կը կոչուի Մուսթաֆա: Ապա ապաստան կը գտնէ Խարբերդի Նիր Իսր Ռիֆիֆի որբանոցը, ուր կը գտնէ իր հարազատներէն ոմանք եւ ժամանակ մը ետք, կու գայ Պէյրութ եւ ուսումը կը շարունակէ Ս. Նշան վարժարանին մէջ:

Սուրէն Փափազեան Պէյրութէն կը մեկնի Ամերիկա, ուր կը գտնուէր արդէն իր հօրեղբայրը՝ Հաւաւի պատմագիր Տիգրան Փափազեան:

Ատեն մը Փրաւիտընս ապրելէ ետք, 1929ին կը հաստատուի Նիւ Եորք, ուր կ՚ամուսնանայ իր առաջին սիրոյն՝ Վերգին Ոսկանեանի հետ ու կը բախտաւորուի երեք զաւակներով՝ Մէյրի, Աղաւնի եւ Արամ:

Երկար տարիներ ան Նիւ Եորքի «Արմէն Գարօ» կոմիտէութեան մէջ կը վարէ պատասխանատու պաշտօններ, իսկ Նիու Ճըրզի հաստատուելէ ետք, կը դառնայ «Դրօ» կոմիտէութեան անդամ, դառնալով միաժամանակ *«Հայրենիք»*ի հաւատարիմ բարեկամը: Մոլի ընթերցող, ան հարիւրաւոր գիրքեր կը կարդայ ու կը վերլուծէ, միշտ մեկնելով մեր Ազգային Ուխտէն:

Սուրէն Փափազեան մեկենաս եղած է բազմաթիւ հրատարակութիւններու, Հայաստանի, Լիբանանի թէ Նիւ Եորքի մէջ:

1997ին, Արամ Ա. կաթողիկոսի կողմէ, ան կը պատուուի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի շքանշանով:

2000 թուականին լոյս կը տեսնէ իր *«Վերապրողի մը ոդիսականը»* անուն յուշագրութիւնը՝ հայերէն եւ անգլերէն լեզուներով:

Ազգային իշխանութիւնները ազգային յուղարկաւորութեամբ մը հողին կը յանձնեն այս վաստակաւոր հայը:

3 Հոկտեմբերի երեկոյեան ժամը 8:00ին, Նիւ Ճըրզիի Սրբոց Վարդանանց եկեղեցւոյ մէջ տեղի կ՚ունենայ կարգը, ի ներկայութեան գաղափարի ընկերներուն, ընտանեկան պարագաներուն, հին սերունդին պատկանող բազմահարիւր սգակիրներու, որոնց գլուխը կը գտնուէր ողբացեալին քեռորդին՝ Մեսրոպ արք. Աշճեան, որ այդ տխուր առիթով Հայաստանէն փութացած էր Ամերիկա:

Արարողութեան կը նախագահէ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան շրջանի Կիլիկիեան թեմի առաջնորդ Օշական արք. Չոլոյեան, մասնակցութեամբ բազմաթիւ հայրերու:

Տան կարգէն ետք, խօսք կ՚առնեն Մեսրոպ արք. Աշճեան, Ազգային վարչութեան ատենապետ Ռիչըրտ Սարաճեան, Հ.Յ.Դ. «Դրօ» Կոմիտէն Քէնրթ Սարաճեան, գրող Հրանդ Մարգարեան եւ ուրիշներ:

Այս առիթով կը կարդացուի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա. Կաթողիկոսի ցաւակցական նամակը, ինչպէս նաեւ Նիւ Եորքի

digitized by ARAR

կառավարիչ Ճորճ Փարաքիի ցաւակցական գիրը:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՇՔԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՒԱՏՐԵՑ ԴՈԿՏ. ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԸ

Համազգային Հայ Կրթական եւ Մշակութային Միութեան Հիմնադրութեան 75ամեակի առթիւ կազմակերպուած Լոս Անճելըսի ճաշկերոյթին, Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութիւնը առ ի երախտագիտութիւն իր անխոնջ աշխատանքին՝ Դոկտ. Վարդան Գրիգորեանը պարգեւատրեց Համազգայինի բարձրագոյն շքանշանով:

Շքանշանի տուուչութիւնը տեղի ունեցաւ Շաբաթ, 1 Նոյեմբեր 2003 երեկոյեան ժամը 8ին, Կլէնտէյլի Հ.Մ.Ը.Մ.ի «Արարատ» մասնաճիւղի կեդրոնատեղիի սրահին մէջ:

Դոկտ. Վարդան Գրիգորեան՝ առ ի երախտագիտութիւն՝ 20 հազար տոլար նուիրեց Համազգայինի Պէյրութի Նշան Փալանճեան Ճեմարանին:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀԻ «ԳՐԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐ»Ը

2003 Փետրուար 2ին, Հայաստանի Գրողներու միութեան դահլիճին մէջ տեղի ունեցած է Գարեգին Նժդեհի գրական ստեղծագործութիւններու ժողովածու *«Գրական երկեր»*ու շնորհահանդէսը:

Գիրքին խմբագիրը «Նախիջեւան» հայրենակցական միութեան նախագահ Ռաֆայէլ Համբարձումեան նշած է, թէ այն գիրքին յոյս ընծայումը փորր նուէր մըն է Նժդեհի ծննդեան տարեդարձին առիթով (Փետրուար 2):

Խօսք առած է նաեւ գրականագէտ Սամուէլ Մուրադեան, որ ընդգծած է, թէ Նժդեհ բոցաշունչ հայրենասէր եւ ազգային պայքարի ջատագով էր:

Ժողովածուն կազմող Բախտիար Յովակիմեան ըսած է իր կարգին, թէ *«Գրական երկեր»*ուն մէջ տեղ չեն գտած Նժդեհի բոլոր ստեղծագործութիւնները եւ նոր հրատարակութեան մէջ պէտք է աւելցուին անոնք:

Ձեռնարկը եզրափակելով, Գրողներու միութեան նախագահ Լեւոն Անանեան յոյս յատնած է, որ ընթացիկ տարուան ընթացքին տեղի ունենալիք նման միջոցառումները եւս նժդեհեան շունչ ու ոգի կ'ունենան:

«ԲԱԳԻՆ»Ի 2003Ի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՄԲԱԳԻՐ	ԹԻՒ
Ց. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ	Բաւիղ	1
» »	Լուսնի մութ կողմը	1
» »	Կապիեղի	4
Կ. ՀԷՔԻՄԵԱՆ	Վարուժանի հովանին	1
» »	Տիւ եւ գիշեր	1
Ն. ԻՆՃԷՃԻԿԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	3
» »	» »	4
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	2
» »	» »	4
Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	2
» »	» »	4
Ս. ՔԻԼԷՃԵԱՆ	Անձրեւ	2
» »	Untitled #1	4
» »	Untitled #2	4
Ս. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Քսանչորս ժամ Պոլսում	2
Պ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	3
ԱՐՄԱՆՏ	Բանաստեղծութիւններ	3
Ս. ԱՐԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	3
» »	» »	4
Ա. ՏԱՏՈՒՐԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	3
Ե. ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ	Խաչը	3
Հ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ	Խաչելութիւն	3
ՄԱՐՈՒՇ	Բանաստեղծութիւններ	4
Ց. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	4

digitized by ARAR@

ԱՐՁԱԿ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՒ
Թ. ՓՈՍԹԱՃԵԱՆ	Մարդը՝ սիրոյ բոյրը վրան	1
» »	Լեռնան	3
Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ	Ալեկոծ տարիներ	1
» »	» »	2
» »	» »	3
» »	» »	4
Ս. ՁԷՔԻՃԵԱՆ	Ամառնային անձրեւ	1
» »	» »	2
» »	» »	3
» »	» »	4
Ս. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ	Կարօտի երկար գիշերը	1
» »	Դողացող գրիչը	4
Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	Պատահականութեան ճանապարհներուն	1
» »	Անհրապոյր գեղեցկութիւն	4
Ծ. ԳՈՀԱՐԵԱՆ	Նշենիին ոստը	2
» »	Առաջին մեղմս	4
ՈՒՊՆՆԻ	Ազնիւնն ու իր ֆոյրերը	2
Կ. ԶԱՐԵԱՆ	Մի էջ	2
Ս. ՄԻՔԱՑԷԼԵԱՆ	Մողէզի արիւն	3
» »	Տրամ մարդկային	4
Լ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ	Բաց ձեռքեր	3
Կ. ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ	Վերաքննուած ժառանգութիւն	3
ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ	Հայրապետական կոնդակ	4
ԳԷՈՐԳ Զ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ	Միասնական լեզու, միասնական ուղղագրութիւն	4
Ց. ԿԱՐԵԻՈՐԵԱՆ	Եւ սրահէն բողոքի ոռնոցներ լսուեցան	4
Ռ. ԶԱՐԵԱՆ	Արամ Խաչատրեանի հետ	4
Պ. ԱԼԱՀԱՑՏՈՑԵԱՆ	Արամ Խաչատրեանի	4
Թ. ՓՈՍԹԱՃԵԱՆ	Վահան Թոթովենցի կեանքը, գործը եւ իր եղերական մահը	4
Կ. ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ	Ցիշատակարան «Կարօտի պատարագը» պատմուածքի	4

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՒ
Պ. ՄԱԿԻՆՑԵԱՆ	Ապաշաւը	2
Բ. ԹԱՇԵԱՆ	Մեղանչում	2
ԽՈՒՄԲ ՄԸ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐ	Ցանուն միասնական ուղղագրութեան	2
ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ	Դասական ուղղագրութիւն՝ հայրենիք–Սփիւռք փոխյարաբերութիւններու տեսանկիւնէն	2
» »	Աղօթք եւ բանաստեղծութեան Գրիգոր Նարեկացիի «Մատեան ողբերգութեան» երկին մէջ	4
Կ. Ա. ՍԻՄՈՆԵԱՆ	Իսկ իմ հայրենիքը հայերէնն է	2
ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ	Մեր ուղղագրութիւնը	2
» »	Նարեկացին եւ հայ ժողովուրդը	4
Լ. ՄԻՐԻՋԱՆԵԱՆ	Ժամանակը պարտաւորեցնող է	2
Ն. ՁԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Մեծասքանչը եւ մենք	
Բ. ՁՈՒՔԱՍԶԵԱՆ	Միասնական ուղղագրութեան խնդիրը հրատապ է	2
Լ. Գ. ԽԱՉԵՐԵԱՆ	«Երբ էլ լինի վերադառնալու ենք»	2
Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	Խօսք՝ Վահէ Օշականի մասին	3
» »	Բազմեռանդ ուժը	3
» »	Նարեկացին՝ մեր ժամանակակիցը	4
Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Հաստատումներ	3
Հ. ԷԴՈՑԵԱՆ	«Ես կը մնամ յիշողութիւնների մէջ»	3
Ս. ՏԷՑԻՐՄԷՆՃԵԱՆ	Եղիշէ Եպս. Դուրեանի «Խաչը»	3
Թ. ԹՈՐԱՆԵԱՆ	Բանաստեղծ Ահարոնի հետ	3
» »	Ցարութիւն Պէրպէրեանի «Անցման եղանակ»ը	4

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»Ի 40ԱՄԵԱԿԻՆ ԵՒ ԽՄԲԱԳԻՐԻՆ ՄԱՍԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐ ՈՒ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. ՔԻԼԷՃԵԱՆ	Հարցազրոյց Պօղոս Սնապեանի հետ	2
		2
Պ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Այն ատեն զգացի, որ ճակատագիրս որոշուած է	2
Կ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ	«Բագին»ը	2
Տ. ՃԻՆՊԱՇԵԱՆ	Պօղոս Սնապեան մարդը, ուսուցիչը, հրապարակագիրը, գրագէտը	2
Մ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ	Ցարգելի ներկաներ	2
Գ. ԱՐՔ. ԽԱՉԵՐԵԱՆ	Ցարգելի հիւրեր	2

«Բագին»ի նոյն համարին մէջ վերլուծումներ ու վկայութիւններ ունին՝

Հայաստանի Գրողներու Միութեան Վարչութիւնը ժիրայր Աթթարեան, Աղասի Այվազեան, Կարինէ Խոդիկեան, Պէպօ Սիմոնեան, Սուրէն Դանիէլեան, Պերճ Զէյթունցեան, Արգար Արինեան, Ցարութիւն Պէրպէրեան, Ժիրայր Դանիէլեան, Երուանդ Քասունի, Սարգիս Կիրակոսեան, Կիմ Աղաբեկեան, Թորոս Թորանեան, Դաւիթ Յովհաննէս, Ալբերտ Կոստանեան, Տէր եւ Տիկին Տոքթ. Մինաս Ադամեան, Փանոս Ճերանեան, Դաւիթ Գասպարեան, Նորայր Ադալեան, Արա Ճուհարեան, Ցակոբ Նալպանտ, Ցարութ Վարդանեան, Սարգիս Քէլ-Խաչերեան, Նանոր Ինճէնիկեան, Յովհաննէս Գրիգորեան:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈԹԵՐ

Ցարակայ ներկայութիւններ 1
Ալեկոծ տարիներ 1
Պատմութեան համար 1
Առանց հրաւէրի 2
Դոկտ. Նորա Արիսեան 2
Սասուն Գրիգորեան 2
Անխուսափելին 2
Ի ցաւ 2
Ակադեմիկոսներուն հակասութիւններէն 2

«Կասկած չունենք» 2
«Հիմնական մասը» 2
Ոչ մէկ կասկած 2
Բարի վերադարձ 3
Մեծ բացական 3
Ահարոն Տատուրեան 3
Մահը, այդ անողոքը 4
Կարգին մարդ էին, արա 4
Ցար եւ նման 4
«Մի կեանքի պատմութիւն» 4
Բախտաբեր թուականներ 4
Մէկ-երկու խօսք Ռուբէն Զարեանի մասին 4
Թոքովենցեան նոր թուղթեր 4
Թոքովենցեան հաստատում 4
Մտայդացման յափշտակութիւն 4
Հ. Քոչարի քարկոծումներէն 4
Բարւոք ուղղագրութեամբ 4
«Երբ առաջարկուեց եւ պաշտօնականացաւ» 4
«Հետեւաբար լեզուն պետական է» 4

ՆՇՄԱՐՆԵՐ

«Տուն»ը, «Ցորդ»ը, «Սէրդ» 2
«Ցիշարժան ճաշաբերեկոյ մը» 2
«Մուսա լեռան քառասուն օրը» վէպի հեղինակային ինքնագրի պատճէնը 2
...«Եղել է նրանց գիւղերում» 2
Տաղանդին լծորդը 3
Ցետադարձ 3
Հետազօտելի վարկածներ 3
«Լեզուի համալսարան»ի սեմին 4
Բառերու գինովութիւնը 4
Բրուտի Թազին եւ 4

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Թիւ 1, 2, 3, 4

digitised by A.R.A.R.@

167.– Պ. ՄԵԼՊԵԱՆ ..... Նարեկացին՝ մեր ժամանակակիցը
182.– ❖❖❖ ..... Մէկ-երկու խօսք ի մասին Ռուբէն Զարեանի
185.– Ռ. ԶԱՐԵԱՆ ..... Աբրամ Խաչատրեանի հետ
188.– Ա. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ ..... Հատուածներ
189.– ❖❖❖ ..... Իր մասին
190.– Պ. ԱԼԱԶԱՆՅԱՆՑԵԱՆ ..... Խօսք՝ Աբրամ Խաչատրեանի մասին
193.– Զ. ՓԷՇԻԹԵԱՆ ..... Պզտիկ յուշ մը
195.– Ա. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ ..... Առնական, իմաստուն, գունագեղ
197.– Մ. ՇԱՐԱՊԽԱՆԵԱՆ ..... Հերման Հէս
200.– Հ. ՀԷՍ ..... Խոկումներ
(Թարգմ. Մ. Շարապխանեան)
206.– ❖❖❖ ..... Թոքովենցեան նոր բուդքեր
207.– Թ. ՓՈՍԹԱՃԵԱՆ ..... Վահան Թոքովենցի կեանքը, գործը եւ իր եղերական վախճանը
220.– Ռ. ԶԱՐԵԱՆ ..... Վահան Թոքովենց
221.– Թ. ԹՈՐԱՆԵԱՆ ..... Յարութիւն Պէրպէրեան
*«Անցման եղանակ»*ը
227.– Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ ..... Ուշագրաւ հատոր մը՝
«Տպաւորութիւններու հէնֆով»
242.– ❖❖❖ ..... Մտայղացման յատիշտակութիւն
243.– Կ. ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ ..... Յիշատակարան *«Կարօտի պատարագ»* պատմուածքի
246.– ❖❖❖ ..... Հրաչեայ Քոչարի քարկոծումներէն
247.– ❖❖❖ ..... Բարւոք ուղղագրութեամբ
248.– Գ. Զ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ..... Միասնական լեզու, միասնական ուղղագրութեամբ
250.– Յ. ԿԱՐԵԻՈՐԵԱՆ ..... «Եւ սրահէն բողոքի ոռնոցներ լսուեցան»
253.– Ռ. ԶԱՐԵԱՆ ..... «Երբ առաջարկուեց եւ պաշտօնականացաւ»
255.– ❖❖❖ ..... «Հետեւաբար լեզուն պետական է»
256.– ❖❖❖ ..... Նշմարներ
268.– ❖❖❖ ..... Լուրեր

Կողքի նկար՝ ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ «ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ի ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية

المدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

◆

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

Խմբագրական խորհուրդ
ԱԹԹԱՐԵԱՆ ԺԻՐԱՅՐ
ԱՐՄԱՆՏ
ԱՐՄԷՆԵԱՆ ԿԱՐՕ
ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ
ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ՀՐԱՆԴ
ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ
ՆՇԱՆԵԱՆ ՄԱՐԿ
ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ ՆՈՒՊԱՐ
ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՎԱՐԱՆԴ
ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԵՆԵՐԸ

Լիբանան	40.000ղ
Արտասահման	40 [illegible]
Հատուկաձևաթուղթ	10.00[illegible]

◆

Հասցէ՝

Centre Culturel SHAGHZOYAN
Bourdj Hammoud - Liban

digitised by A.R.A.R.@